

Κάρλ Γιάσπερς

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΤΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Είσαγωγή, μετάφραση, σχόλια
ΧΡΗΣΤΟΥ ΜΑΛΕΒΙΤΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ "ΔΩΔΩΝΗ", ΑΘΗΝΑ

Karl Jaspers

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τρίτη έκδοση

Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΑΛΕΒΙΤΣΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ "ΔΩΔΩΝΗ,,

Τίτλος πρωτοτύπου

KARL JASPERS

EINFUEHRUNG IN DIE PHILOSOPHIE

Zwölf Radiovorträge

Ο ΚΑΡΛ ΓΙΑΣΠΕΡΣ γεννήθηκε το 1883 στο Όλντενμπουργκ της Γερμανίας. Πέθανε στη Βασιλεία της Ελβετίας. Το 1970 διετέλεσε καθηγητής της ψυχολογίας, στην αρχή, και ύστερα της φιλοσοφίας στα πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης και της Βασιλείας.

Ο Καρλ Γιάσπερς είναι ένας από τους κορυφαίους φιλοσόφους του αιώνα μας. Είναι ο κατ' εξοχήν φιλόσοφος! Η φιλοσοφία του δεν είναι μια κλειστή και οριστική γνώση, αλλά μια ανοιχτή και διηνεκής μέριμνα για τον άνθρωπο, για τις πηγές του, για το μέλλον του, για το νόημα της παρουσίας του ανθρώπου μέσα στον κόσμο, για το νόημα του κόσμου, για το «τι είναι το Είναι». Θέλει να φωτίσει με το φως της αιώνιας πηγής τον άνθρωπο, για να γίνει περισσότερο αυθεντικός. Έτσι μέσα στο έργο του Γιάσπερς συναιρείται όλη η ιστορική και κοσμική περιπέτεια του ανθρώπου. Αλλά το έργο του δεν αποτελεί μια «φιλοσοφική κατασκευή», είναι η δραστική και ελεύθερη ενέργεια του πνεύματος, που θέλει να συνειδητοποιήσει τα έσχατα όρια και να υποψιασθεί το εκείθεν των ορίων.

Στην «ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ» ο Γιάσπερς δίνει μια σύντομη, γλαφυρή και περιεκτική έκθεση των βασικών αρχών της φιλοσοφίας του. Κάθε φράση της «ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ» αυτής λυγίζει από τη βαρειά πείρα της διανθρώπινης ιστορικής εμπειρίας, που την κομίζει ως καρπό τρυγημένο από το βαθύ πνεύμα του Γιάσπερς.

Περιεχόμενα

ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΟΣ.....	7
Το Είναι και η Συνείδηση—1.....	7
Η τραγική συνείδηση — 2.....	7
Η δεσπόμενη συνείδηση — 3.....	8
Η θρησκευτική συνείδηση — 4.....	8
Η αισθητική συνείδηση — 5.....	9
Η γνωστική συνείδηση — 6.....	9
Η συνείδηση του μηδενός — 7.....	10
Η ώρα της φιλοσοφίας — 8.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ ΚΑΡΛ ΓΙΑΣΠΕΡΣ — Ο παιδαγωγός των ορίων.....	12
Α από τη γνώση στην επίγνωση.....	13
Β από την επίγνωση στην ιστορία.....	20
Το ιστορικό παρελθόν τον ανθρώπου—I.....	20
Το Ιστορικό παρόν τον ανθρώπου—II.....	26
Το ιστορικό μέλλον του ανθρώπου—III.....	35
Το νόημα της ιστορίας—IV.....	38
Γ από την ιστορία στην αιωνιότητα.....	40
Η φιλοσοφία, ερώτημα περί του Είναι—I.....	40
Το Περιέχον—II.....	41
Η κατάσταση και οι οριακές καταστάσεις—III.....	46
Η επικοινωνία—IV.....	47
Sub specie aeternitatis—V.....	48
ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΠΙΣΤΕΥΩ ΤΟΥ Κ. ΓΙΑΣΠΕΡΣ (Όπως το συνοψίζει ο Χ. Tilliette).....	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ;.....	53
Η φιλοσοφία υπό αμφισβήτηση—1.....	53
Φιλοσοφία χωρίς επιστήμη—2.....	53
Πώς θα διατυπωθεί η ουσία της φιλοσοφίας;—3.....	55
Φιλοσοφία για πάντα—4.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.....	58
Τα τρία πηγαία κίνητρα— 1.....	58
Οι οριακές καταστάσεις—2.....	59
Η ανασφάλεια τον κόσμου—3.....	59
Η εμπειρία της αποτυχίας και η συνειδητοποίηση—4.....	60
Οι τρεις πηγές και η επικοινωνία —5.....	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΝ.....	63
Ο διχασμός σε υποκείμενο-αντικείμενο—1.....	63
Το περιέχον—2.....	64
Ο διπλός διχασμός—3.....	64
Το νόημα της γνώσης του περιέχοντος—4.....	64
Οι τρόποι του περιέχοντος—5.....	65
Το νόημα του μυστικού—6.....	66
Η μεταφυσική ως σηματογραφία—7.....	66
Η θραυσμένη φιλοσοφική σκέψη—8.....	67
Μηδενισμός και αναγέννηση—9.....	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ.....	69
Βίβλος και ελληνική φιλοσοφία—1.....	69
Ο φιλόσοφος πρέπει να απαντήσει—2.....	70
Τέσσερες αλληλοαποκλειόμενες μεθοδικές προτάσεις—3.....	70

Παραδείγματα αποδείξεων περί του Θεού—4	70
Η γνώση τον Θεού και η αλήθεια—5.....	72
Η συνείδηση περί του Θεού σε τρεις βασικές προτάσεις—6.....	73
Πίστη και θέαση—7	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΞΙΩΣΗ.....	76
Ιστορικά παραδείγματα της αίρεσης του θανάτου—1	76
Η απόλυτη αξίωση—2.....	77
Περιγραφή των χαρακτηριστικών του απολύτου—3	78
Το καλό και το κακό—4.....	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΙ.....	82
Γνώση και ελευθερία—1.....	82
Ελευθερία και υπέρβαση—2	82
Συγκεφαλαιωτική παρατήρηση—3	83
Η οδήγηση—4	83
Η καθολική αξίωση και η ιστορική απαίτηση—5	85
Συμπεριφορά έναντι της υπέρβασης—6	86
Εκκλησιαστική αξίωση και φιλοσοφία—7	86
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ Ο ΚΟΣΜΟΣ	88
Αντικειμενικότητα, επιστήμη, κοσμοείδωλο—1	88
Η αγνωσία—2.....	89
Η ερμηνεία—3.....	89
Η φαινομενικότητα της εμπειρικής ύπαρξης—4.....	90
Ο κόσμος ως εφήμερη υπαρκτικότητα μεταξύ Θεού και υπόστασης—5	91
Υπέρβαση του κόσμου—α	91
Κατά της αρμονικότητας του Είναι και του μηδενιστικού καθημαγμού· η ετοιμότητα ακρόασης της γλώσσας και του κρυμμένου Θεού—β	91
Οι αρχές της πίστης και ο λόγος του Θεού στον κόσμο—γ.....	92
Παράδοση στον κόσμο και στον Θεά—δ.....	92
Ο μύθος της παγκόσμιας υπερβατικής ιστορίας—ε	93
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ.....	94
Η αμφισβήτηση των πέντε θεμελιακών αρχών της πίστης—1	94
Οι αξιώσεις τον διαφωτισμού—2	95
Αληθής και ψευδής διαφωτισμός και ο αγώνας κατά του διαφωτισμού—3	95
Μερικές αιτιάσεις κατά του διαφωτισμού—4	96
Το νόημα του αγώνα—5	97
Η αναπόδραστη πίστη—6.....	98
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ.....	100
Φιλοσοφία της ιστορίας —1.....	100
Η αξονική εποχή—2	101
Η εποχή μας—3.....	103
Η αναζήτηση του νοήματος της ιστορίας—4.....	104
Η ενότητα της ανθρωπότητας—5	105
Η υπερνίκηση της ιστορίας—6	106
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΕΚΑΤΟ Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥΝΤΩΝ	107
Οι τελευταίοι φιλόσοφοι της αρχαιότητας—1	107
Η αμφισημία της ανεξαρτησίας—2	108
Τα όρια της ανεξαρτησίας—3.....	109
Συμπέρασμα: Πώς νοείται σήμερα η ανεξαρτησία—4	111
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ Ο ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΙ ΒΙΟΣ	112
Η έξοδος από τη σκοτία, την απώλεια και τη λησμονιά—1	112
Ο διαλογισμός—2	113
Επικοινωνία—3	114

Οι καρποί του διαλογισμού—4	114
Η δύναμη της σκέψης—5.....	115
Οι παραδρομές —6.....	116
Ο σκοπός—7.....	116
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ	118
Μελέτη της φιλοσοφίας—1.....	118
Η πολυμορφία τον φιλοσοφικού φαινομένου—2	118
Γενική ιστορική επισκόπηση—3	119
Οι δομές της ιστορίας της φιλοσοφίας—4	121
Το νόημα της ιστορίας της φιλοσοφίας για το φιλοσοφείν—5	123
ΕΠΙΜΕΤΡΟ Α' ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.....	125
ΕΠΙΜΕΤΡΟ Β' ΟΙ ΟΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ.....	135
Πρώτο ερώτημα: Τι είναι ο άνθρωπος;	136
Δεύτερο ερώτημα: Ποιοι είναι οι αντικειμενικοί όροι κάτω από τους οποίους τελεί σήμερα ο άνθρωπος;.....	140
Τρίτο ερώτημα: Ποιος είναι ο δρόμος που μπορεί να μας οδηγήσει προς τον ανθρωπισμό;	145
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	154
Για τη μελέτη της φιλοσοφίας—1.....	154
Για τη φιλοσοφική ανάγνωση—2	155
Τα κείμενα—3	156
Κατάλογος ονομάτων I.....	157
Κατάλογος ονομάτων II.....	166
Κατάλογος ονομάτων III.....	166
Τα μεγάλα έργα—4	169

ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΟΣ

«Η ιδέα του ανθρώπου δεν μπορεί να εξαρθεί πολύ ψηλά, εφ' όσον αποφεύγεται το απολύτως αδύνατο»¹

KARL JASPERS

Οι βάσεις όπου επάνω τους στηρίζομε την εγκοσμιότητά μας ερράγησαν. Ανάμεσα από τις ρωγμές αντικρύζομε το κενό. Οι ριπές του μηδενός ψύχουν την όψη μας.

Το φως της αιωνιότητας προσέπιπτε στον κόσμο μας: στο τοπίο, στα όντα, στις σχέσεις μας, στις ελπίδες μας. Τα ελάμπρυνε και τα εδαψίλευε με διάρκεια ατελεύτητη, με βεβαιότητα αταλάντευτη. Η θεία πλησμονή νοημάτιζε τη χαρά και τη λύπη, την επιτυχία και την αποτυχία, το πρωί που ξημέρωνε και το βράδυ που έπεφτε σιγηλό.

Το φως της αιωνιότητας τώρα εβασίλευσε. Και έμεινε μόνο το εγκόσμιο φως του θνητού ήλιου. Κι αιφνίδια όλα φάνταξαν άδεια, ανυπόστατα, βραχυπρόθεσμα, φθαρτά. Έχασαν το κέντρο τους, έγιναν ελαφριά: η ζωή μας, οι προοπτικές μας, ο κόσμος μας. Όλα συντρίβονται τελεσίδικα κάτω από την οπλή του οριστικού θανάτου.

Το Είναι και η Συνείδηση—1

«Ο Θεός εδημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός». Ιδού μια ανυποψίαστη φράση, που μπορεί να οδηγήσει σε κοσμική τραγωδία. Διότι κλείνει εντός της ασυμβίβαστα στοιχεία, που ομαλίζονται μόνο με την υποταγή. Σε κάθε στοιχείο αντιστοιχεί και μια ορισμένη συνείδηση. Έναντι του Θεού, η θρησκευτική συνείδηση· έναντι της δημιουργικής ορμής, η αισθητική συνείδηση· έναντι τον κόσμο, η γνωστική συνείδηση· και έναντι του μηδενός, η φιλοσοφική συνείδηση. Αλλά πρόκειται για δυνατότητες της μιας και ενιαίας συνείδησης του ανθρώπου.

Η συνείδηση τον ανθρώπου! Να μια λέξη με την οποία οικειωθήκαμε τόσο πολύ, ώστε να αχρηστέψουμε τον αρχέγονο τρόπο της. Αρκεί να εισδύσουμε πίσω από αυτή τη φράση: με τον αφανισμό της συνείδησης αφανίζεται το σύμπαν δηλ. αν δεν υπάρχει άνθρωπος, δεν υπάρχει και ο κόσμος. Για την επιστημονική συνείδηση, βεβαίως, τούτη η φράση αποτελεί παραλογισμό. Αλλά για μια συνείδηση που έχει πολύ αγρυπνήσει είναι ανησυχαστικά παράδοξη, ύστερα γίνεται σκάνδαλο, και τέλος γίνεται προσωπική τραγωδία. Τα μονοπάτια που οδηγούν προς αυτήν την τραγωδία έχουν χορταριάσει· γιατί είναι σπάνιοι αυτοί που κυβεύουν την έσχατη απώλεια για την έσχατη σωτηρία· γιατί είναι σπάνιοι αυτοί που τους συνεπήρε ο έρωσ του αιωνίου, ως έρωσ θανάτου. Είναι σπάνιοι· στο τέλος μένουν δύο· ύστερα μένει ένας, μόνος, κατάμονος. Αλλά αν υπάρχει και ένας, τότε όλα αλλάζουν.

Η τραγική συνείδηση — 2

Ιστορία έχει μόνον ο άνθρωπος. Διότι συνείδηση έχει μόνον αυτός. Ιστορία λοιπόν είναι η ιστορία της συνείδησης του ανθρώπου. Είναι ο διαιώνιος αγώνας της

συνείδησης να βρει την πηγή της. Ωδινάται το ίδιο το σκότος για να εκτρίψει φως.

Η ζωή βιβρώσκει την εναντία πέτρα και δημιουργεί τον βίοτοπο. Η συνείδηση βιβρώσκει τον ενάντιο χρόνο και δημιουργεί την ιστορία. Μια ασίγαστη πάλη για το υπέρτατο νίκος. Αλλά και μια τραγωδία, διότι εν τέλει δρέπει ήττες. Όμως η ήττα δεν είναι τραγωδία. Τραγωδία είναι η συντριπτική ήττα που **πιθανόν** να είναι και η αυθεντική νίκη της συνείδησης. Η συνείδηση που έχει τη δύναμη να μηδενίσει το σύμπαν, μέσα στο σύμπαν γίνεται πιθανή. Το ύψιστο σημείο της ύψιστης αυτοσυνείδησίας στον κόσμο είναι ο σταυρός. Και ο σταυρός της συνείδησης επάνω στο σταυρό, η αμφιβολία. Η εγκατάλειψη. Ιδού η πιο κρίσιμη στιγμή του πνεύματος στον κόσμο. Και η μέγιστη.

Η δεσπόζουσα συνείδηση — 3

Η δυναμικότητα της ιστορίας θεμελιώνεται στη δυναμικότητα της συνείδησης. Και η συνείδηση είναι δυναμική διότι είναι αντινομική. Μέσα σε έναν έκπτωτο κόσμο, η ίδια είναι έκπτωτη. Διασκορπίζεται σε πολλές αλήθειες. Η έκπτωση της αλήθειας σε πολλές αλήθειες αποτελεί την ουσία της έκπτωσης. Η συνείδηση αντλεί το σφρίγος της από τον χωρισμό της σε αλήθειες, όπως η ζωή σε φύλα, και από την αντίθεσή της προς τον χρόνο. Έτσι διανοίγονται οι άπειρες δυνατότητες.

Μέσα σε έναν ορισμένο κύκλο πολιτισμού, αλλά και μέσα σε ορισμένη φάση του κύκλου, μεταξύ δύο τροπών, κυριαρχεί μία από τις δυνατότητες. Είναι η δεσπόζουσα συνείδηση, η δεσπόζουσα αλήθεια της εποχής. Έχομε εποχές όπου δεσπάζει η θρησκευτική συνείδηση: αλήθεια είναι το ιερόν· ή η αισθητική συνείδηση: αλήθεια είναι το ωραίο· ή η γνωστική συνείδηση: αλήθεια είναι το ακριβές· ή η φιλοσοφική συνείδηση: αλήθεια είναι η οδός προς την Αλήθεια· — όρος η αδέσμευτη ελευθερία.

Η θρησκευτική συνείδηση — 4

«Ο ΘΕΟΣ δημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός». Η δεσπόζουσα θρησκευτική συνείδηση ουσιώνει τη δημιουργία, τον κόσμο και το μηδέν.

Η πιο υψηλή θρησκευτική συνείδηση επετεύχθη για πρώτη φορά στην ιστορία από το Ισραήλ. Στα όρια δύο τεραστίων αυτοκρατοριών, που το απειλούσαν με αφανισμό, στα όρια της εύκρατης γης και της ερήμου, στα όρια της ιστορικής αποτυχίας αυτών των πολιτισμών, στα όρια της ζωής και του θανάτου, η συνείδηση του Ισραήλ υψώθει κατακόρυφα και απεκάλυψε τη διάσταση της εσωτερικότητας του Όντος. Η συνείδηση του ανθρώπου μαρτυρεί πως το Ον έχει εσωτερικότητα. Και η έσχατη εσωτερικότητα του Όντος είναι ο Θεός.

Η εσωτερικότητα, ως το αντίθετο της εξωτερικότητας, δεν είναι αντικειμενική, δεν είναι έγχρονη, δεν είναι αιτιοκρατική. Αυτό όμως σημαίνει πως ο κόσμος είναι αδιείσδυτος από την εσωτερικότητα. Οι Ιουδαίοι δεν έφθασαν μέχρι εκεί. Χρειάστηκε να καταβυθισθεί στην αποτυχία και ο ελληνορωμαϊκός κύκλος, να καταλήξει στη γυμνή ρωμαϊκή βία, για να πει, εκείνος ο μοναξιασμένος, που ζητούσε τη συντροφιά των ταπεινών, το «εγώ νενίκηκα τον κόσμο», από το ύψος της έσχατης ήττας, από το ύψος του σταυρού.

Η θρησκευτική συνείδηση κινείται μέσα στον ορίζοντα του ιερού. Όταν η ιστορική

φορά στρέφει τον άνθρωπο προς άλλους ορίζοντες, όλη η θρησκευτική συμβολική απογυμνώνεται από κάθε νόημα. Ήδη οδεύουμε κάτω από αν-ίερους αστερισμούς. Οι θρησκευτικές συνειδήσεις βρίσκονται «εκτεθειμένες» κάτω από το νέο φως. Και ακούνε αμήχανες την ιστορική τους καταδίκη: «...απέσβετο και λάλον ύδωρ».

Τις μεταστροφές της συνείδησης, παρά τα φαινόμενα, δεν τις επιφέρει καμμιά αιτιώδης συνάρτηση. Τις επιφέρει η απλή εσωτερική διαδρομή του χρόνου, που ωριμάζει τη διάψευση. Οι τροπές του χρόνου ιχνεύονται στις ανατροπές της συνείδησης. Και έρχεται στην επιφάνεια μια άλλη δυνατότητά της, αδιάψευστη ακόμη. Αυτή και δεσπόζει. Οι παλαιές επιτεύξεις καταβυθίζονται στη λησμονιά των αιώνων.

Η αισθητική συνείδηση — 5

«Ο Θεός ΕΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕ τον κόσμο εκ του μηδενός». Η δεσπόζουσα συνείδηση της δημιουργίας — και ύψιστη εκδήλωσή της είναι η αισθητική — ουσιώνει τον Θεό, τον κόσμο και το μηδέν. Ο άνθρωπος συνεχίζει την όγδοη ημέρα της δημιουργίας. Αν δεν υπάρχει το ιερό, μήπως τη «σωτηρία» μας τη βρίσκομε στην επίτευξη του ωραίου;

Ο ορίζοντας του ωραίου ανοίχθηκε πρώτος στην αρχαία Ελλάδα. Ο Όμηρος εμείωσε τους θεούς για να υψώσει τον άνθρωπο στην περιωπή του ωραίου. Ο Τρωικός πόλεμος έγινε χάριν της ωραιότητας. Ο Πλάτων, ο οποίος εβίωσε την ευθύνη του καταρρέοντος πολιτισμού που όρθωσε ο Όμηρος, δεν εδέχθη στην πολιτεία του τον θείο ποιητή. Υποπτεύθηκε υπαρξιακώς το ωραίο. Αλλά το ωραίο είναι μανλιστικό μόνο στην έκπτωσή του. Ο ίδιος ο Όμηρος δεν εδέχθη το γήτευμα των Σειρήνων, αφού προείχε η Ιθάκη, δηλαδή η υποστασιακή πιστότητα.

Τελευταίος κάτοικος του αισθητικού ορίζοντα φαίνεται πως ήταν ο Γκαίτε. Μέσα στον νέο ορίζοντα που άνοιξε η γνωστική συνείδηση, η τέχνη έγινε μέθοδος. Και σπεύδει ασθμαίνουσα για νέες ανακαλύψεις· όχι πλέον για αποκαλύψεις.

Ιδού, λοιπόν, μια δεύτερη βυθιζόμενη ατλαντίδα του πνεύματος, ένας δεύτερος αφανισμός της ουσίας του ανθρώπου.

Η γνωστική συνείδηση — 6

«Ο Θεός εδημιούργησε τον ΚΟΣΜΟ εκ του μηδενός». Η δεσπόζουσα συνείδηση της εγκοσμιότητας ως συνείδηση γνωστική, ως έγκλειστη συνείδηση, ερμηνεύει τον Θεό, τη δημιουργική ορμή και το μηδέν με τα δικά της κλειστά μέτρα. Είναι η δεσπόζουσα συνείδηση της εποχής μας. Είναι ο νέος Κρόνος, ο οποίος αυτή τη φορά τρώει τους γεννήτορές του.

Οι υψηλές προσπάθειες του πνεύματος για την επίτευξη της ανεπίτευκτης υπέρβασης εξεμέτρησαν τον βίο τους. Αποθαρρυμένες οι συνειδήσεις από τα κοσμικών διαστάσεων νανάγια των μεγάλων λυτρωτικών ροπών, αναζητούν τη σωτηρία τους — την οικονομήσή τους πλέον — στη γνώση του εντεύθεν. Δεν στερείται η γνώση μεταφυσικού μεγαλείου, όταν λειτουργεί μέσα στον χώρο της υποστασιακής επίγνωσης. Αλλά όταν ως γνώση των επί μέρους αποκοτά τη γνώση του όλου, τότε μεταπίπτει σε προκρούστεια και επιθανάτια κλίνη του ανθρώπου.

Η γνώση λειτουργεί με τις κατηγορίες της εξωτερικότητας: αίτιο και αποτέλεσμα, φυσικός χώρος και χρόνος κ.λπ. Συνεπώς, νοεί την εσωτερικότητα ως προϊόν της εξωτερικότητας: ο άνθρωπος είναι αποκλειστικό δημιούργημα του περιβάλλοντος, ο νους του είναι η ανώτερη μορφή οργάνωσης της ύλης, η εσωτερικότητα είναι αντανάκλαση των εξωτερικών συνθηκών ζωής. Έτσι, μέσα στον ορίζοντα της γνωστικής συνείδησης, ο Θεός είναι η απωθημένη εικόνα του πατέρα στην ψυχή του παιδιού· τα έργα τέχνης είναι αλλοτριωμένες εκδηλώσεις απωθημένων επιθυμιών για δύναμη, για επιβίωση, για σεξ· τα έργα του πνεύματος είναι αποξενωμένες μορφές των εξωτερικών παραγωγικών σχέσεων· ο άνθρωπος είναι εικόνα και ομοίωση όχι της εσωτερικότητάς του (του Θεού), αλλά των εξωτερικών φυσικών διαδικασιών (του ζώου).

Πόση ανεκκλήλητη βία και απανθρωπιά και βαρβαρισμό κλείνουν αυτές οι προτάσεις, ολοένα και σαφέστερα το δείχνει η σύγχρονη ιστορία μας. Το κράτος που ενσάρκωσε επισήμως αυτού του είδους τον «επιστημονικό ανθρωπισμό» το ζουν ήδη εκατομμύρια ανθρώπων, ως κράτος ζόφου.

Η γνωστική συνείδηση δεν έχει καν ορίζοντα. Όλοι οι ορίζοντες θολώνουν. Το υπέδαφος ξεραίνεται και η έρημος αρχίζει να απλώνεται.

Η συνείδηση του μηδενός — 7

«Ο Θεός εδημιούργησε τον κόσμο εκ του ΜΗΔΕΝΟΣ». Όταν ο Θεός εκλείψει και ατονήσει η δημιουργική ορμή, που τείνει προς την έσχατη εσωτερικότητα, τότε ο κόσμος βυθίζεται στο μηδέν. Μηδέν είναι η τέλεια εξωτερικότητα. Πρώτοι αντίκρυσαν το μηδέν που έρχεται ο Κίρκεγκωρ και ο Νίτσε. Τώρα το βλέπουμε κι εμείς να εισέρχεται στη ζωή μας. Στην αρχή αθόρυβα, ανυποψίαστα. Και φθάνει η στιγμή, όπου αιφνίδια αντιλαμβανόμαστε πως τα πάντα έχουν αδειάσει. Ό,τι ήταν θεμέλιο της ύπαρξής μας έγινε σαθρό, αδιάφορο αντικείμενο. Όλα έγιναν εξωτερικά και ευθύγραμμα. Το παρελθόν μας και το μέλλον μας, μια ευθεία ανεόρταστη γραμμή. Δεν οριμάζουμε πλέον, ούτε έχουμε ηλικία. Και το *struggle for life* έγινε αγώνας για τον θάνατο μέσα στην εσωτερικότητα.

Η ώρα της φιλοσοφίας — 8

Μπροστά σ' αυτό το νέο νανάγιο στεκόμαστε σύννοες. Όχι μόνο γιατί η νέα δεσπόζουσα γνωστική συνείδηση ακυρώθηκε τόσο γρήγορα, όχι μόνο γιατί αυτό συμβαίνει σε οικουμενική έκταση, αλλά κυρίως γιατί δεν αφήνει μιαν άλλη συνείδηση στη θέση της· σαρώνει όλον τον ιστορικό χώρο της εσωτερικότητας και αφήνει πίσω της χαίνον το μηδέν. Ζούμε **μετά** από όλα τα ιστορικά νανάγια, χωρίς καμιά νέα ελπίδα.

Δεν μας μένει, λοιπόν, τίποτε άλλο παρά ο λογισμός μας. Ένας λογισμός χωρίς όνειρο. Μόνη περιουσία μας η ιστορία λίγων χιλιετιών και ο εαυτός μας. Επιβάλλεται να σκεφθούμε εκ νέου, εν όψει πλέον του μηδενός, τι συνέβη, γιατί συνέβη, τι μπορεί να συμβεί, ποιες είναι οι βαθύτερες πηγές μας από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε νέες δυνάμεις. Εσήμανε η ώρα του φιλοσοφικού λογισμού.

*

Ένα τέτοιο κάλεσμα μας παρεκίνησε να προσφέρομαι στην ελληνική παιδεία το παρόν βιβλίο. Ο πολίος φιλόσοφος της Βασιλείας αφιέρωσε όλη τη μακρά ζωή του στο φωτισμό των χώρων που ήδη υποδηλώσαμε. Προσφέρεται να συνεργασθεί με όσους επιθυμούν να τηρήσουν εγρήγορη τη συνείδησή τους.

Το έργο που παραδίδομε μεταγλωττισμένο προορίζεται για το ευρύ κοινό. Ωστόσο, μολονότι πρόκειται περί «εισαγωγής» προϋποθέτει μια γνωριμία με τον πνευματικό κόσμο του φιλοσόφου. Στην Ελλάδα, όμως, ο Γιάσπερς είναι πολύ λίγο γνωστός. Γι αυτό εθεωρήσαμε απαραίτητο να προτάξουμε μια κάπως διεξοδική και κατατοπιστική έκθεση των ιδεών του.

Φιλοθέη, Νοέμβριος 1968

ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΑΛΕΒΙΤΣΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ ΚΑΡΛ ΓΙΑΣΠΕΡΣ — Ο παιδαγωγός των ορίων

«Η φιλοσοφία δεν είναι μια γνώση που ισχύει αντικειμενικά, αλλά είναι η συνείδηση του υπάρχουν μέσα στον κόσμο».²

KARL JASPERS

Η φωνή του Καρλ Γιάσπερς είναι από τις πιο περιεσκεμμένες, τις πιο οικείες και τις περισσότερο βαθιές της εποχής μας. Το ότι υπάρχει ανάμεσά μας μια φωνή που μπορεί να ηχήσει ως τους μυχούς της υποστάσεώς μας είναι γεγονός παρήγορο.

Να ανεβούμε, λοιπόν, προς τις κορυφές του αιώνα μας, για να τη συναντήσουμε. Όχι τόσο για να σκεδάσουμε τη φοβερή μοναξιά μας, καθώς αυτή νοσσεύεται μέσα στην κοσμοβρίθεια των κοιλάδων, όσο για να αναδευθεί ευφρόσυνα εντός μας η άνεργη πλέον ουσία του εαυτού μας. Και είναι τερπνή η συναναστροφή μας με ένα πνεύμα, που μας βοηθάει για τις πιο ακραίες συνειδητοποιήσεις. Έστω κι αν εκεί η συνείδηση της σωτηρίας συναλλάσσεται με τη συνείδηση της απώλειας.

Το άνθος της αυθεντικής ζωής φυτρώνει στις παρυφές της αβύσσου. Και ουσία της ανθρωπινότητάς μας είναι η πορεία προς την έσχατη συνειδητοποίηση, προς τις ακρώρειες της υποστάσεώς μας. Γι' αυτό και αυτή η διαδικασία συνοδεύεται από εκείνη την άχραντη ηδονή του πνεύματος. Την οποία ο ανήδονος αιώνας μας τη στερείται ως ο έσχατος πένης της ιστορίας.

Ο Γιάσπερς μας λέγει πως η αλήθεια δεν υπάρχει ούτε εκτός μας, ούτε εντός μας, αλλά στην επικοινωνία των υποστάσεων. Είναι η κοινωνία των πνευμάτων, μέσα σε έναν κόσμο, που το αίνιγμά του ολοένα και περισσότερο βαθαίνει· όπου η ένθεη δίνη του μας φρίσσει. Και που εντείνεται, όσο κορυφώνεται η αγωνία της αναμονής του δημιουργικού εκείνου σπασμού, που θα μας καταστήσει πιο αυθεντικούς. Θα μας απεκδύσει την αλλοτριότητά μας και θα μας κάνει διαφανείς από αλήθεια, ωσάν σταγόνα στον ήλιο. Ο κόσμος και οι αιώνες της ιστορίας μας είναι πεδία αναμονής. Μόνο να μη ξεχασθούμε. Η λησμονιά είναι το δεινότερο αμάρτημα. Με λησμονιά μας ποτίζουν οι γνώσεις του αιώνα μας. Την ανάμνηση την κρατάει άσβηστη η επικοινωνία των υποστάσεων.

Επικοινωνία σημαίνει **συνάντηση** με μιαν άλλη υπόσταση κατά τη στιγμή της υψηλής συνειδητοποίησης της κοινής κοσμικής περιπέτειας. Μέχρι που έχει περιπλανηθεί ο Γιάσπερς; Μέχρι που καλούμεθα να διακινδυνεύσουμε, αν είναι να τον συναντήσουμε; Ο Γιάσπερς προχωράει πέρα από τις Ηράκλειες Στήλες του εξαντικειμενισμένου φιλοσοφικού στοχασμού. Πάει προς τις έσχατες και ανεπίγνωστες δυνατότητες του ανθρώπου, προς τα όριά του. Εκεί στα όρια, απαλλαγμένος πλέον από τους δεσμούς του εντεύθεν, θα έλεγε κανείς πως μένει μετέωρος. Δεν υπάρχουν οριστικοί σταθμοί στη σκέψη του Γιάσπερς, παρά μόνον απλές επισταθμίες. Διότι κάθε ορισμός (σταθμός) είναι και ένας περιορισμός. Είναι απώλεια ενός μέρους του όντος, συνεπώς είναι απώλεια αλήθειας. Και καθώς αυτός ο μετωρισμός είναι η υπερβαίνουσα πράξη της ζώσας υπόστασης, της αγωνιζόμενης για την αληθοποίησή της, εν τέλει παραμένει ως σταθερή συμπεριφορά της η **μέριμνα**. Η οποία, από άποψη παιδευτική είναι πράξη υψηλής παιδαγωγίας, που συντελείται ταυτόχρονα με την προσωπική εμπειρία των ορίων. Αυτή η γνώση, η επίγνωση και η εμπειρία των ορίων αποτελεί το «μαρμαρένιο αλώνι» όπου ο φιλοσοφικός στοχασμός μάχεται τον έσχατο αγώνα για τη γνώση και για την αγνωσία, για τη ζωή και για το θάνατο. Φιλοσοφώ σημαίνει ζω περί τα όρια.

Αν στη φιλοσοφία του Γιάσπερς δεν υπάρχει ορισμένος σταθμός, επειδή ο φιλοσοφών βρίσκεται ολοένα καθ' οδόν, υπάρχει όμως η ορισμένη απόφαση του ανθρώπου, η ειλημμένη με προσωπική ευθύνη και κίνδυνο, η εμπνευσμένη από τη φιλοσοφική πίστη και η πληρωμένη από τον όλβο της αιωνιότητας. Τόση μοναξιά και τόση πλησμονή. Τόση απορία και τόσος πόρος.

Α από τη γνώση στην επίγνωση

Ο φιλοσοφικός βίος

Ο Καρλ Γιάσπερς γεννήθηκε στο Όλντενμπουργκ της Γερμανίας, στις 23 Φεβρουαρίου 1883. Ο πατέρας του ήταν διευθυντής σε τράπεζα. Η μητέρα του καταγόταν από οικογένεια γεωργών. Τους θυμάται και τους δύο με μεγάλη αγάπη και αναγνωρίζει ότι τους οφείλει πολλά.

Τα παιδικά του χρόνια τα πέρασε δίπλα στη βόρειο θάλασσα. Περπατούσε με τον πατέρα του στις ακρογιαλιές ώρες ατέλειωτες. Έβλεπε στη θάλασσα τον συμβολισμό του απείρου, της ελευθερίας και της υπέρβασης· μια ζωντανή αποκάλυψη του βάθους των πραγμάτων.³

Μετά το Γυμνάσιο παρακολούθησε επί τρία εξάμηνα (1901-1902) νομικά στην Χαϊδελβέργη και στο Μόναχο. Ύστερα πήγε στην ιατρική, στα πανεπιστήμια του Βερολίνου, της Γοτίγγης και της Χαϊδελβέργης (1903-1907), από όπου πήρε διδακτορικό δίπλωμα (1909) με τη διατριβή του «Heimweh und Verbrechen». (Νοσταλγία και εγκληματικότητα). Το έτος αυτό άρχισε να εργάζεται ως επιμελητής στην ψυχιατρική κλινική του πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης. Το 1913 έγινε υφηγητής της ψυχολογίας, το δε 1921 ονομάστηκε τακτικός καθηγητής της φιλοσοφίας, στο ίδιο πανεπιστήμιο.

Όπως ήταν επόμενο, ο χιτλερικός ναζισμός δεν συμπαθούσε τις ιδέες του, και τον απέλυσε το 1937. Έτσι, έμεινε έξω από το πανεπιστήμιο μέχρι το 1945, οπότε, με την έλευση της δημοκρατίας, ξαναπήρε την έδρα του. Το 1948 δέχθηκε πρόσκληση του πανεπιστημίου της Βασιλείας, όπου δίδαξε φιλοσοφία μέχρι το τέλος της καθηγητικής σταδιοδρομίας του. Εκεί εξακολουθεί να ζει μέχρι τώρα (1968), γράφοντας αδιαλείπτως. Έγινε και Ελβετός υπήκοος.

Ο Γιάσπερς δεν ξεκίνησε ως φιλόσοφος. Νέος, ασχολήθηκε με την ποίηση, την τέχνη, τη γραφολογία και το θέατρο. Ωστόσο, ήδη από τα 17 του χρόνια, ο Σπινόζα είχε γίνει ο αγαπημένος του φιλόσοφος. Η νεανική του ανησυχία τον έσυρε προς το μεγαλείο του φυσικού τοπίου. Αγαπούσε τις εκδρομές και τις περιπλανήσεις στα δάση. Ένωθε όμως πως έπρεπε να πάρει μιαν απόφαση για να θεμελιώσει και να δικαιολογήσει την παρουσία του στον κόσμο. Ήταν το 1902, στο Sils-Maria του Engadin, στους ιερούς τόπους του Νίτσε, όταν απεφάσισε να ασχοληθεί με την ιατρική, και ειδικότερα με την ψυχιατρική. Επειδή η επιστήμη αυτή έχει ως πεδίο έρευνας τόσο τη φύση, όσο και τον άνθρωπο. Τον ενδιέφερε η επιστημονική γνώση. Τα φιλοσοφικά μαθήματα στο πανεπιστήμιο δεν τα παρακολουθούσε και αντιπαθούσε τους καθηγητές τους, εκτός από τον Θεόδωρο Λιπς, που τον είχε εντυπωσιάσει.

Από μικρό παιδί ήταν άρρωστος. Είχε βρογχιεκτασία με δευτεροπαθή καρδιακή ανεπάρκεια. Η κατάσταση αυτή επηρέασε εν μέρει τις αποφάσεις, που έλαβε στη ζωή του. Μόνον όταν έφθασε στα 18 του χρόνια έγινε η ακριβής διάγνωση της αρρώστειας του· έτσι μπόρεσε να ρυθμίσει τη ζωή του ανάλογα και να μειώσει το βασανισμό του. Τότε είχε διαβάσει και μια μελέτη σχετική με την ασθένειά του, η οποία κατέληγε ως εξής: «Οι ασθενείς που υποφέρουν από αυτή την ασθένεια θα πεθάνουν από γενική σηψαιμία, το πολύ ως τα τριάντα τους χρόνια». Εξ αιτίας της αρρώστειας του δεν μπορούσε να ιππεύσει, να κολυμπήσει, να χορέψει

ή να πεζοπορήσει. Και όλη η εργασία του γινότανε, και γίνεται, κάτω από ορισμένες προφυλάξεις και περιορισμούς. Απέφευγε τις δημόσιες συγκεντρώσεις και όταν αποτολμούσε να ταξιδέψει ή να δώσει μια διάλεξη, το πλήρωνε με την ανατροπή της ισορροπίας της υγείας του. Δεν μπορούσε να αντέξει επίσκεψη άλλου, επάνω από μία ή δύο ώρες. Το γεγονός αυτό συχνά δημιουργούσε παρεξηγήσεις, διότι τον νομίζανε για υπεροπτικό, ενώ απλώς ήταν, όπως λέγει ο ίδιος, «πικρή ανάγκη».

Ήταν 24 χρονών όταν συνάντησε την εβραϊκής καταγωγής Γερτρούδη Μάγιερ, τη μέλλουσα γυναίκα του. Η κοπέλα, αδελφή επιστήθιου φίλου του, του Ερνέστου Μάγιερ, τότε τελείωνε το Γυμνάσιο και προοριζόταν για τη φιλοσοφία. Πνεύμα ευγενικό και με φιλοσοφική διάθεση, ήδη δε σκληρά δοκιμασμένο από την παραφροσύνη της αδελφής της και την αυτοκτονία του φίλου της ποιητή Walter Calé. «Είδα σ' αυτήν, γράφει ο Γιάσπερς, την πραγματικότητα μιας ψυχής που αρνήθηκε να ζει με ψευδαισθήσεις. Γιατί είχαν ανατραπεί εντός της τα θεμέλια των πραγμάτων»⁴ Την νυμφεύθηκε ύστερα από τρία χρόνια (1910). Η γυναίκα αυτή συνδέθηκε αξεδιάλυτα με το έργο του. Σ' αυτήν οφείλει και την εμβάθυνσή του στη βιβλική θρησκεία.⁵

Από το 1908 ως το 1915 εργάσθηκε στην ψυχιατρική κλινική του πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης. Εκεί ευτύχησε να βρει ικανούς επιστημονικούς συνεργάτες, οι οποίοι, με την θεωρητική επεξεργασία της καθημερινής πρακτικής δουλειάς των, δημιούργησαν ένα μοναδικό κλίμα επιστημονικής έρευνας. Σ' αυτή την κλινική, λέγει ο Γιάσπερς, πραγματοποιήθηκε ξανά η μορφή μιας από τις ωραιότερες παραδόσεις της γερμανικής ακαδημαϊκής ζωής.

Όταν το 1911 ο εκδότης Σπρίνγκερ του ανέθεσε να γράψει μια γενική ψυχοπαθολογία, ο Γιάσπερς είχε ήδη δημοσιεύσει αρκετές επιστημονικές μονογραφίες. Ήταν ευκαιρία να προσπαθήσει να βάλει κάποια τάξη μέσα στη χαοτική αταξία που επικρατούσε εκείνο τον καιρό στην ψυχιατρική. Μέσα σ' εκείνη την εργώδη ατμόσφαιρα της κλινικής, η σύνταξη ενός τέτοιου έργου δεν ήταν κάτι το ακατόρθωτο. Άλλωστε, τον βοήθησε και η φιλοσοφία. Χρησιμοποίησε τη φαινομενολογική μέθοδο του Χούσσερλ, η οποία περιγράφει κατά τρόπο αποτελεσματικό τις εσωτερικές εμπειρίες των ασθενών, ως φαινόμενα της συνείδησης. Από τη μέθοδο αυτή δεν παραδέχθηκε την παραπέρα ανάπτυξή της, ως μέθοδο θέασης της ουσίας. Επίσης υιοθέτησε την «περιγραφική και αναλυτική ψυχολογία» του Ντιλτάι, την οποία ονόμασε «κατανοούσα ψυχολογία». Μ' αυτή τη μέθοδο κατανοούνται οι γενετικοί συσχετισμοί της ψυχικής ζωής και τα κίνητρα. «Πάντοτε, γράφει, αγωνίσθηκα εναντίον αυτών που ήταν μόνο λόγια χωρίς πραγματική γνώση, και κυρίως κατά των "θεωριών", που στην ψυχιατρική γλώσσα έπαιξαν ένα τόσο σπουδαίο ρόλο (...). Πίστευαν, κάθε φορά και με έναν άλλον τρόπο, πως με την εύρεση της κατάλληλης μεθόδου, θα συλληφθεί ο άνθρωπος στο σύνολό του (...). Ο άνθρωπος ως όλον κείται πέρα από κάθε νοητή αντικειμενικότητα. Ο άνθρωπος είναι ημιτελής, τόσο ως ον καθαυτό, όσο και ως αντικείμενο γνώσης του ερευνητού. Παραμένει τρόπον τινά ανοιχτός. Ο άνθρωπος είναι πάντοτε παραπάνω από ό,τι ο ίδιος ξέρει ή μπορεί να ξέρει για τον εαυτό του. Πίσω από την επιθυμία μου να συνδυάσω όλες αυτές τις απόψεις, βρισκόταν η επιστημονική παρακίνηση για συστηματική επεξεργασία όλου αυτού του πεδίου. Σκοπός μου στην «ψυχοπαθολογία» μου είναι να αποσαφηνίσω εννοιολογικά τι γνωρίζομε, πώς το γνωρίζομε και τι δεν γνωρίζομε (...). Κάθε προσέγγιση προς την πραγματικότητα έπρεπε να παραμείνει ελεύθερη, για να συνειδητοποιηθεί (...). Γι' αυτό το λόγο, από την αρχή ήμουν αντίθετος προς τις σχολές, όταν απέκλειαν κάτι, και πορευόμουν μαζί τους στο βαθμό που προσέφεραν κάτι το πραγματικό (...). Αυτές οι αρχές μεθοδολογικής σκέψης και πειθαρχίας εμφανίζονται τόσο σπουδαιότερες, όσο το αντικείμενο έρευνας στην ψυχιατρική είναι ο ίδιος ο άνθρωπος. Αυτός διακρίνεται από κάθε άλλο πράγμα στον κόσμο, από το γεγονός ότι ως ολότητα δεν μπορεί να αναχθεί σε αντικείμενο, όπως άλλωστε κι ο

κόσμος στην ολότητά του». ⁶

Παρέθεσα το μεγάλο αυτό απόσπασμα ως μαρτυρία του τρόπου εργασίας και των πνευματικών προοπτικών του Γιάσπερς, ήδη από το πρώτο έργο του, που καθόρισε και όλη την παραπέρα πορεία του. Ότι, δηλαδή, ο Γιάσπερς διενεργεί μια καθαρή επιστημονική έρευνα στον χώρο του ανθρώπου, όπου όμως ως επιστήμη δεν νοείται η τυφλή υποταγή σε μια μέθοδο, η οποία παραποιεί το επιστητό και φράσσει τις δυνατότητές του και τις προοπτικές του. Ο Γιάσπερς κρατάει αδέσμευτη τη γνωρίζουσα συνείδηση, η οποία μόνον έτσι μπορεί να ελέγχει και τη μέθοδο και το προϊόν της μεθόδου. Βεβαίως, αυτή η διαδικασία, σε μια μη ασκημένη συνείδηση, προκαλεί μίαν αίσθηση ασάφειας. Ωστόσο, η σαφήνεια των μεθοδολογικών αρχών, που απολυτοποιούνται, στην ουσία δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να φέρνουν το συσκοτισμό και την ψευδογνώση. Η πορεία προς την αυθεντική γνώση είναι πράξη ελευθερίας και τόλμης: δηλαδή, είναι πράξη αποκλειστικής προσωπικής ευθύνης.

Η εργασία εδημοσιεύθη το 1913 με τον τίτλο «Γενική ψυχοπαθολογία» (Allgemeine Psychopathologie) Μ' αυτήν έγινε υφηγητής της ψυχολογίας στην φιλοσοφική σχολή της Χαϊδελβέργης, υπό τον Windelband. Ο δρόμος προς την φιλοσοφία άνοιξε. Από τα μικρά του χρόνια έτρεφε ένα σεβασμό προς τη γνήσια φιλοσοφική άσκηση. Έγινε όμως γιατρός, επειδή ένιωθε πως η φιλοσοφία είναι μια πολύ μεγάλη υπόθεση για να την κάνει επάγγελμά του. ⁷ Η μνήμη του συλλογικού επιστημονικού εργαστηρίου της κλινικής ποτέ του δεν τον άφησε. Αργότερα τα συνέκρινε με τις ανάλογες συνεργασίες των καθηγητών της φιλοσοφίας και τις εύρισκε, τούτες τις τελευταίες, συγκεχυμένες, τεχνητές, απράγματες.

Ως καθηγητής της ψυχολογίας δεν δέχθηκε τα όρια της ψυχολογίας, όπως τα είχαν θέσει στο πανεπιστήμιο αυτό ο Windelband και ο Rickert, και ανοίχθηκε στους ευρείς ορίζοντες όλης της πνευματικής παράδοσης. Έτσι, άρχισε να αντιμετωπίζει το βάθος της ιστορίας και του ανθρώπου. Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε στις παραδόσεις του επάνω στην ψυχολογία των κοσμοαντιλήψεων, τις οποίες αργότερα τις έβγαλε σε βιβλίο (Psychologie der Weltanschauungen, 1919). Ήδη από τον καιρό της διαμονής του στην πανεπιστημιακή κλινική, είχε παρατηρήσει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη διατύπωση μιας γενικής αντίληψης και στην προσωπικότητα που την διατυπώνει. Έβλεπε πως υπάρχει κάποιος παράγοντας αδιόρατος πίσω από τις αντιλήψεις, ο οποίος καθορίζει την μορφοποίησή τους σε γενικώτερης σημασίας αντίληψη για τη ζωή και για τον κόσμο. Αυτός ο ίδιος ο παράγοντας καθορίζει και τη στάση του κάθε ανθρώπου έναντι των κοσμοαντιλήψεων. Ο ίδιος ο Γιάσπερς λέγει πως ο Φρόντ τον συνώδευε από τα νειάτα του σαν εχθρός του, διότι, κατά τη διαμόρφωση της θεωρίας του, άντλησε από μια πηγή εντελώς διαφορετική από τη δική του.

Όπως ήταν φυσικό, η εργασία του επάνω στην ψυχολογία των κοσμοαντιλήψεων τον έστρεψε προς τις μεγάλες πνευματικές προσωπικότητες της ιστορίας, οι οποίες στα έργα τους απεκάλυψαν τα ψυχικά βάθη του ανθρώπου, έστω κι αν δεν ονόμασαν το έργο τους ψυχολογία. Ήταν κυρίως η «Φαινομενολογία του Πνεύματος» του Εγέλου και, πάνω από όλα, τα έργα του Κίρκεγκωρ, που τα μελετούσε από το 1914, και του Νίτσε, τα οποία τον «εντυπωσίασαν ως αποκαλύψεις», καθώς λέγει ο ίδιος. Γενικά, το βιβλίο αυτό του Γιάσπερς δεν πρέπει να θεωρηθεί ως μία πινακοθήκη, όπου εκτίθενται οι τύποι των «κοσμοαντιλήψεων» κατά τρόπο παρατακτικό, αλλά ως διαγραφή των δυνατοτήτων που τίθενται μπροστά στο άτομο, το οποίο δεν καλείται να εκλέξει, αλλά να αποφασίσει. Πρόκειται για την υποστασιακή απόφαση, που δεν προκαθορίζεται από καμιά γνώση ή σύστημα.

Ο Γιάσπερς θεωρεί το βιβλίο του αυτό ως το πρώτο κείμενο της πνευματικής κίνησης που αργότερα ονομάστηκε «υπαρξισμός», διότι εδώ προδιαγράφονται οι βασικές δομές της υποστασιακής σκέψης και οι κατηγορίες της.

Ύστερα από τον θάνατο του Windelband (1916), την διεύθυνση της φιλοσοφικής Σχολής την ανέλαβε ο Rickert. Ο Γιάσπερς είχε συχνές επαφές με τον Rickert, αλλά οι διαφορές τους ήσαν ριζικές. Ο Rickert διεκδικούσε επιστημονική εγκυρότητα για τη φιλοσοφία του. Ο Γιάσπερς αντιλαμβανόταν πως μια τέτοιου είδους εγκυρότητα δεν είναι χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας, μολονότι ο ίδιος προερχόταν από επιστημονικό - ερευνητικό κλάδο και είχε βαθιά επίγνωση της σημασίας της επιστημονικής γνώσης. Αλλά, ήδη από την εποχή της εργασίας του στην πανεπιστημιακή κλινική, είχε αντιληφθεί πως μπορεί να υπάρχει γεμάτη από νόημα σκέψη, χωρίς όμως αποτέλεσμα, με τον τρόπο που το εννοεί η επιστήμη.

Την 1η Απριλίου 1922 ανέλαβε την έδρα της φιλοσοφίας στο ίδιο πανεπιστήμιο, παρά τις αρχικές αντιδράσεις του Rickert, ο οποίος δεν τον θεωρούσε φιλόσοφο. Τώρα πλέον απεφάσισε να κάνει τη φιλοσοφία έργο ζωής. «Το τι θα έκανα, μου ήταν σαφές — γράφει. Η φιλοσοφία των καθηγητών (Die Professorenphilosophie) δεν μου φαινόταν πως ήταν πραγματικά φιλοσοφία. Με την απαίτησή της να είναι επιστήμη, κατάντησε μια συζήτηση γύρω από πράγματα, που δεν ήσαν ουσιώδη για τα θεμελιακά ερωτήματα της ύπαρξής μας. Εγώ ο ίδιος για τον εαυτό μου δεν ήμουν πηγαίος φιλόσοφος. Ο Μαξ Βέμπερ ήταν νεκρός. Όταν ο πνευματικός κόσμος είναι άδειος από φιλοσοφία, τότε επιβάλλεται τουλάχιστο να μαρτυρήσουμε για τη φιλοσοφία, να στρέψουμε την προσοχή μας προς τους μεγάλους φιλοσόφους, να σταματήσουμε τη σύγχυση και να ενθαρρύνουμε τους νέους προς το νόημα της γνήσιας φιλοσοφίας».⁸

Το βιβλίο του η «Ψυχολογία των κοσμοαντιλήψεων» εσημείωσε μεγάλη επιτυχία, θα μπορούσε να συνεχίσει την εργασία του προς αυτή την κατεύθυνση. Έβλεπε όμως πως εκείνο που χρειαζόταν ήταν μια βαθύτερη αυτοσυνείδηση, που να κατευθύνεται προς την ουσία της ύπαρξής μας. Έπρεπε πλέον ν' αρχίσει την ανάβαση προς τις καθαυτό φιλοσοφικές κορυφές. Μια βαθύτερη επεξεργασία των μεθόδων αφ' ενός, και αφ' έτερου μια ουσιαστικότερη διείσδυση στο έργο των μεγάλων φιλοσόφων. Έπρεπε να κατακτήσει ένα υψηλότερο επίπεδο σκέψης. Τούτο ισοδυναμούσε με μια νέα αρχή. Η καθηγητική του ιδιότητα του παρείχε αυτή την ευχέρεια. Σταμάτησε τις δημοσιεύσεις του για να αφιερωθεί στη νέα προετοιμασία. Επί δέκα χρόνια δεν δημοσίευσε τίποτε, εκτός από δύο μελέτες για τον Στρίνμπεργκ και τον Βαν Γκογκ (1922) και για την ιδέα του πανεπιστημίου (1923), οι οποίες όμως είχαν γραφή παλαιότερα. Γι' αυτό το λόγο, οι εχθρικά διακείμενοι σ' αυτόν έλεγαν πως τώρα που έγινε καθηγητής το έρριξε στον επικουρισμό. Η δε εκτίμηση που του είχαν στο πανεπιστήμιο μειώθηκε, μολονότι είχε πάρα πολλούς σπουδαστές στα μαθήματά του. Και η κατηγορία έφθασε: τον είπαν «πλανευτή των νέων».

Όλον αυτόν τον καιρό ο Γιάσπερς εργαζόταν αδιάκοπα επάνω στο μεγάλο του έργο, που θα είχε τον τίτλο: «Φιλοσοφία» (Philosophie). Όταν άρχισε να το γράφει, δεν είχε στο νου του ένα προκαθορισμένο σχέδιο. Ολόκληρο το έργο αναπτυσσόταν ταυτόχρονα, σαν ένας ζωντανός οργανισμός, που είχε βαθιές ρίζες μέσα στην καθημερινή του εμπειρία, στη ζωή του, στην προσωπική του μοίρα, στη μοίρα των οικείων του προσώπων, στη ζωντανή επαφή με τους μεγάλους φιλοσόφους, αλλά και στο όνειρο. «Συχνά, γράφει, κοιτάζα προς το τοπίο, στον ουρανό, στα σύννεφα· συχνά καθόμουν ή ξάπλωνα χωρίς να κάνω τίποτε. Μου φαίνεται πως το άστρο του ανθρώπου, που δεν ονειρεύεται κάθε ημέρα από λίγο, θα αρχίσει να σκοτεινιάζει· αυτό το άστρο, που μπορεί να καθοδηγήσει όλη την εργασία μας και την καθημερινή ύπαρξή μας».⁹

Στην εργασία του ακολούθησε δύο οδηγητικές αρχές, οι οποίες είχαν την καταγωγή τους στον Μαξ Βέμπερ. Η πρώτη αρχή είναι η εξής: Η επιστημονική γνώση είναι απαραίτητη στο φιλοσοφικό λογισμό, αν σκοπός μας είναι πράγματι η αλήθεια. Η επιστήμη, βεβαίως, κάνει και χωρίς τη φιλοσοφία· ωστόσο, χωρίς τη φιλοσοφία δεν ξέρει για ποιο λόγο υπάρχει. Η φιλοσοφία δεν ελέγχει τα αποτελέσματα της επιστήμης, αλλά προσδίδει νόημα σ' αυτά. Η δεύτερη αρχή είναι η ακόλουθη: Υπάρχει ένα είδος σκέψης, που από την οπτική της

επιστήμης δεν είναι υποχρεωτικό, δεν έχει καθολική ισχύ, και συνεπώς δεν αποφέρει αποτελέσματα. Αυτό, όμως, το είδος σκέψης μας οδηγεί προς το βάθος του εαυτού μας και ξυπνάει πηγές μέσα μας, που εν τέλει δίνουν νόημα στην ίδια την επιστήμη. Έτσι, λοιπόν, η φιλοσοφική σκέψη δεν ευρίσκεται επάνω από την επιστημονική, αλλά απλώς είναι μια σκέψη ριζικώς διάφορη.

Το βιβλίο κυκλοφόρησε τον Δεκέμβριο του 1931, με χρόνο εκδόσεως το 1932. Το ονόμασε απλώς «Φιλοσοφία», χωρίς κανένα επίθετο, γιατί τούτο σκοπεύει προς την φιλοσοφία στο σύνολό της, προς το φιλοσοφείν εν γένει, προς την philosophie perennis. Χωρίζεται σε τρεις τόμους. Ο πρώτος έχει τον υπότιτλο: Προσανατολισμός προς τον κόσμο (Weltorientierung), ο δεύτερος: Φωτισμός της υπόστασης (Existenzerhellung), και ο τρίτος: Μεταφυσική (Metaphysic). Το έργο αυτό επέβαλε τον Γιάσπερς στην παγκόσμια συνείδηση ως φιλόσοφο πρώτης γραμμής.

Μόλις επεκράτησε το ναζιστικό κίνημα (1933) του απαγόρευσαν οποιασδήποτε συμμετοχή στη διοίκηση του πανεπιστημίου· το 1937 τον έπαυσαν από καθηγητή, και από το 1938 του απαγόρευσαν να δημοσιεύει. Το 1945 τον ειδοποίησαν ότι στις 14 Απριλίου θα τον εξόριζαν· ευτυχώς όμως την 1η Απριλίου η Χαϊδελβέργη κατελήφθη από τα Αμερικανικά στρατεύματα, και έτσι γλύτωσε. «Ένας Γερμανός δεν μπορεί να ξεχάσει πως οφείλει τη ζωή του και τη ζωή της γυναίκας του στους Αμερικανούς, όταν αυτοί πολεμούσαν κατά των Γερμανών», γράφει ο ίδιος.¹⁰

Την εποχή που συνέγραφε τη «Φιλοσοφία» του, είχε σχεδιάσει και δύο άλλα μεγάλα έργα, με τα οποία θα έκλεινε τον φιλοσοφικό βίο του. Το ένα είναι η «Φιλοσοφική Λογική» (Philosophische Logik) και το άλλο η «Παγκόσμια Ιστορία της Φιλοσοφίας». (Universalgeschichte der Philosophie. Αργότερα άλλαξε τον τίτλο αυτόν). Οι γνώσεις μας για τη «λογική» μεταβάλλονται σύμμετρα προς τις μεταβολές, όχι μόνο του συνόλου των γνώσεών μας, αλλά και προς τους νέους προσανατολισμούς του πνεύματος. Με την υποστασιακή φιλοσοφική σκέψη, το πρόβλημα της φιλοσοφικής λογικής προβάλλει εκ νέου. Διότι, επιτέλους, δεν πρόκειται για την εγκυρότητα των συλλογισμών μας καθεαυτών, αλλά για την αλήθεια. Δηλαδή για την εγκυρότητα αυτού που ονομάζομε αλήθεια. Ωστόσο, μέσα στον υποστασιακό χώρο, η αλήθεια δεν ταυτίζεται με την αλήθεια (περ: ακρίβεια) της επιστήμης, δηλ. με την ορθή εξεικόνιση του αντικειμενικού, με την διανοητική σύλληψη του αντικειμένου όπως στην «πραγματικότητα» είναι, αλλά με εκείνη την έσχατη αληθινότητα, που η ανεύρεσή της είναι η ύψιστη και μόνη επιδίωξη της φιλοσοφίας. Ακριβώς δε η διερεύνηση των οδών, που οδηγούν προς αυτή, είναι έργο της φιλοσοφικής λογικής. «Με τη "Φιλοσοφική Λογική", λέγει ο Γιάσπερς, επιθυμώ να συμβάλω στη συνειδητοποίηση της λογικής της εποχής μας, η οποία αντιστοιχεί στο σύγχρονο φιλοσοφείν, όπως η λογική του Εγέλου αντιστοιχεί στον ιδεαλισμό, και όπως η επαγωγική λογική (σαν του J. S. Mill) αντιστοιχεί στην εποχή του θετικισμού».¹¹

Το έργο αυτό το έγραψε κατά τα χρόνια «της πιο πικρής αγωνίας, κατά την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού και του πολέμου», γράφει ο ίδιος. Χωρίς να ξέρει αν την επομένη θα επιζήσει. Ήταν ένα έργο εσωτερικής πειθαρχίας, χωρίς ελπίδα. Κι ωστόσο, μολονότι υψωμένο στις υψηλές σφαίρες του αφηρημένου λογισμού, δεν ήταν άσχετο με την «πικρή αγωνία» των ημερών εκείνων. Ήταν η απάντηση του φιλοσόφου στο ψεύδος μιας κοινωνίας, που ανδρώθηκε σε καταστροφική ιστορική δύναμη. Μια απάντηση, βεβαίως, φιλοσοφική, κάτω από το φως των δυνατοτήτων της ανθρώπινης υπόστασης. Οι οποίες συνθέτουν και το μέτρο της ιστορικής της έκπτωσης.

Ολόκληρο το έργο είναι σχεδιασμένο σε 4 τόμους. Ο πρώτος τόμος κυκλοφόρησε το 1947, με

τον υπότιτλο: «Για την Αλήθεια» (Von der Wahrheit), και έχει 1103 σελίδες. Οι άλλοι τόμοι δεν εξεδόθησαν ακόμη (1968). Ο δεύτερος τόμος ασχολείται με τις κατηγορίες, ο τρίτος με τις μεθόδους και ο τέταρτος με τη θεωρία των επιστημών.

Ο Γιάσπερς ανέπτυξε μια συνείδηση βάθους, που ανάγεται στην κοινή πνευματική κληρονομιά της ανθρωπότητας. Επεζήτησε την επικοινωνία με τους μεγάλους διανοητές της ιστορίας όλων των πολιτισμών. «Η πραγματοποίηση, λέγει, μιας παγκόσμιας ιστορίας της φιλοσοφίας, μπορεί σήμερα να γίνει το πλαίσιο για την παγκόσμια επικοινωνία». Μέχρι τώρα δεν υπήρχε μεταξύ των πνευματικών παραδόσεων του κόσμου παρά ελλιπής και ασυνεχής επικοινωνία. «Η αύξηση της επικοινωνίας και της συνέχειας είναι η μεγάλη μέριμνα του ανθρώπου, ιδιαίτερα στη φιλοσοφία»¹². Άλλωστε, η ιστορία της φιλοσοφίας μας δείχνει κατά ποιο τρόπο πραγματοποιήθηκε ο φιλοσοφικός λογισμός στον κόσμο. Τούτο έχει ύψιστη θεωρητική σημασία. Γι' αυτό «η Λογική και η Ιστορία της φιλοσοφίας συμπληρώνονται αμοιβαίως. Το ένα δύσκολα νοείται χωρίς το άλλο»¹³.

Έτσι, απεφάσισε να γράψει μια παγκόσμια ιστορία της φιλοσοφίας, μολοντί έβλεπε πως τούτο το εγχείρημα υπερέβαινε τις δυνατότητες ενός ατόμου. Εν τέλει, καθώς λέγει ο ίδιος, muss das Unmöglich versucht werden. Διότι, παρά ταύτα, ένα τέτοιο έργο δεν το καταλάβαινε ως συλλογικό. Έπρεπε το ίδιο πνεύμα να διαπεράσει με ενιαία κατεύθυνση όλη την παγκόσμια ιστορία της φιλοσοφίας, για να φέρει σε φως την βαθύτερη ενότητά της. Η οποία συνίσταται στην διαιώνια προσπάθεια του ανθρώπου να φωτίσει τη συνείδησή του και τον κόσμο του — να γίνει περισσότερο άνθρωπος. Το έργο άρχισε να εκδίδεται από το 1957. Φέρει τον γενικό τίτλο: «Οι μεγάλοι Φιλόσοφοι» (Die grossen Philosophen).

Ο Γιάσπερς μεγάλωσε μέσα σε ένα περιβάλλον ανεξιθρησκίας. Από μικρός δεν είχε κανένα ουσιαστικό δεσμό με τη θρησκεία. Αργότερα αντελήφθη πως φιλοσοφώντας είχε ήδη πατήσει στα οικοπέδα της θεολογίας. Η πίστη του είναι πίστη στη φιλοσοφία. Είναι το είδος της πίστης που αναπτύχθηκε έξω από τις Εκκλησίες και που ζει επί χιλιετίες. Μόνο που όταν φιλοσοφεί κανείς, δεν μπορεί να παραμελήσει την πραγματικότητα της Εκκλησίας και της θεολογίας. Διότι καθώς η φιλοσοφία της υπόστασης δίνει τόση σημασία στην ιστορικότητα και στην πνευματική παράδοση, δεν μπορεί να αποφύγει το θεμέλιο της δυτικής παράδοσης, που είναι ο Χριστιανισμός. Τη φιλοσοφική του πίστη, η οποία αποτελεί το νόημα της φιλοσοφικής μάθησης, την εξέθεσε στο βιβλίο του «Η φιλοσοφική πίστη έναντι της αποκάλυψης» (Der Philosophische Glaube angesichts der Offenbarung. 1962).

Πίσω από τη φιλοσοφία του Γιάσπερς αντιλαμβάνεται κανείς να κινούνται οι κατηγορίες της θρησκευτικής συνείδησης: η αμαρτία, η έκπτωση, η ενοχή, η κοινωνία, η χάρις, ο αποκεκαλυμμένος λόγος, η πιστότητα, η απόφαση, η ελπίδα, η μετάνοια, η μεταστροφή, ο φωτισμός κ.λ.π. Αυτό δεν συμβαίνει επειδή ο Γιάσπερς μεταγράφει στη φιλοσοφική γλώσσα τις θρησκευτικές εμπειρίες, αλλά γιατί οι θρησκευτικές εμπειρίες έχουν κοινή πηγή με τις φιλοσοφικές εμπειρίες: είναι η ανθρώπινη υπόσταση και η υπέρβαση. Γι' αυτό, ο σύγχρονος υποστασιακός στοχασμός ανανεώνει τη θρησκευτική προβληματική και αποκαλύπτει εκ νέου το βάθος της και τα οντολογικά της ερείσματα. Διότι αιώνες ρηχού ορθολογισμού και ανεύθυνου επιστημονισμού είχαν εκτρέψει τις συνειδήσεις από την οντολογική τους ρύμη. Άλλωστε, γενάρχη της σύγχρονης υποστασιακής σκέψης είναι ο θρησκευτικός διανοητής Σαίριν Κίρκεγκωρ. Το ένα σκέλος της φιλοσοφίας του Γιάσπερς έχει βαθιές ρίζες μέσα στη φιλοσοφική σκέψη του Κίρκεγκωρ. Σ' αυτόν οφείλει και τον όρο «υπόσταση» (Existenz), που πρώτος τον εισήγαγε στη σύγχρονη φιλοσοφία και τον χρησιμοποιεί σταθερώς από το 1916. Το δεύτερο σκέλος της φιλοσοφίας του στηρίζεται στον καντιανό λόγο (Vernunft).

Ο Γιάσπερς είναι ο κατ' εξοχήν φιλόσοφος της επικοινωνίας. Τον ενδιαφέρει ζωτικά η επαφή με τους ανθρώπους, η ομιλία του ανθρώπου - του - δρόμου με τον άνθρωπο - του - δρόμου, και όχι η αριστοκρατική μόνωση. Γι' αυτό και προτιμάει την «κοινή» (χρησιμοποιεί ο ίδιος αυτή την ελληνική λέξη) σκέψη, που μπορεί να κυκλοφορήσει ανεμπόδιστα ανάμεσα σε όλους τους ανθρώπους. «Κοινό», όχι με την έννοια του απλοϊκού, αλλά του κοινού μέσου επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Είναι ο κοινός χώρος συνάντησης των υποστάσεων. Γι' αυτό και πέρα από τις ογκώδεις συγγραφές του χρησιμοποιεί και πιο πρόσφορα μέσα επικοινωνίας, όπως είναι οι διαλέξεις, οι ραδιοφωνικές ομιλίες, η αρθρογραφία. Με την αρθρογραφία, κυρίως, διατυπώνει τις γνώμες του επάνω στα τρέχοντα προβλήματα της πολιτικής ζωής της χώρας του. Πράγμα που επισύρει την οργή των αντιφρονούντων. Στους οποίους ο Γιάσπερς κατά κανόνα ανταπαντά. Και μάλιστα με ολόκληρα βιβλία. Κατ' αυτόν τον τρόπο γεννήθηκαν τα βιβλία του: «Η ατομική βόμβα και το μέλλον του ανθρώπου» (1958), «Ελευθερία και επανένωση (των δύο Γερμανιών)» (1959), και η «Απάντηση» στους κριτικούς του βιβλίου του «Που πάει η Γερμανική Δημοκρατία» κλπ.

Όταν ο Γιάσπερς έγραφε τη «Φιλοσοφική αυτοβιογραφία» του, το 1953 στη Βασιλεία, ήταν 70 χρόνων. Τελευταία του φράση είναι η ακόλουθη: «Είναι στη φύση της φιλοσοφίας, όσο αληθινώτερη γίνεται, τόσο λιγώτερο να μπορεί να ολοκληρωθεί μέσα στο χρόνο (...). Ταράζεται η συνείδηση από το γεγονός πως το ουσιώδες δεν το είπε ακόμη, ούτε ακόμη βρήκε εκείνη την αυτοαναγγελόμενη αποφασιστική στιγμή (...). Έχει κανείς την παράδοση για τα γράματα αίσθηση, η οποία προκύπτει από τις πνευματικές εμπειρίες, πως η ματιά του διανοίγεται προς νέες προοπτικές».

B από την επίγνωση στην ιστορία

Το ιστορικό παρελθόν τον ανθρώπου—I

Σκοπός των ιστορικών εργασιών του Γιάσπερς είναι η δημιουργία μιας υψηλής συνείδησης του παρόντος. Πρόκειται για ένα παρόν, που αντλεί από το παρελθόν, και το πιο μακρυνό, και διανοίγει τις προοπτικές του προς το μέλλον. Αλλά παρελθόν και μέλλον ζουν μέσα στην παρούσα συνείδηση και της εντείνουν την εγρήγορσή της. Η παρούσα και εγρήγορη συνείδηση, καθώς πλησιάζει προς την πληρότητα, αγκυροβολεί στην αιώνια πηγή. Από την ιστορία περνάει προς την αιωνιότητα.

«Η εποχή μας αποκτά αποφασιστική σημασία, ύστερα από την έκταση και το βάθος της μεταμόρφωσης που επέφερε στην ανθρώπινη ζωή. Χρειαζόμαστε ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας για να αποκτήσουμε τα μέτρα με τα οποία θα μετρήσουμε το νόημα αυτών που συμβαίνουν στον καιρό μας». Μ' αυτά τα λόγια αρχίζει ο Γιάσπερς την έρευνά του για το νόημα της ιστορίας στο βιβλίο του «Για την πηγή και το σκοπό της Ιστορίας» (Vom Ursprung und Ziel der Geschichte.) Έχει τη γνώμη, και τούτη τη γνώμη του την ονομάζει άρθρο πίστεως, πως η ανθρωπότητα έχει μία μοναδική πηγή και κατευθύνεται προς ένα ορισμένο σκοπό. Μόνο που αυτή η πηγή και ο σκοπός μας είναι άγνωστα. Κανένα είδος γνώσης δεν μπορεί να τα φθάσει. Μπορούμε μόνο να τα αισθανθούμε μέσα στο ημίφως του αμφίβολου συμβολισμού των. Ωστόσο, από αυτά εκπορεύονται τα κριτήριά μας. Σκοπός του φιλοσοφικού λογισμού είναι να μας πλησιάσει προς το μυστήριό τους. Έτσι, βλέπει την ιστορία να πορεύεται προς μία κατεύθυνση. Δεν συμμερίζεται τις απόψεις του Τούνμπερ και του Σπένγκλερ, τις σχετικές με την κυκλικότητα ή την οργανικότητα των πολιτισμών.

Ο Γιάσπερς διακρίνει τις εξής περιόδους στην ιστορία της ανθρωπότητας: α) Προϊστορία. Είναι η προμηθεϊκή εποχή, β) Αρχαίοι πολιτισμοί (Αίγυπτος, Μεσοποταμία, Κουιάδα του Ινδού και πολιτισμός του Χοάνγκ-Χο στην Κίνα), γ) Αξονική εποχή. Είναι η εποχή που έθεσε τις πνευματικές βάσεις της ανθρωπότητας, και δ) Δυτικός πολιτισμός. Αυτός έφερε σε φως την επιστήμη και την τεχνολογία, κάτι το εντελώς διαφορετικό από την προσφορά της αξονικής εποχής, και τώρα απλώνεται σ' όλη την υδρόγειο. Με τον παρακάτω πίνακα, καθώς και με το σχήμα της σελίδας 38, γίνονται σαφέστερες οι διακρίσεις του Γιάσπερς.

Έτσι, έχουμε δύο αφετηρίες, με παγκόσμια βάση. Πρώτη είναι η προμηθεϊκή εποχή, η οποία μέσω των αρχαίων πολιτισμών οδήγησε προς την αξονική εποχή, με τις τεράστιες πνευματικές συνέπειές της. Και δεύτερη αφετηρία είναι η σύγχρονη τεχνολογική εποχή, που μπορεί να εκληφθεί ως μία νέα προμηθεϊκή εποχή και η οποία ίσως οδήγησε «μέσω δομών, που θα ήσαν ανάλογες προς τις οργανώσεις και τις σχεδιοποιήσεις των αρχαίων πολιτισμών, σε μια νέα, δεύτερη αξονική περίοδο, στην τελική διαδικασία της ανθρωποποίησης, η οποία ακόμη μας είναι μακρυνή και αόρατη»¹⁴. Αλλά έχει σημασία να γνωρίσουμε τις γνώμες του Γιάσπερς, για κάθε ιστορική περίοδο:

1. **Προϊστορία.** Πέντε χιλιάδες χρόνια ιστορίας, αν συγκριθούν με το τεράστιο χρονικό διάστημα της προϊστορίας, δεν είναι παρά λεπτή μεμβράνη επάνω από το ηφαίστειο που είναι ο άνθρωπος. Η γραπτή ιστορία αποτελεί τα πρώτα λεπτά μιας διαδικασίας, που μόλις άρχισε. Οι εξελίξεις της προϊστορικής περιόδου προς την ανθρωποποίηση κληρονομούνται βιολογικώς. Είναι η μόνιμη ανθρώπινη παρουσία, η οποία και μετά από τις ιστορικές καταστροφές δεν χάνεται. Ενώ οι ιστορικές επιτεύξεις στη διαμόρφωση του ανθρώπου

αποτελούν όχι βιολογική, αλλά παραδοσιακή κληρονομιά. Είναι η παιδεία του ανθρώπου, η οποία διαβιβάζεται μόνον ενσυνείδητα, αλλιώς χάνεται.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι.

Οι βαθμίδες της ιστορικής ανέλιξης και οι αντίστοιχοι πολιτισμοί κατά γεωγραφικές περιοχές.

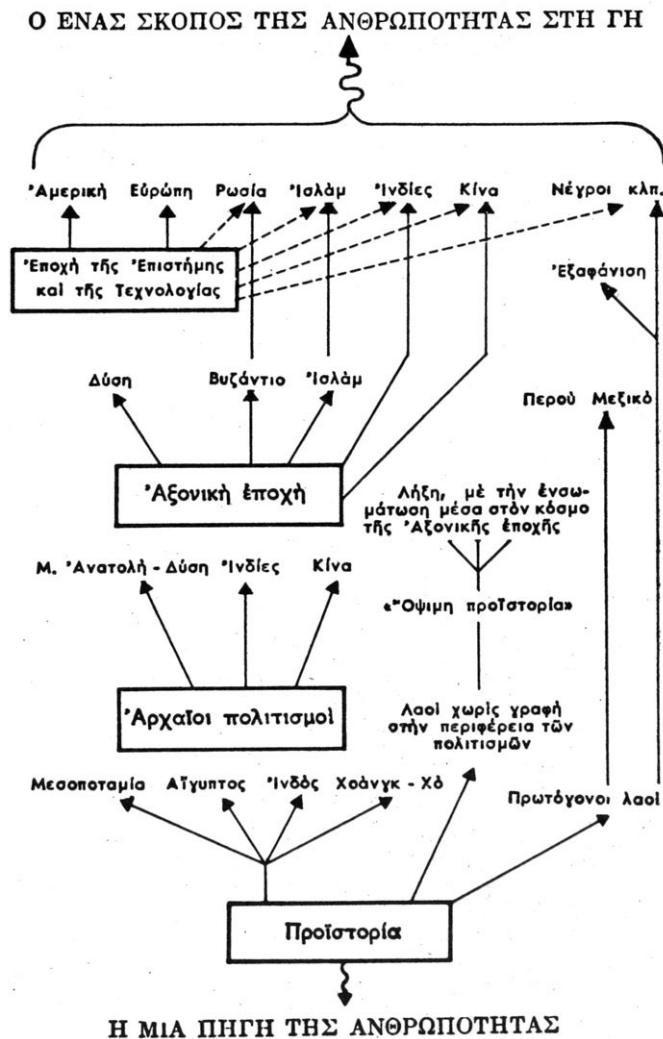
Εποχές	ΔΥΣΗ (ABENDLAND)		ΑΝΑΤΟΛΗ (ΑΣΙΑ)
	ΕΥΡΩΠΗ (OCCIDENT)	Μ. ΑΝΑΤΟΛΗ (ORIENT)	
Α' ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ Προμηθεϊκή εποχή	—ο	—ο	—ο
Β' ΙΣΤΟΡΙΑ Αρχαίοι Πολιτισμοί		Αίγυπτος (Νείλος) ----- Βαβυλών (Ευφράτης)	Ινδίες (Ινδός) ----- Κίνα (Χουάνγκ-Χο)
Αξονική εποχή	Ελλάς (Φιλόσοφοι)	Ισραήλ (Προφήτες) ----- Περσία (Ζαρατούστρας)	Ινδίες (Βούδδας) ----- Κίνα (Κομφούκιος)
Δυτικός πολιτισμός	Ευρώπη Αμερική		
Γ' ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ Νέα Προμηθεϊκή εποχή	—ο	—ο	—ο

Την προϊστορία τη γνωρίζουμε από τα υλικά κατάλοιπα που άφησε. Επειδή όμως δεν έχουμε γραπτές μαρτυρίες, δεν γνωρίζουμε τον εσωτερικό της κόσμο. Κατ' αυτήν την εποχή συνέβησαν εσωτερικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες εσφράγισαν αποφασιστικά τις κατοπινές εξελίξεις. Πάντως η στιγμή κατά την οποία ο άνθρωπος έγινε πλήρης άνθρωπος, πέρα από όλες τις παλαιοντολογικές μαρτυρίες, αποτελεί το βαθύτερο αίνιγμα, το οποίο μέχρι τώρα παραμένει αδιεσδυτο και ακατανόητο. Αλλά και τώρα ακόμη δεν μπορούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα: τι είναι ο άνθρωπος; «Ακριβώς δε, το γεγονός ότι δεν ξέρομε τι πράγματι είναι ο άνθρωπος, αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο της ανθρωπότητάς μας»¹⁵.

Ο άνθρωπος αποτελεί βιολογική πραγματικότητα μέχρι την έσχατη λεπτομέρεια. Ωστόσο, στο σύνολό του δεν ερμηνεύεται βιολογικά. Δεν μπορεί να εκληφθεί ως είδος υποκείμενο σε βιολογική εξέλιξη, στο οποίο κάποτε του προσετέθη και το πνεύμα. Και μέσα στη βιολογική του σφαίρα, ο άνθρωπος ήταν εξ αρχής κάτι διαφορετικό, ακόμη και από βιολογική άποψη, σε σχέση με τις άλλες μορφές ζωής. Είναι το μόνο ον που γεννιέται ημιτελές· ολοκληρώνεται, ακόμη και βιολογικά, μέσα στην «παραδόση». Γι' αυτό ο Γιάσπερς καταλήγει έτσι: «Δεν εδημιούργησε ο άνθρωπος τον πνευματικό πολιτισμό (Kultur), αλλά ο πνευματικός πολιτισμός εδημιούργησε τον άνθρωπο»¹⁶.

Οι ιστορικής σημασίας κατακτήσεις του προϊστορικού ανθρώπου είναι οι εξής: α) Η χρησιμοποίηση της φωτιάς και των εργαλείων, β) Ο σχηματισμός της γλώσσας, γ) Οι χαρακτηριστικοί τρόποι βιασμού του εαυτού του π.χ. τα ταμπού, και δ) Ο σχηματισμός των κοινωνιών.

2. **Αρχαίοι πολιτισμοί.** Η ιστορία άρχισε με τα εξής χαρακτηριστικά: α) Το έργο της οργάνωσης του ελέγχου των ποταμών (Νείλος, Ευφράτης και Τίγρης, Ινδός, Χοάνγκ-χο) οδήγησε στη δημιουργία ενός κεντρικού κράτους, β) Η ανακάλυψη της γραφής, που ήταν απαραίτητη στην οργάνωση του Κράτους, γ) Η γένεση των λαών με κοινή γλώσσα, πολιτισμό, μύθους, δ) Η δημιουργία αυτοκρατοριών, ε) Η εισαγωγή του αλόγου σαν μέσο μετακινήσεως, πολέμου κλπ.

K. Jaspers: Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, σ. 48

Σχήμα 1. Σχηματική παράσταση της πορείας της παγκόσμιας Ιστορίας κατά την ανέλιξη της από την προϊστορία μέχρι τη σύγχρονη εποχή.

Τον λόγο αυτού του εκπληκτικού άλματος από την μη - ιστορία (όπως ήταν η προϊστορία) στην ιστορία, δεν πρέπει να τον αναζητήσωμε στις εξωτερικές συνθήκες, αλλά μέσα στον ίδιο τον άνθρωπο. Οι εξωτερικές συνθήκες επροκάλεσαν την ανάπτυξη των εσωτερικών δυνατοτήτων του ανθρώπου. Αιφνίδια, ο άνθρωπος ένωσε μεταβατικός. «Μόνον ο άνθρωπος γνωρίζει τον θάνατό του».¹⁷ Και έτσι ανοίχθηκε προς την αιωνιότητα. Προέβησαν προικισμένα άτομα, τα οποία εκινητοποίησαν όλη την απαθή μάζα. Ωστόσο, αυτή η απαθής

μάζα αποτελεί ένα φοβερό ιστορικό βάρος, το οποίο από καιρό σε καιρό ακυρώνει τις ανοδικές πνευματικές επιδιώξεις του ανθρώπου. Έτσι ώστε να μένει ανοικτό το ερώτημα, λέγει ο Γιάσπερς, αν η ιστορία αποτελεί ένα διάλειμμα ανάμεσα σε δυο μη -ιστορικές καταστάσεις, ή αν εν τέλει θα οδεύσει προς ανείκαστα σε μας βάθη.

Το κοινό πνευματικό χαρακτηριστικό των πολιτισμών αυτής της ιστορικής περιόδου είναι η έλλειψη συνειδητοποιήσεων βάθους. Γι' αυτό, οι υπερχιλιετείς ιστορίες τους είναι μονοσήμαντες και μονότροπες. Η θρησκευτικότητα τους παρέμεινε στο μαγικό επίπεδο.

3. Αξονική εποχή. Ο Έγκελος είχε πει πως η εμφάνιση του Χριστού απετέλεσε τον άξονα της παγκόσμιας ιστορίας. Αλλά τούτο ισχύει μόνο για τους χριστιανούς. Αν υπάρχει άξων, πρέπει να διαπιστωθεί εμπειρικά, ώστε να ισχύει για όλους τους ανθρώπους. Πράγματι, διαπιστώνομε πως ανάμεσα στα 800 έως 200 π.Χ. παρουσιάσθηκαν στην Ελλάδα, στο Ισραήλ, στην Περσία, στις Ινδίες και στην Κίνα μεγάλα πνευματικά κινήματα, τα οποία διαμόρφωσαν τη συνείδηση του ανθρώπου κατά ένα τρόπο, που ακόμη τον διατηρούμε. Ο άνθρωπος απέκτησε τη συνείδηση του Είναι στο σύνολό του, του εαυτού του και των ορίων του. Συνειδητοποίησε πόσο αδύναμος είναι μπροστά σ' έναν εχθρικό και επίφοβο κόσμο και έθεσε τα ερωτήματα, που αφορούν τον εαυτό του, τη μοίρα του και τον κόσμο, κατά τον πλέον ριζικό τρόπο. Διότι αντελήφθη να ανοίγεται. εμπρός του το μηδέν και ανεζήτησε απελπισμένα τη σωτηρία του. Έτσι γνώρισε τα βάθη του εαυτού του και την καθαρότητα της υπέρβασης. Από αυτήν την εποχή ξεκίνησαν οι μεγάλες θρησκείες και η φιλοσοφία.

Με βάση την ιδέα της αξονικής εποχής, μπορούμε να κάνουμε τις ακόλουθες διακρίσεις στην παγκόσμια ιστορία:

α) Οι υπερχιλιετείς πολιτισμοί της αρχαιότητας κατά την αξονική εποχή είχαν κλείσει τον κύκλο τους.

β) Μέχρι σήμερα η ανθρωπότητα έζησε και ζει από τον πνευματικό θησαυρό της αξονικής εποχής. Και όλες οι αναγεννήσεις απέβλεπαν στο αναβάπτισμα μέσα στις πνευματικές πηγές αυτής της περιόδου.

γ) Η αξονική εποχή έχει μιαν επεκτατική ιστορική αποτελεσματικότητα. Ολοένα και περισσότεροι λαοί εισέρχονται στον πνευματικό χώρο που διάνοιξε. Όσοι λαοί δεν εισήλθαν, έμειναν σε πρωτόγονη κατάσταση. Αλλά στις ημέρες μας εισέρχονται και οι τελευταίοι.

δ) Ανάμεσα στους λαούς, που δημιούργησαν την αξονική εποχή, έγινε δυνατή μια βαθιά αμοιβαία κατανόηση. Διότι τα πνευματικά προβλήματα που τους απασχολούσαν είχαν την αυτή ποιότητα.

Το γεγονός ότι το πνευματικό κίνημα της αξονικής περιόδου ξεκίνησε ταυτοχρόνως σε τρεις περιοχές του κόσμου (Δύση, Ινδίες, Κίνα), οι οποίες δεν είχαν καμμιά επαφή μεταξύ τους, αποτελεί ιστορικό μυστήριο. Πολλοί διανοητές αναζήτησαν ένα κοινό ιστορικό αίτιο, που να δικαιολογεί αυτήν την σύμπτωση. Κανένα από τα αίτια που προτείνονται, δεν μπορεί να αποτελεί παράγοντα αποφασιστικό για τη δημιουργία ενός τέτοιου πνευματικού κινήματος. Μπορούμε, ωστόσο, να θεωρήσωμε ως σοβαρή προϋπόθεση, η οποία όμως δεν προσφέρει αιτιώδη ερμηνεία, το γεγονός ότι κατά την περίοδο αυτή υπήρχε ένας μέγας κατακερματισμός σε κρατίδια. Η ύπαρξη αυτών των κρατιδίων δημιουργούσε συνεχείς πολέμους και επαναστάσεις, ανατροπές και καταστροφές, αλλά και οικονομική πρόοδο. Όλα τούτα έθεσαν τη συνείδηση μπροστά στα μεγάλα προβλήματα της ανθρωπίνης ύπαρξης. Ωστόσο, όσο πλησιάζομε ερευνητικά προς την εποχή αυτή, το μυστήριο πυκνώνει περισσότερο. Σ' αυτό το σημείο ο Γιάσπερς προβαίνει σε μια παρατήρηση, η οποία δείχνει χαρακτηριστικά τον τρόπο

με τον οποίο αντιμετωπίζει τις ζωντανές ιστορικές πραγματικότητες και η οποία μαρτυρεί, επίσης, την φιλοσοφική του στάση.

Αφού απορρίπτει τη μια ύστερα από την άλλη όλες τις πιθανές ερμηνείες που έχουν διατυπωθεί επάνω στο πρόβλημα αυτό, επιλέγει: «Ίσως νομίζατε πως θα κατέληγα να αποδείξω την άμεση παρεμβολή του θείου, χωρίς να το πω άμεσα. Ουδόλως. Διότι τούτο δεν θα ήταν μόνο ένα salto mortale της γνώσης προς μια ψευδογνώση, αλλά και μια κακή υπηρεσία προς την θεότητα. Επιθυμώ μάλλον να αποφύγω την άνετη και ματαιόλογη αντίληψη, που θεωρεί την ιστορία ως μία κατανοητή και αναγκαία πορεία της ανθρωπότητας· θα ήθελα να διατηρήσω τη συνείδησή μου εγρήγορη έναντι του γεγονότος της εξάρτησης της γνώσης μας από τις εκάστοτε οπτικές γωνίες, τις μεθόδους και τα γεγονότα — και συνεπώς έναντι της ιδιομορφίας κάθε γνώσης· θα επιθυμούσα να κρατήσω το πρόβλημα ανοιχτό και να αφήσω χώρο για τη δυνατότητα νέων εκκινήσεων προς την αναζήτηση της γνώσης, την οποία δεν μπορούμε να προβλέψουμε.

»Το να απορούμε μπροστά στο μυστήριο είναι μια γόνιμη πράξη γνώσης, είναι ωσάν μία έξοδος προς περαιτέρω έρευνα. Ίσως τούτο να είναι ακριβώς ο σκοπός όλης της γνώσης μας, αφού σημαίνει τη διεύδυση, δια μέσου του μεγαλύτερου δυνατού ποσού γνώσης, προς την αυθεντική αγνωσία — αντί να αφήνει το Είναι να εξαφανίζεται απολυτοποιώντας το μέσα σε ένα κλειστό αντικείμενο μάθησης»¹⁸.

Πέρα από τα ιστορικά αίτια, είναι και η σημασία, που έχει αυτή η εποχή. Το περιεχόμενο της δεν είναι η πίστη ενός λαού, αλλά η κοινή εμπειρία όλων των λαών. Η ανεξάρτητη εκδήλωσή της σε τρεις περιοχές του κόσμου αποτελεί «πρόκληση για ατελεύτητη επικοινωνία». Αυτή η ποικιλία της υψηλής πνευματικής αλήθειας μαρτυρεί πως η αλήθεια δεν μπορεί να είναι αποκλειστική κατοχή.

Το περιεχόμενο της αξονικής εποχής μας παρέχει το μέτρο κρίσεως της βαθμίδας των πολιτιστικών επιτευγμάτων των λαών. Έτσι, μπορούμε να διακρίνουμε τους λαούς, ως εξής: α) Αξονικοί λαοί: Έλληνες, Ιουδαίοι, Πέρσες, Ινδοί, Κινέζοι, β) Λαοί που δεν επηρεάστηκαν από την αξονική έκρηξη: Αιγύπτιοι, Βαβυλώνιοι. Ήδη ο πολιτισμός τους, την εποχή εκείνη, έπνεε τα λείψαντα· άλλωστε δεν διέθεταν εκείνη την ποιότητα της σκέψης που θα τους μετεμόρφωνε. «Είμαστε απείρως πλησιέστερα προς τους Ινδούς και τους Κινέζους, παρά προς τους Αιγυπτίους και τους Βαβυλώνιους», λέγει ο Γιάσπερς. γ) Λαοί που εμφανίστηκαν μετά την αξονική εποχή. Αυτοί που την υιοθέτησαν έγιναν ιστορικοί λαοί (Δυτικοί Ευρωπαϊκοί λαοί)· οι άλλοι έμειναν πρωτόγονοι.

4. Δυτικός πολιτισμός. Το μοναδικό μέσα στην ιστορία χαρακτηριστικό αυτού του πολιτισμού είναι η εκπληκτική ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας. Που θα αναζητήσουμε τα αίτια αυτού του πρωτοφανούς ιστορικού φαινομένου; «Όπως κάθε τι το πνευματικώς δημιουργικό, έτσι και αυτό, αποτελεί ιστορικό αίνιγμα»¹⁹, λέγει ο Γιάσπερς.

Ο δυτικός πολιτισμός πηγάζει από την Ελλάδα, το Ισραήλ και τη Ρώμη. Αλλά το γεγονός αυτό δεν είναι αρκετό για να τον ερμηνεύσει. Ποια είναι, λοιπόν, εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Δύσης, που μόνο σ' αυτήν επέτρεψαν την ανάπτυξη αυτού του γιγαντιαίου πολιτισμού; Το θέμα είναι τεράστιο και ανεξάντλητο, όσο και αινιγματικό και αδιείσδυτο. Και ο Γιάσπερς το έχει πλησιάσει από πολλές προσβάσεις και σε πολλές ευκαιρίες. Αξίζει να παρακολουθήσωμε, έστω και συνοπτικά, τις αναλύσεις του.

Στη βάση του πολιτισμού αυτού ελειτούργησαν ορισμένες πνευματικές προϋποθέσεις, που χωρίς αυτές δεν θα ήταν νοητή η ανάπτυξή του. Μπορούμε να σημειώσωμε τις εξής:

α) Το πνεύμα της προφητικής θρησκείας του Ιουδαϊσμού, το οποίο είχε εξαφανίσει τη συγκεχυμένη μαγική ψυχροτροπία και σκέψη. «Η γέννηση της σύγχρονης επιστήμης ίσως

είναι αδιανόητη, χωρίς την κατάσταση των πνευμάτων και χωρίς εκείνα τα κίνητρα, που έχουν την ιστορική τους ρίζα στη βιβλική θρησκεία»²⁰, λέγει ο Γιάσπερς. Είναι το ήθος της βιβλικής θρησκείας, που ζητάει την αλήθεια πάση θυσία. Η αλήθεια δεν επιζητείται από περιέργεια ή από διασκέδαση, αλλά γίνεται όρος ζωής. Αφού ο κόσμος είναι δημιούργημα του Θεού, οποιαδήποτε έκφασή του έχει νόημα, το κάθε τι αξίζει την προσοχή μας. Αυτή η στάση έναντι του κόσμου ήταν ξένη προς την αρχαία ελληνική σκέψη²¹. Αφού ο κόσμος είναι δημιούργημα του Νου, μπορούμε με το νου να αντιληφθούμε το σχέδιο του Θεού. Βεβαίως, σ' αυτή τη διαδικασία συνέβαλε και η ελληνική καθαρότητα των διακρίσεων και η γνώση των ορίων του νου. Η ιδέα του Θεού-δημιουργού και του δημιουργήματος, έκανε ώστε ο φυσικός κόσμος να χάσει τον εσωτερικό ψυχισμό του, όπως τον αντελαμβάνετο ο παγανιστής, και να εκπέση σε ένα μηχανικό κατασκεύασμα. Οπότε, με την εξαφάνιση του Θεού-δημιουργού, εξέπεσε ως λεία, χωρίς αντίσταση, στα χέρια του επιστήμονα-ερευνητή²².

β) Ύστερα είναι η χριστιανική συνειδητοποίηση της υπέρβασης. Η οποία υπέρβαση όμως — αντίθετα από αυτό που συνέβη στην Κίνα και στις Ινδίες, γιατί και εκεί ανεκαλύφθη η υπέρβαση — εδώ, ως αποκάλυψη στον κόσμο, εισέδουσε μέσα στον κόσμο και τον ανεστάτωσε.

γ) Ως άλλο παράγοντα μπορούμε να σημειώσουμε την χριστιανική ιδέα της κίνησης της συνολικής ιστορίας, σύμφωνα με ένα σχέδιο σωτηρίας. Πράγματι, σ' αυτή την ιδέα μπορεί κανείς να βρει τα ψυχικά κίνητρα που έδωσαν υπόσταση, τόσο στην επιστημονική, όσο και στην κοινωνική περιπέτεια του συγχρόνου ανθρώπου. Κι αν δεν συμμετέχουμε πλέον σ' αυτή την ιδέα, ωστόσο ήδη μας εξέβαλε στη σύγχρονη ιστορική κατάσταση. Άλλωστε, η συνείδηση της ιστορικότητας, που εδημιούργησε αυτή η ιδέα, η σημασία δηλαδή της ιστορικής έκβασης στη μοίρα της ανθρώπινης υπόστασης, μπορεί να ζει και έξω από την υπόλοιπη θρησκευτική ιδεολογία. Ήταν μια απαραίτητη συμβολή στην όξυνση της ιστορικής συνείδησης του ανθρώπου. Η βασική μετατροπή που υπέστη η χριστιανική ιδέα κατά την αυγή των νεωτέρων χρόνων, είναι ότι η ιστορία δεν κινείται εκ των έξω, από υπερβατικές δυνάμεις, αλλά εκ των έσω, από εγκόσμιες δυνάμεις. Τούτο ήταν το μέγα κίνητρο, που δυναμοποίησε τον σύγχρονο άνθρωπο και τον κατέστησε κύριο του φυσικού κόσμου. Η επιδίωξη για την ανάκτηση του παραδείσου έγινε αγώνας για την οικοδόμηση του επιγείου παραδείσου.

Πέρα από τις παραπάνω θεμελιακές πνευματικές προϋποθέσεις, μπορούμε να σημειώσουμε και μια σειρά από παράγοντες, που τους συναντούμε στο εμπειρικό επίπεδο. Ιδού μερικοί:

α) Η Ιδιαίτερα γεωγραφική διαμόρφωση των δυτικών χωρών, με την ποικιλία του τοπίου, σε αντίθεση προς τις τεράστιες ηπειρωτικές επιφάνειες των Ινδιών και της Κίνας.

β) Η πολιτική ελευθερία, η οποία ξεκινάει από το ελληνικό άστυ, και που δυνάμωσε στη Δύση με τις εσωτερικές αντιθέσεις ανάμεσα στο Κράτος και στην Εκκλησία, ανάμεσα στους ποικιλόγλωσσους λαούς της Ευρώπης. Άλλες γόνιμες αντιθέσεις είναι η αντίθεση της Ευρώπης με το Ισλάμ, με τα μεσοανατολικά στοιχεία, ο κερματισμός της χριστιανικής Εκκλησίας σε πολλές ομολογίες²³. Όλα αυτά απεδέσμευσαν μεγάλες ποσότητες πνευματικής ενέργειας.

γ) Η συνείδηση της εσωτερικότητας του προσώπου, που την εθεμελίωσαν οι Ιουδαίοι Προφήτες, οι Έλληνες φιλόσοφοι και οι Ρωμαίοι πολιτικοί.

δ) Η συνείδηση του αναπόδραστου της εγκόσμιας πραγματικότητας. Αυτή η ιδιαίτερη στάση έναντι του φυσικού περιβάλλοντος, όπου μέσα του ο δυτικός άνθρωπος ζήτησε τη βεβαίωσή του. Αυτή η εμπειρία του τραγικού ύψωσε τον δυτικό άνθρωπο σε τραγική μορφή. «Η τραγωδία είναι γνωστή μόνο στη Δύση»²⁴.

ε) Η δυνατότητα που άφησε η δυτική συνείδηση στην «εξαίρεση», δηλ. στο άτομο που

αποτελεί εξαίρεση, να σπάει τα δογματικά πλαίσια και να δημιουργεί το αίσθημα της ανικανοποίησης και του απείρου.

στ) Η αποφασιστικότητα της δυτικής ψυχής φθάνει μέχρι τα έσχατα όρια. Φωτίζει ως την τελευταία λεπτομέρεια, και έτσι επιτυγχάνει ύψιστες συνειδητοποιήσεις. Ως αποτέλεσμα έχει τη συνεχή ένταση και το βιασμό. Ποτέ ο δυτικός άνθρωπος δεν ένωσε σίγουρο το έδαφος κάτω από τα πόδια του. Και κάθε αξίωση τέτοιου είδους αμφισβητήθηκε αμέσως.

ζ) Αυτός ο κόσμος της έντασης είναι προϋπόθεση, αλλά και αποτέλεσμα των αυτονόμων προσωπικοτήτων: Ιουδαίοι Προφήτες, Έλληνες φιλόσοφοι, προσωπικότητες του 16ου και 17ου αιώνα. Η Δύση δεν εδημιούργησε έναν ανθρώπινο τύπο, αλλά πολλούς και αντιτιθέμενους. Έτσι, αυξήθηκε η πνευματική επικοινωνία και η ανταλλαγή των εσωτερικών περιεχομένων.

Μέσα στο δυτικό πολιτισμό λειτουργεί και η αντίθεση Μέσης Ανατολής (Orient) και Ευρώπης (Occident. — Ανατολικός Χριστιανισμός, Σταυροφορίες, Ισλαμικός πολιτισμός κλπ.) ως διαμορφωτική ιστορική μεταβλητή. Ένα άλλο στοιχείο, σε ευρύτερο επίπεδο, είναι η αντίθεση Ασίας και Ευρώπης. Ο δυτικός πολιτισμός μοιάζει σα να ξέκοψε από την απέραντη και μεγαλειώδη ασιατική μήτρα, σαν μια τολμηρή και επικίνδυνη περιπέτεια, με κίνδυνο να ξαναβυθισθεί εντός της. Ο σχηματισμός του δυτικού πολιτισμού πρέπει πάντοτε να νοείται στην αντίθεσή του προς το ασιατικό πνεύμα. Διότι αυτή η ανεξαρτητοποίησή του έγινε με κάποια σοβαρή απώλεια. Η οποία βαραίνει έκτοτε το πεπρωμένο του. Δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε, λέγει ο Γιάσπερς, πως ο δυτικός πολιτισμός ακολουθεί το δρόμο της τελείωσης του ανθρώπου. «Η Ασία αποτελεί ουσιώδες στοιχείο για την τελειοποίησή μας»²⁵. Το ασιατικό πνεύμα αντιπροσωπεύει ορισμένες ανθρώπινες δυνατότητες, τις οποίες η Δύση τις παραμέρισε. Αυτή είναι μια κρίσιμη και ίσως μοιραία παράλειψη. Η αντίθεση Δύση - Ανατολή αποτελεί ένα ιστορικό αίνιγμα και εμπεριέχει ένα συμβολισμό, που συνοδεύει ολόκληρη τη δυτική ιστορία.

Το Ιστορικό παρόν τον ανθρώπου—II

Η πνευματική συνείδηση της εποχής μας—α

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος αποκτά συνείδηση του εαυτού του, ταυτοχρόνως αποκτά και συνείδηση της εποχής του, δηλαδή αρχίζει να την κρίνει. Αλλά αφού η ίδια η ιδέα που έχει για την εποχή του αποτελεί συστατικό στοιχείο της εποχής του, τόσο ο άνθρωπος όσο και η εποχή του βρίσκονται σε μια τεταμένη σχέση αλληλοκαθαρισμού. Είναι μια σχέση ακροσφαλής και ασαφής, αφού τα ίδια τα κριτήρια κρίνονται. Διότι, μέσα σε μια τέτοια ατμόσφαιρα συνειδητοποίησης, ο άνθρωπος εξετάζει την εγκυρότητα των ιδίων του σκέψεων. «Γι' αυτό, λέγει ο Γιάσπερς, βρισκόμαστε μέσα σε μια κίνηση, η οποία, ως κίνηση μετατροπής της γνώσης, επιφέρει τη μετατροπή της εμπειρικής ύπαρξης, και ως κίνηση μετατροπής της εμπειρικής ύπαρξης, επιφέρει ξανά την μετατροπή της γνωρίζουσας συνείδησης»²⁶.

Ο προηγούμενος αιώνας ήταν ο αιώνας του μεγάλου ενθουσιασμού και της αισιοδοξίας. Ο νέος κόσμος, που αναπήδησε από τη μαγική ράβδο της επιστήμης στυλπνός, δυναμικός, μεγαλειώδης, υποσχόταν τον επίγειο παράδεισο. Βεβαίως, η ανάγκη της συσσώρευσης του κεφαλαίου εδημιούργησε ορισμένα κρίσιμα κοινωνικά προβλήματα. Αλλά ο ίδιος αυτός αιώνας, υποσχέθηκε τη ριζική επίλυσή τους. Η εμπιστοσύνη στην έλλογη πορεία της ιστορίας (κορύφωση αυτής της αντίληψης είναι ο Έγκελς, και εφαρμοστής της ο Μαρξ) και στις αναλύσεις της επιστήμης, παρείχε ακλόνητη εγγύηση για την πραγματοποίηση της «ορθής» κοινωνίας. Αλλά ακριβώς μέσα σ' αυτόν τον αιώνα, τα ευαίσθητα πνεύματα άρχισαν να υποψιάζονται την έλευση μάλλον μιας καταστροφής. Διότι οι νέες δυνάμεις είχαν επιφέρει ορισμένους συγκλονισμούς και βαθιές ρωγμές στα θεμέλια του ανθρώπου.

Οι πιο χαρακτηριστικοί πνευματικοί εκπρόσωποι αυτών των ρωγμών που συνέβησαν στην ευρωπαϊκή συνείδηση είναι ο Κίρκεγκωρ και ο Νίτσε. Αυτοί υπωψιάσθησαν και είδαν αυτό που δεν αντιλαμβάνονταν κανείς. Γι' αυτό τρόμαξαν. Κι αυτή τους η βαθιά συνειδησιακή ταραχή είχε σαν αποτέλεσμα να αλλάξει ριζικά την πνευματική ατμόσφαιρα της Δύσης. «Μ' αυτούς, μια νέα μορφή ανθρώπινης πραγματικότητας εμφανίζεται στην ιστορία»²⁷, κατά τη γνώμη του Γιάσπερς. Η σκέψη τους υπερέβη όλα τα όρια, που μέχρι τότε τα θεωρούσαν ως αυτονόητα τέρματα και κατέστησε παρόντα τα ανείκαστα βάθη της υπόστασης του ανθρώπου και της υπέρβασης· έφερε μέσα στη συνείδηση της Ευρώπης τις ριγηλές πνοές του απείρου.

Ο Κίρκεγκωρ και ο Νίτσε άλλαξαν την πνευματική στάση του ανθρώπου και την έστρεψαν προς οντολογικές περιοχές, όπου δεν έχουν νόημα ούτε οι θεωρίες, ούτε οι «γνώσεις», ούτε οι κοσμοεικόνες. Μένει ο ατελείωτος διαλογισμός, που κατά επαμειβόμενα κύματα εκχύνεται προς το κρυμμένο και μυστηριακό Είναι, για να το εγγίσει ζωντανό, και όχι να το συλλάβει νεκρό, επάνω στην κλίση μιας κοσμοαντίληψης. Για τον Νίτσε, η κατασκευή ενός φιλοσοφικού συστήματος σημαίνει έλλειψη τιμιότητας εκ μέρους του φιλοσόφου. Και για τους δυο, το Είναι δεν είναι αντικείμενο, αλλά ατελείωτη ερμηνεία. Κάθε νέα ερμηνεία είναι και μια νέα πραγματικότητα. Τούτο σημαίνει πως η ιστορική ζωή ποτέ δεν μπορεί να κατανοηθεί εξαντλητικά από τον άνθρωπο. Και οι επιστημονικές αλήθειες, στο επίπεδο της επιστήμης, είναι απλώς ακρίβειες· οι ίδιες αλήθειες, μεταφερόμενες στο οντολογικό επίπεδο, δεν είναι μόνο ψεύδος, αλλά επί πλέον ατιμία και βαρβαρισμός. Αντιλαμβάνονταν και οι δυο πως τα έργα τους δεν είναι κατανοητά από τον άνθρωπο που απλώς σκέπτεται. Όπως έλεγε ο Κίρκεγκωρ: «Τέτοια έργα είναι σα τους καθρέφτες· αν μέσα τους κοιτάξει ένας πίθηκος, δεν θα κατοπτρίσουν απόστολο».

Συναισθάνθηκαν πως η μεγάλη πνευματική παράδοση, που ξεκίνησε από την αρχαία Ελλάδα, βρίσκεται στο τέλος της. Ενώ όλοι έβλεπαν τις μεταβολές στην οικονομία, στην τεχνολογία, στις κοινωνικές δομές, αυτοί διείδαν την αλλαγή μέσα στην ίδια την ουσία του ανθρώπου. «Ο Κίρκεγκωρ είδε τη σημερινή χριστιανοσύνη σαν μια τεράστια απάτη, όπου ο Θεός εκλαμβάνεται ως παλαβός. Μια τέτοια χριστιανοσύνη, λέγει, δεν έχει καμμία σχέση με την Καινή Διαθήκη (...). Είδαν εμπρός των το μηδέν· και οι δύο ήξεραν την ουσία που εχάθη, αλλά δεν επεθύμησαν το μηδέν (...). Αυτό που αμφότεροι έχουν κοινό είναι η θέληση να κατευθυνθούν προς την ουσία του Είναι, προς την ευγένεια και την αξία του ανθρώπου»²⁸.

Ο Κίρκεγκωρ και ο Νίτσε βάδισαν στις ακρώρειες των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Χώροι άκρως επικίνδυνοι, αλλά και πλούσια αποκαλυπτικοί. Μόνο με τον ατελείωτο διαλογισμό φθάνει κανείς εκεί. Διότι μόνον ο διαλογισμός αυτός λύνει τον άνθρωπο από τους δεσμούς του περατού και τον ανοίγει προς το άπειρο. Είναι η κίνηση της αρχέγονης ελευθερίας, που μπορεί να οδηγήσει στο παν ή στο μηδέν. Γι' αυτό και οι δυο τους φρικιούσαν από πάθος, από δημιουργικό οίστρο, από τρόμο και από ευτυχία συνάμα. Αλλά μόνον όταν είναι κανείς επικίνδυνα ελεύθερος, διαβλέπει τις δυνατότητες του ανθρώπου.

Δεν ήταν ούτε φιλόσοφοι ούτε ποιητές ούτε προφήτες ούτε σωτήρες· ήταν η εξαίρεση, η μοναξιά, οι μάρτυρες, τα θύματα· αντιπροσώπευαν πεπρωμένα. Από τότε που μίλησαν, άφησαν μέσα στις συνειδήσεις μας μια βαθιά αναταραχή, μιαν ασίγηστη ανησυχία, ένα φοβερό προϋδεασμό. Γι' αυτό και η επιρροή τους επάνω στις ισχνές συνειδήσεις είναι καταστροφική· στις ισχυρές είναι απίστευτα απελευθερωτική.

Ύστερα από αυτές τις φοβερές εμπειρίες της εποχής μας, προβαίνει με απειλητική ένταση το πρόβλημα του ανθρώπου και της μοίρας του. Και γίνεται πλέον κορυφαία έγνοια του συγχρόνου φιλοσοφικού στοχασμού. Ένας ήρωας φιλοσοφικής τραγωδίας θα έλεγε τα

παρακάτω λόγια. Είναι του Γιάσπερς: «Μπορούμε να συνεχίσουμε να φιλοσοφούμε κατά τον τρόπο του Καντ. Αλλά δεν μπορούμε να το κάνουμε με όλη την ειλικρίνεια, παρά λησμονώντας, έστω και για ένα λεπτό, αυτό που έκτοτε συνέβη με τον Κίρκεγκωρ και τον Νίτσε. Είμαστε εκτεθειμένοι κατά τέτοιο τρόπο, που κάθε στιγμή βρισκόμαστε μπροστά στο μηδέν. Είμαστε τόσο βαθιά πληγωμένοι, που σε στιγμές αδυναμίας αναρωτιόμαστε αν δεν βρισκόμαστε στο δρόμο προς το θάνατο. Χάσαμε την ασφάλεια, που μας παρείχε η φιλοσοφία κατά την διαδρομή της από τον Παρμενίδη ως τον Έγκελο· κι ωστόσο, ακόμη και σήμερα, δεν μπορούμε παρά να φιλοσοφούμε ξεκινώντας από το βαθύ θεμέλιο της ανθρώπινης κατάστασης, από το ίδιο θεμέλιο που ξεκίνησε και όλη η σκέψη αυτών των χιλιετιών — οι οποίες για τη Δύση, κατά κάποιαν έννοια, έγιναν παρελθόν. Για να συνειδητοποιήσωμε, από μίαν άλλη σκοπιά, αυτό το θεμέλιο, αναγόμεστε στις Ινδίες και στην Κίνα, σ' αυτούς τους δύο διαφορετικούς πηγαίους δρόμους της φιλοσοφικής σκέψης. Αντί να γλιστράμε προς το μηδέν, καθώς ερειπώνονται οι χιλιετίες, επιθυμούμε να νιώσουμε κάτω από τα πόδια μας ένα στέρεο έδαφος. Επιθυμούμε να συλλάβωμε την ιστορική ενότητα αυτού του συνολικού φαινομένου, που παρέχει μία δυνατότητα: εκείνην, όπου επάνω της οι μεταγενέστεροι θα στήσουν τα θεμέλιά τους, βαθύτερα από όσο ποτέ ήσαν. Η εποχή μας αντιμετωπίζει τη διάζευξη «όλα ή τίποτα» — πνευματικό πρόβλημα μοιραίο για τον άνθρωπο»²⁹.

Αλλά ποια αίτια μας οδήγησαν σ' αυτή την κατάσταση; Υπάρχει μια διαπλοκή από αίτια. Στα προηγούμενα εξετάσαμε τους παράγοντες που συνέβαλαν στην ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού. Γιατί όμως στο τέλος να φθάσωμε μπροστά στο μηδέν; «Όσο περισσότερο γνωρίζομε τα φαινόμενα της εποχής μας, τόσο βαθύτερο καθίσταται για τη συνειδησή μας το αίνιγμα του όλου»³⁰. Ξεχωρίζομε μερικές από τις μεταβλητές, που σημειώνει ο Γιάσπερς:

α) Ο διαφωτισμός, με την απόλυτη πίστη του στον ορθολογισμό, οδήγησε στο να στερέψουν οι πηγές της πίστεως. Δηλαδή, απεκλείσθη το ανορθολογο, το άλογο, το οποίο όμως δεν παύει να υπάρχει, δεν παύει να αποτελεί συστατικό του κόσμου, της μοίρας μας και του Είναι. Τυπικός εκπρόσωπος του ορθολογισμού είναι ο Καρτέσιος, ο οποίος βεβαίως δεν έθιξε με τις εξισώσεις του την κοινωνία, την Εκκλησία ή την ηθική. Ο διαφωτισμός όμως, στο σύνολό του, ήταν συνέπεια αυτών των εξισώσεων. Και κατεσκευάσθη μια ημι-γνώση, η οποία οδήγησε στη δημιουργία ενός λαμπρού οικοδομήματος, που ύστερα από λίγους αιώνες έμελλε να σωριασθεί, γιατί δεν είχε βαθιά θεμέλια. Οι «εξισώσεις» δεν μπορούν να ρίξουν θεμέλια μέσα στο απύθμενο Είναι.

β) Προϊόν του διαφωτισμού είναι η Γαλλική Επανάσταση. Ήταν ριζικό λάθος της που νόμισε πως ο κόσμος μπορεί να ορθολογισθεί. Αυτό φάνηκε από την αρχή, γιατί προς τούτο χρησιμοποίησε τη βία. Η επανάσταση αυτή του ορθολογικού φανατισμού δεν είναι θεμελιώτρια της σύγχρονης ελευθερίας. Οι ρίζες της γνήσιας ελευθερίας βρίσκονται στην Αγγλία, στην Αμερική, στην Ολλανδία, στην Ελβετία³¹.

γ) Ύστερα έρχεται ο γερμανικός φιλοσοφικός ιδεαλισμός. Είναι κυρίως η φιλοσοφία του Φίχτε και του Εγέλου, που οπισθογράφησε με την φιλοσοφική εμπιστοσύνη τον ισχυρισμό της ολοκληρωτικής γνώσης του κόσμου και των επιθυμιών του Θεού. Αλλά τούτο οδηγεί κατευθείαν στην απιστία.

δ) Τέλος, μπορούμε να επικαλεσθούμε μεταφυσικούς λόγους. Είναι το αμετάβλητο κακό που ενυπάρχει μέσα στον άνθρωπο. Το οποίο, εν τέλει, οδηγεί στη διάλυση και στην καταστροφή. Είναι οι ροπές που προκύπτουν από το «Περιέχον» (βλ. παρακάτω) εντός του οποίου υπάρχομε και το οποίο δεν μπορούμε να γνωρίσωμε. Εκεί φωλιάζει το μέγα «αίνιγμα της παγκόσμιας ιστορίας, στο οποίο εμβαθύνομε, αλλά δεν το λύνομε»³².

Η τελευταία φράση του Γιάσπερς, ύστερα από όλη τη σειρά των παραγόντων που εκθέτει,

είναι η ακόλουθη: «Δεν είναι δυνατόν να δοθεί επαρκής απάντηση στο πρόβλημα της προέλευσης της κρίσης και της απιστίας, είτε τούτη την αναζητήσομε στην εμπειρική αιτιότητα, στην πνευματική κατανόηση ή στη μεταφυσική ερμηνεία»³³

Η εποχή της τεχνολογίας και των μαζών—β

Η επιστήμη, η τεχνολογία και η μετατροπή του λαού σε μάζα αποτελούν τα θεμελιώδη εξωτερικά χαρακτηριστικά της εποχής μας. Η επιστήμη σαν γνήσια βούληση αναζήτησης της αλήθειας, περιορίζεται σε πολύ λίγα άτομα. Οι λοιποί μετατρέπουν την ιδέα της επιστήμης σε δεισιδαιμονία. Και χρησιμοποιούν ανίδεοι και απληροφόρητοι την τεχνολογία. Η επιστήμη στηρίζεται σ' αυτήν την υπόθεση: Ο κόσμος είναι επιστητός. Αλλά εδώ υπάρχουν δύο ερμηνείες. Σύμφωνα με την πρώτη, τα αντικείμενα του κόσμου είναι επιστητά. Αυτή η υπόθεση είναι ορθή. Σύμφωνα με τη δεύτερη, ο κόσμος στο σύνολό του είναι επιστητός. Αυτή η υπόθεση είναι εσφαλμένη. Το σφάλμα αυτό κυριαρχεί από την εποχή του Καρτέσιου και το συμμερίζονται όσοι εξέλαβαν την επιστήμη ως φιλοσοφία. Και συμπεραίνει ο Γιάσπερς: «Όστε, το μέγα και επιτακτικό καθήκον της εποχής μας είναι η σαφής κατανόηση του νοήματος και των ορίων της σύγχρονης επιστήμης»³⁴. Διότι η κυριάρχηση της εσφαλμένης υπόθεσης μετατρέπει την επιστήμη σε βιαστή του ανθρώπου, σε ολοκληρωτική, δεσποτική δύναμη. Καθώς ξεκινάει από την αρχή, ότι μπορεί να γνωρίσει το όλον, καταπιάνεται να οργανώσει τη ζωή του ανθρώπου ορθολογικά και εκ των έξω. Το νόημα της επιστήμης, μέσα στην εσωτερική και υπαρξιακή του συνάφεια, ολοένα και λιγώτεροι το αντιλαμβάνονται, περιλαμβανομένων και των επιστημόνων. Έπρεπε οι φιλόσοφοι να το κατονοούν. «Ακόμη και φιλόσοφοι του μεγέθους του Εγέλου γνωρίζουν λίγα ή τίποτα για την επιστήμη»³⁵.

Ήδη η τεχνολογία απορροφά την επιστήμη και οι ανακαλύψεις της έχουν κάτι το μη-ανθρώπινο· είναι ανώνυμα προϊόντα μιας διαδικασίας που συμβαίνει ερήμην της ψυχής του ανθρώπου. «Τούτο εξηγεί — λέγει ο Γιάσπερς — την εκπληκτική μωρία (Torheit) τόσων πολλών επιστημόνων, έξω από την ειδικότητά τους»³⁶.

Η σύγχρονη τεχνολογία δεν πρέπει να νοηθεί ως γραμμική συνέχεια της παραδοσιακής. Υπάρχει μια σαφής διαχωριστική γραμμή ανάμεσά τους. Την παλαιά τεχνολογία την εχαρακτήριζε το πνεύμα της σταθερότητας· γι' αυτό παρέμεινε η ίδια επί χιλιετίες. Τη νέα την εμπνέει ένα εντελώς διαφορετικό πνεύμα. Γι' αυτό και εδημιούργησε ένα ολόκληρο σύστημα αλληλοσυσχετισμών τόσο ισχυρών και τόσο δυναμικών, που άλλαξε τη μορφή της ιστορικής ζωής στο σύνολό της και της επέβαλε τη σφραγίδα της. Είναι το πνεύμα των εφευρέσεων, η οργάνωση της εργασίας, το νέο νομικό πλαίσιο και οι νέες κοινωνικές σχέσεις, η έννοια της οικονομικότητας, το επιχειρηματικό ριψοκίνδυνο πνεύμα, η λειτουργία του χρηματικού και πιστωτικού κεφαλαίου κλπ. Βεβαίως, η τεχνολογία, με τα μέσα που προσφέρει, καθιστά ικανό τον άνθρωπο να γνωρίσει καλύτερα τη φύση, να μάθει περισσότερα, κλπ. Αλλά αυτά παίρνουν νόημα μέσα σε μια εγρήγορη συνείδηση. Η τεχνολογία όμως, με τις νέες συνθήκες ζωής που δημιουργεί, αποκοιμίζει τις συνειδήσεις. Παρά την φαινομενική αύξηση του ανθρωπισμού, εν τέλει γίνεται αυτό που επιβάλλει ο μηχανισμός της τεχνολογίας. Ο άνθρωπος τελεί υπό το έλεος αυτού του μηχανισμού. Έτσι, η τεχνολογία ορθώνεται σε δύναμη δαιμονική.

Η τεχνολογία έκαμε τα αντικείμενα χρήσεως τυπικά, άψυχα, ομοιόμορφα εργαλεία και οι συγκοινωνίες αποστέρησαν τον κόσμο από το στοιχείο του μυστηριακού, του εξαιρετικού, του «μακρυνού». Η εσωτερική στάση έναντι του τεχνικού κόσμου ονομάσθηκε «ρεαλισμός», όπου λείπει το αίσθημα, η απρόοπτη δημιουργικότητα και κυριαρχεί η «αντικειμενικότητα», η «ακρίβεια», η τυποποίηση, ο κομφορμισμός. Το άτομο δεν είναι τίποτε άλλο από τις λειτουργίες του. Κάτω από αυτές τις συνθήκες «το υπάρχουν σημαίνει το προσαρμόζεσθαι στην αντικειμενικότητα»³⁷. Δεν πρόκειται πλέον για το «εγώ», αλλά για το «εμείς». Ο άνθρωπος δεν είναι τίποτε άλλο από τα γενικά του χαρακτηριστικά και από τα ένστικτά του:

σ' αυτά τα σημεία συνεφάπτεται με την τεχνική και με τη μάζα. Γι' αυτό και προβάλλει ως τύπος ζωής η ζωή του νέου: αυξημένη παραγωγικότητα, αυξημένη σεξουαλικότητα (τεχνική - ένστικτο). Έτσι, χάνουν τις αξίες τους οι ηλικίες, οι οποίες μετατρέπονται σε απλή ποσοτική σύρρευση χρόνου. Ο εσωτερικός υποστασιακός χρόνος, που ωριμάζει τον άνθρωπο, παραγνωρίζεται. Ο άνθρωπος εκλαμβάνεται ως στιγμιαία παρουσία, οπότε η ζωή του βρίσκεται πάντοτε στην αρχή, αλλά και πάντοτε στο τέλος. Και ο χρόνος γίνεται στιγμιαίος, χωρίς παρελθόν και χωρίς μέλλον. Οι προοπτικές του ανθρώπου γίνονται βραχυπρόθεσμες ή μηδενίζονται. Ωστόσο υπάρχουν άνθρωποι, που τους ταιριάζει αυτός ο τρόπος ζωής. Αυτοί παίρνουν τώρα την πρώτη θέση στην κοινωνία. Ο κόσμος πέφτει στα χέρια των μετριοτήτων. Ο μηχανισμός κινείται από μέτριους γραφειοκράτες.

Επέρχεται ένας βαθύς διχασμός ανάμεσα στον άνθρωπο και στην εργασία του. Τούτο συμβαίνει ακόμη και στα πιο «υπαρξιακά» επαγγέλματα, όπως είναι του γιατρού ή του ιερέα. Κανένας δεν εργάζεται επάνω στην «ολότητα μιας ιδέας». Έτσι, χάνεται η χαρά και η απόλαυση της εργασίας. Όλη αυτή η κίνηση, από την πνευματική διαφοροποίηση και την εσωτερικότητα προς την μηχανική ομοιομορφοποίηση και την εξωτερικότητα μεταμορφώνουν τους πληθυσμούς σε μάζες.

Οι μάζες έγιναν αποφασιστικός παράγων της ιστορικής διαδικασίας. Ο πολιτικός, ο διανοητής, ο καλλιτέχνης, ο ποιητής πρέπει να απευθυνθεί στις μάζες, αν θέλει να είναι αποτελεσματικός. Οι μάζες θα τους υπαγορεύσουν τη συμπεριφορά τους, εκτός αν γίνουν δικτάτορες, και οι μάζες σκλαβωθούν. Η μάζα διαφέρει από το λαό. Ο λαός έχει τα θεμέλιά του στην παράδοση, έχει τη δική του πολιτιστική ατμόσφαιρα, είναι ποιότητα, το άτομο του λαού έχει προσωπικά χαρακτηριστικά. Αντίθετα, η μάζα είναι ομοιόμορφη, χωρίς παράδοση, χωρίς θεμέλια, είναι ποσότητα, το άτομο της μάζας είναι εσωτερικά άδειο. Η μάζα είναι αντικείμενο προπαγάνδας και ζει στην πιο χαμηλή βαθμίδα αυτοσυνειδησίας. Η μάζα σκέφτεται με ποσότητες, ο λαός με αξίες. Το πέρασμα από το λαό στη μάζα γίνεται μέσω του «κοινού» (Public). Η μάζα δεν μπορεί να έχει υπερβατικές θρησκευτικές αξίες, γι' αυτό και, στο βαθμό που ο λαός μετασχηματίζεται σε μάζα, η θρησκευτική συνείδηση εξαφανίζεται αντιστοιχώς. Ωστε, ουσιαστικά, τον μηδενισμό στη σύγχρονη ιστορία τον εισάγει η ψυχολογία της μάζας. «Σήμερα, λέγει ο Γιάσπερς, φαίνεται πως όλη η πολιτιστική παράδοση, που ξεκίνησε από την αξονική εποχή, μπορεί να εξαφανισθεί· η ιστορία από τον Όμηρο ως τον Γκαίτε πάει να βυθισθεί στη λησμονιά»³⁸.

Η εξωτερική οργάνωση της εμπειρικής ύπαρξης δημιουργεί και μια σοφιστική φιλοσοφία για την δικαιολόγησή της. Είναι η ειδωλολατρεία των μαζών: ό,τι θέλει ο λαός, οργή λαού φωνή Θεού, κλπ. Η ίδια η γλώσσα αποκρύπτει τις πραγματικές σχέσεις, με ορισμένες κενές περιφράσεις και διευκολύνει τη μηχανική συμβίωση. Εξ άλλου, η υποχώρηση της θέλησης για απόφαση, όπου δηλ. η υπόσταση ορθώνεται χωρίς όρους, διευκολύνει την υπό όρους συμβίωση. Επειδή, όμως, εν τέλει ο άνθρωπος δεν ανάγεται ολοσχερώς στην εξωτερικότητα, νιώθει έντρομος και βιώνει την απειλή κατά της ουσίας του.

Η πολιτική συνείδηση της εποχής μας —γ

Η μαγική ράβδος της επιστήμης, εν τέλει, έφερε στην επιφάνεια ένα τέρας. Την πυρηνική βόμβα. Και δια μιας πάγωσαν όλες οι ευαίσθητες συνειδήσεις μπροστά στην ανεκλάλητη απειλή. Δεν μπορεί να το αντέξει η συνείδηση πως στο εξής θα ζούμε κάτω απ' την ερεβική σκιά του ολέθριου μανιταριού. «Η πυρηνική βόμβα μας έβγαλε από τον φιλοσοφικό λήθαργο, στον οποίο μας είχε ρίξει η πίστη στην πρόοδο, όπου η εμπιστοσύνη προς αυτήν μαρτυρούσε άπροσμέτρητη αισιοδοξία»³⁹.

Μετά την πυρηνική βόμβα, το ζήτημα τίθεται μ' αυτή την ωμή διαζευκτική σχέση: ή θα καταστραφεί η ανθρωπότητα, ή ο άνθρωπος θα μεταμορφωθεί κατά την πολιτική και ηθική

του συμπεριφορά. Κι ωστόσο, οι συνειδήσεις επαναπαύονται. Αυτή η κρίσιμη στιγμή χρειάζεται το υψηλό ανάστημα του Προφήτη για να μεταστρέψει τις συνειδήσεις. Αλλά Προφήτες δεν υπάρχουν. Ίσως δεν υπάρχουν γιατί κι αν υπήρχαν δεν θα τους πίστευε κανείς. Μένει λοιπόν η κοινή λογική. Ο φιλόσοφος «σε ένα κόσμο συνήθως απερίσκεπτο συνιστά την περίσκεψη, προσπαθώντας να τονίσει την ουσία των απλών πραγμάτων».⁴⁰ Τα ισχυρά όπλα καταστροφής δεν απειλούν μόνο τη ζωή του ανθρώπου, αλλά και την αξία του. Διότι καθιστούν δυνατό ένα νέο παγκόσμιο ολοκληρωτισμό.

Το ζήτημα της απειλής της πυρηνικής βόμβας δεν είναι ένα ειδικό θέμα, που μπορούμε να το ξεχάσουμε καθώς ασχολούμαστε σε έναν άλλον ειδικό τομέα. Αφορά το σύνολο της ανθρώπινης μοίρας, στην οποία μετέχουν όλοι οι «ειδικοί» και από την οποία παίρνει νόημα η ειδίκευσή τους.

Σήμερα η ατομική βόμβα βρίσκεται στα χέρια των πολιτικών. Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα: Ποια είναι η σημερινή πολιτική και πώς πρέπει να είναι έναντι των κινδύνων που επιφυλάσσει το μέλλον; Η φιλοσοφία δεν είναι αδιάφορη έναντι της πολιτικής. Όλοι οι μεγάλοι φιλόσοφοι είχαν έντονη πολιτική συνείδηση. «Η φιλοσοφία πρέπει να επαληθευθεί μέσα στην πολιτική», λέγει ο Γιάσπερς.⁴¹

Σταθερή ιδέα του Γιάσπερς είναι πως η πολιτική δεν είναι αρκετή στον εαυτό της, αλλά γονιμοποιείται από υπερπολιτικές ιδέες, οι οποίες πηγάζουν από την κατάσταση του ανθρώπου. Δεν είναι ζήτημα αλλαγής θεσμών, αλλά μεταμόρφωσης της πολιτικής ηθικής, πράγμα που σημαίνει μεταμόρφωση του ανθρώπου. Η οποία, με τη σειρά της, εξαρτάται από την ελεύθερη θέληση κάθε ανθρώπου χωριστά. Ο κάθε άνθρωπος φέρει το ίδιο βάρος ευθύνης. Μεγάλο παράδειγμα ασκήσεως υπερπολιτικής είναι ο Γκάντι. Και ακριβώς αυτή είναι η μεγάλη συμβολή του: ότι μόνον από την υπερπολιτική ιδέα πηγάζει η μοναδική ισχύς, η οποία μπορεί να καταστεί η σωτηρία της πολιτικής.

Η βόμβα και τα προβλήματα που δημιουργεί, αποτελούν σύμπτωμα μιας γενικότερης ηθικής πτώσης. «Ένας κόσμος όπου μέσα του βρίσκει τόπο η καταναγκαστική εργασία των στρατοπέδων συγκεντρώσεως, ο εκτοπισμός ολοκλήρων πληθυσμών, το ψεύδος σε όλες του τις μορφές, η οργανωμένη και μαζική εξόντωση ολοκλήρων ανθρώπινων ομάδων, δεν μπορεί να τα ανέχεται όλα τούτα και να θέλει να απαλείψει μόνο την ατομική βόμβα».⁴² Όλο το πρόβλημα της εποχής μας συνοψίζεται στη σχέση ανάμεσα στη βία και στην ελευθερία. Όταν εδημιουργήθη το κράτος, εγκατέστησε την εσωτερική νομιμότητα και ανέλαβε αυτό τη βία. Θα πρέπει, περαιτέρω, μια υπερκρατική ένωση να εγκαταστήσει μια διακρατική νομιμότητα και να αναλάβει αυτή η ένωση τη βία. Τα δικαιώματα του ανθρώπου, λέγει ο Γιάσπερς, πρέπει να αναγνωρισθούν σε υπερεθνικό επίπεδο. Διότι αφού υποστατώνονται μόνον από την κρατική ισχύ, εξαρτώνται από το έλεός της. Και το γεγονός ότι ο Χάρτης του Ο.Η.Ε. δεν παρέχει το δικαίωμα της παρέμβασης στα εσωτερικά άλλου κράτους, αποτελεί κακοήθεια.⁴³ Αν ο ατομικός κίνδυνος απειλεί τη φυσική υπόσταση του ανθρώπου, ο ολοκληρωτικός κίνδυνος απειλεί την ουσία του ανθρώπου.

Ο Γιάσπερς τάσσεται ανεπιφύλακτα με το μέρος της δυτικής παράδοσης, η οποία ανδρώθηκε μέσα στην πολιτική και πνευματική ελευθερία και βλέπει στον στυγνό ολοκληρωτισμό τη μέγιστη δουλεία που ποτέ εμφανίσθηκε στην ιστορία· έσχατη δουλεία πνευματική, όπου ο ολοκληρωτισμός φοβάται και την ελάχιστη ελεύθερη σκέψη, και δουλεία υλική, όπου εκμεταλλεύεται ανηλεώς τους ίδιους τους λαούς του για να κρατήσει ισχυρό τον αμυντικό μηχανισμό του. Διότι η παραγωγικότητα της οικονομίας του είναι χαμηλή, εξ αιτίας της αδιαφορίας του πληθυσμού, επειδή ακριβώς περιήχθη σε κατάσταση δουλείας. Πίσω από τις απειλές των Ρώσων ηγετών κατά της Δύσης, ο Γιάσπερς δεν βλέπει το πνεύμα του Ιβάν του Τρομερού, ούτε του Λένιν, αλλά το πνεύμα του Τζένγκινς Χαν.⁴⁴

Έναντι αυτού του κινδύνου, μήπως πρέπει να απαρνηθούμε την τεχνική της κατασκευής της πυρηνικής βόμβας; Τότε θα έπρεπε να αρνηθούμε όλη την τεχνική. Αλλά για τον άνθρωπο που βρίσκεται στην οδό των δυνατοτήτων του «η οδός της τεχνικής είναι αναπόφευκτη».⁴⁵ Είναι η οδός του ανθρώπου. Ο άνθρωπος πρέπει να μεταμορφωθεί αντιστοίχως, αν είναι να σταθεί ακίνδυνα στο ύψος που απαιτούν οι τεχνικές του επιτεύξεις. Εάν αποτύχουμε να αποτρέψουμε τις νέες απειλές, τότε είμαστε ανάξιοι της ζωής.

Η τεχνική, βεβαίως, δεν αποτελεί τον σκοπό της ζωής. Είναι μέσον. Οι σκοποί προκύπτουν από άλλη πηγή. Αλλά η τεχνική, και γενικά ο ορθολογισμός, καθιστούν δυνατή την αποκάλυψη της άλλης πηγής. Έξω από αυτή την πηγή, όλο αυτό το ορθολογικό οικοδόμημα δεν θα αργήσει να συντριβεί. Αυτή η πηγή κείται στην ανθρώπινη ελευθερία.

Για να πραγματοποιηθεί η μεταστροφή του ανθρώπου, απαιτούνται δύο προϋποθέσεις: α) Να γίνουν αντιληπτά τα «όρια» των παλαιών τρόπων σκέψης, και β) Να συνειδητοποιηθεί η ματαιότητα όλων των σχεδίων και όλων των σκοπών. Τούτο σημαίνει: να προσκρούσουμε επάνω στα αμετάθετα όρια της ανθρώπινης εγκοσμιότητας. Πρέπει να πραγματοποιηθεί μια νέα φιλοσοφική σύλληψη του «όλου», ώστε να πάρουν νέο νόημα οι αλυσιτελείς κατευθύνσεις μας. Προκαταρκτικά, πρέπει να μάθει το άτομο να μη περιορίζεται στον εαυτό του, να μη σιωπά, να μην αρνείται το δικαίωμά του να εκφρασθεί και να αναλάβει την ευθύνη του ως ελεύθερο ον.

Η νέα σκέψη, η οποία δεν είναι παρά η «αιώνια» σκέψη, η μεταμορφωτική, είναι η φιλοσοφία. Όχι ως σπουδή φιλοσοφικών έργων, αλλά ως συμμετοχή στον φιλοσοφικό λογισμό. Δεν πρόκειται για μια ειδικευση, αλλά για μια αναστροφή. Η φιλοσοφία δεν προσφέρει γνώσεις, αλλά ξυπνάει τον άνθρωπο για να ξαναβρεί τον εαυτό του. Που τον λησμονεί μέσα στον ύπνο της καθημερινότητας. Αυτή η αναστροφή δεν γίνεται βάσει σχεδίου. Πηγάζει από την ελευθερία του ανθρώπου και πραγματοποιείται με την απόφασή του να επιστρέψει στις πηγές του. Ούτε γίνεται συλλογικά, θα πραγματωθεί σε κάθε άτομο χωριστά.

Αυτή η σκέψη υπερβαίνει την πεπερασμένη σκέψη, τη δεμένη με τα αντικείμενα. Η σκέψη αυτή, η υψηλή, η άπειρη, η αιώνια, παράγεται από τον άνθρωπο που επέτυχε το «γνώθι σαυτόν», και μπορεί να αποτελέσει τη σωτηρία της ανθρωπότητας. Πρέπει όμως να κρατηθεί στο «σοβαρό» επίπεδο της υποστασιακής ευθύνης. Αυτή η σκέψη δεν λειτουργεί ως φιλοσοφία με συγκεκριμένο ιδεολογικό περιεχόμενο, αλλά απλώς λειτουργεί ως ένας ευρύς τρόπος λογισμού, ο οποίος έχει υποστασιακές και οντολογικές αφετηρίες. Είναι η βαθιά πηγή του ανθρώπου, ο Λόγος (Vernunft), που δημιουργεί την κοινότητα των ελλόγων ανθρώπων. Η υπερπολιτική ξεκινάει από τον Λόγο.

Ο Γιάσπερς δεν δέχεται το μοιραίο, το αναγκαίο, το έξω από τον άνθρωπο καθοριζόμενο μέσα στην ιστορία. Ο ανθρώπινος Λόγος μπορεί να ξεπεράσει την κρίση και να μεταμορφώσει τον άνθρωπο. Αν υπάρχει μια άκαμπτη απόφαση, είναι ακριβώς αυτή: να φθάσουμε στη λογική και στην απεριόριστη επικοινωνία. Η επικοινωνία είναι προϋπόθεση για την σύμπτυξη της κοινωνίας των ελλόγων ανθρώπων.

Αυτή η κοινότητα των ελλόγων ανθρώπων δεν μπορεί να γίνη οργάνωση, αλλά υποστατώνει όλες τις οργανώσεις, τους θεσμούς, τους δεσμούς· είναι σαν μια «αόρατη Εκκλησία», ένα «βασιλείο των πνευμάτων».⁴⁶ Οι οργανισμοί (υπηρεσίες, κόμματα, κράτος, Εκκλησία κ.λπ.) είναι απαραίτητοι, αλλά ανίκανοι μπροστά στα αποφασιστικά προβλήματα. Ότι δεν θεμελιώνεται στον Λόγο είναι τυφλό, ξηρό, ολέθριο. Έχουν οξυδέρκεια και μπορούν να λάβουν αποφάσεις τα μεμονωμένα άτομα και η κοινότητα των ελλόγων ανθρώπων. Μόνον όταν η πολιτική καθοδηγηθεί από την υπερπολιτική πραγματικότητα «θα καταστεί ορατή η οδός της σωτηρίας (...). Η μοίρα της ανθρωπότητας συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο η

κοινότητα των ελλόγων ανθρώπων θα επιβληθεί στην πολιτική πραγματικότητα». Αλλά «η επικράτηση του Λόγου δεν είναι καθόλου βέβαιη».⁴⁷ Διότι αν πραγματοποιηθεί, θα γίνει μόνο μέσω της ελευθερίας. Η ελευθερία όμως του ανθρώπου τελεί υπό τον όρο της υπευθυνότητας. Και αυτή η υπευθυνότητα θεμελιώνεται στο αιώνιο, στην υπόσταση του ανθρώπου. Το πνεύμα υποστατώνεται από την υποστασιακή αλήθεια.

Στο θρησκευτικό επίπεδο, κάθε άνθρωπος προορίζεται για τη σωτηρία, αφού είναι καθ' ομοίωσιν του Θεού. Έτσι, και στο φιλοσοφικό επίπεδο, κάθε άνθρωπος προορίζεται για τη σωτηρία, αφού είναι καθ' ομοίωσιν του Λόγου. Όλοι οι άνθρωποι μετέχουν στον Λόγο. Η ιδιοφυία είναι επικίνδυνη, θα πρέπει να εξετάζεται ως «πιθανό δηλητήριο». Αλλοίμονο αν ο Λόγος ήταν υπόθεση της ιδιοφυίας. Προς την ελευθερία της υπευθυνότητας, αντιστοιχεί η πολιτική της υπευθυνότητας. Οι αποφάσεις αυτής της πολιτικής λαμβάνονται εν όψει του τρομερού κινδύνου εξαφανίσεως της ανθρωπότητας.

Αν αυτή η αναστροφή γίνει σε λίγα άτομα, δεν αλλάζει, βέβαια, η συνολική παγκόσμια πολιτική κατάσταση. Παρά ταύτα, ο δρόμος περνάει αναγκαστικά από τα άτομα. Και σ' εκείνον που βλέπει στην ιστορία μια μοιραία εξέλιξη, όπου το άτομο είναι κάτι το απειροελάχιστο, ο Γιάσπερς απαντάει κατ' αυτόν τον τρόπο: «Η Ιστορία στο σύνολό της δεν αποτελεί τίποτε άλλο από το άθροισμα των πράξεων απείρων ατόμων. Στην πηγή και στην αρχή υπάρχει το άτομο. Κάθε άνθρωπος έχει το μέρος της ευθύνης του για το "όλον", ως συνέπεια των πράξεών του (...). Οτιδήποτε συμβαίνει, είναι έργο των ανθρώπων. Οι άνθρωποι είναι πάντοτε μεμονωμένα άτομα. Ακόμη κι όταν ενεργούν εν ονόματι ομάδων (...). Ώστε, εκείνο το οποίο επιβάλλεται είναι η μεταστροφή και η μεταμόρφωση του ατόμου».⁴⁸ Είναι αλήθεια πως στον σημερινό κόσμο η επιτέδωση του ατόμου, είτε με τον τεχνολογικό βιομηχανικό μηχανισμό, είτε με τον ολοκληρωτισμό, ολοένα μεγαλώνει. Ωστόσο, τίποτε από αυτά δεν μπορεί να ακυρώσει τη θέλησή μας για μεταστροφή, για την ανάπτυξη των δυνατοτήτων που ενυπάρχουν στην πηγή της ελευθερίας του ανθρώπου. Άλλωστε, ο μεγάλος κίνδυνος αποτελεί και τη μεγάλη πρόκληση για τη μεταστροφή.

Η μόνη σωτηριακή δύναμη είναι ο Λόγος. Οι Εκκλησίες προσέφεραν πολλά μέχρι τώρα στην ιστορία, κι ακόμη έχουν να προσφέρουν. Συχνά, όμως, χάριν της εγκοσμίου ισχύος, αμαυρώνουν τη βιβλική πηγή τους. Άλλωστε, με την απατηλή γαλήνη που προκαλούν εν όψει του άλλου κόσμου, εμποδίζουν τον άνθρωπο να δράσει ως έλλογο ον, που κρατάει την τύχη του στα χέρια του. Αλλά ο Γιάσπερς πιστεύει πως ίσως στις Εκκλησίες υπάρχουν ακόμη λανθάνουσες δυνάμεις, που, χάρη στη βιβλική τους προέλευση, θα επιτύχουν τη μεταμόρφωση του κόσμου, αν αφήσουν τις τυποποιημένες εκφράσεις και ξαναβυθισθούν στον ζωντανό Λόγο. Διότι δεν είναι οι εξωτερικές τους αποφάσεις που έχουν σημασία (φιλειρηνισμός κ.λ.π.), αλλά η επίδραση που μπορούν να ασκήσουν στο βάθος του ανθρώπου. Και μπροστά στον έσχατο κίνδυνο, να καταποντισθούν κι αυτές μαζί με όλη την ανθρωπότητα, πρέπει να αλλάξουν τις παλιές τους μεθόδους και να αναλάβουν τα νέα καθήκοντα που επιβάλλει η σημερινή ακροσφαλής κατάσταση του ανθρώπου· να προσπαθήσουν να συναγείρουν τους λαούς, έστω και με τον κίνδυνο να αποτύχουν, «θα πρέπει να διακινδυνεύσουν την ύπαρξή τους, για να αφυπνίσουν τον άνθρωπο, αντί να ενισχύουν τη δύναμή τους για την καθησύχαση των ανθρώπων». Αν μείνουν αδρανείς, «καθησυχάζοντας απερίσκεπτα με πομπώδεις λόγους τους ανθρώπους (...) τότε αποδεικνύουν ότι δεν αποτελούν υπερκόσμιο θεσμό άξιο να επιβιώσει».⁴⁹ Και η συμβολή της Εκκλησίας στην απαιτούμενη μεταστροφή είναι τόσο πιο σημαντική, όσο περισσότερο είναι αυτή που επηρεάζει τις μάζες, πράγμα που δεν μπορεί να το κάμει καμιά φιλοσοφία. Ωστόσο, σήμερα οι Εκκλησίες αποκρύπτουν τον Θεό των Προφητών, χάριν του Θεού του Ιερατείου, θεμέλιο όμως της βιβλικής θρησκείας είναι η άμεση υπευθυνότητα κάθε ανθρώπου έναντι του Υπερτάτου Όντος. Οπότε, οι Εκκλησίες πρέπει να αποκαταστήσουν

αυτή τη σχέση και να μη παρεμβάλλουν την κοσμική σκευή τους ως εμπόδιο.

Διακρίναμε την πολιτική ελευθερία και την υπαρξιακή ελευθερία. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε σε περιορισμένες χώρες και σε ορισμένο χρόνο, μέσα στην ιστορία. Η υπαρξιακή ελευθερία υπάρχει όπου ο άνθρωπος έχει συνειδητοποιήσει τις πηγές του εαυτού του. Είναι, συνεπώς, ανεξάρτητη από την πολιτική ελευθερία. Ωστόσο, η πολιτική ελευθερία έχει την πηγή της στην υπαρξιακή ελευθερία. Αν στερέψει η υπαρξιακή ελευθερία, τότε χάνεται και η πολιτική ελευθερία. Στις περιπτώσεις της σύγχρονης ολοκληρωτικής δουλείας, όπου καταπιέζεται ολόκληρο το «είναι» του ανθρώπου, κινδυνεύει να στερέψει και η υπαρξιακή ελευθερία. Διότι η τεχνολογία παρέχει τεράστιες δυνατότητες στο κράτος. Αντίθετα, όλες οι παλαιές μορφές πολιτικής δουλείας άφηναν αναγκαστικά ένα περιθώριο εσωτερικής ελευθερίας στο άτομο. Αν ο Γκάντι τελούσε κάτω από κομμουνιστική κατοχή και όχι κάτω από τη βρετανική, δεν θα κατώρθωνε τίποτε, γιατί θα αφανιζόταν από τη στιγμή της πρώτης χειρονομίας του.

Όστε, για τη διασφάλιση της υπαρξιακής ελευθερίας, με τις δυνατότητες βιασμού που το κράτος έχει σήμερα στα χέρια του, η πολιτική ελευθερία είναι όρος απαραίτητος. Και η πολιτική ελευθερία εξασφαλίζεται μόνον από τη δημοκρατία. «Εάν απελπισθούμε ως προς την ιδέα της δημοκρατίας, θα πρέπει να απελπισθούμε και ως προς την τύχη του ανθρώπου»,⁵⁰ λέγει ο Γιάσπερς.

Η δημοκρατία είναι η πολιτική ιδέα που ανταποκρίνεται στις πιο υψηλές πνευματικές αξιώσεις του πολιτισμού μας. Γι' αυτό και δεν υπάρχει κράτος σήμερα που να μην ορκίζεται στο όνομα της δημοκρατίας. Αλλά το γεγονός ότι οι άνθρωποι λίγων εθνών ζουν κάτω από πραγματικό δημοκρατικό καθεστώς, μαρτυρεί ακριβώς την εγγενή αδυναμία του πολιτισμού μας, από ιδέα να γίνει πράξη. Το ίδιο συμβαίνει και με την ιδέα της ηθικής, της πιστότητας κ.λ.π.

Πολιτικοί διανοητές του ύψους του Τοκεβίλ και του Μαξ Βέμπερ ετρόμαξαν μπροστά στους κινδύνους που διατρέχει η δημοκρατία. Ωστόσο, δεν εστράφησαν εναντίον της, αλλά προσπάθησαν να την διαπαιδαγωγήσουν. Η δημοκρατία, βεβαίως, κινδυνεύει από έξω, και προπαντός όταν συνορεύει με ολοκληρωτικά καθεστώτα. Διότι αποτελεί κακό παράδειγμα για τους λαούς που εξανδραπόδισε η ολοκληρωτική μάλιστα. Αλλά ένας τέτοιος κίνδυνος είναι σαν «φυσικός»: κείται έξω από την ιδέα της δημοκρατίας. Ο εσωτερικός κίνδυνος της δημοκρατίας έγκειται στην αυτοκατάργησή της. Όταν δηλαδή η πλειοψηφία ψηφίσει εναντίον της. Όταν η ελευθερία επιτρέπει την ψήφιση νόμου που καταργεί την ελευθερία. Αυτό συνέβη στο γερμανικό Ράιχσταγ το 1933, και πάντοτε επικρέμεται ως δυνατότητα. Μπροστά σ' αυτό το φοβερό δίλημμα δεν υπάρχει πολιτειακή λύση. Κανένας θεσμός δεν μπορεί να εγγυηθεί τη ζωή της δημοκρατίας. Ο Γιάσπερς, μπροστά σ' αυτά το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η εποχή μας, εκθέτει τις παρακάτω θέσεις:

α) Η δημοκρατία δεν μπορεί να διατηρηθεί ως πραγματικότητα παρά στο βαθμό που η δύναμη της ιδέας της επιτρέπει την παρεμπόδιση των ψηφισμάτων αυτοκτονίας.

β) Η δημοκρατία πρέπει να έχει τη δυνατότητα να καθίσταται αδιάλλακτη έναντι της αδιαλλαξίας. Είναι εναντίον πάσης βίας, αλλά θα πρέπει να είναι σε θέση να αντισταθεί στη βία με τη βία. Τούτο σημαίνει πως στις κρίσιμες περιστάσεις οι πολιτικοί δεν πρέπει να περιπλακούν μέσα στα πολλαπλά νομότυπα δίχτυα, που τα απλώνουν αυτοί που έχουν σκοπό να καταργήσουν κάθε νομιμότητα. Τέτοιοι πολιτικοί χάνουν την ευκαιρία και αγορεύουν και παζαρεύουν προς όλες τις κατευθύνσεις για να καταλήξουν στο μηδέν.

γ) «Οι παραπάνω σκέψεις αποδεικνύουν απλώς και μόνο ότι η δημοκρατία έχει κτισθεί επάνω σε ηφαιστειώδες έδαφος και ότι η επιβίωσή της δεν μπορεί να εξασφαλισθεί με νομικές

μόνον εγγυήσεις». ⁵¹

δ) Ως συμπέρασμα μπορούμε να πούμε πως «ο μεγάλος πολιτικός άνδρας, ο οποίος παρουσιάζεται (ή δεν παρουσιάζεται) σε τέτοιες στιγμές, είναι ο μόνος ικανός να κερδίσει, κατά την αποφασιστική στιγμή, οπαδούς της δικής του λογικής, για να επιτύχει εκείνο που ζητείται από αυτόν». ⁵²

Όστε, η δημοκρατία αντλεί τη δύναμή της και τη διάρκειά της όχι από τους ίδιους της τους θεσμούς, που μπορούν εύκολα να στραφούν εναντίον της, αλλά από την ιδέα της. Αν αυτή η ιδέα χαθεί από τη συνείδηση των πολλών, περισωθεί όμως στη συνείδηση και ενός πολιτικού ανδρός ύψους, και πάλι μπορεί να σωθεί. Αλλιώς όλα είναι χαμένα. Και με την αδυσώπητη μορφή, με την οποία παρουσιάζεται ο ολοκληρωτισμός σήμερα, η εκ των υστέρων μετάνοια είναι όλως περιττή.

Υπάρχουν πολλές αντιρρήσεις κατά της δημοκρατίας: Ότι η προπαγάνδα επηρεάζει το λαϊκό φρόνημα· ότι τα κόμματα επιλέγουν τους υποψηφίους των με μέσα μη δημοκρατικά· ότι ο ίδιος ο λαός δεν ξέρει στην ουσία τι ψηφίζει· ότι οι μεγάλες μάζες δείχνουν αδιαφορία κ.λ.π. Όλα αυτά είναι σωστά. Σχετικά μ' αυτές τις αντιρρήσεις, ο Τσώρτσιλ είχε πει πως «η δημοκρατία θα αποτελούσε τη χειρότερη μορφή διακυβέρνησης, αν όλες οι άλλες μορφές δεν ήταν χειρότερες απ' αυτήν». Ο δε Γιάσπερς απαντά ως εξής:

α) Ο μοναδικός δρόμος σωτηρίας είναι ο δρόμος του ανθρώπινου Λόγου. Κι αυτός, ανοίγει το δρόμο του μόνον με το διάλογο. Και τον διάλογο τον εξασφαλίζει μόνον η δημοκρατία.

β) Οι κυβερνώντες είναι άνθρωποι και σφάλλουν· ώστε, απαραίτητος είναι ο δημοκρατικός έλεγχος και η κριτική.

γ) Αν ο λαός δεν γνωρίζει τι ψηφίζει, πρέπει να διαπαιδαγωγηθεί. Και ο μόνος τρόπος διαπαιδαγωγήσεως είναι η δημοκρατική ανάληψη ευθυνών από κάθε άτομο του λαού, η ανταλλαγή απόψεων, η πνευματική επικοινωνία, η συμμετοχή στην ελευθερία.

Η ιδέα της δημοκρατίας ουσιώνεται στην πίστη μας όχι σ' αυτό που είναι σήμερα ο άνθρωπος, αλλά σ' εκείνο το οποίο μπορεί να είναι αύριο ο άνθρωπος. Πρόκειται για την πίστη στις δυνατότητες του ανθρώπου, οι οποίες, βεβαίως, ξεκινούν από τον σημερινό άνθρωπο. Ο κομμουνισμός, καθώς καταργεί τον σημερινό άνθρωπο, καταργεί και τις δυνατότητές του. Καταργεί το μέλλον του.

Το ιστορικό μέλλον του ανθρώπου—III

Ανάμεσα στους κινδύνους που εγκυμονεί το μέλλον, καταλέγονται η βιολογική φθορά του ανθρώπου, η εξάντληση των φυσικών πόρων, ο δεσποτισμός, οι ομαδικές ψυχώσεις, τα στρατόπεδα. συγκεντρώσεως. Αυτό που συνέβη στη χιτλερική Γερμανία αποτελεί δυσοίωνη προειδοποίηση για το μέλλον. «Το να το ξεχάσεις, σημαίνει ενοχή. Πρέπει να το θυμόμαστε συνεχώς. Ήταν δυνατό να γίνει, και υπάρχει η δυνατότητα να επαναληφθεί την κάθε στιγμή». ⁵³

Ως προς το μέλλον του ανθρώπου, μπορούμε να σκεφθούμε πολλά σχήματα. Και είναι αλήθεια πως οι ψευδαισθήσεις και οι ουτοπίες συνθέτουν ισχυρούς παράγοντες στην ιστορία. «Αλλά δεν είναι από τους παράγοντες που δημιουργούν τάξη για ελευθερία και για ανθρωπισμό». Η ιστορία ποτέ δεν ολοκληρώνεται. «Το όριο των ιστορικών δυνατοτήτων έχει βαθιές ρίζες μέσα στον άνθρωπο». ⁵⁴ Και επειδή ο άνθρωπος όχι μόνον είναι ατελής, αλλά και ανεπίδεκτος τελείωσης, κατ' εικόνα του είναι και η ιστορία. Η φορά της εποχής μας χαρακτηρίζεται από τρεις βασικές ροπές, τις εξής:

1) **Η ροπή προς τον σοσιαλισμό.** Υπάρχει η απαίτηση για την απελευθέρωση του ανθρώπου από τις οικονομικές δουλείες ενός άρρυθμου και αυθόρμητου συστήματος, μέσω του γενικού οικονομικού προγραμματισμού. Η τακτοποίηση της ανθρώπινης ύπαρξης μέσα στη σημερινή κοινωνία αποτελεί «το μέγα άλυτο πρόβλημα της εποχής μας».⁵⁵ Εδώ όμως υπάρχει μια αντίφαση: γενικός προγραμματισμός σημαίνει καθολική γνώση, πράγμα που ο άνθρωπος δεν έχει και ποτέ του δεν θα έχει. Έτσι, ως αποτέλεσμα αυτών των προσπαθειών, έχουμε ακριβώς το αντίθετο από το αναμενόμενο, όπως φάνηκε στις χώρες που έχουν εφαρμόσει τον γενικό προγραμματισμό. Δηλαδή: α) Πτώση της παραγωγικότητας· συνεπώς επίταση της ανάγκης για αγαθά. β) Παντελής έλλειψη ελευθερίας· συνεπώς επίταση της ανάγκης για ελευθερία. γ) Αυθαιρεσία· συνεπώς επίταση της ανάγκης για δικαιοσύνη δ) Δεσποτισμός· συνεπώς επίταση της ανάγκης για δημοκρατία. Ο προγραμματισμός αρχίζει με τη λογική και καταλήγει στον παραλογισμό.

2) **Η ροπή προς την παγκόσμια ένωση.** Η τάση αυτή ευνοείται από τη σύγχρονη τεχνολογία και μπορεί να προσλάβει τη μορφή παγκόσμιας ομοσπονδίας ή δεσποτισμού. Στη δεύτερη περίπτωση, η απαλλαγή από τους δεσπότες θα είναι σχεδόν αδύνατη. Διότι δεν θα υπάρχει τίποτε «έξω» από το δεσποτικό κράτος.

3) **Η ροπή προς την πίστη.** Οι πνευματικές δυνάμεις που μας κομίζει η παράδοση έπαυσαν να είναι αποτελεσματικές. Ήδη η Εκκλησία βρίσκεται στο περιθώριο της σύγχρονης ζωής, η ιδέα του ανθρωπισμού έμεινε ατελέσφορη, η επιστήμη δεν εγγίζει τα βάθη του ανθρώπου, παραμένει περιφερειακή δραστηριότητα. Και ερωτά ο Γιάσπερς: «Πώς μπορεί να διατηρηθεί το περιεχόμενο της πνευματικής μας κληρονομιάς κάτω από τις συνθήκες της τεχνολογικής εποχής και της αναδιοργάνωσης του συνόλου της ανθρώπινης κοινότητας; Πώς θα διατηρήσωμε την άπειρη αξία του ατόμου, την αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα του ανθρώπου, την ελευθερία του πνεύματος, τις μεταφυσικές εμπειρίες των χιλιετιών;»⁵⁶

Αλλά το καίριο ερώτημα, που αφορά το μέλλον και θα επηρεάσει τα πάντα, είναι το πώς και σε τι θα πιστέψει ο άνθρωπος. Διότι η πίστη, πέρα από τα συμπτωματικά περιεχόμενά της, είναι το «περιέχον» που συνδέει τον άνθρωπο με τις πηγές του είναι του.

Ο σοσιαλισμός, ο προγραμματισμός, η παγκόσμια τάξη, θα γίνουν πραγματικότητες. Αλλά το νόημά τους θα το βρουν μόνο μέσω της πίστης του ανθρώπου, του τρόπου που αυτή θα εκδηλωθεί και του περιεχομένου που θα προσλάβει. Διότι εκείνο που έχει αποφασιστική σημασία, είναι το είδος των ηθικών μέτρων της πρακτικής δράσης μας, η ποιότητα της πηγής από την οποία αντλεί η ζωή μας, και η αξία αυτού που αγαπάμε.

Ο Σπένγκλερ είπε πως το τέλος της Δύσης θα συμβεί με τη «θρησκεία του σοσιαλισμού», όπως συνέβη στις Ινδίες με τον Βουδδισμό και στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο με τον Στωικισμό. Είναι γεγονός ότι ο σοσιαλισμός, με τη μορφή του κομμουνισμού, έχει πολλά χαρακτηριστικά θρησκευτικού φανατισμού. Ήδη ο Μαρξ επίστευε κατά τρόπο θρησκευτικό σε ένα «νέο άνθρωπο», απαλλαγμένο από τις «αποξενώσεις». Εδώ, όμως, δεν πρόκειται για αυθεντική θρησκευτικότητα, αλλά για υποκατάστατό της, για δεισιδαιμονία. Μια τέτοια πίστη είναι κενή από περιεχόμενο, γι' αυτό μιλάει μόνο με το επιχείρημα της ισχύος και της βίας.

Οπότε τίθεται το ερώτημα: Είναι δυνατή η πίστη χωρίς την υπέρβαση; Ο Γιάσπερς δίνει μια ριζικότερη απάντηση: λέγει πως όταν ο άνθρωπος χάσει την υπέρβαση, παύει να είναι άνθρωπος. Δεν υπάρχει πίστη στον άνθρωπο χωρίς πίστη στον Θεό. Δεν υπάρχει πίστη στις δυνατότητες του κόσμου, χωρίς πίστη στην υπέρβαση. Γι' αυτό ο Γιάσπερς κρίνει πως η πίστη στον Θεό, στον άνθρωπο και στις δυνατότητες του κόσμου — οι δυο τελευταίες αφκυροβόλουν στην υπέρβαση — είναι όρος απαραίτητος για την μετάβαση στον σοσιαλισμό και στην παγκόσμια ένωση. Μόνο που η πίστη δεν προγραμματίζεται, ούτε διδάσκεται. Στην πίστη **συναντάει ο ένας τον άλλον.**

Καθώς ο άνθρωπος στέκεται μπροστά σ' αυτές τις ιστορικές προοπτικές, θα πρέπει να ξέρει, επί τέλους, ποιο είναι το σημερινό του καθήκον. Ιδού πως ορίζει αυτό το καθήκον ο Γιάσπερς: «Το έργο που επιβάλλεται σήμερα στον άνθρωπο που παραμένει άνθρωπος, έργο ανεφάρμοστο αλλά που ωστόσο προσωρινώς είναι το μοναδικό έργο που έχει να κάμει, είναι το ακόλουθο: Καθώς στέκεται μπροστά στο μηδέν, πρέπει να βρει, με δικό του κίνδυνο και ξεκινώντας από τις δικές του πηγές, τα μέσα που θα μεταστρέψουν τη ζωή του σε μια ολότητα, παρά τη διασπορά, την ανησυχία και τις παλινδρομήσεις στις οποίες βρίσκεται εκτεθειμένος. Όπως στις εποχές των μύθων και των ηρώων, φαίνεται ότι το παν εξαρτάται από το άτομο».⁵⁷

Πολλές δυνατότητες διανοίγονται προς το μέλλον του ανθρώπου. Κάτω από τις παρούσες συνθήκες καμιά δεν φαίνεται αισιόδοξη. Άμα εξαιρέσωμε τον φυσικό θάνατο της γης, ή την εξάντληση των παραγωγικών πηγών της, που είναι απλώς πιθανοί κίνδυνοι, αλλά οπωσδήποτε μακρινοί, ο πιο άμεσος κίνδυνος είναι η τεχνολογία, που δημιούργησε ο ίδιος ο άνθρωπος, η απώλειά του μέσα στη μάζα, η εξάντληση των δημιουργικών πηγών του (πίστη, ποίηση, φιλοσοφία, τέχνη κ.λ.π.) και ο δεσποτισμός. Εν πάση περιπτώσει, η τάση της παρακμής είναι προφανής. Αλλά πρέπει να σημειώσωμε και τα εξής: α) Καμιά πρόβλεψη δεν είναι οριστική. Είναι απλώς μια ανοικτή δυνατότητα. β) Κάθε πρόβλεψη συνδέεται προς την παρούσα κατάσταση. Αυτό την καθιστά σχετική, αλλά ταυτοχρόνως την ουσιώνει. Διότι μόνον από την εκάστοτε παρούσα κατάσταση λαμβάνονται οι αυθεντικές αποφάσεις. γ) Η πρόβλεψη δεν είναι καθαρή γνώση, είναι ταυτοχρόνως και παράγων μελλοντικών πραγματοποιήσεων. Αλλά από μια τέτοια ασαφή προοπτική ως προς το μέλλον, καταλήγομε σε μιαν άλλη στάση: Εκείνο που έχει σημασία είναι να ζούμε **αυθεντικά** το παρόν, έστω κι αν βρισκόμαστε στις παραμονές μιας ολικής καταστροφής.

Ο Γιάσπερς παρατηρεί μιαν αδήριτη ροπή προς το τέλος του ανθρώπου. Από τότε που άρχισε η ανάπτυξη της τεχνικής, τώρα και τέσσερες αιώνες, άρχισε μια τάση προς τον συγκεντρωτισμό, τη γραφειοκρατία και τη σχεδιοποίηση. Για πρώτη φορά η ροπή αυτή έγινε φανερή με τη Γαλλική Επανάσταση, όταν μερικοί διανοητές θέλησαν να διαμορφώσουν τον άνθρωπο σύμφωνα με τις προσωπικές τους ιδέες. Η ροπή αυτή ενισχύθηκε από τον μαρξισμό και έφθασε στη φοβερή ολοκληρωτική ισχύ του μπολσεβικισμού. Ο οποίος ήδη συνθέτει ανάγλυφο το προείκασμα του ανθρώπου, που περιπίπτει σε μια απλή βιολογική μονάδα, με μόνες λειτουργίες τις ζωικές. Και καταλήγει ο Γιάσπερς: «Τούτο θα αποτελούσε το τέλος της ιστορίας, μολοντί η ζωή θα διατηρηθεί. Συμπέρασμα: Πυρηνική βόμβα και ολοκληρωτισμός αποτελούν δύο αποτελεσματικούς τρόπους εξαφάνισης της ανθρώπινης υπόστασης. Αυτή η όψη της ιστορίας της σύγχρονης εποχής μας επιβάλλεται με μεγαλύτερη βεβαιότητα, όταν παρατηρούμε τον τρόπο με τον οποίο οι εξελίξεις συγκλίνουν προς ένα μοναδικό αντικειμενικό σκοπό: ΤΟ ΤΕΛΟΣ... Τα φώτα σβήνουν. Αισθανόμαστε τους εαυτούς μας να πέφτουν σε ένα απύθμενο βάραθρο».⁵⁸

Όταν ο Πλάτων σχεδίασε την πολιτεία του, πίστευε ότι αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί στον ατελεύτητο χρόνο που έρχεται. Εμείς δεν διαθέτομε μεγάλα χρονικά περιθώρια. Γι' αυτό και δεν μας αρκεί να αρθούμε ως το ύψος των ιδεών και να αναμένουμε. Πρέπει, να ακολουθήσουμε τον δρόμο που μέσα από την πραγματικότητα μας διανοίγει ο Λόγος. Χωρίς καμιά αναβολή. Επιβάλλεται ο Λόγος να κυριαρχήσει όχι μόνο μεταξύ των πολιτικών ανδρών, αλλά πρέπει να σταθεροποιηθεί και μέσα στις συνειδήσεις των λαών. Έστω και σέρνοντας μαζί μας την αμφιβολία, αφού κι αυτή αποτελεί στοιχείο του πεπρωμένου του ανθρώπου.

Αλλά και αν ο φιλοσοφικός λογισμός, με μέσο τον Λόγο, δεν κατορθώσει να επηρεάσει τα πεπρωμένα μας, και η καταστροφή είναι αναπόφευκτη, τουλάχιστο τούτο θα είναι το μόνο τιμητικό άλλοθι που θα έχει μια κατεστραμμένη ανθρωπότητα. Πουθενά αλλού δεν έχουμε να εμπιστευτούμε έξω από τον Λόγο, το υψηλότερο πράγμα στον κόσμο. Ο Λόγος αποτελεί την

πεμπτουσία του αληθινού ανθρώπου. Αν ο άνθρωπος δεν μπορεί ν' ακολουθήσει, λοιπόν, τον δρόμο της ουσίας του, τούτο μαρτυρεί απλώς πόσο δύσκολος είναι, όχι όμως ότι δεν είναι δυνατός. Όστε, αν πράγματι επέλθη το τέλος της ανθρωπότητας, τούτο απλώς θα σημαίνει πως «ο άνθρωπος παρέλειψε να εκπληρώσει το καθήκον του». ⁵⁹ Διότι το δίλημμα παραμένει ακέραιο: Ο άνθρωπος θα μεταμορφωθεί ή θα καταστραφεί.

Μπορεί στο χείλος της αβύσσου να εγερθεί ο άνθρωπος και να πάρει στα χέρια του τη μοίρα του για να πραγματοποιήσει την πιο τέλεια αυθεντικότητα. Διότι ο άνθρωπος πάντοτε είναι κάτι παραπάνω από τις προοπτικές που έχει ο ίδιος για τον εαυτό του. «Η πρόβλεψη του δυνατού δεν μπορεί να έχει ως έργο άλλο από το να καλεί τον άνθρωπο στον ίδιο τον εαυτό του». ⁶⁰

Αλλά αν, εν τέλει, αποτύχει ο Λόγος του ανθρώπου; Μήπως η ανθρώπινη παρουσία στον κόσμο προορίζεται να καταλήξει στο μηδέν; Μια τέτοια προοπτική ήδη από τώρα μηδενίζει την παρουσία μας στον κόσμο. Ωστόσο, όλες οι προοπτικές είναι σχετικές και δεν επιτρέπεται να μας ρίξουν στην χαοτική αγκαλιά του μηδενός. Η ζωή μας, πέρα από τη λογική, ένιωθε μίαν εμπιστοσύνη στο αιώνιο. «Στην παρουσία του αιώνιου εναποτίθεται η ελπίδα, έστω κι αν η ανθρώπινη ζωή και η λογική αποτύχουν». Μ' αυτά τα λόγια κλείνει ο Γιάσπερς το βιβλίο του το αφιερωμένο στο μέλλον του ανθρώπου.

Το νόημα της ιστορίας—IV

Γιατί να υπάρχει ιστορία; Δεν μπορούμε εν προκειμένω να επαναλάβουμε τις μυθολογικού τύπου απαντήσεις, που μέχρι τώρα έδωσε η θρησκεία και η φιλοσοφία. Ο άνθρωπος είναι πεπερασμένος, ατελής και ανεπίδεκτος τελείωσης. Αυτή η ατέλειά του ταυτίζεται με την ιστορικότητά του. Καθώς αδιάκοπα μεταμορφώνεται μέσα στον χρόνο, συνειδητοποιεί το αιώνιο. Και δεν υπάρχει άλλη οδός.

Η ιστορία δεν είναι μόνο το γεγονός, αλλά και η συνείδηση του γεγονότος. Κατ' αυτό διαφέρει από τη φυσική Ιστορία. Η ιστορία δεν είναι φύση, έχει όμως τη φύση ως ανιστορικό υπόβαθρο. Στη φύση τα πάντα επαναλαμβάνονται σαν να ήταν τέλεια. Η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται, επειδή δεν είναι τέλεια, αλλά ολοένα μεταμορφώνεται σε κάτι διαφορετικό. Χαρακτηριστικό της ιστορίας είναι η μεταβατικότητα της. Κάθε τι το μεγάλο είναι ένα μεταβατικό φαινόμενο. Γι' αυτό και τα μεγάλα πνευματικά έργα εμφανίζονται στα όρια των εποχών. Η Ελληνική Τραγωδία στέκεται στη μετάβαση από το μύθο προς τη φιλοσοφία. Ο μυστικισμός του Έκχαρτ στέκεται ανάμεσα στην πίστη της Εκκλησίας και στον ανερχόμενο ορθολογισμό. Η γερμανική ιδεαλιστική φιλοσοφία στέκεται ανάμεσα στην πίστη και στην αθεΐα κ.λ.π. Αλλά η μεταβατικότητα δεν εκβάλλει στο άπειρο. Αντίθετα, σημαίνει πως η ιστορία έχει κάποιαν αρχή και κάποιο τέλος.

Το νόημα της ιστορίας δεν συνάγεται από τη διαχρονικότητα των συμβάντων της, δηλαδή από την εξωτερικότητά της, αλλά από την «ιστορικότητα» της ανθρώπινης υπόστασης, δηλαδή από την εσωτερικότητά της. Τούτο σημαίνει πως οι κατηγορίες των φυσικών διαδικασιών δεν εφαρμόζονται στις ιστορικές διαδικασίες. Έτσι π.χ. έκαμε ο Σπένγκλερ, ο οποίος παρωμοίωσε την εξέλιξη των πολιτισμών με τη μορφολογική ανάπτυξη των έμβιων όντων. «Ο άνθρωπος δεν είναι "ιστορία" ως φυσικό ον, αλλά μόνον ως ον πνευματικό (...). Για τον άνθρωπο, ο χρόνος προσλαμβάνει το μοναδικό νόημα της ιστορικότητας», ⁶¹ όπου οι στιγμές του είναι ανεπανάληπτες, ενώ για τα αλλά φυσικά όντα ο χρόνος παίρνει τη μορφή της αέναης επανάληψης του αυτού.

Η ενότητα της ιστορίας δεν θα αναζητηθεί στο γενικό, αλλά στο ατομικό. Μολονότι το γενικό φαίνεται να είναι κοινό χαρακτηριστικό, ωστόσο δεν παύει να είναι ρηχό, κοινότοπο. Το ατομικό, όμως, δεν προσφέρει την ενότητα, αλλά τον διαφορισμό. Κι ωστόσο, προς το βάθος

του ατομικού τείνει η ενότητα. Η ενότητα βρίσκεται στην κοινή πηγή και στον κοινό σκοπό. Η ιδέα πως ο θεός έπλασε τον άνθρωπο κατ' εικόνα του είναι βαθύτατα συμβολική. Μέσα στην ιστορία η ενότητα δεν είναι γεγονός, αλλά σκοπός. Ποιος όμως είναι ο σκοπός της ιστορίας; Μπορούμε να παρατηρήσουμε τις εξής εμπειρικές ροπές, υπό μορφή νοήματος της ιστορίας: α) Πολιτισμός και ανθρωποποίηση του ανθρώπου. Δηλαδή, ανάπτυξη όλων των δυνατοτήτων της ανθρώπινης ψυχής και του πνεύματος, β) Η ελευθερία ως πολιτική ελευθερία, που ύστερα θα καταστήσει δυνατή την ανάπτυξη και όλων των άλλων δυνατοτήτων ελευθερίας, γ) Η δημιουργία του ευγενούς ανθρώπου και η πνευματική δημιουργία, όχι μέσω της εκπαίδευσης, αλλά μέσω των υψηλών στιγμών των βαθιών συνειδητοποιήσεων, των ουσιαστικών αποκαλύψεων, και δ) Η φανέρωση του Είναι στον άνθρωπο, δηλαδή η αποκάλυψη του Θεού. Άλλα στοιχεία ενότητας είναι η κοινή ιστορική καταγωγή από την προϊστορία, η κοινή βιολογική δομή του ανθρώπου, ο περιορισμένος χώρος του πλανήτη, η ένωση των ανθρώπων μέσω της κατανόησης, η ύπαρξη της αξονικής εποχής σε οικουμενικό επίπεδο κ.λ.π.

Έτσι, ο Γιάσπερς θέλει να διαπιστώσει τις ενοποιητικές ροπές της ιστορίας εμπειρικά· όσο τούτο μπορεί να γίνει, δεδομένου ότι μόλις αρχίσαμε την ιστορία μας και το ατελεύτητο μέλλον είναι ανοικτό μπροστά μας, με όλες τις δυνατότητές του. Αλλά, εν τέλει, πως μπορεί να νοηθεί αυτή η ενότητα; Ως ενότητα σε μια κοινή για όλη την ανθρωπότητα πίστη, ή σε μια κοινή και ασταμάτητη επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων; «Η ενότητα της ιστορίας, καταλήγει ο Γιάσπερς, ποτέ δεν θα ολοκληρωθεί με την επίτευξη μιας ενωμένης ανθρωπότητας. Η ιστορία κείται μεταξύ της πηγής και του σκοπού, η ιδέα της ενότητας λειτουργεί εντός της. Ο άνθρωπος ακολουθεί τη μεγάλη λεωφόρο της ιστορίας του, αλλά ποτέ δεν φθάνει στο τέλος της, με την πραγματοποίηση του τελικού σκοπού της. Η ενότητα της ανθρωπότητας είναι μάλλον το όριο της ιστορίας. Τούτο σημαίνει πως όταν επιτευχθεί και ολοκληρωθεί η ενότητα, τότε θα σημάνει το τέλος της ιστορίας. Η ιστορία παραμένει κίνηση, κάτω από την οδήγηση της ενότητας, συνοδευόμενη από αντιλήψεις και ιδέες περί της ενότητας (...). Αλλά οι έννοιες της ενότητας μας παραπλανούν, αν τις εκλάβωμε ως κάτι παραπάνω από ένα σύμβολο. Η ενότητα ως σκοπός είναι έργο χωρίς τέλος».⁶² Διότι οι ενότητες που βλέπομε στην ιστορία, είτε είναι περιορισμένες και μερικευμένες, ή είναι αποτέλεσμα βίαιης ισοπέδωσης. Την τέλεια ενότητα ούτε ως ιδέα μπορούμε να τη συλλάβωμε καθαρά. Εν τέλει, το Ένα είναι το μακρινό σημείο αναφοράς, η πηγή και το τέλος της ιστορίας· είναι το Ένα της υπέρβασης, η βασιλεία των πνευμάτων, η αιωνιότητα του όντος.

Η ίδια η ιστορία γίνεται ο δρόμος προς το υπερϊστορικό. Το να ζητάμε την ενότητα στην ιστορία, σημαίνει ότι θέλομε να τη συλλάβωμε στη συνολικότητά της. Αλλά «η συνολικότητα της ιστορίας είναι ένα ανοικτό όλον».⁶³ Το να ζητάμε την ενότητα της ιστορίας, σημαίνει ότι υπερβαίνομε την ιστορία. Ωστόσο, όλα τούτα δεν μπορούμε να τα προσπαθήσωμε παρά μέσα στην ιστορία. Δεν υπάρχει δρόμος έξω από την ιστορία. Όλοι οι δρόμοι του ανθρώπου περνούν μέσα από την ιστορία.

Η εγκόσμια ιστορία δεν προσφέρει την έσχατη κρίση. Το βάθος της ιστορίας υπάρχει μέσα στην υπέρβαση, όπου και εκβάλλει η κάθε στιγμή της ιστορίας. Διότι η υπέρβαση δεν κείται στο μέλλον, αλλά μέσα στο «καθαρό παρόν». Το αυθεντικό, καθώς εισέρχεται μέσα στην ιστορία, ναυαγεί. Το ιστορικό ναυάγιο μαρτυρεί την ύπαρξη της υπέρβασης. Η υπέρβαση αναφαίνεται στον ορίζοντα της ιστορικής αποτυχίας.

Γ από την ιστορία στην αιωνιότητα

Η φιλοσοφία, ερώτημα περί του Είναι—I

Η ιστορία, ο άνθρωπος, ο κόσμος, το παρελθόν που βυθίζεται στο μηδέν, το μέλλον που αναγγέλλεται... — που βρίσκεται η αλήθεια και ποια είναι η ουσιαστική πραγματικότητα αυτής της εκπληκτικής φαντασμαγορίας; Πρόκειται για ένα πρακτικό ερώτημα. Την «απάντηση» την προετοιμάζει ο φιλοσοφικός λογισμός, ο οποίος δεν είναι θεωρία, είναι «πράξη (Praxis), αλλά μια ιδιότυπη πράξη».⁶⁴

Το Είναι, προς το οποίο σκοπεύει η φιλοσοφία, είναι η απόλυτη Πραγματικότητα. Η εικόνα που έχουμε για την αντικειμενικότητα της φύσης είναι τόσο ρευστή, εξαρτάται τόσο πολύ από τις αισθήσεις μας, που στο τέλος δεν μας μένουν από αυτήν παρά κάτι «φαινόμενα». Το ίδιο συμβαίνει και με την εμπειρική πραγματικότητα του ανθρώπου, στο βιοτικό επίπεδο: τα πάντα εκπίπτουν σε αμφίβολους ίσκιους. Όλα αυτά τα αντικειμενικά όντα ή τα διανοητικά έργα, δεν είναι παρά δυνατότητες. Θα μπορούσαν να ήσαν κι αλλοιώς. Και γι' αυτό ακριβώς το λόγο δεν μπορούν να είναι η «μία» πραγματικότητα. Έτσι, συμπεραίνει ο Γιάσπερς, ξεκινώντας από ανάλογες παρατηρήσεις του Σέλλινγκ, αληθινή πραγματικότητα είναι αυτή που δεν μπορώ να τη σκεφτώ ως δυνατότητα. Επομένως, το πραγματικό φέρνει αντίσταση σε κάθε διανοητική σκέψη, διότι εμείς σκεφτόμαστε μόνο δυνατότητες. Έτσι: «στο βράχο της πραγματικότητας τσακίζεται η σκέψη».⁶⁵ Άρα, αποτελεί για μας όριο. Διότι αν τω όντι «μαθαίναμε» την πραγματικότητα, δεν θα ήταν παρά ένα διανόημά μας, ανάμεσα σε άλλα. Αλλά τότε πρόκειται για ενέργημα του «νοείν», το οποίο δεν είναι το Ον.

Αν είναι αδύνατο να συλλάβωμε νοητά το Είναι, την ουσιαστική πραγματικότητα, δεν παύει τούτο, παρά ταύτα, να είναι το στοιχείο που στηρίζει και συγκρατεί τα πάντα. Άρα, ο φιλοσοφικός λογισμός, ο οποίος λειτουργεί με τον Λόγο,⁶⁶ δεν πρέπει να άρει την μη νοητότητα του Είναι, αλλά αντίθετα να την εξάρει. Αυτή η έξαρση θα γίνει με τη δέουσα σημασιολόγηση του γεγονότος ότι ο Λόγος ναυαγεί επάνω στους βράχους του Πραγματικού.

Ο άνθρωπος, ως έγχρονο ον, κινείται μέσα στην ιστορικότητά του, στην ανάπτυξη των δυνατοτήτων του και στην ελευθερία του. Αυτές όμως τις δυνητικές ιδιότητες δεν μπορεί να τις έχει το συμπανές Πραγματικό. Αυτό σημαίνει πως αν ποτέ το Πραγματικό προβάλλει στη συνείδησή μας, τούτο θα γίνει στιγμιαία. Όχι το μέλλον, αλλά η στιγμή κλείνει για τον άνθρωπο τη δυνατή πλήρωση, τη λύτρωση ή την πτώση του. Η «πεπληρωμένη» στιγμή εμφανίζει ή αφανίζει το Αιώνιο. Είναι εκείνη η σπάνια, η ανεπανάληπτη και αναντικατάστατη στιγμή, που ωστόσο μπορεί να μη συμβεί σε ένα άτομο ποτέ. Η στιγμή αυτή δεν χαρακτηρίζεται από τη νοητική σύλληψη της πραγματικότητας, αλλά από την «πραγματοποίηση» της υποστάσεώς μας· δηλαδή από την επιτέλεση μιας υπερβατικής πράξης: Είναι πράξη, δεν είναι διανόημα. Και αν η στιγμή δεν είναι στιγμή απώλειας, αλλά πλήρωσης, και αυτής η αιωνιότητα είναι στιγμιαία· το αιώνιο βυθίζεται στο τίποτε. Τέτοιες στιγμές αποτελούν τις μεγάλες πηγές από τις οποίες άντλησε μέχρι τώρα την ισχύ του ο πνευματικός πολιτισμός του ανθρώπου. Ο άνθρωπος, λοιπόν, αιωρείται ανάμεσα στο μηδέν και στο παν· μεταξύ αυτών των δύο αναπτύσσει την ιστορικότητά του, η οποία αποτελεί τη μόνη ανθρώπινη πραγματικότητα.

Μ' αυτά που είπαμε δεν πρέπει να φαντασθούμε το Είναι ως ένα ωμό γεγονός, το οποίο απλώς υπάρχει. Το Είναι είναι «ζων», μιλάει μέσα από τη γλώσσα της ελευθερίας μου και με κάνει να στρέφωμαι προς τις πηγές του εαυτού μου, που είναι η ίδια η Υπέρβαση. Μια πράξη πίστης μάλλον παρά γνώσης.

Ως αναγκαίο συμπέρασμα βγαίνει το ακόλουθο: Η φιλοσοφία δεν μαθαίνει τίποτε το νέο·

απλώς βοηθάει τον άνθρωπο να αποκαλύψει και να συνειδητοποιήσει ό,τι ήδη έχει μέσα του, ως δώρο από την υπέρβαση. Μας βοηθάει να αναμνησθούμε. Η φιλοσοφία στην αρχή είναι μια πράξη απόσπασης από τα πράγματα του κόσμου· ύστερα γίνεται μια επιστροφή, όπου την πορεία της την οδηγεί ο μίτος της ανάμνησης.

Το Περιέχον—II

Αν το ερώτημα: τι είναι το Είναι; δεν επιδέχεται απάντηση, μπορούμε ωστόσο από τις μαρτυρίες που έχουμε σωρεύσει κατά τις χιλιετίες του ενσυνειδήτου ιστορικού βίου μας να εικάσουμε για τους «τρόπους» του. Προς τούτο ο Γιάσπερς εισάγει την σημαντικώτατη έννοια του «Περιέχοντος» (Das Umgreifende). Την έννοια αυτή δεν την συναντάμε στο τρίτομο έργο του Philosophie (1932). Την εμφανίζει για πρώτη φορά, συνοπτικά, στο έργο του Vernunft und Existenz (1935), και αναλυτικά πλέον στο Von der Wahrheit (1948).

Ως όρος φιλοσοφικός είναι αποκλειστικής γιασπερσιανής κατασκευής. Ως περιεχόμενο εννοιολογικό, θα μπορούσε να βρει κανείς αντιστοιχίες λίγο - πολύ επιτυχείς, ποτέ όμως ταυτισμό, με παλαιότερους φιλοσοφικούς όρους. Επί παραδείγματι, ο Αναξίμανδρος μίλησε για το «άπειρον», το οποίο δεν είναι σύνοψη των υπαρχόντων, αλλά πηγή τους. Γράφει ο Αριστοτέλης σχετικά: «Του δε απείρου ουκ έστιν αρχή (...) αλλ' αυτή των άλλων είναι δοκεί, και περιέχειν άπαντα και πάντα κυβερνάν» (Φυσικά, Γ4 203 Β7). Επίσης, ανάλογο νόημα έχει και η πλατωνική «Ιδέα». Στον Σοφιστή (253 D) υπάρχει η εξής φράση: «και πολλές (ιδέας) υπό μιας έξωθεν περιεχομένης». Επίσης στον Παρμενίδη (138 Β): «Ουκούν έτερον μεν αν τι είη αυτό το περιέχον, έτερον δε το περιεχόμενον...». Και η καντιανή «Ιδέα» αποτελεί πρόδρομο του γιασπερσιανού περιέχοντος.

Η επιθυμία μας για την αποσαφήνιση του αληθινού και του πραγματικού μας ωθεί προς τις εσχατιές του δυνατού. Μα και έτσι, βλέπουμε πως και το πιο έσχατο, και το πιο μεγάλο, να περιέχεται μέσα σε ένα άλλο. Όλα τα ζούμε και τα σκεφτόμαστε μέσα σε έναν ορίζοντα. Όσο και να εξωθούμε τον ορίζοντα προς τα άκρα, πάλι υπάρχει κάτι παραπέρα από τον ορίζοντα. Αυτό που περιέχει κάθε ορίζοντα και που δεν είναι ορίζων, είναι το Περιέχον. Θα μπορούσαμε να πούμε πως το περιέχον είναι ο ορίζοντας των οριζόντων, όχι με την έννοια του τελευταίου ορίζοντα, γιατί η επέκταση των οριζόντων δεν έχει τέλος, αλλά με την έννοια ότι από αυτό πηγάζουν όλοι οι ορίζοντες· συνεπώς είναι κάτι άλλο από ορίζοντας. Το περιέχον δεν παρουσιάζεται, αλλά μόνον αναγγέλλεται· δεν «συμβαίνει», αλλά μέσα του «συμβαίνουν» όλα τα όντα, τα οποία εξ αιτίας του καθίστανται διαφανή. Είναι ο εκτεταμένος χώρος του Δυνατού. Το περιέχον είναι όριο για την αντικειμενίζουσα γνώση μας. Το περιεχόμενο συνίσταται από το άθροισμα των όντων, ενώ το περιέχον δεν συμποσούται από τα περιεχόμενά του, αλλά εμφανίζεται ως κενό. Αλλά και το Ον (το Είναι) δεν αποτελεί άθροισμα των όντων. Έτσι, μόνο το Περιέχον μας παρέχει τη δυνατότητα να εισδύσουμε μέσα στο Είναι.

Αυτή η διείδυση πραγματοποιείται από δύο διόδους, πράγμα που διαφοροποιεί το Περιέχον αντιστοίχως, ως εξής:

α) Το Περιέχον που είναι το ίδιο το Είναι,

β) Το Περιέχον που εμείς είμαστε.

Η πρώτη δίοδος περνάει μέσα από τη φύση και τον κόσμο. Η δεύτερη περνάει μέσα από τον άνθρωπο. Η πρώτη δίοδος είναι η πιο «φυσική» και η πιο συνηθισμένη μέχρι τώρα. Η υποστασιακή φιλοσοφία δοκιμάζει και τη δεύτερη. Το Περιέχον χωρίζεται σε επτά τρόπους. Ο Γιάσπερς δίνει τον παρακάτω πίνακα, για να καταστήσει σαφέστερες τις διακρίσεις του.⁵⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ II.

Οι επτά τρόποι του περιέχοντος κατανεμημένοι σε τέσσερες οντολογικούς τομείς.

	Το Περιέχον, που είναι το ίδιο το Είναι	Το Περιέχον, που εμείς είμαστε
Η Εγκοσμιότητα: (Das Immanente)	1. Ο Κόσμος	3. Η Εμπειρική Ύπαρξη 4. Η Συνείδηση-ως- τοιαύτη
Η Υπερβατικότητα:	2. Η Υπέρβαση	6. Η Υπόσταση
7. Ο Λόγος		
↑ Ο δεσμός όλων των τρόπων του Περιέχοντος σ' εμάς		

Τους τρόπους του Περιέχοντος που εμείς είμαστε (3 έως 6) τους συνειδητοποιούμε ως όρια. Ενώ τους τρόπους του Περιέχοντος που είναι το ίδιο το Είναι (1 και 2) τους αντιμετωπίζουμε ως αντί - κείμενα σ' εμάς. Ο Λόγος (7) είναι ο συνδετικός δεσμός όλων των τρόπων του Περιέχοντος. Ιδού τα χαρακτηριστικά του κάθε τρόπου· το Περιέχον:

1. Ως **Κόσμος** (Welt). Το Περιέχον που εμείς είμαστε δεν είναι το ίδιο το Είναι, αλλά μάλλον η γνήσια εμφάνιση του ίδιου του Είναι μέσα στο Περιέχον. Με τη γνώση μας (=περιεχόμενα της συνείδησης) δεν δημιουργούμε τον κόσμο. Ο Κόσμος, όπου το Είναι φανερώνεται και ταυτοχρόνως κρύβεται, αποτελεί όριο του Περιέχοντος που εμείς είμαστε.
2. Ως **Υπέρβαση** (Transzendenz). Αυτή αποτελεί το άλλο όριό μας. Είναι το Είναι που δεν φανερώνεται, παραμένει αόρατο και άγνωστο.
3. Ως **Εμπειρική Ύπαρξη** (Dasein). Ευρίσκεται στον κόσμο και μπορεί να εκληφθεί ως αντικείμενο του κόσμου. Έτσι την εκλαμβάνει η επιστήμη, η οποία τη βλέπει σαν όλον και διεκδικεί την ολοκληρωτική γνώση της. Η γνώση όμως του Περιέχοντος της εμπειρικής ύπαρξης την ελευθερώνει από την αρπάγη του εξαντικειμενισμού και την καθιστά ανοικτή προς το Είναι· δηλαδή την μετατρέπει σε πρόβλημα και οδό της φιλοσοφίας.
4. Ως **Συνείδηση-ως-τοιαύτη** (Bewusstsein überhaupt). Μόνον ό,τι εμφανίζεται στη συνείδησή μας έχει για μας ύπαρξη, αλλιώς δεν υπάρχει. Αυτό είναι για μας μια δέσμευση. Μπορούμε όμως να αποσαφηνίσουμε τα όριά της και έτσι να διανοίξουμε τις δυνατότητες για το Άλλο, που δεν γνωρίζουμε. Οι μερικευμένες συνειδήσεις των ατόμων έχουν μια άπειρη ποικιλία, καθώς είναι φυλακισμένες μέσα στο έγχρονο και το επικαιρικό (ιστορικό, φυσικό, κοινωνικό) περιβάλλον. Αυτές οι «μερικεύσεις» αποτελούν αντικείμενο της επιστήμης. Η συνείδηση - ως - τοιαύτη είναι η συνείδηση του ανθρώπου γενικά, που μετέχει στο άχρονο και στο ανεπίκαιρο, έχει γενικής ισχύος αλήθειες και ανοίγεται προς το Είναι· γίνεται δηλαδή πρόβλημα και οδός της φιλοσοφίας.
5. Ως **Πνεύμα** (Geist). Η συνείδηση-ως-τοιαύτη αποβλέπει στο λογικώς έγκυρον· το πνεύμα αποβλέπει προς τη ζωή της Ιδέας, προς τις ιδεατές ολότητες. Το πνεύμα από την ίδια του την πηγή είναι η ολότητα της σκέψης, της δράσης και της αίσθησης. Μια ολότητα, που δεν είναι, ωστόσο, ένα κλειστό γνωστικό αντικείμενο, αλλά παραμένει πάντοτε ως Ιδέα. «Από το

αδιάκοπα επίκαιρο και το αδιάκοπα μερικευόμενο όλον, το πνεύμα παρωθεί προς τα εμπρός, δημιουργώντας ακατάπαυστα, μέσα από τις παρούσες πηγές του, τη δυνατή του πραγματικότητα. Καθώς παρωθεί προς το όλον, το πνεύμα διατηρεί, υψώνει και συσχετίζει τα πάντα με τα πάντα, δεν αποκλείει τίποτε και δίνει στο καθένα τη θέση του και τα όριά του». ⁶⁸

6. Ως **Υπόσταση** (Existenz). Η Υπόσταση αποτελεί το σκοτεινό θεμέλιο του εαυτού μας. «Φθάνομε στο κεντρικό σημείο του φιλοσοφικού λογισμού, όταν συνειδητοποιήσωμε τη δυνατή Υπόσταση. Υπόσταση είναι το Περιέχον (...) με την έννοια μιας θεμελιακής πηγής, που είναι όρος της εαυτότητας και χωρίς αυτήν όλη η απεραιτησύνη του Είναι γίνεται έρημος. Η Υπόσταση μολονότι ποτέ της δεν γίνεται αντικείμενο ή μορφή, φέρει το νόημα όλων των τρόπων του Περιέχοντος». ⁶⁹

Το Περιέχον που εμείς είμαστε, υπάρχει μόνο σε σχέση με κάτι Άλλο. Ως Εμπειρική Υπαρξη, Συνείδηση, Πνεύμα, υπάρχει σε σχέση με τον Κόσμο· ως Υπόσταση υπάρχει σε σχέση με την Υπέρβαση. Χωρίς την Υπόσταση η Υπέρβαση χάνεται ή λειτουργεί σαν κάτι το φοβερό, που βυθίζεται στην ανησυχία και στη δεισιδαιμονία. Χωρίς την Υπέρβαση η Υπόσταση γίνεται άγονη, ανέραστη και δαιμονική. Μόνο μέσω της Υπόστασης η Υπέρβαση γίνεται παρούσα ως γνήσια πραγματικότητα. Η δυνατή Υπόσταση θέλει να γίνει αυθεντική μέσα στο ατομικό· το Πνεύμα θέλει να γίνει ολόκληρο μέσα στο γενικό. Το Πνεύμα ανάγεται στο υπερατομικό, η Υπόσταση είναι ανάγωση, παραδίδεται όμως ανεπιφύλακτα στην Υπέρβαση. Το Πνεύμα εκλαμβάνει το ατομικό ως δείγμα ή ως τμήμα της καθολικότητας. Η Υπόσταση είναι το ατομικό ως ιστορικότητα, το χρονούμενο άχρονο, «η παράδοση ενότητα της χρονικότητας και της αιωνιότητας». ⁷⁰ Για το Πνεύμα, το Ον είναι Ιδέα· για την Υπόσταση, το «Ον είναι Πίστη» (Κίρκεγκωρ). Μόνο η Υπόσταση γνωρίζει εαυτήν ως εαυτήν και όχι ως «άλλο». Χωρίς την Υπόσταση το παν φαίνεται κενό, αθεμελίωτο, απλή δυνατότητα ή απλό αντικείμενο.

7. Ως **Λόγος** (Vernunft). Ο Λόγος είναι κάτι παραπάνω από τη φωτίζουσα συνείδηση ή το ολοκληρώνον πνεύμα. Είναι ένας περιεχοντικός δεσμός που φέρνει στο φως όλα τα περιέχοντα, και ακατάπαυστα υπερβαίνει τα όρια πάντοτε ανικανοποίητος. Δεν είναι η πηγή, αλλά μ' αυτόν έρχονται στο φως όλες οι πηγές. Είναι το ανεξάντλητο κίνητρο του φιλοσοφικού λογισμού, που τον οδηγεί προς την ενότητα, την τάξη, το νόμο. Ο Λόγος κινείται προς — και καθιστά διαφανές — το παν, όλο το Είναι. Η Υπόσταση αποτελεί το θεμέλιο (Grund) και ο Λόγος τον δεσμό (Band) των τρόπων του Περιέχοντος που εμείς είμαστε. Η Υπόσταση και ο Λόγος αποτελούν τους μεγάλους πόλους του Είναι μας. Μεταξύ τους είναι αχώριστοι· όταν εξαφανισθεί ο ένας, εξαφανίζεται και ο άλλος. Χωρίς τον Λόγο, η Υπόσταση μένει αδρανής, υπνώττουσα.

Οι τρόποι του Περιέχοντος βρίσκονται μεταξύ τους σε ένταση· συνυπάρχουν όλοι μαζί· ο αποκλεισμός του ενός ψευτίζει τους υπολοίπους. Μεταξύ των τρόπων του Περιέχοντος που εμείς είμαστε και του Περιέχοντος που είναι το ίδιο το Είναι, υπάρχει σύγκρουση. Ανάμεσα στους τρόπους του Περιέχοντος που εμείς είμαστε, υπάρχει διαβάθμιση. Όσο ανεβαίνομε προς την Υπόσταση, τόσο αιρόμεθα, αλλά ταυτοχρόνως γινόμαστε ανασφαλείς ως προς τον κόσμο. Αντίθετα, όσο κατεβαίνομε προς την Εμπειρική Ύπαρξη, τόσο υποβιβάζομαστε, αλλά συνάμα γινόμαστε ασφαλείς έναντι του κόσμου.

Όλα όσα είπαμε μέχρι τώρα μπορούμε να τα να παραστήσωμε και γραφικώς. Βεβαίως, η σχηματοποίηση της φιλοσοφικής σκέψης αποτελεί «φιλοσοφικό βαρβαρισμό», όπως λέγει ο ίδιος ο Γιάσπερς. Ωστόσο είναι χρήσιμη, αν πρόκειται να αποσαφηνίσωμε τις έννοιες. Με το σχήμα II συνοψίζει ο Γιάσπερς όλη την «περιεχοντολογία» του. Πρέπει να το μελετήσωμε για να κατανοήσωμε περαιτέρω τη γιασπερσιανή σκέψη. Ιδού ένας σύντομος σχολιασμός του

σχήματος:

Ο Κόσμος ως Περιέχον αιωρείται ανάμεσα στην Υπέρβαση και στην Υπόσταση. Η Υπόσταση συνδέεται άρρηκτα με τον Λόγο. Ο Κόσμος χωρίζει την Υπέρβαση από την Υπόσταση. Αλλά ενώ ο Κόσμος είναι «κλειστός», η Υπέρβαση και η Υπόσταση είναι ανοικτές προς το άπειρο.

Οι τρεις κύκλοι (Κόσμος, Εμπειρική Ύπαρξη, Πνεύμα) και το σημείο της Συνείδησης - ως - τοιαύτης είναι περιέχοντα της Εγκοσμότητας. Οι μικροί κύκλοι με τη διακεκομμένη γραμμή εντός του Κόσμου αποτελούν αντικειμενοποιήσεις των αντιστοίχων περιεχόντων. Δηλαδή το Περιέχον Κόσμος (Welt) αντικειμενοποιείται στο Εγκόσμιο Είναι (Weltsein): το περιέχον Εμπειρική Ύπαρξη, που βρίσκεται έξω από το περιέχον του Κόσμου, αντικειμενοποιείται (κι αυτό το υποδηλώνουν τα κυματοειδή βέλη) μέσα στον κοσμικό κύκλο. Το αυτό συμβαίνει και με το Πνεύμα. Η Συνείδηση - ως - τοιαύτη υποδηλώνεται με σημεία, διότι δεν έχει δικό της εσωτερικό περιεχόμενο, παρά χρησιμεύει ως τυπικός και έγκυρος σύνδεσμος.

Οι γραμμές σημειώνουν τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στους διαφόρους τρόπους του περιέχοντος. Οι μαύρες διακεκομμένες γραμμές δείχνουν τη σχέση της Συνείδησης - ως - τοιαύτης με τα αντικειμενοποιημένα περιέχοντα (τους παρέχει τις αντικειμενίζουσες έννοιες). Οι παχιές μαύρες λωρίδες δείχνουν τη σύνδεση των περιεχόντων που εμείς είμαστε. Οι διπλές διακεκομμένες γραμμές δείχνουν την εμφάνιση της Υπόστασης στο χώρο της Εγκοσμότητας (Immanenz) και τη «συνειδητοποίησή» της από τα άλλα τρία περιέχοντα που εμείς είμαστε. Οι απλές διακεκομμένες γραμμές δείχνουν τη γλώσσα της Υπέρβασης, καθώς αυτή λειτουργεί στη Συνείδηση - ως - τοιαύτη μέσω της καθαρής σκέψης, και στη λοιπή Εγκοσμότητα μέσω των συμβόλων (των σημάτων, της σηματογραφίας).

Από την Υπόσταση προς την Υπέρβαση ξεκινούν τρεις δρόμοι:

Ο πρώτος δρόμος περνάει από τον Κόσμο, από τη ζωτικότητα των Εμπειρικών Υπάρξεων, από την πνευματικότητα του Πνεύματος και από τη γνώση του Κόσμου. Για να γίνουν τούτα πέρατα και διαφανή, ώστε να αναφανεί στο βάθος η Υπέρβαση, πρέπει να συμβολοποιηθούν, να γίνουν σήματα.

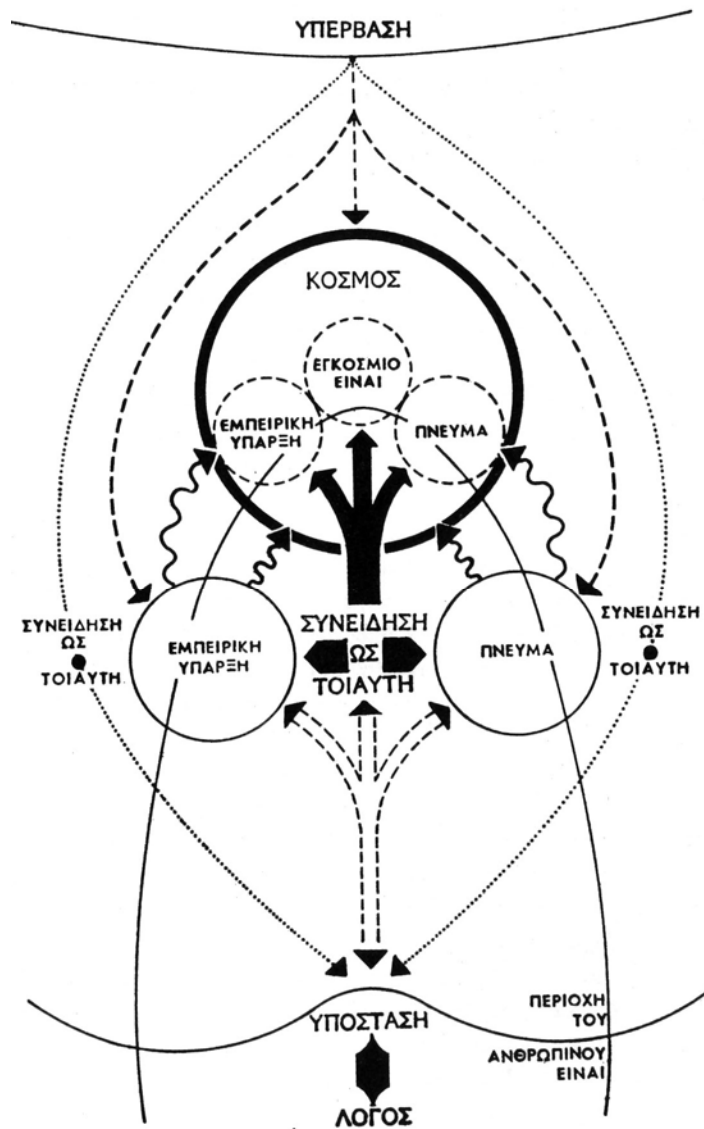
Ο δεύτερος δρόμος περνάει από τη διασκεπτική λειτουργία της Συνείδησης - ως - τοιαύτης, χωρίς να έλθει σε επαφή με τον Κόσμο. (Δείχνεται σχηματικά με τις δυο αμφιπλευρικές γραμμές). Είναι μια τυπική πράξη υπέρβασης της καθαρής σκέψης.

Ο τρίτος δρόμος είναι η απ' ευθείας συνάντηση της Υπόστασης με την Υπέρβαση, έξω από την Εγκοσμότητα, με την πράξη της μυστικής ένωσης (Unio mystica) η οποία δεν σημειώνεται στο σχήμα, αλλά υποδηλώνεται έμμεσα: Η επέκταση της καμπύλης της Υπόστασης θα συναντήσει κάπου την καμπύλη της Υπέρβασης, επειδή η πρώτη καμπύλη είναι περισσότερο κεκαμμένη από τη δεύτερη.

Βλέπουμε, λοιπόν, πως όλοι οι τρόποι του περιέχοντος είναι πεδία, εκτός από τη Συνείδηση - ως - τοιαύτη, η οποία είναι σημείο. Ένα σημείο που συνδέει όλα τα περιέχοντα. Η Συνείδηση - ως - τοιαύτη, όπως είπαμε, δεν έχει δικό της περιεχόμενο, είναι κενή. Για μας αποτελεί το κέντρο του Κόσμου.

Το σχήμα απεικονίζει το (ανεικόνιστο) Είναι στο σύνολό του. Το Είναι του ανθρώπου αποτελεί τμήμα του όλου Είναι. Μία ελλειψοειδής καμπύλη στραμμένη προς τα κάτω σημειώνει την «περιοχή του ανθρώπινου Είναι» (Bereich des Menschsein). Κέντρο της περιοχής αυτής είναι η Υπόσταση και ο Λόγος. Και τα δύο βρίσκονται μακριά από την Εγκοσμότητα, ενώ η Συνείδηση - ως - τοιαύτη είναι εμπλεγμένη σ' αυτήν. Η Υπέρβαση κείται έξω από την περιοχή του ανθρώπου. Η ελλειψοειδής καμπύλη είναι ανοικτή πέρα από την Υπόσταση, αλλά τα κεκαμμένα σκέλη της υποδηλώνουν πως «κάπου» δυνατόν να κλείνει. Η καμπύλη αυτή

διασχίζει όλα τα περιέχοντα, τα οποία τα εμπρικλείει στην περιοχή του ανθρώπου εν μέρει μόνον. Η Συνείδηση - ως -τοιαύτη, «ίσως», λέγει ο Γιάσπερς, εμπρικλείεται ολόκληρη στην περιοχή του ανθρώπου.

Κ. Jaspers: Von der Wahrheit, σ. 142

Σχ. II. Σχηματική παράσταση του Είναι στο σύνολό του. Τοπογραφική απεικόνιση των διαφόρων πεδίων που συνθέτουν το Είναι.

Όστε, η περιοχή του ανθρώπου καλύπτει εν μέρει το Πνεύμα ως περιέχον και ως αντικειμενοποίηση· καλύπτει επίσης εν μέρει τον Κόσμο ως περιέχον και ως αντικειμενοποίηση· το ανάλογο συμβαίνει και με την Εμπειρική Ύπαρξη. Τούτο σημαίνει πως για τον άνθρωπο τα πεδία των περιεχόντων της Εγκοσμιότητας και τα αντίστοιχα των αντικειμενοποιήσεων των παραμένουν όλα ανοικτά.

Επαναλαμβάνομε πως το σχήμα αυτό βοηθάει στη γρήγορη και εποπτική σύλληψη ορισμένων βασικών εννοιών του Γιάσπερς. Κατά τα άλλα, ακριβώς η φιλοσοφία του Γιάσπερς είναι που αντιμάχεται κατά τον πιο αποφασιστικό τρόπο τις εξαντικειμενικεύσεις του Είναι. Διότι η φιλοσοφία δεν μου μαθαίνει το Είναι, αλλά με μεταμορφώνει κατά τη διαδικασία της αναζήτησής του. Τέλος, για να αποφευχθεί κάθε παρεξήγηση, σημειώνω την εξής φράση του Γιάσπερς, η οποία μαρτυρεί και τις μυστικές πηγές της φιλοσοφίας του: «Ο Κόσμος και η

Υπέρβαση δεν χωρίζονται. Το θείον είναι παρόν και το παρόν είναι θείον».⁷¹

Η **Περιεχοντολογία**. Η οντολογία ασχολείται με το όντως Ον, το οποίο από τον καιρό του Αριστοτέλη εκλαμβάνεται ως το άθροισμα των επί μέρους όντων. Με την ανάλυση της περιεχοντικής «δομής» του Είναι, είδαμε πως το Είναι (το Ον) δεν είναι αντικείμενο το οποίο υπόκειται στην επιστημονική γνώση, όπως τα επί μέρους όντα. «Το Είναι, λέγει ο Γιάσπερς, μπορεί βεβαίως να φωτισθεί, αλλά δεν μπορεί να γνωρισθεί».⁷² Γι' αυτό, η πράξη του φωτισμού του Είναι δεν μπορεί πλέον να ονομάζεται «οντολογία», αλλά «περιεχοντολογία» (Periechontologie). Η περιεχοντολογία δεν κατευθύνεται προς τη γνώση ενός αντικειμενικού Είναι, αλλά φωτίζει τον χώρο, μέσα από τον οποίο αναφαίνονται όλα τα όντα.⁷³

Η κατάσταση και οι οριακές καταστάσεις—III

Πάντοτε βρισκόμαστε μέσα σε μια κατάσταση (Situation): σ' αυτό το χρονικό σημείο, σ' αυτή την εποχή, σ' αυτή την κοινωνική θέση, κλπ. Αν βγω από μια κατάσταση οπωσδήποτε θα μπω σε μια άλλη. «Η κατάσταση δεν είναι απλώς κάτι που ανάγεται στον φυσικό νόμο, αλλά είναι μια πραγματικότητα, που έχει ένα νόημα και η οποία δεν είναι ψυχική ούτε φυσική, παρά και τα δύο μαζί ως μία συγκεκριμένη πραγματικότητα, η οποία για την εμπειρική μου ύπαρξη σημαίνει πλεονέκτημα ή μειονέκτημα, ευκαιρία ή περιορισμό»⁷⁴. Κάθε κατάσταση είναι συγκεκριμένη, εξατομικευμένη, διότι είναι η κατάσταση ενός συγκεκριμένου ανθρώπου την ορισμένη στιγμή και όχι του ανθρώπου γενικά. Το σημείο αναχωρήσεώς μου είναι πάντοτε η ορισμένη κατάσταση. Ακόμη και όταν θέτω το μέγα ερώτημα: τι είναι το Είναι; το θέτω ξεκινώντας από τη συγκεκριμένη κατάσταση στην οποία με έχει εναποθέσει όλο το παρελθόν. «Δεν ήμουν στην αρχή, ούτε είμαι στο τέλος. Βρισκόμενος ανάμεσα στην αρχή και στο τέλος, ρωτάω για την αρχή και για το τέλος»⁷⁵.

Οι καταστάσεις μεταβάλλονται, η μια διαδέχεται την άλλη. Υπάρχουν όμως ορισμένες καταστάσεις ανάλλαγες, αμετάθετες. Δεν μπορώ να ζήσω χωρίς αγώνα και χωρίς να υποφέρω, δεν μπορώ να αποφύγω την ευθύνη, ούτε τον θάνατο. Αυτές τις καταστάσεις τις ονομάζει ο Γιάσπερς οριακές (Grenzsituationen). Δεν μπορούμε να τις αποφύγωμε, δεν αλλάζουν, παρά μόνο φαινομενικά. Είναι συνδεδεμένες με την ύπαρξή μου άρρηκτα. Είναι η ίδια μου η ύπαρξη. «Είναι σαν ένα τείχος όπου επάνω του προσκρούμε και συντριβόμαστε»⁷⁶. Πέρα από τις οριακές καταστάσεις δεν υπάρχει κόσμος, αλλά ούτε και το μηδέν. Δεν μπορούμε να δούμε τίποτε πίσω τους. Είναι τα έσχατα και αμετάθετα όρια της υπάρξεώς μας. Μπορούμε να είμαστε εντεύθεν αυτών, και μάλιστα τόσο εντεύθεν που να μη τα συνειδητοποιούμε, αλλά ποτέ εκείθεν αυτών. Ωστόσο, οι τέσσερες αυτές καταστάσεις αίρονται στο ύψος των οριακών, μόνο στο επίπεδο της Υπόστασης. Μέσα στο χώρο της Εγκοσμιότητας όλες είναι απλώς καταστάσεις. Ω εμπειρική ύπαρξη τις αποφεύγω, τις ξεχνάω, μπροστά τους κλείνω τα μάτια μου, δεν τις συνειδητοποιώ· ως συνείδηση τις συλλαμβάνω διανοητικά σαν έννοιες, σαν θέματα για επιστημονική έρευνα· ως πνεύμα τις εντάσσω σε ένα ιδεατό «όλον» και τις αχρηστεύω. Μόνον η Υπόσταση τις αντιμετωπίζει ως ιδικά της έσχατα όρια· πράγμα που σημαίνει πως αποτελούν συστατικό της. Είναι η ίδια της η πραγματικότητα. Και κάτι παραπάνω: τη μεταμορφώνουν. «Γινόμαστε οι εαυτοί μας όταν αντιμετωπίζομε τις οριακές καταστάσεις με ανοικτά μάτια (...). Η εμπειρία των οριακών καταστάσεων και το υπάρχειν είναι το αυτό»⁷⁷. (Grenzsituationen erfahren und Existieren ist dasselbe).

Έτσι, για την υπόσταση, οι οριακές καταστάσεις γίνονται σήματα με απροσμέτρητο βάθος, ανεξάντλητο από τα διανοητικά κατηγορικά σχήματα της συνείδησης - ως - τοιαύτης. Η μέσωση της επενέργειας των οριακών καταστάσεων μετάβαση από την εμπειρική ύπαρξη στην υπόσταση γίνεται με ένα άλμα, το οποίο ισοδυναμεί με τη γέννηση του αυθεντικού εαυτού μου. Αυτό το άλμα είναι τριπλό: α) Μπροστά στο γεγονός των οριακών καταστάσεων, όπου βλέπω τα πάντα να θραύονται και να σχετικοποιούνται, αποσπώμαι από τον κόσμο και

μετατρέπομαι σε παρατηρητή, με μια στάση χωρίς διαφέρον και με μια αδιάφορη ματιά. Αυτό είναι το επίπεδο της συνείδησης - ως - τοιαύτης, β) Ωστόσο η απόσπαση είναι παροδική, διότι δεν παύω να είμαι μέσα στον κόσμο, αλλά και δεν παύω να είμαι υπόσταση. Η εμπειρία του ναυαγίου μπροστά στο τείχος των οριακών καταστάσεων με συνταράζει. Έτσι οδηγούμαι στον φωτισμό της δυνατής υπόστασής μου. γ) Το τρίτο άλμα οδηγεί από τη δυνατή υπόσταση στην πραγματική υπόσταση, που τελεί υπό τα έσχατα όριά της. Δηλ. τα τρία άλματα είναι: γνώση, φωτισμός, μεταστροφή. Αυτή η ροπή, που ωθεί την υπόσταση να ναυαγήσει μπροστά στα τείχη των ορίων της, προκύπτει από την επιθυμία της να ολοκληρωθεί, να γίνει το όλον. Γι' αυτό οι υποστάσεις, καθώς «πάσχουν» μέσα στην εμπειρία των οριακών καταστάσεων και αποκαθαρίζουν το διάγραμμά τους, δηλαδή καθώς επιψαύουν τις παρυφές της αιωνιότητας, σπεύδουν προς τον θάνατο. Από εδώ προέρχεται η αγάπη του πεπρωμένου, το amor fati. Βεβαίως, αν επιδιώξει κανείς εσκεμμένως τις οριακές καταστάσεις, παράγει αποτελέσματα απλώς καταστροφικά, χωρίς κανέναν υποστασιακό φωτισμό.

Η επικοινωνία—IV

Η γνήσια αλήθεια υπάρχει μόνο στην επικοινωνία (Kommunikation). Ο εαυτός μου προκύπτει από το «είναι - με - τον - άλλον» (Miteinandersein). Οι σχέσεις των διαφόρων τρόπων του περιέχοντος είναι σχέσεις επικοινωνίας. Η αλήθεια δεν είναι μία. Ποικίλλει ανάλογα με το επίπεδο του περιέχοντος που επικοινωνεί. Η συμφωνία για την αλήθεια πραγματοποιείται μεταξύ των ομοειδών περιεχόντων που εμείς είμαστε. Για να είμαστε σαφείς και σύντομοι θα παρουσιάσωμε το θέμα της επικοινωνίας σχηματικά:

1ο επίπεδο περιέχοντος: **Εμπειρική ύπαρξη.**

Επικοινωνία: Κοινωνική επικοινωνία. Κοινωνικοποίηση μέσω της υποταγής για τον προγραμματισμό της παραγωγής αγαθών, για την άμυνα έναντι άλλων κοινοτήτων. Είναι η εμπειρική κοινότητα με τους συμβιβασμούς της, τον «αγώνα της για την ύπαρξη». Δεσμός: τα «ζωτικά συμφέροντα».

Αλήθεια: Πίσω από τις «αλήθειες» της η διατήρηση του συμφέροντος, η ευτυχία, η ικανοποίηση.

Όριο: Πρόκειται για μισές αλήθειες και τα όριά τους είναι πολύ πλησίον: η ανεπίτευκτη ευτυχία.

2ο επίπεδο περιέχοντος: **Συνείδηση-ως-τοιαύτη.**

Επικοινωνία: Επικοινωνία μεταξύ ορθολογιζομένων ανθρώπων. Συμφωνημένες μέθοδοι επιχειρηματολογίας. Δεσμός: το γενικώς ισχύον.

Αλήθεια: Η αλήθεια των λογικών κατηγοριών, που ισχύουν για όλες τις συνειδήσεις. Η ορθότητα του καθολικώς εγκύρου.

Όριο: Οι γενικής ισχύος αλήθειες είναι κοινοτοπίες.

3ο επίπεδο περιέχοντος: **Πνεύμα.**

Επικοινωνία: Διάχυση νοήματος εντός του όλου της κοινότητας των πνευμάτων, κάτω από την Ιδέα. Δεσμός και ασφάλεια: το όλον της ιδέας.

Αλήθεια: Η πειστικότητα της Ιδέας μιας ιστορικής ολότητας, μιας «ουσίας».

Όριο: Η αποτυχία του όλου της Ιδέας, η οποία στην προσπάθεια για ολοκλήρωση αφήνει εκτός της πολλά ουσιώδη.

4ο επίπεδο περιέχοντος: **Υπόσταση**.

Επικοινωνία: Αδελφικός αγώνας μεταξύ αυτών που θέλουν να γίνουν οι εαυτοί τους. Επικοινωνία ανάμεσα σε αναντικατάστατα και ανεπανάληπτα άτομα. Επικοινωνία χωρίς όρους, μέχρι τη θυσία. Αίσθηση εγκόσμιας ανασφάλειας και άνοιγμα προς την υπέρβαση.

Αλήθεια: Αποκαλυπτικού τύπου αλήθεια. Η υπερβατική αλήθεια ως πίστη. Στιγμαία έλλαμψη της απόλυτης αλήθειας. Διηνεκής και απόλυτη άγνοια για την Αλήθεια.

Όριο: Η ιστορικότητα της υπόστασης. Πλήρες ναυάγιο της υπόστασης στον κόσμο.

5ο Η **Υπόσταση** έναντι της **Υπέρβασης**.

Επικοινωνία, Αλήθεια, Όριο: Η Σιωπή. «Το έσχατο στη σκέψη καθώς και στην επικοινωνία είναι η σιωπή»⁷⁸.

Όσο κατερχόμαστε την κλίμακα του περιέχοντος που εμείς είμαστε, τόσο περισσότερο τα επικοινωνούντα άτομα είναι αντικαταστατά, ώσπου στην «κοινότητα των συμφερόντων» το άτομο ως εσωτερικότητα είναι αδιάφορο και συνεπώς πλήρως αντικαταστατό. Η αληθινή επικοινωνία διαπερνά όλα τα είδη της αλήθειας, καθώς κάθε φορά προσκρούει στα εκάστοτε όριά της και ωθείται προς ανώτερα επίπεδα. Το κατώτερο επίπεδο επικοινωνίας ζει χωρίς το ανώτερο· δεν ισχύει το αντίστροφο. Όσο ανερχόμαστε στα επίπεδα, τόσο πιο κινδυνώδης καθίσταται η εκεί παραμονή μας. Η υπόσταση έχει μέσα στα βάθη της ως θεμέλιο το όργανο κάθε επικοινωνίας: τον Λόγο. Επειδή υπάρχει η υπόσταση και ο Λόγος, είναι δυνατή η επικοινωνία, ακόμη και στο χαμηλότερο επίπεδο. Η αλήθεια καθώς πραγματοποιείται μέσω της επικοινωνίας δεν ολοκληρώνεται, αλλά ολοένα γίνεται ώσπου να ναυαγήσει — ένα ναυάγιο στον κόσμο, που συνάμα διανοίγει προοπτικές βάθους προς την υπέρβαση. «Η ιδέα που αδράχνει την υπέρβαση εξ αιτίας του ανεκπλήρωτου όλων των επικοινωνιών και από το ναυάγιο κάθε μορφής αλήθειας στον κόσμο, είναι ωσάν απόδειξη του Θεού: από το ανεκπλήρωτο κάθε είδους αλήθειας, και με την υπόθεση πως η αλήθεια πρέπει να υπάρχει, η σκέψη εγγίζει την Υπέρβαση»⁷⁹. Η μία Αλήθεια πραγματοποιείται μόνον ιστορικά, δεν έχει την απόλυτη ισχύ των λογικού κύρους προτάσεων· αλλά για την υπόσταση είναι η ορθή αλήθεια, άνευ όρων.

Πρέπει πάντως να τονισθεί πως «οι έννοιες της φιλοσοφίας της υπόστασης είναι τέτοιου είδους, που δεν μπορώ να τις σκεφθώ χωρίς να είμαι εντός των· τα επιστημονικά περιεχόμενα, εξ άλλου, είναι τέτοιου είδους που μπορώ να τα γνωρίζω, ενώ ο ίδιος ζω εντελώς κάτω από διαφορετικές κατηγορίες· αυτό που εγώ είμαι, είναι αδιάφορο στην επιστημονική γνώση»⁸⁰· πράγμα που δεν συμβαίνει με την υποστασιακή γνώση. Αν ο Γαλιλαίος αρνήθηκε την αλήθεια του, αυτή εξακολουθούσε να υπάρχει και χωρίς αυτόν· αν όμως την είχε αρνηθεί ο Σωκράτης, τότε θα έπαυε να υπάρχει και η αλήθεια του.

Sub specie aeternitatis—V

Η φιλοσοφία είναι μία. Το πρώτο της ερώτημα είναι «γιατί να υπάρχει το Είναι, και όχι το τίποτε;». Και η υποτιθέμενη κατάληξή της είναι η «γνώση» του Είναι. Η φιλοσοφία, λοιπόν, ανοίγει το δρόμο προς το Είναι. Αλλά η «γνώση» του Είναι, είναι απλώς όριο. Γι' αυτό η φιλοσοφία βρίσκεται πάντοτε καθ' οδόν. Η οδός είναι δί - οδος και μέθ - οδος. Διοδεύει ο άνθρωπος μέσα από τον κόσμο και το χρόνο. Και μεθοδεύει τις διαβάσεις του για να μη χάσει τον ορθό προσανατολισμό. Ο κόσμος, ο εαυτός, ο χρόνος, η μέθοδος είναι συστατικά στοιχεία της πορείας προς το Είναι. Μια πορεία μέσα από αντικείμενα προς το Είναι που δεν είναι αντι - κείμενο σ' εμένα, δίνει εντελώς μιαν άλλη όψη στα αντικείμενα, γίνονται σύμβολα, σήματα, κρυπτογραφικά σημεία, ιερογλυφικά. Είναι η πρώτη φάση για την άρση του διχασμού σε

υποκείμενο -αντικείμενο. Και το Είναι κείται πέρα από αυτόν τον διχασμό. «Πραγματοποιώ αυτό που είναι το Είναι, όταν είναι Είναι για μένα. Δεν είναι αρκετό που ο ήλιος λάμπει. Πρέπει να τον ιδώ που λάμπει, και τούτο είναι κάτι παραπάνω από μια αισθητηριακή αντίληψη του ματιού. Είναι ένα γεγονός ολόκληρης της υποκειμενικότητας (...). Η παρουσία του Είναι βρίσκεται στην κίνηση που αδράχνει και διαποτίζει το υποκείμενο και το αντικείμενο ταυτοχρόνως»⁸¹.

Με την συμβολοποίηση των αντικειμενικότητων, ο κόσμος προσλαμβάνει το αρχέγονο μυστήριό του, γίνεται διαφανής και διανοίγει το άπειρο βάθος του, από το οποίο μπορεί η εγγήγορη συνείδηση να ακροασθεί βαθυνότητα, όσο και πολυνότητα, μηνύματα του Είναι. Με τον λογισμό των κατηγοριών ξεκινάμε για τον Ωκεανό του Είναι, και πάντοτε βρισκόμαστε στην ακτή. Μόνο με τα σήματα (τα σύμβολα) ανοιγόμαστε προς το Είναι και ταυτοχρόνως πληρούμεθα από το Είναι. Το σήμα αποκαθιστά την επικοινωνία με το Είναι, ενώ το αντικείμενο τη διακόπτει. Μας εξάγει από την αντικειμενική πραγματικότητα (Realität), που είναι ο κόσμος και μας οδηγεί προς την ουσιαστική πραγματικότητα (Wirklichkeit), που είναι το Είναι.

Το σύμβολο δεν εξαντλείται από τη σκέψη· διότι τότε θα ήταν ένα πεπερασμένο αντικείμενο. Γι' αυτό, περισσότερο κανείς το ακροάται, το «υποψιάζεται», παρά το «γνωρίζει». Έτσι, λοιπόν, είναι ανεξάντλητο σε σημασίες και καμμία συγκεκριμένη ερμηνεία δεν μπορεί να είναι σύμμετρη προς τη σημασία του. Όστε, η ερμηνεία του συμβόλου είναι χωρίς τέλος. Άλλωστε μια ερμηνεία δεν υποκαθιστά το σύνολο, γίνεται κι αυτή η ίδια σύνολο ή μεταφορά, κατά το μέτρο που από αυτό αντλεί την ισχύ της. Διότι στο βαθμό που με το σύμβολο η υπέρβαση καθίσταται παρούσα, περισσεύουν οι ερμηνείες.

Σύμβολα μπορούν να καταστούν τα πάντα, δεν κατασκευάζονται όμως εσκεμμένως. Αντικείμενα του κόσμου φυσικά ή τεχνητά, ιδέες, σχήματα, θεσμοί, ανθρωπίνοι δεσμοί, ορισμένα χρονικά σημεία ή και ο χρόνος στο σύνολό του κλπ., μπορούν να λειτουργήσουν ως σύμβολα, να αρχίσουν να «σημαίνουν». Προκύπτουν, εν πάσει περιπτώσει, ύστερα από έναν εσωτερικό μετασχηματισμό του ανθρώπου. Απαιτείται η πορεία προς την αυθεντική μεταστροφή, για να ζωντανέψει ο κόσμος των συμβόλων. «Το έδαφος, το τοπίο, η αγάπη, οι κοινοτικοί θεσμοί, οι φίλοι και τα αγαπημένα πρόσωπα, δεν είναι μόνον η αισθητή αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά η ιστορική παρουσία του ίδιου του Είναι για μένα. (...). Μόνον αυτός που αντιλαμβάνεται τα σύμβολα, γίνεται άνθρωπος. Η γνήσια πραγματικότητα για τον ουσιαστικό άνθρωπο είναι πάντοτε σύμβολο»⁸².

Άμα εκπέσει ο άνθρωπος από το επίπεδο της αυθεντικότητας, εκπίπτουν και τα σύμβολά του. Το εκπεσμένο σύμβολο χάνει το άπειρο βάθος του και γίνεται ένα πεπερασμένο αντικείμενο. Γίνεται δεισιδαιμονία, αλληγορία, δόγμα· αν είναι τεχνητό και θέλει να επιβληθεί ως σύμβολο, γίνεται μαγεία. Η ίδια η σκέψη είναι σύμβολο. Μόλις χάσει τον συμβολισμό της, από πολυνότητα ιδέα εκπίπτει σε μονοσήμαντη αφυδατωμένη έννοια. Πολυνότητες και συμβολικές ήσαν οι σκέψεις των προσωκρατικών φιλοσόφων.

Όλα τα όντα συνδέονται με το Είναι κατά βαθμίδες. Κάθε βαθμίδα, και η κατώτερη, εξακολουθεί να είναι ένα σύμβολο. «Το ύψιστο κατόρθωμα του φιλοσοφικού λογισμού είναι να καταστήσει σαφή τη γλώσσα των συμβόλων. Η αφετηριακή φιλοσοφική σκέψη είναι σήμα»⁸³. Μέσω των συμβόλων μετέχω και εγώ στο Είναι. Ο φιλοσοφικός λογισμός ανέρχεται κατά βαθμίδες. Η ανώτερη βαθμίδα είναι η διαπέραση της αντικειμενικότητας κατά τέτοιο τρόπο, όπου τα πάντα γίνονται σήματα, όπου τίποτε δεν μένει χωρίς γλώσσα, τίποτε δεν μένει ως κατάλοιπο, σαν να ήταν εγκαταλελειμμένο από τον Θεό. Έτσι, ολόκληρος ο κόσμος μετασηματίζεται σε μια διάμεση οδό που οδηγεί από τον άνθρωπο προς τον Θεό.

Η υπόσταση του ανθρώπου αίσθάνεται να διαπεράται, αυτή και ο κόσμος, από το φως της

αιωνιότητας. Και φρίσσει από ευφρόσυνο ρίγος.

Ο πολιτισμός που απώλεσε αυτή τη φρικίαση οδηγείται προς τη φρίκη του δαιμονικού. Προς τα εκεί κατευθύνεται ο πολιτισμός μας. Έργο του ανθρώπου είναι να μεταστρέψει αυτή την πορεία. Αλλά τούτο προϋποθέτει τη δική του μεταστροφή.

*

Η ελπίδα είναι σύμμετρη προς τον απελπισμό. Στους έσχατους τούτους καιρούς δεν μπορεί κανείς να φιλοσοφεί χωρίς να ελπίζει. Η ελπίδα είναι πράξη παράλογη. Όπως και το φιλοσοφείν. Έτσι, η ελπίδα αιμάσσει στις ακμές, για να μην ολισθήσει στον απελπισμό· και η φιλοσοφία αιμάσσει στις αιχμές, έτοιμη να σχισθεί από τον παραλογισμό. Διότι τι είναι ένας ορθοτομημένος συλλογισμός μέσα σε ένα παράλογο σύμπαν;

Ο Γιάσπερς μίλησε για τη φιλοσοφική πίστη. Αλλά αυτή προϋποθέτει και τη φιλοσοφική ελπίδα. Η ελπίδα είναι το θάρρος της ταπεινής ψυχής. Εδώ είναι που θα μας εμυκτήριζε ο Νίτσε, και ο λόγος του θα έπεφτε βαρύς, συντριπτικός, ώσπου να γίνη η ταπεινότητα ίση με τη μικρότητα.

Ιδού όμως οι κραταιοί. Ιδού η θέληση για δύναμη. Και η δύναμη κραταιωμένη πια και με την επιστήμη και με την οργάνωση και με τα εξαπολυμένα ένστικτα, ακόμη και με τις άριστες προθέσεις χειρίστων ιδεολογιών, έπαψε καν να έχει θέληση. Έγινε κατακλυσμός. Με κατακλυσμό ισοδυναμεί και η σύγχυση των κριτηρίων, η «σύγχυσις των γλωσσών». Η ταπεινότητα της φιλοσοφίας, που σημαίνει απαλλαγή από την οίηση της αγοράς, εξασφαλίζει την έξοδο από τη βαβέλια εμπλοκή. Και η ελπίδα της φιλοσοφίας οικοδομεί την κιβωτό για να διαπεράσει τη δημιουργία εκείθεν της καταστροφής. Μια ελπίδα που πρέπει να φθάσει ως τον παραλογισμό, αφού τα ύδατα κατακλύζουν την ίδια την κιβωτό.

Η ιστορία δεν διδάσκει με τις δημιουργίες της, αλλά με τις καταστροφές της. Τραγική η διαλεκτική της. Υπάρχουν όμως όρια. Κανένας δεν πρέπει να τα υπερβεί, «ει δε μη Ερινύες μιν Δίκης επίκουροι εξευρήσουσιν». Αλλά φαίνεται πως υπάρχουν και Ερινύες που δεν επικουρούν καμμιά Δίκη. Η Δίκη ορίζει, η μάνα γη να προστατεύσει το σπόρο από τη χειμέρια παγωνιά. Ποιος θα προστατεύσει το σπόρο του ανθρώπου από τη σημερινή καθημέρια νάρκη, όταν ο ίδιος ο άνθρωπος κατάντησε μητροκτόνος; Στα όρια αρχαίων καιρών είχε ηχήσει η προτροπή: «Επάρατε τους οφθαλμούς υμών και θεάσασθαι τας χώρας, ότι λευκαί εισι προς θερισμόν ήδη». Μπορεί κανείς, λοιπόν, να ελπίζει στον εύδιο μελλοντικό καιρό, σ' αυτή την προτροπή που οιωνίζεται τη συνέχιση της δημιουργίας;

Η φιλοσοφία πιστεύει και ελπίζει. Μέσα στα βασίλεια των ισχυρών, ανίσχυρη. Ισχύς της, ο λόγος της. Ένα άθυρμα των ανέμων. Όπως αθύρματα των ανέμων είναι και οι σπόροι που θα φέρουν την επομένη ανθοφορία.

X. M.

ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΠΙΣΤΕΥΩ ΤΟΥ Κ. ΓΙΑΣΠΕΡΣ (Όπως το συνοψίζει ο X. Tilliette⁸⁴)

«Πιστεύω στη δυνατότητα της υπόστασης, πιστεύω πως η ελευθερία εδόθη η ίδια στον εαυτό της για να πραγματοποιείται ελευθέρως, πιστεύω στη συνείδηση, η οποία δεν τελεί υπό τους όρους του κόσμου, και στην ανεξάρτητη από τους όρους του κόσμου δράση μου· πιστεύω στην ανεπίστροφη ιστορικότητα και δεν μπορώ να εγκαταλείψω την εκκλησία όπου εντός της γεννήθηκα, την πατρίδα που είναι το λίκνο μου, την παράδοση που με φώτισε και με έθρεψε· πιστεύω στο ριζικό κακό και στο ανεπανόρθωτο Αμάρτημα, στο ότι ο άνθρωπος είναι θανάσιμα πληγωμένος, στην αναγκαιότητα της αποτυχίας· πιστεύω στην αλήθεια του άλλου, στην προαγωγή της παρουσίας του άλλου, πιστεύω στην επικοινωνία, πιστεύω στο απραγματοποίητο βασίλειο των πνευμάτων και των υποστάσεων, πιστεύω στη δυνατή αθανασία, πιστεύω στην Υπέρβαση και πως αυτή μου μιλάει μέσω των σημάτων, πιστεύω πως υπάρχει ένα περιέχον των περιεχόντων, πιστεύω στον Λόγο, πιστεύω στον άνθρωπο, στο άνοιγμα των δυνατοτήτων του ανθρώπου... Πιστεύω στο Ένα, πιστεύω πως υπάρχει μία Αλήθεια και πως η αλήθεια είναι ανεπανόρθωτα διχασμένη, πως πουθενά και ποτέ δεν υπάρχει η Αλήθεια μέσα στο χρόνο· πιστεύω πως η επικοινωνία είναι η αλήθεια και πως αληθινό είναι αυτό που μας ενώνει και πως αυτό που μας ενώνει είναι η αλήθεια· πιστεύω στη γλώσσα των σημάτων και στην ανεικόνιστη θεότητα. Δεν θα πας πέρα από τα όριά σου, δεν θα υπερβείς το πεπερασμένο της ανθρωπινότητάς σου με τη γοητεία μιας καθολικής γνώσης· δεν θα εγκαταλείψεις την αλήθεια σου, θα αγωνισθείς και θα πεθάνεις γι' αυτήν, αλλά θα σεβασθείς με πάθος την αλήθεια του άλλου· δεν θα ποιήσεις ομοιώματα του Θεού σου, αλλά θα ακούς την πολλαπλή γλώσσα των σημάτων· δεν θα αφήσεις τον εαυτό σου να χωρισθεί από την Υπέρβαση».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ;

Τι είναι φιλοσοφία και ποια η αξία της; Δεν υπάρχει ομοφωνία. Περιμένουμε από αυτήν σπουδαίες αποκαλύψεις, ή την παραμερίζουμε αδιάφορα, ως σκέψη χωρίς αντικείμενο. Τη βλέπουμε με δέος, ωσάν προσπάθεια γεμάτη νόημα, που την ανέλαβαν ασυνήθιστοι άνθρωποι, ή την περιφρονούμε, ως άσκοπη διατριβή ονειροπόλων. Τη θεωρούμε ως κάτι που αφορά τον καθένα, οπότε βασικά πρέπει να είναι απλή και κατανοητή, ή την εκλαμβάνουμε για τόσο δύσκολη, που χάνουμε κάθε ελπίδα να συναναστραφούμε μαζί της. Ότι καλύπτεται κάτω από το όνομα της φιλοσοφίας είναι τόσο ευρύ, ώστε πράγματι παρέχει παραδείγματα για τις πιο αντιφατικές κρίσεις.

Η φιλοσοφία υπό αμφισβήτηση—1

Γι' αυτόν που πιστεύει στην επιστήμη, το άσχημο είναι ότι η φιλοσοφία δεν προσφέρει γενικής ισχύος αποτελέσματα, κάτι που κανείς μπορεί να μάθει, και έτσι να το κατέχει. Ενώ οι επιστήμες έχουν κερδίσει στον τομέα τους υποχρεωτική και γενικώς αναγνωρισμένη γνώση, η φιλοσοφία δεν το κατώρθωσε, παρά την προσπάθεια χιλιετιών. Δεν το αρνούμεθα: στη φιλοσοφία δεν υπάρχει ομοφωνία επάνω σε μια οριστική γνώση. Ότι αναγνωρίζεται υποχρεωτικά από τον καθένα, γίνεται επιστημονική γνώση, δεν είναι πλέον φιλοσοφία, αλλά σχετίζεται προς ένα ιδιαίτερο πεδίο του επιστητού.

Επίσης, η φιλοσοφική σκέψη δεν έχει, όπως η επιστήμη, τον χαρακτήρα μιας προοδευτικής διαδικασίας. Βεβαίως, είμαστε πολύ παραπέρα από τον Ιπποκράτη, τον Έλληνα ιατρό. Καθόλου, όμως, δεν μπορούμε να πούμε πως είμαστε παραπέρα από τον Πλάτωνα. Μόνο στο υλικό της επιστημονικής γνώσης, που αυτός χρησιμοποίησε, είμαστε προχωρημένοι. Στον καθαυτό φιλοσοφικό στοχασμό ίσως ακόμη να μη τον φθάσαμε.

Το γεγονός ότι οποιαδήποτε μορφή φιλοσοφίας, σε αντίθεση προς τις επιστήμες, στερείται της ομόθυμης αναγνώρισης, πρέπει να οφείλεται στη φύση του αντικειμένου της. Αυτό που κανείς θέλει μ' αυτήν ν' αποκτήσει δεν είναι μια επιστημονική βεβαιότητα, δηλαδή ίδια για κάθε νόηση, αλλά είναι μια επίγνωση που, αν την κατορθώσει, μετέχει σ' αυτήν όλη η ουσία του ανθρώπου. Ενώ η επιστημονική γνώση αναφέρεται σε ορισμένα αντικείμενα, των οποίων η γνώση δεν είναι για τον καθένα απαραίτητη, η φιλοσοφία αναφέρεται στην ολότητα του Είναι, που αφορά τους ανθρώπους επειδή είναι άνθρωποι, και στην αλήθεια, η οποία, εκεί που λάμπει, εγγίζει τον άνθρωπο βαθύτερα από κάθε επιστημονική γνώση.

Ένα επεξεργασμένο φιλοσοφικό σύστημα συνδέεται βεβαίως με τις επιστήμες. Προϋποθέτει όλη την πρόοδο, που η επιστήμη επέτυχε στον καιρό της. Αλλά το νόημα της φιλοσοφίας έχει άλλη προέλευση. Προβαίνει, πριν από κάθε επιστήμη, εκεί όπου οι άνθρωποι αφυπνίζονται.

Φιλοσοφία χωρίς επιστήμη—2

Αυτήν τη φιλοσοφία χωρίς επιστήμη τη συναντάμε σε μερικές αξιοσημείωτες εκδηλώσεις:

Πρώτον: Σχεδόν ο καθένας θεωρεί τον εαυτό του ικανό για τα φιλοσοφικά προβλήματα. Ενώ αναγνωρίζεται πως στην επιστήμη η μελέτη, η εκπαίδευση, η μέθοδος είναι όροι απαραίτητοι για την κατανόησή της, σχετικά με τη φιλοσοφία, ο καθένας θεωρεί ότι γνωρίζει το ζήτημα και μπορεί να συμμετάσχει στη συζήτηση χωρίς προηγούμενη προπαρασκευή. Το ότι είναι άνθρωπος, έχει το δικό του πεπρωμένο και την προσωπική του εμπειρία, ισχύουν ως

επαρκείς προϋποθέσεις.

Πρέπει να αναγνωρισθεί η αξίωση ότι η φιλοσοφία είναι προσιτή στον καθένα. Οι περισσότερο περίπλοκοι δρόμοι της φιλοσοφίας, που τους ακολουθούν οι ειδικοί, έχουν, ωστόσο, νόημα μόνον όταν οδηγούν τον άνθρωπο στο να αποκτήσει συνείδηση του Είναι και της θέσης του μέσα σ' αυτό.

Δεύτερον: Η φιλοσοφική σκέψη πρέπει κάθε φορά να είναι πρωτογενής. Κάθε άνθρωπος πρέπει να την πραγματοποιεί μόνος του.

Ένα εκπληκτικό δείγμα, για το ότι ο άνθρωπος ως άνθρωπος φιλοσοφεί πηγαία, μας παρέχουν οι ερωτήσεις των παιδιών. Ακούμε συχνά από το στόμα των παιδιών πράγματα, που το νόημά τους πάει κατευθείαν στο βάθος του φιλοσοφικού λογισμού. Αναφέρω μερικά παραδείγματα:

Ένα παιδί έλεγε με απορία: «Πάντοτε προσπαθώ να σκεφθώ πως είμαι ένας άλλος, κι ωστόσο είμαι πάντοτε εγώ». Αυτό το παιδί πλησιάζει στην πηγή κάθε βεβαιότητας, στη συνείδηση του Είναι μέσω της συνείδησης του εαυτού μας. Απορεί μπροστά στο αίνιγμα της ύπαρξης του Εγώ, το οποίο αίνιγμα δεν μπορεί να συλληφθεί με τίποτε άλλο. Και στέκεται διερωτώμενο μπροστά σ' αυτό το όριο.

Ένα άλλο παιδί ακούει την ιστορία της Γενέσεως: «Εν αρχή εποίησεν ο Θεός τον ουρανόν και την γην...». Και ρωτάει ευθύς αμέσως: «Και τι υπήρχε πριν από την αρχή;». Τούτο το παιδί ένιωσε την ατελείωτη σειρά των ερωτήσεων, το ότι η νόηση δεν μπορεί να σταθεί πουθενά, πράγμα που σημαίνει πως γι' αυτήν καμμιά οριστική απάντηση δεν είναι δυνατή.

Ένα άλλο κοριτσάκι το πηγαίνουν περίπατο στο δάσος και μπροστά σ' ένα ξέφωτο του ιστορούν πως εδώ οι νεράιδες τη νύχτα σέρνουν το χορό... «Αλλά ωστόσο δεν υπάρχουν νεράιδες...». Ύστερα του μιλούν για πραγματικότητες: πώς κινείται ο ήλιος, εξετάζουν το ζήτημα αν ο ήλιος κινείται γύρω από τη γη ή το αντίστροφο, και προβάλλουν τους λόγους για τη σφαιρικότητα της γης και την περιστροφή περί τον άξονά της... «Α! τούτο δεν είναι αληθινό», αναφωνεί το κοριτσάκι, και χτυπάει με τα πόδια του τη γη. «Η γη όμως είναι σταθερή. Δεν πιστεύω παρά μόνον ό,τι βλέπω». Και του απαντούν: «Τότε δεν πιστεύεις στον καλό Θεό, γιατί κι αυτόν δεν μπορείς να τον δεις». Το κορίτσι ξαφνιάζεται για λίγο και ύστερα λέγει με βεβαιότητα: «Αν αυτός δεν υπήρχε, τότε δεν θα υπήρχαμε κι εμείς εδώ». Τούτο το παιδί κατεπλάγη από την πραγματικότητα του κόσμου: δεν υπάρχει αφ' εαυτού του. Και αντελήφθη τη διαφορά ανάμεσα στις δύο ερωτήσεις: αν πρόκειται για ένα αντικείμενο στον κόσμο ή για το Είναι και την ύπαρξη εν γένει.

Ένα άλλο κοριτσάκι ανεβαίνει τη σκάλα, καθώς κάνει μian επίσκεψη. Προς στιγμή συνειδητοποιεί πως όλα μεταβάλλονται αδιακόπως, ρέουν, περνούν, σαν να μην υπήρξαν ποτέ. «Αλλά πρέπει να υπάρχει κάτι το σταθερό... το ότι εδώ τώρα ανεβαίνω τη σκάλα του σπιτιού της θείας, αυτό θα το κρατήσω». Η έκπληξη και ο τρόμος μπροστά, στην γενική παροδικότητα και στον εξαφανισμό, ζητάει μian απεγνωσμένη διέξοδο.

Εκείνος που θα συνέλεγε αυτές τις παρατηρήσεις, θα έφτιαχνε μia πλούσια έκθεση της παιδικής φιλοσοφίας, θα αντέλεγε κανείς πως τα παιδιά τ' άκουσαν αυτά προηγούμενως από τους γονείς τους, ή άλλους ενηλίκους. Αυτή η παρατήρηση δεν είναι σωστή, γιατί εδώ πρόκειται για σοβαρή σκέψη. Η αντίρρηση πως αυτά τα παιδιά δεν συνεχίζουν να φιλοσοφούν και πως τέτοιες εκφράσεις είναι τυχαίες, παραβλέπει το εξής γεγονός: τα παιδιά έχουν συχνά μia πνευματικότητα, που όταν μεγαλώσουν χάνεται. Είναι ωσάν με τα χρόνια να μπαίνωμε στη φυλακή των συμβάσεων και των τρεχουσών αντιλήψεων, των επικαλύψεων και των προκαταλήψεων, με τα οποία χάνομε την αυθορμησία του παιδιού. Το παιδί είναι ακόμη ανοικτό έναντι αυτών που του κομίζει η ζωή, αισθάνεται και βλέπει και ερωτά για

πράγματα που θα εξαφανισθούν σε λίγο. Λησμονεί αυτό που για μια στιγμή του απεκαλύφθη και παραξενεύεται όταν αργότερα οι ενήλικοι του λένουν τι είχε πει και τι είχε ρωτήσει.

Τρίτον: Αυτή η πηγαία φιλοσόφηση βρίσκεται τόσο στα παιδιά όσο και στους διανοητικά ασθενείς. Καμμία φορά —σπάνια— είναι σα να σπάζουν τα δεσμά της καθημερινής επικάλυψης και να μιλά η αφαρπαστική αλήθεια. Κατά την έναρξη μερικών διανοητικών ασθενειών, προκύπτουν συγκλονιστικές μεταφυσικές αποκαλύψεις. Είναι αλήθεια, βέβαια, πως στη μορφή και στο λόγο δεν είναι πρώτης τάξεως, έτσι ώστε οι ανακοινώσεις τους να έχουν ένα αντικειμενικό νόημα, εκτός από εξαιρέσεις, όπως στην περίπτωση του ποιητή Χαϊλντερλιν ή του ζωγράφου Βαν Γκογκ. Αλλά αυτός που παρευρίσκεται σ' αυτές τις διαδικασίες, δεν μπορεί να αποφύγει την εντύπωση πως εδώ σχίζεται κάποιο κάλυμμα, κάτω από το οποίο ζούμε την κοινή ζωή μας. Επίσης, μερικοί υγιείς γνωρίζουν την εμπειρία ασυνήθιστα βαθιών νοημάτων τη στιγμή που εξέρχονται από τον ύπνο, η οποία στην πλήρη εγρήγορση ξαναχάνεται και αφήνει μόνο την αίσθηση του αδιείσδυτου. Υπάρχει βαθύ νόημα στη φράση που λέει, πως μόνον από παιδί κι από τρελλό θα μάθεις την αλήθεια. Αλλά η δημιουργική πηγαίότης, στην οποία οφείλομε τις μεγάλες φιλοσοφικές σκέψεις, δεν βρίσκεται εδώ, αλλά σ' ένα μικρό αριθμό μεγάλων πνευμάτων, που πρόβαλαν ανάμεσα στις χιλιετίες με αυθορμησία και ανεξαρτησία.

Τέταρτον: Η φιλοσοφία είναι για τους ανθρώπους αναπόφευκτη γι' αυτό είναι πάντοτε παρούσα: στις παροιμίες της παραδόσεως, σε τρέχουσες φιλοσοφικές εκφράσεις, σε κυριαρχούσες πεποιθήσεις —όπως π.χ. στη γλώσσα των μορφωμένων— στις πολιτικές αντιλήψεις, αλλά πάνω απ' όλα, από την αρχή της ιστορίας, στο μύθο. Δεν ξεφεύγεις από τη φιλοσοφία. Το ζήτημα είναι αν είναι ενσυνείδητη η όχι, αν είναι καλή ή κακή, συγκεχυμένη ή σαφής. Όποιος απορρίπτει τη φιλοσοφία, επιτελεί φιλοσοφική πράξη, χωρίς να το ξέρει.

Πώς θα διατυπωθεί η ουσία της φιλοσοφίας;—3

Τι είναι λοιπόν αυτή η φιλοσοφία, που είναι τόσο καθολική και που παρουσιάζεται με τόσο παράξενες μορφές;

Η ελληνική λέξη φιλόσοφος σχηματίζεται σε αντίθεση προς τη λέξη σοφός. Εννοεί αυτόν που αγαπάει τη γνώση σε αντιδιαστολή προς αυτόν που κατέχει τη γνώση και λέγεται σοφός. Το νόημα αυτό της λέξης υφίσταται μέχρι σήμερα: η ζήτηση της αλήθειας, όχι η κατοχή της αλήθειας, είναι η ουσία της φιλοσοφίας, έστω κι αν τόσο συχνά προδίδεται από τον δογματισμό, δηλαδή από μια γνώση διατυπωμένη σε φράσεις οριστικές, πλήρεις και διδακτές. Φιλοσοφία θα πει: να βρίσκεσαι καθ' οδόν. Τα ερωτήματά της είναι ουσιαστικότερα από τις απαντήσεις της, και κάθε απάντηση μετατρέπεται σε νέο ερώτημα.

Αλλά τούτη η καθ' οδόν πορεία — το πεπρωμένο του ανθρώπου στο χρόνο — εμπεριέχει τη δυνατότητα μιας βαθιάς ικανοποίησης και, σε υψηλές στιγμές, την τελείωση. Τούτη δεν κείται σε μια διατυπώσιμη γνώση, ούτε σε φράσεις και σε ομολογίες πίστεως, παρά στην ιστορική εμπραγμάτωση της ανθρώπινης ουσίας, όπου αποκαλύπτεται το ίδιο το Είναι. Το να κερδίσεις αυτήν την πραγματικότητα μέσα σε μια δεδομένη κατάσταση, στην οποία εκάστοτε βρίσκεται ο άνθρωπος, είναι ο σκοπός της φιλοσοφικής προσπάθειας.

Το να βρίσκεσαι καθ' οδόν αναζητών, ή να βρεις την ανάπαυση και την τελείωση της στιγμής — τούτα δεν είναι ορισμοί της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία ούτε υπέρκειται, ούτε παράκειται. Δεν προκύπτει από τίποτε άλλο. Κάθε φιλοσοφία ορίζεται η ίδια από τις πραγματοποιήσεις της. Αυτό που είναι η φιλοσοφία δεν μπορούμε να το ξέρουμε παρά πραγματοποιώντας την. Ωστε φιλοσοφία είναι ταυτοχρόνως η επιτέλεση της ζωντανής σκέψης και ο διαλογισμός επάνω σ' αυτή τη σκέψη, ή η πράξη και ο σχολιασμός της. Μόνο μέσα από την προσωπική εμπειρία μπορεί ο άνθρωπος να μάθει τι είναι αυτό που συναντάμε στον κόσμο ως

φιλοσοφία.

Αλλά μπορούμε να καταφύγουμε και σε άλλους ορισμούς για να εκφράσουμε το νόημα της φιλοσοφίας. Κανένας ορισμός δεν εξαντλεί το νόημά της και κανένας δεν αποδεικνύεται ως ο μοναδικός. Ακούμε από την αρχαιότητα να μας λένουν: φιλοσοφία είναι (κατά το αντικείμενό της) η γνώση θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων, γνώση των όντων ως όντων· και περαιτέρω (κατά τον σκοπό της): η γνώση του θνήσκειν, η επιζήτηση της πνευματικής ευδαιμονίας, η ομοίωση προς το θείον· εν τέλει είναι (σε μια συνολική θεώρηση) η γνώση κάθε γνώσης, η τέχνη κάθε τέχνης, η κατ' εξοχήν επιστήμη, που δεν κατευθύνεται προς ένα ορισμένο πεδίο.

Σήμερα ίσως μιλούσαμε για τη φιλοσοφία με τους ακόλουθους ορισμούς. Το νόημά της:

—αποβλέπει στην πηγή της πραγματικότητας,

—συλλαμβάνει την πραγματικότητα μέσω του τρόπου που περιέρχομαι τον ίδιο τον εαυτό μου, καθώς σκέπτομαι, κατά την εσωτερική μου δραστηριότητα,

—μας διανοίγει προς τα πλάτη του περιέχοντος,

—αποτολμά την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων μέσω μιας οποιασδήποτε αλήθειας, σε αδελφικό αγώνα,

—κρατάει εγρήγορο τον Λόγο με υπομονή και αδιάκοπα, μπροστά και στο πιο ξένο, στο πιο αποθαρρυντικό.

Φιλοσοφία είναι η συγκέντρωση, μέσω της οποίας ο άνθρωπος φθάνει στον εαυτό του, και έτσι μετέχει της πραγματικότητας.

Φιλοσοφία για πάντα—4

Μολονότι η φιλοσοφία συγκινεί κάθε άνθρωπο, ακόμη και το παιδί, με τη μορφή απλών και ενεργητικών σκέψεων, η ενσυνείδητη επεξεργασία της είναι ένα έργο ατελείωτο, ολοένα επαναλαμβανόμενο και πάντοτε ως επιτέλεση ενός παρόντος όλου· — εμφανίζεται στα έργα μεγάλων φιλοσόφων και ως ηχώ στα έργα των μικρότερων. Η συνείδηση αυτού του έργου, κάτω από οποιαδήποτε μορφή, θα στέκεται εγρήγορη στα βαθμό που οι άνθρωποι θα παραμένουν άνθρωποι.

Δεν είναι μόνο σήμερα που η φιλοσοφία δέχεται ριζική επίθεση και που την αρνούνται ολοσχερώς, ως περιττή και βλαβερή. Σε τι χρησιμεύει; Δεν ανθίσταται μπροστά στην αγωνία.

Η εκκλησιαστική αυθεντική σκέψη απέρριψε την ανεξάρτητη φιλοσοφία, επειδή απεμάκρυνε από τον Θεό, παραπλανούσε τον άνθρωπο μέσα στην εγκοσμιότητα και έφθειρε την ψυχή με μηδαμινότητες. Η ολοκληρωτική πολιτική σκέψη κατηγόρησε τη φιλοσοφία ότι ερμηνεύει τον κόσμο κατά διαφόρους τρόπους, ενώ σημασία έχει να τον αλλάξεις. Αμφότεροι οι τρόποι σκέψης θεωρούν τη φιλοσοφία ως επικίνδυνη, διότι καταστρέφει την τάξη, ενισχύει το πνεύμα της ανεξαρτησίας, και εξ αυτού προκαλεί τη δυσανασχέτιση και την εξανάσταση, εξαπατά τους ανθρώπους και τους εκτρέπει από το πραγματικό τους έργο. Η ελκτική δύναμη ενός «εκειθέν», που φωτίζεται από τον αποκεκαλυμμένο Θεό, ή η ισχύς ενός άθεου «εντεύθεν»⁸⁵, που απαιτεί τα πάντα για τον εαυτό του — και τα δύο θέλουν να εξαφανίσουν τη φιλοσοφία.

Σ' αυτά προστίθεται, από τον καθημερινό κοινό νου, το απλό μέτρο της χρησιμότητας, έναντι του οποίου η φιλοσοφία υστερεί. Τον Θαλή, που θεωρείται ο πρώτος Έλληνας φιλόσοφος, τον περιγέλασε και η υπηρέτριά του, επειδή, καθώς τούτος παρατηρούσε τα ουράνια σώματα, τον είδε να πέφτει στο πηγάδι. Γιατί έψαχνε για τα μακρινά, αφού ήταν τόσο αδέξιος στα

κοντινά;

Πρέπει, λοιπόν, η φιλοσοφία να δικαιώσει τον εαυτό της. Τούτο είναι αδύνατο. Δεν μπορεί να δικαιωθεί από κάτι άλλο, για το οποίο θα είναι χρήσιμη. Μπορεί μόνο να επικαλεσθεί τις δυνάμεις που βρίσκονται μέσα σε κάθε άνθρωπο και που πράγματι τον ωθούν προς τον φιλοσοφικό λογισμό. Γνωρίζει πως είναι μια ανιδιοτελής επιδίωξη, όπου δεν ισχύει το κριτήριο της χρησιμότητας ή της βλαβερότητας· μια προσπάθεια του ανθρώπου ως τοιούτου, η οποία θα επιτελείται όσο υπάρχουν ζωντανοί άνθρωποι. Ακόμη και οι εχθρικές προς αυτήν δυνάμεις δεν μπορούν να κάμουν αλλοιώς, παρά να επεξεργασθούν τις δικές τους ιδέες και να παραγάγουν ένα νοητικό σύστημα συνδεδεμένο με το σκοπό τους, ως υποκατάστατο της φιλοσοφίας, και πάντοτε υπό τον όρο μιας επιθυμητής εμπραγμάτωσης — όπως είναι ο μαρξισμός, ή ο φασισμός. Η ύπαρξη αυτών των νοητικών συστημάτων αποδεικνύει πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να αποφύγει τη φιλοσοφία. Η φιλοσοφία υπάρχει πάντοτε.

Η φιλοσοφία δεν μπορεί να αγωνισθεί, ούτε να αποδείξει τις αλήθειες της, αλλά μπορεί να μεταδοθεί. Όταν την απορρίπτουν, δεν ανθίσταται· κι όταν την ακούνε, δεν θριαμβεύει. Ζει στην ομοθυμία, η οποία κείται στον μυχό της ανθρωπινότητας και μπορεί να συνδέσει τους πάντες μεταξύ τους.

Η φιλοσοφία ως υψηλόν ύφος και ως συστηματική ενότητα υπάρχει επί δυόμισυ χιλιάδες χρόνια στη Δύση, στην Κίνα και στις Ινδίες. Μια μεγάλη παράδοση απευθύνεται προς εμάς. Η ποικιλία του φιλοσοφικού λογισμού, οι αντιφάσεις, οι αλληλοαποκλειόμενες διεκδικήσεις της αλήθειας, δεν μπορούν να αποκρύψουν το γεγονός, ότι στο βάθος λειτουργεί μια ενότητα, που κανένας δεν την κατέχει και που γύρω της περιστρέφονται πάντοτε όλες οι σοβαρές προσπάθειες. Είναι η μία και αιώνια φιλοσοφία, η *philosophia perennis*. Όταν θέλωμε να στοχασθούμε ουσιαστικά και με διαυγή συνείδηση, κατευθυνόμαστε προς αυτό το ιστορικό θεμέλιο της σκέψης μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ιστορία της φιλοσοφίας ως μεθοδική σκέψη, άρχισε πριν από δυόμισυ χιλιάδες χρόνια· ως μυθική όμως σκέψη άρχισε πολύ νωρίτερα.

Ωστόσο, η αρχή είναι κάτι διαφορετικό από την πηγή.⁸⁶ Η αρχή είναι ιστορική, και φέρνει στους μεταγενεστέρους μιαν ολοένα αυξανόμενη ποσότητα από υποθέσεις, από την ήδη επιτελεσμένη διανοητική εργασία. Από την πηγή όμως προκύπτει πάντοτε η ώθηση προς τον φιλοσοφικό λογισμό. Μόνο μέσω αυτής ουσιώνεται η εκάστοτε παρούσα φιλοσοφία και κατανοείται η προηγούμενη.

Τα τρία πηγαία κίνητρα— 1

Αυτή η πηγή είναι πολλαπλή. Από τον θαυμασμό προκύπτει το ερώτημα και η γνώση· από την αμφιβολία γι' αυτό που ξέρομε προκύπτει ο κριτικός έλεγχος και η σαφής βεβαιότητα· από τον εσωτερικό κλονισμό του ανθρώπου και τη συνείδηση της εγκατάλειψής του προκύπτει το ερώτημα για τον ίδιο τον εαυτό του. Ας εξετάσωμε αυτούς τους τρεις παράγοντες.

Πρώτον: Ο Πλάτων είπε πως η πηγή της φιλοσοφίας είναι ο θαυμασμός· Τα μάτια μας κάνουν να μετέχουμε «στο όραμα των αστεριών, του ήλιου και του ουρανού θόλου». Τούτο το θέαμα «μας παρακινεί να ερευνήσωμε το σύμπαν. Από αυτό προκύπτει η φιλοσοφία, το ύψιστο αγαθό που παρεχώρησαν οι θεοί στο γένος των θνητών». Και ο Αριστοτέλης λέγει: «Εξ αιτίας του θαυμασμού οι άνθρωποι και τώρα και στην πρώτη αρχή άρχισαν να φιλοσοφούν· στην πρώτη αρχή εθαύμασαν τα παράδοξα φαινόμενα που άμεσα εμπροστά τους είχαν, έπειτα σιγά σιγά έτσι προοδεύοντας έπεσαν σε απορία και για τα μεγαλύτερα, π.χ. για τα παθήματα της σελήνης, για τα ηλιακά και αστρικά φαινόμενα και για τη γένεση των πάντων».⁸⁷

Η απορία οδηγεί προς τη γνώση. Με την απορία συνειδητοποιώ την άγνοιά μου. Ζητώ να μάθω, αλλά απλώς για να μάθω και όχι «για να ικανοποιήσω κοινές ανάγκες».

Η φιλοσοφία είναι κάτι σαν το ζύπνημα, καθώς διαφεύγει από τα δεσμά των βιοτικών αναγκών. Η έγερση αυτή επιτελείται όταν βλέπω ανιδιοτελώς τα πράγματα, τον ουρανό και τον κόσμο, όταν ερωτώ: τι είναι αυτό το σύμπαν και από που προέρχεται; — ερωτήματα που η απάντησή τους δεν εξυπηρετεί καμιά χρησιμότητα, αλλά παρέχουν μιαν ικανοποίηση καθ' εαυτήν.

Δεύτερον: Μόλις ικανοποιήσω τον θαυμασμό μου και την απορία μου με τη γνώση των όντων, αμέσως προβάλλει η αμφιβολία. Βεβαίως η γνώση σωρεύεται, αλλά ύστερα από κριτικό έλεγχο δεν φαίνεται σίγουρη. Οι προσλήψεις των αισθήσεων καθορίζονται από τα αισθητήρια όργανά μας και μας απατούν· εν πάση περιπτώσει δεν συμφωνούν μ' αυτό που υπάρχει καθ' εαυτό έξω από μένα, ανεξάρτητο από τις προσλήψεις των αισθήσεών μου. Οι μορφές των σκέψεών μας είναι αυτές της ανθρώπινης νόησης. Εμπλέκονται σε άλυτες αντιφάσεις. Παντού, η μια δοξασία ορθώνεται εναντίον άλλης δοξασίας. Καθώς φιλοσοφώ, με πιάνει η αμφιβολία, και προσπαθώ να τη φθάσω μέχρι τα έσχατα, είτε με εκείνη την ευχαρίστηση του σκεπτικιστή, να τα αρνηθώ όλα μέσω της αμφιβολίας, η οποία δεν αφήνει τίποτε πλέον όρθιο, αλλά που δεν μπορεί ωστόσο να προχωρήσει ούτε ένα βήμα, — είτε με το ερώτημα: που λοιπόν βρίσκεται η σιγουριά, η οποία υψώνεται επάνω από κάθε αμφιβολία και αντέχει σε κάθε κριτική;

Η ξακουστή φράση του Καρτέσιου: «Σκέπτομαι, άρα υπάρχω» ήταν γι' αυτόν μια στέρη βεβαιότητα, ενώ αμφέβαλλε για όλα τα άλλα. Διότι κι αυτή η πλήρης πλάνη των γνώσεών μου, που ίσως δεν μπορώ να αντιληφθώ, δεν μπορεί να με εξαπατήσει στο ότι ωστόσο υπάρχω, έστω κι αν η σκέψη μου με απατά.

Η αμφιβολία, ως μεθοδική αμφιβολία, γίνεται η πηγή του κριτικού ελέγχου κάθε γνώσης. Ωστε: χωρίς ριζική αμφιβολία δεν υπάρχει αληθινός φιλοσοφικός λογισμός. Αλλά αυτό που είναι αποφασιστικό, είναι να δούμε πώς και που κατακτούμε τον χώρο της βεβαιότητας μέσω της αμφιβολίας.

Τρίτον: Δοσμένος στη γνώση των αντικειμένων του κόσμου, στην άσκηση της αμφιβολίας ως δρόμου που οδηγεί προς τη βεβαιότητα, βρίσκομαι ανάμεσα στα πράγματα· δεν σκέφτομαι τον εαυτό μου, ούτε το σκοπό μου, την ευδαιμονία μου, τη σωτηρία μου. Αντίθετα, ξεχνώ τον εαυτό μου καθώς ικανοποιούμαι από την πραγματοποίηση αυτής της γνώσης.

Διαφορετικά είναι τα πράγματα, όταν συνειδητοποιώ την κατάσταση του εαυτού μου.

Ο στωικός Επίκτητος είπε: «Πηγή της φιλοσοφίας είναι η εμπειρία της αδυναμίας μας και της ανημποριάς μας». Πώς θα βοηθηθώ στην αδυναμία μου; Η απάντησή του ήταν η εξής: ό,τι δεν εξαρτάται από εμένα το θεωρώ αδιάφορο μέσα στην αναγκαιότητά του· αντίθετα, ό,τι εξαρτάται από εμένα, όπως είναι η διάθεση και το περιεχόμενο των παραστάσεών μου, το καθιστώ με τη σκέψη μου σαφές και ελεύθερο.

Οι οριακές καταστάσεις—2

As εξετάσωμε τη θέση μας, ως άνθρωποι. Τελούμε πάντοτε κάτω από ορισμένες καταστάσεις (Situationen). Οι καταστάσεις μεταβάλλονται· οι ευκαιρίες προβάλλουν. Αν τις χάσωμε, δεν ξαναγυρνούν. Μπορώ ο ίδιος να εργασθώ για την αλλαγή μιας κατάστασης. Υπάρχουν όμως καταστάσεις που διατηρούν την ουσία τους, έστω κι αν η στιγμιαία τους εμφάνιση τροποποιείται και η ακαταγώνιστη ισχύς τους καλύπτεται κάτω από πέπλο: πρέπει να πεθάνω, να υποφέρω, να αγωνισθώ· υπόκειμαι στην τύχη, εμπλέκομαι αφεύκτως στην ενοχή. Αυτές τις θεμελιακές καταστάσεις της ύπαρξής μας τις ονομάζομε **οριακές καταστάσεις**. Δηλαδή, πρόκειται για καταστάσεις, που δεν μπορούμε να τις υπερβούμε, δεν μπορούμε να τις αλλάξωμε. Η συνειδητοποίηση αυτών των καταστάσεων, μετά από το θαυμασμό και την αμφιβολία, αποτελεί τη βαθύτερη πηγή της φιλοσοφίας. Στην καθημερινή μας ζωή συχνά τις αποφεύγομε, καθώς κλείνομε τα μάτια μας μπροστά τους και ζούμε σαν να μην υπήρχαν καθόλου. Ξεχνάμε πως πρέπει να πεθάνωμε, ξεχνάμε την ενοχή μας και πως είμαστε έρμαιο της τυχαιότητας. Και έτσι έχομε να κάνωμε μόνο με τις συγκεκριμένες καταστάσεις, που τις κυριαρχούμε προς το συμφέρον μας και έναντι των οποίων αντιδρούμε στον κόσμο αυτό με σχέδιο και δράση, ωθημένοι από τα ενδιαφέροντα της καθημερινής ζωής μας. Αλλά έναντι των οριακών καταστάσεων αντιδρούμε είτε με την απόκρυψή τους, είτε — όταν πράγματι τις βλέπωμε καθαρά — με την απελπισία και τη μεταστροφή: γινόμαστε οι εαυτοί μας με τη μεταμόρφωση της συνείδησης που έχομε για το Είναι.

Η ανασφάλεια τον κόσμου—3

Μπορούμε να αποσαφηνίσωμε την αντίληψη της ανθρώπινης κατάστασης και κατ' άλλον τρόπο· με την εξέταση του γεγονότος πως δεν μπορούμε να στηριχθούμε σε τίποτε σ' αυτόν τον κόσμο.

Αν δεν διερωτηθούμε καθόλου, τότε λαμβάνομε τον κόσμο απλώς ως το Είναι. Στην ευτυχία χαιρόμαστε τη δύναμή μας, έχομε μιαν άσκεπτη εμπιστοσύνη, δεν γνωρίζομε τίποτε άλλο από το παρόν μας. Στον πόνο, στην αδυναμία, στην ανημποριά, απελπιζόμαστε. Κι όταν τα ξεπεράσωμε κι ακόμα ζούμε, αφηνόμαστε και πάλι στη λησμονιά του εαυτού μας καθώς

τρεπόμαστε προς την ευδαιμονία.

Ωστόσο ο άνθρωπος διδάσκεται από τις εμπειρίες αυτού του είδους. Η απειλή τον αναγκάζει να αναζητήσει τη σιγουριά. Η κατάκτηση της φύσης και η οργάνωση της ανθρώπινης κοινωνίας πρέπει να εξασφαλίσουν την ύπαρξη.

Ο άνθρωπος κατακτά τη φύση και τη θέτει στην υπηρεσία του. Με τη βοήθεια της γνώσης και της τεχνικής μπορεί να στηριχθεί στη φύση.

Ωστόσο, και με την κατάκτηση της φύσης, παραμένει το αστάθμητο και, μαζί του, η σταθερή απειλή και, τέλος, η ολική αποτυχία: η βαρειά κουραστική εργασία, τα γηρατεία, η ασθένεια και ο θάνατος δεν μπορούν να εξαλειφθούν. Η κυριαρχία μας επάνω στη φύση μας ασφαλίζει μόνο σε μεμονωμένες περιπτώσεις, μέσα στο πλαίσιο της ολοκληρωτικής ανασφάλειας.

Και ο άνθρωπος οργανώνεται σε κοινωνία για να περιορίσει και, τέλος, να καταργήσει τον ατέλειωτο αγώνα των πάντων κατά πάντων· με την αμοιβαία βοήθεια θέλει να κερδίσει τη σιγουριά.

Αλλά και εδώ υπάρχει το όριο. Μόνο σε κράτη όπου κάθε πολίτης σχετίζεται με τον άλλον πολίτη, βάσει μιας απόλυτης αλληλεγγύης, μπορεί να εξασφαλισθεί ολοκληρωτικά η δικαιοσύνη και η ελευθερία. Διότι όταν αδικηθεί ένας πολίτης, τότε οι άλλοι θα αντιταχθούν ως ένας άνθρωπος. Αλλά αυτό δεν συνέβη ποτέ. Πάντοτε υπάρχει ένας περιορισμένος κύκλος ανθρώπων, ή και μόνον ορισμένα άτομα, που παραστέκονται στη δοκιμασία ή στην αδυναμία του άλλου. Κανένα κράτος, καμμιά Εκκλησία, καμμια οργάνωση δεν προστατεύει απολύτως. Αυτή η προστασία ήταν η ωραία αυταπάτη ήσυχων καιρών, όπου τα όρια παρέμεναν κρυμμένα.

Έναντι της συνολικής ανασφάλειας του κόσμου στέκεται η άλλη πλευρά: υπάρχει στον κόσμο και κάτι που αξίζει την πίστη, που γεννά την εμπιστοσύνη· υπάρχει και το έδαφος που μας κρατάει: το σπίτι και η πατρίδα, οι γονείς και οι πρόγονοι, οι αδελφοί και οι φίλοι, η σύζυγος. Υπάρχει το ιστορικό έδαφος της παράδοσης στη γλώσσα μας, στην πίστη, στο έργο των διανοητών, των ποιητών και των καλλιτεχνών.

Αλλά και σ' αυτήν τη συνολική παράδοση δεν υπάρχει προστασία, ούτε απόλυτη ασφάλεια. Διότι ό,τι μας έρχεται από αυτήν είναι έργο ανθρώπινο. Ο Θεός δεν είναι πουθενά στον κόσμο. Η παράδοση τελεί πάντοτε υπό αμφισβήτηση. Με τα μάτια στραμμένα προς την παράδοση, πρέπει ο άνθρωπος κάθε φορά να εξεύρει, μέσα από τη δική του πηγή, ό,τι γι' αυτόν είναι σιγουριά, ασφάλεια, Ον. Αλλά μέσα από την ολική ανασφάλεια της εγκόσμιας ύπαρξης ορθώνεται ένας δείκτης. Απαγορεύει να βρούμε ικανοποίηση στον κόσμο· δείχνει προς κάτι άλλο.

Η εμπειρία της αποτυχίας και η συνειδητοποίηση—4

Οι οριακές καταστάσεις — θάνατος, τυχαιότητα, ενοχή και η ανασφάλεια του κόσμου⁸⁸ — μου αποκαλύπτουν την αποτυχία.⁸⁹ Τι κάνω εγώ έναντι αυτής της απόλυτης αποτυχίας, την οποία, άμα είμαι ευθύς, δεν μπορώ παρά να την αναγνωρίσω;

Η συμβουλή των Στωικών, να επιστρέψω στην ελευθερία μας με την ανεξαρτησία της σκέψης μας, δεν μας είναι αρκετή. Ο Στωικός έσφαλε, καθ' όσον δεν είδε αρκετά ριζικά την ανημποριά του ανθρώπου. Δεν κατάλαβε πως και η σκέψη είναι εξηρημένη, πως καθαυτή είναι κενή και είναι υποχρεωμένη να προσφεύγει σ' αυτό που της προσφέρεται· και δεν είδε πως και η παραφροσύνη είναι δυνατή. Ο Στωικός, με την απλή ανεξαρτησία της σκέψης, μας αφήνει χωρίς παρηγοριά· γιατί αυτής της σκέψης της λείπει κάθε περιεχόμενο. Μας αφήνει χωρίς ελπίδα, γιατί αποκλείει κάθε απόπειρα αυθόρμητης εσωτερικής μεταστροφής, κάθε

πλήρωση ως δωρεά αγάπης και κάθε ελπιδοφόρα αναμονή μιας δυνατότητας.

Αλλά αυτό που επιζητεί ο Στωικός είναι γνήσια φιλοσοφία. Η πηγαία εμπειρία των οριακών καταστάσεων ωθεί προς την κατάκτηση της οδού προς το Είναι, μέσω της αποτυχίας.

Είναι αποφασιστικός για τον άνθρωπο ο τρόπος που βιώνει την αποτυχία: αν του μένει καλυμμένη και στο τέλος τον συντρίβει ως απλό γεγονός ή αν μπορεί να τη βλέπει ακάλυπτη και να τη θεωρεί ως σταθερό όριο της εγκόσμιας ύπαρξής του· αν αρπάζεται από φανταστικές λύσεις και επαναπαύσεις, ή αν τη δέχεται ευθέως και στέκεται σιωπηλός μπροστά στο ανερμήνευτο. Ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος βιώνει την αποτυχία του καθορίζει και το τι αυτός θα γίνει.

Στις οριακές καταστάσεις αναφάνεται ή το μηδέν, ή γίνεται αισθητό αυτό που, παρά —και πάνω από— τη διαβατικότητα των εγκοσμίων, πράγματι υπάρχει. Αυτή η ίδια η απελπισία ως γεγονός, με το να είναι δυνατή στον κόσμο, δείχνει επάνω από τον κόσμο, προς το εκείθεν.

Με αλλά λόγια: ο άνθρωπος ζητάει λύτρωση. Η λύτρωση του προσφέρεται από τις μεγάλες παγκόσμιες σωτηριακές θρησκείες. Χαρακτηριστικό τους είναι η αντικειμενική εγγύηση της αλήθειας και της πραγματικότητας της σωτηρίας. Ο δρόμος τους οδηγεί στην πράξη της ατομικής μεταστροφής. Αυτά δεν μπορεί να τα προσφέρει η φιλοσοφία. Κι ωστόσο όλο το φιλοσοφείν είναι μια νίκη κατά του κόσμου, ένα ανάλογο της σωτηρίας.

Οι τρεις πηγές και η επικοινωνία —5

Ας συγκεφαλαιώσωμε: Η πηγή του φιλοσοφικού λογισμού βρίσκεται στο θαυμασμό, στην αμφιβολία, στη συνείδηση της απώλειας. Σε κάθε μια από αυτές τις περιπτώσεις, ο άνθρωπος συγκλονίζεται εσωτερικά και, μέσα από την ταραχή του, αναζητά πάντοτε ένα σκοπό.

Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης εξήτησαν μέσα από τον θαυμασμό την ουσία του Είναι.

Ο Καρτέσιος εξήτησε μέσα από την ατέρμονα αβεβαιότητα την υποχρεωτική⁹⁰ βεβαιότητα.

Οι Στωικοί εξήτησαν στα βάσανα της εμπειρικής ύπαρξης τη γαλήνη της ψυχής.

Κάθε μια από αυτές τις εμπειρίες έχει την αλήθεια της, που πάντοτε είναι ντυμένη με το ιστορικό ένδυμα της παράστασής της και της γλώσσας της. Με την αφομοίωσή τους μέσω της ιστορίας, εισδύομε ως τις πηγές, οι οποίες ακόμη είναι παρούσες μέσα μας.

Η παρόρμηση αυτή οδηγεί προς ασφαλές έδαφος, προς το βάθος του Είναι, προς την αιωνιότητα.

Ίσως όμως καμιά από αυτές τις πηγές να μην είναι για μας η πρωταρχικότερη, η ριζικότερη. Η αποκάλυψη του Είναι μέσω του θαυμασμού μας ανακουφίζει, αλλά μας παραπλανά έξω από τους χώρους του ανθρώπου και μας ρίχνει σε μια καθαρή, γητευτική μεταφυσική. Η υποχρεωτική βεβαιότητα βρίσκεται τώρα στον εγκόσμιο προσανατολισμό, μέσω της επιστημονικής γνώσης. Η ατάραχη στάση της ψυχής στον Στωικισμό μας χρησιμεύει σαν διέξοδος στην ανάγκη, σαν σωτηρία μπροστά στην πλήρη καταστροφή, αλλά η ίδια παραμένει χωρίς περιεχόμενο και δίχως ζωή.

Τα τρία δρώντα κίνητρα — ο θαυμασμός που οδηγεί στη γνώση, η αμφιβολία που οδηγεί στη βεβαιότητα, η απώλεια που οδηγεί στην κατάκτηση του εαυτού μας — δεν εξαντλούν αυτό που μας παρακινεί προς τον σύγχρονο φιλοσοφικό λογισμό.

Σε τούτη την εποχή των ριζικών ιστορικών τομών, των ανήκουστων καταστροφών και των δυσσύλληπτων προοπτικών, τα τρία κίνητρα, που μέχρι τώρα εξετάσαμε, πράγματι ισχύουν,

αλλά δεν επαρκούν. Τελούν υπό τον όρον ότι υπάρχει **επικοινωνία** μεταξύ των ανθρώπων.

Μέχρι τώρα στην ιστορία υπήρχε ένας αυτονόητος δεσμός μεταξύ των ανθρώπων: σε μια αξιόπιστη κοινότητα, στους θεσμούς και στο κοινό πνεύμα. Ακόμη και ο μοναχικός μπορούσε να στηριχθεί στη μοναξιά του. Σήμερα η κατάπτωση γίνεται αισθητή: στο ότι ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι δεν συνεννοούνται· συναντώνται και χωρίζουν αδιάφοροι μεταξύ τους· στο ότι καμιά πιστότητα⁹¹ και καμιά κοινότητα δεν είναι πλέον αναμφισβήτητη και αξιόπιστη.

Η γενική ανθρώπινη κατάσταση, όπως υπήρχε πάντοτε, τώρα προσλαμβάνει για μας αποφασιστική σπουδαιότητα: το ότι μπορώ να ενωθώ με τον άλλον εν αληθεία ή δεν μπορώ· το ότι η πίστη μου, ακριβώς όταν είμαι σίγουρος γι' αυτήν, προσκρούει σε άλλου πίστη· το ότι κάπου περί τα όρια ο αγώνας συνεχίζεται χωρίς να διαφαίνεται ελπίδα ενότητας, με αποτέλεσμα την υποταγή ή τον εκμηδενισμό· το ότι η υποχωρητικότητα και η έλλειψη αντίστασης αυτών που έχασαν την πίστη τους, τους κάνει τυφλούς συνοδοιπόρους ή πεισματάρηδες περιφρονητές.

Όλα τούτα δεν είναι δευτερεύοντα και επουσιώδη, θα μπορούσαν να είναι, αν στη μόνωσή μου υπήρχε μια αλήθεια που θα με επαρκούσε. Αυτός ο πόνος από την ελλιπή επικοινωνία κι αυτή η μοναδική ικανοποίηση από τη γνήσια επικοινωνία, δεν θα με εξέπλησσε τόσο, στο φιλοσοφικό επίπεδο, αν στην απόλυτη μοναξιά μου ήμουν σίγουρος για την αλήθεια μου. Αλλά υπάρχω μόνο με τον άλλον· μόνος δεν είμαι τίποτε.

Η επικοινωνία, όχι απλώς από νόηση σε νόηση, από πνεύμα σε πνεύμα, αλλά κυρίως από υπόσταση σε υπόσταση, χρησιμοποιεί όλα τα απρόσωπα περιεχόμενα και τις αξίες μόνον ως μέσα. Η άμυνα και η επίθεση είναι, τότε, μέσα, όχι για την κατάληψη της εξουσίας, αλλά για να πλησιάσει ο ένας τον άλλον. Ο αγώνας είναι ένας αδελφικός αγώνας, όπου ο ένας παραδίδει στον άλλον όλα τα όπλα του. Μόνο σ' αυτήν την επικοινωνία βρίσκεται η βεβαιότητα του αυθεντικού Είναι, όπου η ελευθερία αντιμετωπίζει χωρίς επιφύλαξη την ελευθερία μέσω της συνεργασίας, κι ωστόσο ως προκαταρκτικό στάδιο, διότι στην αποφασιστική στιγμή τίποτε δεν θεωρείται δεδομένο και όλα τίθενται υπό ριζικήν αμφισβήτηση. Μόνο στην επικοινωνία πραγματοποιείται κάθε άλλη αλήθεια, μόνον σ' αυτήν είμαι ο εαυτός μου και δεν ζω απλώς, αλλά ολοκληρώνω τη ζωή. Ο Θεός φανερώνεται μόνον έμμεσα και μέσω της αγάπης του ανθρώπου προς τον άνθρωπο· η υποχρεωτική βεβαιότητα είναι μερική και σχετική, υποκείμενη στο όλον· η στωική στάση είναι κενή και μονοκόμματη.

Η βασική φιλοσοφική θέση, της οποίας την εννοιολογική διατύπωση σας την ανακοινώνω εδώ, ριζώνεται στην ανησυχία που προκύπτει από την απουσία της επικοινωνίας, στην ανάγκη για μια γνήσια επικοινωνία και στη δυνατότητα ενός αδελφικού αγώνα, ο οποίος συνδέει εκ βάθους μιαν ύπαρξη με την άλλη.

Και τούτος ο φιλοσοφικός λογισμός ριζώνεται επίσης σ' εκείνες τις τρεις φιλοσοφικές εμπειρίες, οι οποίες τελούν υπό τον όρον της σημασίας που έχουν για την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Αν δηλαδή της είναι φίλιες ή εχθρικές.

Όστε ισχύει τούτο: Η πηγή της φιλοσοφίας, πράγματι, έγκειται στο θαυμασμό, στην αμφιβολία, στην εμπειρία των οριακών καταστάσεων· αλλά εν τέλει, και αφού περιληφθούν όλα αυτά, στη θέληση για γνήσια επικοινωνία. Τούτο φαίνεται ήδη από την αρχή, όπου κάθε φιλοσοφία προσπαθεί να μεταδοθεί, να εκφρασθεί, επιθυμεί να ακουσθεί. Ουσία της είναι η ίδια η μεταδοτικότητα· τούτη δε είναι αξεχώριστη από την αλήθεια της.

Μόνο στην επικοινωνία πραγματοποιείται ο σκοπός της φιλοσοφίας, όπου εν τέλει θεμελιώνεται και κάθε άλλος σκοπός: η συνειδητοποίηση του Είναι, ο φωτισμός της αγάπης, η επίτευξη της γαλήνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΝ

Εδώ θα σας μιλήσω για μια βασική ιδέα, η οποία είναι μια από τις δυσκολότερες. Είναι απαραίτητη, διότι θεμελιώνει το πραγματικό νόημα της φιλοσοφικής σκέψης. Πρέπει να νοηθεί και σε απλούστερη μορφή, μολονότι η επεξεργασία της είναι περιπλεγμένη ενασχόληση, θα προσπαθήσω να την υποδηλώσω.

Ο διχασμός σε υποκείμενο-αντικείμενο—1

Η φιλοσοφία άρχισε με το ερώτημα: Τι είναι;⁹² Σε πρώτη ματιά βλέπομε πολλά όντα: τα αντικείμενα στον κόσμο, τις μορφές των αψύχων και των εμψύχων, μια απειρία πραγμάτων που έρχονται και πάνε. Αλλά ποιο είναι το πραγματικό Είναι, δηλαδή το Είναι που συγκρατεί τα πάντα, που θεμελιώνει τα πάντα και από το οποίο προκύπτουν τα πάντα;

Η απάντηση είναι περιέργως πολλαπλή. Είναι σεβαστή η αρχαιότερη απάντηση του αρχαιότερου φιλοσόφου. Είναι αυτή που έδωσε ο Θαλής: Το παν είναι νερό και προκύπτει από το νερό. Κατόπιν είπαν πως το παν είναι κατά βάσιν φωτιά ή αέρας ή το απροσδιόριστο ή η ύλη ή το άτομο ή πως η ζωή είναι το πρώτο Είναι, από το οποίο εξέπεσαν όλα τα ανόργανα, ή το πνεύμα, για το οποίο τα πράγματα είναι φαινόμενα, παραστάσεις του που τις παράγει σαν όνειρο. Έτσι βλέπομε λοιπόν μια μεγάλη σειρά από κοσμοαντιλήψεις, που τις ονόμασαν υλισμό (το παν είναι ύλη και μηχανική διαδικασία), σπιριτουαλισμό (το παν είναι πνεύμα), υλοζωισμό (το παν είναι έμψυχη ζωντανή ύλη) και άλλες, ανάλογα με την οπτική γωνία του καθενός. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η απάντηση στο ερώτημα: τι είναι πράγματι το Είναι; δόθηκε με το να ξεχωρισθεί ένα από τα όντα του κόσμου και να του αποδοθεί εκείνο το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: το ότι δηλαδή είναι η πηγή όλων των άλλων.

Αλλά ποια άποψη είναι σωστή; Οι επί χιλιετίες αντιμαχόμενες σχολές δεν κατώρθωσαν να αποδείξουν την αλήθεια καμμιάς από αυτές τις απόψεις. Σε κάθε μια φανερώνεται κάποια αλήθεια, δηλαδή μια αντίληψη των πραγμάτων και μια μέθοδος ερεύνης, που μας διδάσκουν να βλέπουμε κάτι στον κόσμο. Αλλά μετατρέπονται σε ψεύτικες, όταν απαιτούν την αποκλειστικότητα και θέλουν να εξηγήσουν τα παν, κάθε μια με την δική της βασική αντίληψη.

Γιατί συμβαίνει αυτό; Όλες τούτες οι αντιλήψεις έχουν κάτι το κοινό: συλλαμβάνουν το Είναι ως ένα αντικείμενο που ίσταται απέναντί μου και που βρίσκεται έξω από μένα όταν το σκέφτωμαι. Αυτό το θεμελιακό φαινόμενο του ενσυνείδητου βίου μας το θεωρούμε τόσο αυτονόητο, που καθόλου δεν αντιλαμβανόμαστε το αίνιγμά του, γιατί, καθώς είναι αυτονόητο, δεν το διερευνούμε. Αυτό που σκεφτόμαστε, και για το οποίο μιλάμε, είναι πάντοτε κάτι άλλο από εμάς: είναι το αντι - κείμενο, προς το οποίο εμείς, το υποκείμενο, κατευθυνόμαστε. Αν κάνω τον εαυτό μου αντικείμενο της σκέψης μου γίνομαι ωσάν άλλος, ενώ συνάμα είμαι πάντοτε το ίδιο σκεπτόμενο εγώ, το οποίο σκέφτεται τον ίδιο τον εαυτό του, και που δεν μπορεί να νοηθεί ως αντικείμενο, διότι τούτο είναι πάντοτε η προϋπόθεση κάθε αντικειμενοποίησης. Αυτό το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της σκεπτόμενης εμπειρικής ύπαρξής μας το ονομάζομε διχασμό αντικειμένου - υποκειμένου⁹³. Τον ζούμε όταν είμαστε ξυπνητοί και ενσυνείδητοι. Μπορούμε σκεπτόμενοι να γυρίζομε ανάποδα ή στριφτά, όπως μας αρέσει, ωστόσο πάντοτε βρισκόμαστε μέσα σ' αυτή τη δίχηση, στραμμένοι προς το αντικείμενο, είτε τούτο είναι η πραγματικότητα της αισθητηριακής μας αντίληψης, είτε είναι οι σκέψεις ιδεατών αντικειμένων, όπως οι αριθμοί και τα σχήματα, είτε το αντικείμενο τούτο είναι φανταστικό, ή ακόμη και απίθανο. Είναι πάντοτε αντικείμενα που αποτελούν

περιεχόμενο της συνείδησής μας και μας αντίκεινται εξωτερικά ή εσωτερικά. Δεν υπάρχει — κατά την έκφραση του Σοπενχάουερ— αντικείμενο χωρίς υποκείμενο, ούτε υποκείμενο χωρίς αντικείμενο.

Το περιέχον—2

Ποιο είναι το νόημα αυτού του πάντοτε παρόντος μυστηρίου του διχασμού σε αντικείμενο - υποκείμενο; Σαφώς, το Είναι στην ολότητά του δεν μπορεί να είναι ούτε αντικείμενο ούτε υποκείμενο, αλλά πρέπει να είναι το «περιέχον», το οποίο φανερώνεται μέσω αυτού του διχασμού.

Είναι φανερό πως το Είναι καθαυτό δεν μπορεί να είναι αντικείμενο. Ότι μου είναι αντικείμενο, έρχεται προς εμένα από το περιέχον και εγώ, ως υποκείμενο, προέρχομαι από αυτό. Το αντικείμενο είναι ένα καθωρισμένο Είναι για το Εγώ. Το περιέχον παραμένει για τη συνείδησή μου σκοτεινό. Καθίσταται φωτεινό μόνο μέσω των αντικειμένων και τόσο φωτεινότερο όσο πιο σαφή γίνονται τα αντικείμενα μέσα στη συνείδηση. Αυτό το ίδιο το περιέχον δεν γίνεται αντικείμενο, αλλά φανερώνεται με το διχασμό σε Εγώ και σε αντικείμενο. Το ίδιο, παραμένει ένα βάθος, που αδιάκοπα φωτίζεται με τις φανερώσεις των αντικειμένων, αλλά πάντοτε παραμένει το περιέχον.

Ο διπλός διχασμός—3

Αλλά σε κάθε σκέψη υπάρχει ένας δεύτερος διχασμός. Κάθε αντικείμενο, όταν το σκεφθούμε με σαφήνεια, βρίσκεται πάντοτε σε σχέση με άλλα αντικείμενα. Καθορίζω σημαίνει διαφοροποιώ το ένα από το άλλο. Και όταν ακόμη σκέφτομαι το Είναι καθαυτό, το σκέφτομαι σε αντίθεση προς το μηδέν.

Έτσι κάθε πράγμα, κάθε περιεχόμενο της σκέψης, κάθε αντικείμενο βρίσκεται σε διπλό διχασμό. Πρώτον, σε σχέση με εμένα, το σκεπτόμενο υποκείμενο και δεύτερον, σε σχέση με άλλα αντικείμενα. Ως περιεχόμενο της σκέψης ποτέ δεν μπορεί να είναι το παν, ούτε το όλον του Είναι, ούτε αυτό το ίδιο το Είναι. Κάθε περιεχόμενο της σκέψης σημαίνει και μια έκπτωση από το περιέχον. Και είναι πάντοτε χωριστό· αντιπαρατίθεται τόσο έναντι του Εγώ, όσο και έναντι των άλλων αντικειμένων.

Όστε το περιέχον είναι αυτό που πάντοτε μας αναγγέλλεται μέσω του περιεχομένου της σκέψης. Είναι αυτό που δεν εμφανίζεται το ίδιο, αλλά εντός του μας εμφανίζονται όλα τα άλλα.

Το νόημα της γνώσης του περιέχοντος—4

Τι σημαίνει αυτή η διαπίστωση;

Τούτη η σκέψη, μετρούμενη με τη συνήθη νόησή μας, καθώς αυτή σχετίζεται προς τα πράγματα, είναι αφύσικη. Η νόησή μας, η στραμμένη πρακτικά προς τον κόσμο, της εναντιώνεται.

Το θεμελιώδες εγχείρημά μας, με το οποίο σκεπτόμενοι υπερβαίνομε κάθε περιεχόμενο σκέψης, ίσως να μην είναι δύσκολο· είναι όμως τόσο παράξενο. Διότι τούτο δεν σημαίνει τη γνώση ενός νέου και ευσύλληπτου αντικειμένου, αλλά με τη βοήθεια της σκέψης μπορεί να επιφέρει μια μεταμόρφωση της συνείδησης που έχουμε για το Είναι.

Επειδή η σκέψη αυτή δεν μας δείχνει κανένα νέο αντικείμενο, με το νόημα της συνηθισμένης γνώσης μας του κόσμου, είναι κενή. Ωστόσο, μέσω της μορφής της μας διανοίγει ατελείυτες δυνατότητες εμφάνισης των όντων, και συνάμα καθιστά όλα τα όντα διαφανή. Μετασηματίζει το νόημα της αντικειμενικότητας για μας, καθώς ξυπνάει μέσα μας την

ικανότητα να αντιλαμβανόμαστε τι πράγματι είναι τα φαινόμενα.

Οι τρόποι του περιέχοντος—5

Ας επιχειρήσωμε άλλο ένα βήμα προς τη διαλεύκανση του περιέχοντος. Η φιλοσόφηση του περιέχοντος θα εσήμαινε εισχώρηση μέσα σ' αυτό το ίδιο το Είναι. Αλλά τούτο μπορεί να γίνει μόνον έμμεσα. Διότι όταν μιλάμε, σκεφτόμαστε με αντικείμενα. Μέσω της αντικειμενίζουσας σκέψης πρέπει να κερδίσωμε τις ενδείξεις που δείχνουν προς το μη αντικειμενικό περιέχον.

Ως παράδειγμα αναφέρομε αυτό το οποίο ήδη εξετάσαμε. Τον διχασμό σε αντικείμενο - υποκείμενο (όπου εντός του βρισκόμαστε πάντοτε και που δεν μπορούμε να τον δούμε εκ των έξω), από τη στιγμή που τον εκφράζομε τον μετατρέπομε σε αντικείμενο, αλλά κατά τρόπον ανεπαρκή. Διότι ο διχασμός είναι μια σχέση πραγμάτων του κόσμου, που ίστανται έναντι μου ως αντικείμενα. Τούτη η σχέση γίνεται μια εικόνα, που βοηθάει να εκφράσωμε αυτό που δεν μπορούμε να δούμε, αυτό που ποτέ του δεν είναι αντικείμενο.

Συνεχίζοντας να σκεφτόμαστε κατ' αυτόν τον εικονικό τρόπο, βεβαιωνόμαστε, μέσω αυτού που μας είναι πηγαία παρόν, για την πολυνόητη σημασία του διχασμού σε υποκείμενο - αντικείμενο. Ο διχασμός είναι ριζικά διάφορος, αν ως Νόηση (Verstand) στρέφομαι προς τα αντικείμενα, αν ως Εμπειρική Ύπαρξη (Dasein) στρέφωμαι προς τον περίγυρό μου, ή αν ως Υπόσταση (Existenz) στρέφωμαι προς τον Θεό.

Ως νόηση, στεκόμαστε έναντι ευσύλληπτων αντικειμένων και έχομε από αυτά, κατά το δυνατόν, υποχρεωτική, γενικής ισχύος γνώση — αλλά πάντοτε για καθωρισμένα αντικείμενα.

Ως ζώσα εμπειρική ύπαρξη μέσα στον περίγυρό μας, εξαρτώμαστε από αυτό που αντιλαμβανόμαστε με τη βοήθεια των αισθήσεών μας, που γίνεται πραγματικό με την εμπειρία της εμπίωσής του και συνθέτει για μας την παρούσα πραγματικότητα, από την οποία δεν εξάγεται καμμία γενική γνώση.

Ως υπόσταση, βρισκόμαστε σε σχέση με τον Θεό — το υπερβατό· και τούτο μέσω της γλώσσας των πραγμάτων, που γίνονται σήματα (Chiffren) ή σύμβολα. Ούτε η νόησή μας, ούτε η ζωτική αισθαντικότητα μας συλλαμβάνουν την πραγματικότητα αυτών των σημάτων. Η αντικειμενικότητα του Θεού είναι μια πραγματικότητα μόνον ως προς την υπόστασή μας και κείται σε μια διάσταση απόλυτα διαφορετική από αυτήν των εμπειρικά ρεαλιστικών, διανοητικά συλληπτών και αισθητά αντιληπτών αντικειμένων.

Έτσι, όταν θέλωμε να εξακριβώσωμε τι είναι το περιέχον, το βλέπομε να διαμερίζεται σε πολλούς τρόπους. Παίρνοντας για οδηγητικό μίτο τους τρεις τρόπους του διχασμού σε υποκείμενο -αντικείμενο, μπορούμε να πούμε πως το περιέχον διαιρείται ως εξής:

Πρώτον: Στη Νόηση ωσάν συνείδηση - ως - τοιαύτη, με την οποία είμαστε όλοι ταυτόσημοι.

Δεύτερον: Στη ζώσα Εμπειρική Ύπαρξη, με την οποία είμαστε μια χωριστή ατομικότητα, και

Τρίτον: Στην Υπόσταση, με την οποία είμαστε ο αυθεντικός εαυτός μας μέσα στην ιστορικότητά μας.

Δεν μπορώ να αναπτύξω με λίγα λόγια την αποδεικτική των παραπάνω βεβαιώσεων. Θα πρέπει να αρκεσθώ να πω πως όταν σκεφτόμαστε το περιέχον ως το Είναι καθαυτό, ονομάζεται Υπέρβαση (Θεός) και Κόσμος, όταν το σκεφτόμαστε ως αυτό που είμαστε εμείς οι ίδιοι, ονομάζεται: Εμπειρική Ύπαρξη, Συνείδηση - ως - τοιαύτη, Πνεύμα και Υπόσταση.

Το νόημα του μυστικού—6

Τώρα που με το βασικό φιλοσοφικό μας εγχείρημα⁹⁴ λύσαμε τους δεσμούς που μας έδεναν με τα αντικείμενα τα εκλαμβάνόμενα ως το ίδιο το Είναι, κατανοούμε πλέον το νόημα του μυστικού (Mystik). Από χιλιάδες χρόνια οι φιλόσοφοι στην Κίνα, στις Ινδίες και στη Δύση εξέφρασαν κάτι που είναι το ίδιο παντού και πάντοτε, μολονότι στον τρόπο της κοινοποίησης είναι ποικίλο: Ο άνθρωπος μπορεί να υπερβεί το διχασμό σε υποκείμενο - αντικείμενο προς μια πλήρη ενότητα υποκειμένου και αντικειμένου, με την εξαφάνιση κάθε αντικειμενικότητας και το σβήσιμο του Εγώ. Τότε διανοίγεται το αυθεντικό Είναι· και, με την έγερση αυτή, αφήνει πίσω μια συνείδηση βάθους ανεξαντλήτου νοήματος. Αλλά γι' αυτόν που το βίωσε, τούτη η ένωση είναι η γνήσια αφύπνιση· και η αφύπνιση προς τη συνείδηση του διχασμού σε υποκείμενο - αντικείμενο είναι πολύ περισσότερο ύπνος. Έτσι γράφει ο Πλωτίνος, ο μεγαλύτερος από τους μυστικούς φιλοσόφους της Δύσης:

«Συχνά, όταν μέσα μου ξυπνάω από τον λήθαργο του σώματος, βλέπω μια θαυμαστή ωραιότητα: τότε πιστεύω ισχυρότερα ότι ανήκω σε έναν άλλο καλύτερο και υψηλότερο κόσμο, νιώθω να αναπτύσσεται μέσα μου μια εξάισια ζωή και γίνομαι ένα με τον Θεό».

Καμμία αμφιβολία δεν μπορεί να υπάρχει για τη μυστική εμπειρία, ούτε και για το γεγονός ότι στη γλώσσα κάθε μυστικού, μέσω της οποίας θέλει να εκφρασθεί, το ουσιώδες παραμένει άρρητο. Ο μυστικός βυθίζεται στο περιέχον. Ότι είναι ρητό εμφανίζεται στον διχασμό υποκειμένου - αντικειμένου, και μια συνείδηση που ωθεί απεριόριστα τον φωτισμό της, ποτέ δεν μπορεί να φθάσει στην πληρότητα αυτής της πηγής. Μπορούμε να μιλήσουμε· αλλά μόνο γι' αυτά που παίρνουν αντικειμενική μορφή. Το άλλο είναι ακοινώνητο. Το οποίο, ωστόσο, παραμένει στο βάθος κάθε φιλοσοφικής σκέψης, που την ονομάζουμε θεωρητική (Spekulativ) και της δίνει περιεχόμενο και νόημα⁹⁵.

Η μεταφυσική ως σηματογραφία—7

Ξεκινώντας από τη βάση της φιλοσοφικής έρευνας του περιέχοντος κατανοούμε καλύτερα τις μεγάλες διδασκαλίες περί του όντος και τις μεγάλες μεταφυσικές των χιλιετιών για τη φωτιά, για την ύλη, για το πνεύμα, για το παγκόσμιο γίνεσθαι κλπ. Διότι, πράγματι, δεν εξαντλήθηκαν σε μια αντικειμενοποιημένη γνώση, όπως συχνά και τόσο σφαλερά τις εννοούμε, αλλά ήσαν μια σηματογραφία του Είναι, παρμένη από την παρουσία του περιέχοντος για τον φωτισμό των ίδιων των φιλοσόφων, αλλά και αυτού του Είναι. Το οποίο κατόπιν εσφαλμένως εξελήφθη ως καθωρισμένη εξαντικειμενίκευση του αυθεντικού Είναι.

Όταν κινούμαστε ανάμεσα στα φαινόμενα του κόσμου, συνειδητοποιούμε το γεγονός πως δεν κατέχομε το ίδιο το Είναι, ούτε στα πάντοτε ορισμένα αντικείμενα, ούτε στον ορίζοντα του πάντοτε περιωρισμένου κόσμου —έστω κι αν τούτος αγκαλιάζει το σύνολο των φαινομένων— παρά μόνο στο περιέχον, το οποίο κείται πέρα από όλα τα αντικείμενα και πέρα από όλους τους ορίζοντες, πέρα από τον διχασμό σε υποκείμενο - αντικείμενο.

Όταν με τη βοήθεια του βασικού φιλοσοφικού εγχειρήματος νοήσωμε σε βάθος το περιέχον, καταπίπτουν οι μεταφυσικές που απარიθμήσαμε προηγουμένως, μαζί με όλες εκείνες τις υποτιθέμενες γνώσεις περί του όντος, όσο μεγάλο και ουσιώδες κι αν είναι μέσα στον κόσμο αυτό που εκλαμβάνεται ως το ίδιο το Είναι. Ωστόσο, είναι η μόνη δυνατή γλώσσα που διαθέτομε, όταν, πάνω από όλα τα αντικειμενικά και νοητά όντα, τον εγκόσμιο ορίζοντα, και πάνω από όλα τα φαινόμενα, στρέψωμε τη ματιά μας προς το καθαυτό Είναι.

Διότι δεν φθάνομε σ' αυτόν το σκοπό αφήνοντας τον κόσμο, παρά μέσω της ανεπικοινωνήτης μυστικής εμπειρίας. Η συνείδησή μας μπορεί να παραμένει σαφής μόνο στη διακριτή, αντικειμενική γνώση. Αποκτάει το περιεχόμενό της μόνο με την εμπειρία των ορίων της και αυτού που γίνεται επαισθητό περί τα όρια. Ακόμη και με την σκέψη που υπερβαίνει τα

αντικείμενα δεν παύουμε να παραμένωμε μέσα σ' αυτά. Ακόμη κι όταν τα φαινόμενα καθίστανται διαφανή, δεν παύουμε να παραμένωμε δεμένοι μ' αυτά.

Μέσω της μεταφυσικής ακροώμαστε το περιέχον της υπέρβασης. Και νοούμε αυτή τη μεταφυσική ως σηματογραφία.

Αλλά μας διαφεύγει το νόημά της όταν δινόμαστε στην αδέσμευτη αισθητική απόλαυση αυτής της ιδέας. Διότι το περιεχόμενό της μας προσφέρεται μόνον όταν ακροώμαστε την πραγματικότητα μέσω των σημάτων. Και την ακούμε μόνο μέσα από την πραγματικότητα της υποστάσεώς μας, όχι μέσα από την απλή νόηση, η οποία, πολύ περισσότερο σ' αυτούς τους χώρους, δεν διαβλέπει κανένα νόημα.

Αλλά δεν πρέπει να εκλάβωμε το σήμα (το σύμβολο) της πραγματικότητας ως φυσική πραγματικότητα, όπως είναι τα πράγματα που τα πιάνομε, τα επιτηδεύομαστε και τα αναλίσκομε. Το να εκλάβωμε τα αντικείμενα καθαυτά ως αυθεντικό Είναι, είναι η ουσία κάθε δογματικής· και το να εκλάβωμε την ολική φυσικότητα του συμβόλου ως πραγματικότητα, είναι ακριβώς η ουσία της δεισιδαιμονίας. Διότι δεισιδαιμονία (Aberglaube) είναι η προσκόλληση στο αντικείμενο, ενώ πίστη (Glaube) είναι η ρίζωση στο περιέχον.

Η θραυσμένη φιλοσοφική σκέψη—8

Και τώρα, η τελευταία μεθοδολογική συνέπεια της έρευνάς μας για το περιέχον: Η συνείδηση ότι η φιλοσοφική μας σκέψη είναι θραυσμένη.

Όταν σκεφτόμαστε το περιέχον με φιλοσοφικούς όρους, καθιστούμε και πάλι αντικείμενο αυτό που στην ουσία του δεν είναι αντικείμενο. Όστε, πάντοτε είναι αναγκαία τούτη η επιφύλαξη: να ακυρώνωμε ό,τι αποτελεί εξαντικειμενισμένο περιεχόμενο αυτών που διατυπώνωμε, προκειμένου να κερδίσωμε την εσωτερική εμπειρία του περιέχοντος, η οποία δεν είναι κοινολογήσιμο προϊόν έρευνας, αλλά στάση της συνείδησής μας. Δεν μεταβάλλεται η γνώση μου, αλλά η αυτοσυνειδησία μου.

Αλλά τούτο είναι το βασικό χαρακτηριστικό κάθε γνήσιου φιλοσοφικού λογισμού. Με μέσο την αντικειμενικώς καθωρισμένη σκέψη, και μόνο μ' αυτή, κατορθώνεται η ανύψωση του ανθρώπου προς το περιέχον. Εμπραγματώνει μέσα στη συνείδηση, την ερρίζωση της εμπειρικής ύπαρξής μας μέσα στο ίδιο το Είναι, και την από εκεί οδήγηση των θεμελιακών ροπών και του νοήματος της ζωής και των έργων μας. Μας ελευθερώνει από τα δεσμά της αντικειμενισμένης σκέψης, όχι με την εγκατάλειψή της, αλλά με την εξώθησή της ως το έσχατο. Αφήνει ανοίγματα ώστε ο γενικός φιλοσοφικός στοχασμός να εμπραγματωθεί μέσα στο συγκεκριμένο παρόν μας.

Για να υπάρχει το Είναι για μας, πρέπει να καταστεί παρόν μέσα στην ψυχή, μέσω της εμπειρίας του διχασμού σε υποκείμενο - αντικείμενο. Από εδώ προκύπτει η εσωτερική ορμή προς τη σαφήνεια. Ό,τι είναι ασαφώς παρόν πρέπει να πάρει τη μορφή αντικειμένου, μέσω της ουσίας του Εγώ που τείνει προς την πλήρωσή του. Τα ίδιο το Είναι, αυτό που θεμελιώνει τα πάντα, το απόλυτο, πρέπει μπροστά στα μάτια μας να πάρει αντικειμενική μορφή, η οποία, επειδή ως εξαντικειμενισμένη είναι ανεπαρκής, θα θρυμματισθεί και πάλι και θα αφήσει πίσω της την καθαρή σαφήνεια της παρουσίας του περιέχοντος.

Μηδενισμός και αναγέννηση—9

Η συνειδητοποίηση του διχασμού σε υποκείμενο - αντικείμενο, ως θεμελιακού γεγονότος της σκεπτόμενης εμπειρικής ύπαρξής μας, και του περιέχοντος, που με τον διχασμό γίνεται παρόν, μας παρέχει την ελευθερία του φιλοσοφείν.

Τούτη η σκέψη μας αποδεσμεύει από κάθε συγκεκριμένο ον. Μας ωθεί να ξεφύγωμε από κάθε αδιέξοδο απολυτοποίησης. Μας παρουσιάζεται ωςάν μια ιδέα μεταστροφής.

Γι' αυτούς που στηρίζονται στην απολυτότητα των αντικειμένων και στην εξαντικειμενισμένη γνωσιοθεωρία, η απώλεια αυτών σημαίνει μηδενισμό. Του λοιπού, παύει πλέον η αποκλειστική αξίωση να εκλαμβάνεται ως πραγματικό και αληθινό αυτό που μέσω της γλώσσας και της εξαντικειμενίκευσης εξελήφθη ως ορισμένο και συνεπώς τελειωτικό.

Ο φιλοσοφικός μας στοχασμός περνάει μέσα από αυτόν τον μηδενισμό, ο οποίος μάλλον μας απελευθερώνει, προκειμένου να οδηγηθούμε προς το αυθεντικό Είναι. Με την αναγέννηση της ουσίας μας δια του φιλοσοφείν, αυξάνει το πάντοτε περιορισμένο νόημα και η αξία όλων των πεπερασμένων πραγμάτων. Βεβαίως, ο δρόμος μας περνάει αναπόδραστα από αυτά· αλλά ταυτοχρόνως αποκτούμε τη μόνη βάση, από την οποία καθίσταται δυνατός ο ελεύθερος πλέον σχετισμός μας με αυτά τα πράγματα.

Η ανατροπή των βεβαιιοτήτων, που ωστόσο ήσαν απατηλές, μας επιτρέπει να απογειωθούμε· ό,τι φαινόταν ως άβυσσος, γίνεται χώρος ελευθερίας· το καταφανές μηδέν μετασηματίζεται σ' αυτό από το οποίο μας ομιλεί το αυθεντικό Είναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

Η ιδέα που έχουμε για τον Θεό στη Δύση έχει δυο ιστορικές ρίζες: τη Βίβλο και την Ελληνική φιλοσοφία.

Βίβλος και ελληνική φιλοσοφία—1

Όταν ο Ιερεμίας είδε την καταστροφή όλων αυτών για τα οποία είχε δουλέψει σ' όλη του τη μακρά ζωή, όταν η χώρα του και ο λαός του απωλέσθησαν, όταν τα τελευταία απομεινάρια του λαού του στην Αίγυπτο απίστησαν στον Ιεχωβά και θυσιάσαν στην Ίσιδα, και όταν ο μαθητής του Βαρούχ απελπιζόταν: «Εκοιμήθην εν στεναγμοίς, ανάπαυσιν ουχ εύρον», τότε απάντησε ο Ιερεμίας: «Ούτως είπε Κύριος· ιδού ους εγώ ωκοδόμησα, εγώ καθαίρω, και ους εγώ εφύτευσα, εγώ εκτίλλω. Και συ ζητήσεις σεαυτώ μεγάλα; Μη ζητήσης...»⁹⁶.

Σε μια τέτοια περίπτωση τούτες οι λέξεις έχουν το νόημα: το ότι ο Θεός υπάρχει είναι αρκετό. Αν παρέχει ή όχι την «αθανασία» δεν το ρωτάμε· αν ο Θεός «συγχωρεί» ή όχι είναι δευτερεύον ζήτημα. Δεν έχει πλέον σημασία ο άνθρωπος· η θέλησή του καθώς και η μέριμνά του για ευδαιμονία και αιωνιότητα εξαλείφονται. Επίσης, είναι αδύνατο ο κόσμος στο σύνολό του να έχει πλήρες δικό του νόημα ή οποιαδήποτε αυθύπαρκτη υπόσταση, αφού ο Θεός εδημιούργησε το παν εκ του μηδενός και το κρατάει στη χούφτα του. Με την απώλεια των πάντων μένει μόνον ένας: ο Θεός υπάρχει. Όταν μια ζωή στον κόσμο, κάτω από την οδήγηση της πίστης στον Θεό, προσπαθεί για το αγαθό κι ωστόσο κατασυντρίβεται, δεν παύει να παραμένει η παμμεγέθης πραγματικότητα: ο Θεός υπάρχει. Όταν ο άνθρωπος παραιτηθεί παντελώς από τον εαυτό του και από τις επιδιώξεις του, τότε μπορεί να του αποκαλυφθεί τούτη η πραγματικότητα ως η μόνη. Αλλά δεν αποκαλύπτεται εκ των προτέρων, αφηρημένα, παρά μόνο με τη βύθισή της μέσα στη συγκεκριμένη ύπαρξη του κόσμου, και μόνο τότε εμφανίζεται στα όρια. Τα λόγια του Ιερεμίας είναι λόγια σκληρά. Δεν συνδέονται πλέον με μια θέληση ιστορικής πραγματοποίησης στον κόσμο, η οποία ωστόσο προηγήθηκε καθ' όλη τη ζωή, και στο τέλος, μέσα στην πλήρη αποτυχία, κατέστη δυνατό το νόημά τους. Είναι λόγια λιτά, χωρίς φαντασιώσεις και περιέχουν απύθμενη αλήθεια· ακριβώς γι' αυτό απέχουν από κάθε περιεχόμενο στη διατύπωση, από κάθε προσκόλληση στον κόσμο.

Αλλιώς ηχούν, κι ωστόσο συμφωνούν, οι διατυπώσεις της ελληνικής φιλοσοφίας.

Γύρω στα 500 π.Χ. ο Ξενοφάνης έλεγε: Άρχει μόνον ένας μόνος Θεός, που δεν μοιάζει με τους θνητούς ούτε στη μορφή ούτε στις σκέψεις. Ο Πλάτων σκέφθηκε τη θεότητα —την ονομάζει το Αγαθόν— ως πηγή κάθε γνώσης. Το επιστητό δεν γίνεται μόνο γνωστό στο φως της θεότητας, αλλά αποκτά το είναι του από αυτήν, η οποία μόνη υπερβαίνει το Είναι, σε ήθος και δύναμη.

Οι Έλληνες φιλόσοφοι αντελήφθησαν πως μόνον η συνήθεια εδημιούργησε τους πολλούς θεούς· από τη φύση δεν υπάρχει παρά μόνον ένας. Τον Θεό δεν τον βλέπομε με τα μάτια, δεν μοιάζει με κανέναν, δεν αναγνωρίζεται σε καμιά εικόνα.

Η θεότητα νοήθηκε ως παγκόσμιος λόγος ή ως παγκόσμιος νόμος ή ως πεπρωμένο και πρόνοια ή ως κτίστης του κόσμου.

Αλλά στους Έλληνες διανοητές πρόκειται για ένα Θεό της σκέψης και όχι για τον ζωντανό Θεό του Ιερεμίας. Οι δυο σημασίες συναντώνται. Η δυτική θεολογία και φιλοσοφία, σε ατέλειωτες παραλλαγές, ξεκίνησε από αυτή τη διπλή ρίζα και σκέφθηκε ότι ο Θεός είναι και τι είναι

Θεός⁹⁷.

Ο φιλόσοφος πρέπει να απαντήσει—2

Φαίνεται πως οι φιλόσοφοι της εποχής μας ευχαρίστως αποφεύγουν το πρόβλημα της ύπαρξης του Θεού. Δεν υποστηρίζουν την ύπαρξή του, ούτε την αρνούνται. Αλλά όποιος φιλοσοφεί πρέπει να πάρει θέση. Αν αμφισβητείται η ύπαρξη του Θεού, ο φιλόσοφος, πρέπει να δώσει μια απάντηση· αλλιώς δεν βγαίνει από τη σκεπτικιστική φιλοσοφία, η οποία δεν ισχυρίζεται τίποτε, δεν καταφάσκει τίποτε και δεν αρνείται τίποτε. Ή, περιοριζόμενος στην αντικειμενικά ορισμένη γνώση, δηλαδή στην επιστημονική γνώση, παύει να φιλοσοφεί, καθώς λέγει: για πράγματα που δεν γνωρίζουμε πρέπει να σιωπούμε.

Τέσσερες αλληλοαποκλειόμενες μεθοδικές προτάσεις—3

Το πρόβλημα του Θεού θα εξετασθεί με βάση τις αλληλοαναιρούμενες προτάσεις, που θα διεξέλθωμε παρακάτω:

Η θεολογική πρόταση είναι η εξής: Τον Θεό μπορούμε να τον γνωρίσωμε μόνον επειδή απεκαλύφθη από τους Προφήτες, μέχρι τον Ιησού. Για τους ανθρώπους, δίχως την αποκάλυψη δεν υπάρχει η πραγματικότητα του Θεού. Ο Θεός είναι προσιτός όχι με τη σκέψη, παρά με την πίστη και την υπακοή.

Αλλά πολύ πριν, και έξω από τον κόσμο της βιβλικής αποκάλυψης υπήρχε βεβαιότητα για την αλήθεια της θεότητας. Και μέσα στον δυτικοχριστιανικό κόσμο, πολλοί άνθρωποι απέκτησαν τη βεβαιότητα για τον Θεό χωρίς την εγγύηση της αποκάλυψης.

Αντίθετη προς τη θεολογική στέκεται μια παλαιά φιλοσοφική πρόταση: Γνωρίζωμε τον Θεό γιατί μπορούμε να αποδείξωμε την ύπαρξή του. Οι αποδείξεις περί του Θεού, από την αρχαιότητα και εντεύθεν, αποτελούν στο σύνολό τους εκπληκτικά δεδομένα.

Ωστόσο, αν οι αποδείξεις περί του Θεού νοηθούν ως υποχρεωτικές επιστημονικές αποδείξεις, με το νόημα που έχουν στα μαθηματικά ή στις εμπειρικές επιστήμες, τότε είναι ψευδείς. Ο Καντ αναίρεσε την υποχρεωτική τους ισχύ κατά τον ριζικώτερο τρόπο.

Και ακολουθεί η αναστροφή: Η αναίρεση όλων των αποδείξεων περί Θεού σημαίνει πως δεν υπάρχει Θεός.

Αυτό το συμπέρασμα είναι λαθεμένο. Διότι όσο λιγώτερο μπορούμε να αποδείξωμε την ύπαρξη του Θεού, άλλο τόσο λιγώτερο μπορούμε να αποδείξωμε και την ανυπαρξία του. Οι αποδείξεις και οι αναιρέσεις τους δείχνουν μόνο πως ένας αποδεδειγμένος Θεός δεν είναι Θεός, είναι απλώς ένα πράγμα μέσα στον κόσμο.

Έναντι των υποτιθεμένων αποδείξεων και αναιρέσεων περί υπάρξεως του Θεού, φαίνεται πως η αλήθεια είναι αυτή: οι λεγόμενες αποδείξεις περί Θεού είναι στην πηγή τους όχι αποδείξεις, αλλά τρόποι διανοητικών αυτοβεβαιώσεων. Οι αποδείξεις περί του Θεού, που επί χιλιετίες τις σκέφθηκε ο άνθρωπος και με διάφορες παραλλαγές τις επανέλαβε, στην πραγματικότητα έχουν ένα άλλο νόημα, διαφορετικό από αυτό των επιστημονικών αποδείξεων. Είναι η σκέψη που βεβαιώνει την εμπειρία της ανάτασης των ανθρώπων προς τον Θεό. Υπάρχουν δρόμοι της σκέψης που μας φθάνουν ως τα όρια, από όπου με ένα άλμα μετασχηματίζεται η συνείδησή μας για το Θεό σε φυσική παρουσία.

Παραδείγματα αποδείξεων περί του Θεού—4

Ας δούμε μερικά παραδείγματα:

Η αρχαιότερη απόδειξη ονομάζεται κοσμολογική. Από την ύπαρξη του Κόσμου⁹⁸ συμπεραίνουμε για την ύπαρξη του Θεού: Από τα πάντοτε αιτιοκρατούμενα εγκόσμια περιστατικά συμπεραίνουμε για την πρώτη αιτία· από την κίνηση, για την πηγή της κίνησης· από την τυχαιότητα των επί μέρους, για την αναγκαιότητα του όλου.

Αν μ' αυτόν το συλλογισμό εννοούμε πως από την ύπαρξη ενός πράγματος συμπεραίνουμε για ένα άλλο, όπως από την προς εμάς στραμμένη πλευρά της Σελήνης συμπεραίνουμε για την πίσω πλευρά της, την αθέατη, τότε κάνουμε λάθος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορούμε μόνο να συμπεράνουμε για την ύπαρξη πραγμάτων του κόσμου, ξεκινώντας από άλλα πράγματα. Ο κόσμος ως όλον δεν είναι αντικείμενο, διότι πάντοτε βρισκόμαστε εντός του και δεν τον έχουμε απέναντί μας ως όλον. Έσπε, ξεκινώντας από την ύπαρξη του κόσμου στο σύνολό του, δεν μπορούμε να συμπεράνουμε για την ύπαρξη κάποιου άλλου, διάφορου από τον κόσμο.

Ωστόσο, η σκέψη αυτού του συμπεράσματος αλλάζει νόημα αν πάψει να ισχύει ως απόδειξη. Τότε, με το συμβολισμό ενός συμπεράσματος, ξυπνάει μέσα μας τη συνείδηση του μυστηρίου πως ο κόσμος και εμείς εντός του, υπάρχουμε. Αν δοκιμάζαμε τη σκέψη πως θα μπορούσε να μην υπάρχει τίποτε και ρωτούσαμε μαζί με τον Σέλλινγκ: γιατί να υπάρχει κάτι και όχι το τίποτε; βρίσκομε πως η βεβαιότητά μας για την ύπαρξη είναι τέτοια, που μολονότι στα ερωτήματά μας δεν παίρνομε κατά βάση καμμιά απάντηση, οδηγούμεθα όμως προς το περιέχον, που ουσία του ακριβώς είναι ότι απλώς είναι και ότι δεν μπορεί να μην είναι και πως μέσω αυτού όλα τα άλλα είναι⁹⁹.

Βεβαίως, ο άνθρωπος εξέλαβε τον κόσμο ως αιώνιο και του απέδωσε το χαρακτηριστικό ότι υπήρχε αφ' εαυτού του, συνεπώς τον ταύτισε με τον Θεό. Αλλά τούτο είναι αδύνατο:

Ότι στον κόσμο είναι ωραίο, σύμμετρο προς τον σκοπό του, εύτακτο και τέλει ως προς αυτήν την τάξη, ότι μας εξαρπάζει με την ανεξάντλητη πλησμονή του, καθώς θεωρούμε άμεσα τη φύση — όλα τούτα δεν μπορούν να νοηθούν από τη ριζική γνώση ενός εγκόσμιου πράγματος, όπως η ύλη π.χ. Η τελολογία των ζωντανών όντων, η ωραιότητα της φύσεως σε όλες τις μορφές της, η τάξη του κόσμου γενικά, όλα τούτα γίνονται ολοένα πιο μυστηριακά όσο περισσότερο αυξάνουν οι θετικές γνώσεις μας.

Όταν όμως από αυτά συμπεράνουμε την ύπαρξη του Θεού, του πανάγαθου και δημιουργού, τότε αμέσως προβάλλουν η ασχήμια, η σύγχυση και η αταξία του κόσμου. Προς αυτά αντιστοιχούν θεμελιακές ψυχικές διαθέσεις, με τις οποίες ο κόσμος παρουσιάζεται ως ανοίκειος, εχθρικός, φρικώδης και φοβερός. Έσπε το συμπέρασμα για την ύπαρξη ενός διαβόλου φαίνεται τόσο υποχρεωτικό, όσο είναι και για την ύπαρξη του Θεού. Το μυστήριο της υπέρβασης δεν εξαφανίζεται, αλλά βαθαίνει περισσότερο.

Αλλά εκείνο που έχει αποφασιστική σημασία, είναι αυτό που ονομάζομε το ημιτελές του κόσμου. Ο κόσμος δεν ετελείωσε, αλλά βρίσκεται σε συνεχή μετασχηματισμό — η γνώση που έχουμε του κόσμου δεν μπορεί να βρει καμμιά κατάληξη — ο κόσμος δεν μπορεί να νοηθεί αφ' εαυτού του.

Όλες αυτές οι λεγόμενες αποδείξεις όχι μόνο δεν αποδείχνουν την ύπαρξη του Θεού, αλλά μας παραπλανούν, γιατί μετατρέπουν τον Θεό σε πραγματικότητα του κόσμου, η οποία, θα λέγαμε, τοποθετείται πέρα από τα όρια αυτού του κόσμου, ως ένας δεύτερος κόσμος. Έτσι όμως σκοτεινιάζουν την ιδέα του Θεού.

Ωστόσο, μας εντυπωσιάζουν τόσο, όσο περισσότερο, δια μέσου των συγκεκριμένων φαινομένων του κόσμου, μας οδηγούν μπροστά στο μηδέν και στο ατελές. Και έτσι μας παρακινούν να μη θεωρούμε τον κόσμο ως το μόνο Είναι και να μη μας αρκεί.

Συνεχώς αντιλαμβανόμαστε πως ο Θεός δεν είναι αντικείμενο της γνώσης, δεν αποδεικνύεται

υποχρεωτικά. Ούτε είναι αντικείμενο των εμπειριών των αισθήσεών μας. Είναι αόρατος. Δεν τον βλέπει κανείς, αλλά μόνο τον πιστεύει.

Από που όμως προέρχεται αυτή η πίστη; Η πηγή της δεν βρίσκεται στα όρια της εγκόσμιας εμπειρίας, αλλά στην ελευθερία του ανθρώπου. Ο άνθρωπος που πραγματικά συνειδητοποιεί την ελευθερία του, αποκτά συνάμα και τη βεβαιότητα του Θεού. Ελευθερία και Θεός είναι αχώριστα. Γιατί;

Είμαι βέβαιος για τούτο: Δεν υπάρχω αφ' εαυτού μου ως ελεύθερο ον, αλλά είμαι δοσμένος στον εαυτό μου ως δώρο. Διότι μπορώ να μην είμαι ο εαυτός μου και δεν μπορώ να εκβιάσω τον εαυτό μου να είναι ελεύθερος. Όταν είμαι ο αυθεντικός εαυτός μου, είμαι βέβαιος πως δεν είμαι έτσι μέσω του ιδίου του εαυτού μου. Η ύψιστη ελευθερία γνωρίζεται στην απελευθέρωση από τον κόσμο· και τούτη η ελευθερία είναι ο βαθύτατος δεσμός με την υπέρβαση.

Την ελευθερία του ανθρώπου την ονομάζομε επίσης υπόστασή του.

Είμαι βέβαιος για τον Θεό κατά το μέτρο της αποφασιστικότητας με την οποία υπάρχω. Η βεβαιότητα αυτή είναι για την υπόσταση μου όχι ένα περιεχόμενο γνώσης, αλλά μια παρουσία.

Αν η βεβαιότητα της ελευθερίας εμπεριέχει τη βεβαιότητα της ύπαρξης του Θεού, τότε υπάρχει μια συνάφεια ανάμεσα στην άρνηση της ελευθερίας και στην άρνηση του Θεού. Αν δεν νοιώθω το θαύμα της εαυτότητάς μου, τότε δεν μου χρειάζεται καμιά σχέση με τον Θεό, αλλά είμαι ικανοποιημένος με τη φυσική εμπειρική ύπαρξη, με τους πολλούς θεούς και τους δαίμονες.

Και αφ' ετέρου, υπάρχει μια συνάφεια ανάμεσα στην παραδοχή μιας ελευθερίας χωρίς Θεό και στη θεοποίηση του ανθρώπου. Είναι η φαινομενική ελευθερία της αυθαιρεσίας, η οποία νοείται ως η τάχα απόλυτη ανεξαρτησία του «θέλω». Στηρίζομαι στη δική μου δύναμη του «αυτή είναι η θέλησή μου», και στην αυθάδη παραδοχή του θανάτου. Αλλά αυτή η αυταπάτη, το ότι δηλαδή υπάρχω από μόνος μου, κάνει την ελευθερία να περιπέσει στην αμηχανία της κενότητας. Η άγρια ορμή της αυτοκατάφασης γυρνάει σε απελπισμό, όπου αυτό που είπε ο Κίρκεγκωρ, πως το να θέλεις απελπισμένα να είσαι ο εαυτός σου και το να θέλεις απελπισμένα να μην είσαι ο εαυτός σου, καταλήγουν να είναι το ίδιο.

Ο Θεός υπάρχει για μένα στο βαθμό που πράγματι γίνομαι ο εαυτός μου, εν ελευθερία. Για την υπόστασή μου δεν είναι μια γνώση, αλλά μια αποκάλυψη.

Με τον φωτισμό της υπόστασής μας ως ελευθερίας, δεν σημαίνει ότι αποδεικνύεται η ύπαρξη του Θεού, παρά είναι σαν να δείχνεται ο τόπος, όπου η βεβαιότητά του καθίσταται δυνατή.

Με καμιά από τις αποδείξεις περί του Θεού δεν μπορεί η σκέψη να φθάσει στο σκοπό της, όταν θέλει να εξασφαλίσει υποχρεωτική βεβαιότητα. Αλλά η αποτυχία της σκέψης δεν καταλήγει στο τίποτε. Δείχνει προς αυτό που φανερώνεται στην ανεξάντλητη, συνεχώς ερωτώσα και περιεχοντική¹⁰⁰ συνείδηση περί του Θεού.

Η γνώση του Θεού και η αλήθεια—5

Ο Θεός ποτέ δεν γίνεται απτό αντικείμενο του κόσμου. Τούτο σημαίνει πως ο άνθρωπος δεν πρέπει να αποποιηθεί την ελευθερία του χάριν εγκοσμίων πραγμάτων, όπως είναι η αντικειμενικότητα, η εξουσία, η ισχύς. Και σημαίνει πως ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τον εαυτό του και δεν έχει δικαίωμα να αποποιηθεί την ευθύνη του, ισχυριζόμενος ότι ελευθέρως παραιτείται της ελευθερίας του. Πρέπει να οφείλει στον εαυτό του τόσο την απόφαση που

πήρε, όσο και τον δρόμο που βρήκε. Γι' αυτό είπε ο Καντ: Η ανεξερεύνητη Σοφία είναι αξιοθαύμαστη γι' αυτό που μας παρέχει, αλλά και γι' αυτό που μας αρνείται. Διότι αν στεκόταν πάντοτε μπροστά στα μάτια μας σε όλο το μεγαλείο της ως υποχρεωτική αυθεντία που μιλάει κατ' ευθείαν στον κόσμο, τότε θα ήμασταν νευρόσπαστα της θελήσεώς της. Αλλά μας θέλησε ελευθέρους.

Η συνείδηση περί του Θεού σε τρεις βασικές προτάσεις—6

Αντί για τη γνώση του Θεού, που είναι ακατόρθωτη, προσπαθούμε φιλοσοφώντας να αποκτήσουμε μια περιεχοντική συνείδηση περί του Θεού.

«Ο Θεός υπάρχει»· το ουσιώδες σ' αυτή την πρόταση είναι η πραγματικότητα προς την οποία δείχνει. Αυτή η πραγματικότητα δεν γίνεται συλληπτή όταν σκεφτόμαστε την πρόταση. Η απλή διάσκεψή της μας αφήνει κενούς. Διότι δεν λέει τίποτε στη διάνοια και στην αισθητηριακή εμπειρία. Δεν μπορούμε να αντιληφθούμε την παρουσία της αυθεντικής πραγματικότητας παρά υπερβαίνοντας, ξεπερνώντας την εμπειρική αντικειμενικότητα του κόσμου. Έτσι, το ύψιστο σημείο και το ίδιο το νόημα της ζωής μας βρίσκεται εκεί όπου βεβαιωνόμαστε για την αυθεντική πραγματικότητα, δηλαδή για τον Θεό.

Τούτη η πραγματικότητα είναι προσιτή στην υπόσταση καθώς αυτή συνδέεται πηγαία με τον Θεό. Έτσι, κάθε τι το διάμεσο εμποδίζει την πηγαιότητα της πίστης προς τον Θεό. Τούτη, πράγματι, δεν είναι οποιοδήποτε συγκεκριμένο και από όλους τους ανθρώπους μαρτυρημένο περιεχόμενο πίστεως, ούτε καμιά κοινή για όλους τους ανθρώπους ιστορική πραγματικότητα, που κάνει τον ενδιάμεσο του Θεού. Πολύ περισσότερο, το άτομο, μέσα στην εκάστοτε ιστορικότητά του και χωρίς την ανάγκη μεσιτών, έρχεται σε άμεση και ανεξάρτητη σχέση με τον Θεό.

Τούτη η ιστορικότητα, που γίνεται ανακοινώσιμη και παραστατή, δεν είναι με τη μορφή της αυτή η απόλυτη αλήθεια για όλους, ωστόσο στην πηγή της είναι οπωσδήποτε αληθινή.

Αυτό που πραγματικά είναι ο Θεός, πρέπει να είναι κατά τρόπον απόλυτο και όχι απλώς τα ιστορικά φαινόμενα της γλώσσας του στη γλώσσα των ανθρώπων. Αν υπάρχει, πρέπει να γίνεται αισθητός στους ανθρώπους ως άτομα, άμεσα και χωρίς λοξοδρομίες.

Όταν η πραγματικότητα του Θεού και η αμεσότητα της ιστορικής σχέσης με τον Θεό αποκλείουν την γενικής ισχύος γνώση του Θεού, τότε εκείνο που απαιτείται δεν είναι η γνώση του Θεού, αλλά η στάση μας έναντι αυτού. Ανέκαθεν ο Θεός νοήθηκε σε εκκοσμικευμένες μορφές, ακόμη δε πήρε και την μορφή του προσώπου, κατ' αναλογία προς τον άνθρωπο. Κι ωστόσο κάθε μια από αυτές τις παραστάσεις είναι συνάμα και ένα πέπλο. Ο Θεός ποτέ δεν είναι ό,τι μπορούμε να δούμε με τα μάτια μας.

Η αληθινή μας στάση έναντι του Θεού βρήκε τη βαθύτερή της έκφραση στις ακόλουθες φράσεις της Βίβλου:

«*Ου ποιήσεις σεαυτώ είδωλον, ουδέ παντός ομοίωμα*». Αυτά κάποτε εννοούσαν: Επειδή ο Θεός είναι αόρατος, απαγορεύεται να τον λατρέψεις σε είδωλα, σε εικόνες και σε αγάλματα. Τούτη η συγκεκριμένη απαγόρευση βάθυνε μέχρι την ιδέα πως όχι μόνο δεν μπορείς να δεις τον Θεό, αλλά ούτε να τον παραστήσεις στο μυαλό σου, ούτε να τον σκεφθείς. Κανένα ομοίωμα δεν του ταιριάζει και τίποτε δεν πρέπει να μπει στη θέση του. Όλα τα ομοιώματα, χωρίς εξαίρεση, είναι μύθοι, οι οποίοι ως τοιούτοι είναι γεμάτοι από νόημα μέσα στην εφήμερη συμβολικότητά τους, αλλά είναι δεισιδαιμονίες αν εκληφθούν ως η ίδια η πραγματικότητα του Θεού.

Επειδή κάθε εξεικόνιση κρύβει ό,τι πάει να δείξει, ο καλύτερος τρόπος πλησίασης του Θεού

είναι ο ανεικονισμός. Αυτή η ορθή απαίτηση της Παλαιάς Διαθήκης δεν τηρήθηκε πλήρως ούτε από αυτήν την ίδια: η εικόνα της προσωπικότητας του Θεού παρέμεινε· η οργή του και η αγάπη του, η δικαιοσύνη του και η χάρις του. Η απαίτηση είναι απραγματοποίητη. Το υπερπροσωπικό, την καθαρή πραγματικότητα του Θεού στην ασύλληπτη και ανεικονική μορφή της, προσπάθησαν να τη συλλάβουν θεωρητικοί διανοητές του Όντος, όπως ο Παρμενίδης και ο Πλάτων, η Ινδική σκέψη περί του Άτμα και Βράχμα, οι Κινέζοι Ταοϊστές — αλλά όλη αυτή η διανοητική δραστηριότητα δεν έφθασε, επίσης, στο έσχατο, όπως το επιθυμούσαν. Μέσα στην ανθρώπινη σκέψη και αντίληψη, πάντοτε αναφαίνεται η εικόνα. Όταν όμως η παράσταση και το αντικείμενο μέσα στον φιλοσοφικό λογισμό σχεδόν εξαφανίζονται, μένει ίσως στο τέλος παρούσα μια συνείδηση βαθύτατα σιωπηλή, που ωστόσο πραγματοποιούμενη μπορεί να γίνει θεμελιώτρια ζωής.

Αλλά και ύστερα από την αποσαφήνιση (που έγινε με τη βοήθεια του φιλοσοφικού λογισμού) κάθε θεοποίησης της φύσης, κάθε καθαρά δαιμονικού, κάθε αισθητικού και δεισιδαιμονικού, δεν παύει το βαθύ μυστικό να παραμένει.

Ίσως πρέπει να πλησιάσωμε εκείνη τη σιωπηλή συνείδηση που μένει στο τέλος κάθε φιλοσοφικής προσπάθειας.

Είναι η σιωπή μπροστά στο Είναι. Η γλώσσα σταματάει μπροστά σ' αυτό που το χάνομε όταν γίνεται αντικείμενο.

Τούτο το έσχατο το φθάνομε μόνον όταν υπερβούμε κάθε σκέψη. Το ίδιο είναι ανυπέρβατο. Έναντί του: η αυτάρκεια και το σβήσιμο κάθε επιθυμίας.

Εκεί η καταφυγή· κι ωστόσο ουδείς τόπος. Εκεί η γαλήνη, που μπορεί να μας στηρίζει μέσα στην ακατάπαυστη χλαολή των δρόμων του κόσμου.

Εκεί η σκέψη οφείλει να διαλυθεί μέσα στη φωτεινότητα, όπου πλέον δεν υπάρχουν ούτε ερωτήματα, ούτε και απαντήσεις. Με την υπέρβαση των ερωτημάτων και των απαντήσεων, που ο φιλοσοφικός στοχασμός τα εξωθεί ως τα έσχατα, φθάνομε στη γαλήνη του Είναι.

Μια άλλη βιβλική πρόταση είναι η ακόλουθη:

«*Ουκ έσονταί σοι θεοί έτεροι πλην εμού*»· Το άμεσο νόημα της εντολής αυτής είναι η απόρριψη των ξένων θεών. Βαθαίνει όμως σε μιαν απλή και απύθμενη ιδέα: μόνον ένας Θεός υπάρχει. Η ζωή του ανθρώπου, που πιστεύει στον ένα και μοναδικό Θεό, σε αντίθεση προς τη ζωή αυτού που πιστεύει σε πολλούς θεούς, τίθεται σε μια ριζικά νέα βάση. Η συγκέντρωση στον Ένα, δίνει στην απόφαση της υπόστασης το πραγματικό της θεμέλιο. Ο ατελεύτητος πλούτος είναι εν τέλει διασκορπισμός· το Υψηλό στερείται του απολύτου κύρους, όταν δεν θεμελιώνεται στο Ένα. Είναι ένα διαρκές πρόβλημα του ανθρώπου, τόσο παρόν σήμερα, όσο ήταν και πριν από χιλιάδες χρόνια, αν θα κατορθώσει ή όχι να θεμελιώσει τη ζωή του επάνω στο Ένα.

Μια τρίτη πρόταση της Βίβλου είναι η εξής:

«*Γεννηθήτω το θέλημά σου*»· Αυτή η βασική στάση έναντι του Θεού λέγει: υποκλίνομαι μπροστά στο ασύλληπτο, το οποίο πιστεύω ότι υπέρκειται και δεν υπόκειται του συλληπτού. «Οι σκέψεις σου δεν είναι σκέψεις μας, οι οδοί σου δεν είναι οδοί μας».

Η εμπιστοσύνη σ' αυτή τη βασική στάση καθιστά δυνατό ένα αίσθημα ολοκληρωτικής ευχαριστίας, μια σιωπηλή και συνάμα απρόσωπη αγάπη.

Ο άνθρωπος στέκεται μπροστά στη θεότητα ως σε κρυμμένο Θεό και μπορεί να εκλάβει και το πιο φριχτό ως απόφαση αυτού του Θεού, γνωρίζοντας καλά πως με όποιο συγκεκριμένο

τρόπο κι αν τον εκφράσει, θα είναι ειπωμένο σε ανθρώπινη γλώσσα και συνεπώς ψευδές.

Συνοψίζουμε: Η στάση μας έναντι του Θεού είναι δυνατή κάτω από αυτές τις αξιώσεις: «Καμμιά εικόνα και κανένα ομοίωμα» — «ο ένας Θεός» — και με την παραδοχή: «γεννηθήτω το θέλημά σου».

Πίστη και θέαση—7

Σκέψη επάνω στον Θεό σημαίνει φωτισμό της πίστης. Αλλά η πίστη δεν είναι θέαση. Ο Θεός μένει σε απόσταση και ως ερώτημα. Να ζεις με τον Θεό δεν σημαίνει πως μπορείς να στηρίζεσαι σε εξακριβωμένη γνώση, παρά σημαίνει πως διακινδυνεύεις τη ζωή σου με την υπόθεση ότι ο Θεός υπάρχει.

Να πιστεύεις στον Θεό σημαίνει ότι ζεις από κάτι που με καμμιά μορφή δεν υπάρχει στον κόσμο, έξω από την πολυνόητη γλώσσα των φαινομένων, που τα ονομάζουμε σήματα ή σύμβολα της υπέρβασης.

Ο Θεός της πίστεως είναι ο μακρυνός Θεός, ο κρυμμένος Θεός, ο αναπόδεικτος Θεός.

Ώστε, όχι μόνο πρέπει να αναγνωρίσω πως δεν ξέρω τον Θεό, αλλά και κάτι παραπάνω: ότι δεν ξέρω αν πιστεύω. Η πίστη δεν είναι κατοχή. Δεν παρέχει καμμιά βεβαιότητα στη γνώση· παρέχει όμως βεβαιότητα στην πράξη της ζωής.

Ώστε, ο πιστεύων ζει διαρκώς μέσα σε μια πολυνόητη αντικειμενικότητα και σε μια συνεχή ακροαστική ετοιμότητα. Ενδοτικός, όταν παραδίδεται σ' αυτό που ακροάται και συνάμα απαραπλάνητος. Ντυμένος την αδυναμία, είναι ισχυρός· ανοιχτός προς όλα, και στην πρακτική του ζωή, αποφασισμένος.

Η σκέψη επάνω στον Θεό είναι συνάμα και ένα παράδειγμα ουσιαστικού φιλοσοφικού λογισμού: δεν φέρει τη βεβαιότητα της γνώσης, αλλά παρέχει στον αυθεντικό εαυτό μας έναν ελεύθερο χώρο για την απόφασή του· θέτει όλο το βάρος στην αγάπη μέσα στον κόσμο και στην ανάγνωση της σηματογραφίας της υπέρβασης, στις προοπτικές που διανοίγει ο Λόγος.

Γι' αυτόν το λόγο, όσα λέγει η φιλοσοφία είναι τόσο λιγοστά. Πρέπει να συμπληρωθούν από την ίδια την ύπαρξη αυτού που ακροάται.

Η φιλοσοφία δεν δίνει τίποτε, μπορεί μόνο να αφυπνίσει· μας κάνει να αναμνησθούμε αυτό που είναι μέσα μας και μας βοηθάει να το σταθεροποιήσουμε και να το διατηρήσουμε.

Με τη φιλοσοφία κατανοούμε ό,τι πράγματι ήδη γνωρίζαμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΞΙΩΣΗ

Η αγάπη, ο αγώνας, η ανάληψη υψηλών έργων, είναι πράξεις απόλυτες¹⁰¹ (που δεν υπόκεινται σε όρους). Χαρακτηριστικό του απολύτου είναι ότι η πράξη θεμελιώνεται σε κάτι, έναντι του οποίου η ζωή ως όλον γίνεται σχετική και δεν είναι το έσχατον.

Ιστορικά παραδείγματα της αίρεσης του θανάτου—1

Για την πραγματοποίηση του απολύτου, η εμπειρική ύπαρξη μετατρέπεται σε υλικό της ιδέας, της αγάπης, της πιστότητας. Εξαρπάζεται από ένα αιώνιο νόημα και αναλύσεται. Δεν εγκαταλείπεται στην τυχαιότητα της κοινής ζωής. Και εκεί, στα όρια, στις ακραίες καταστάσεις, η εκλογή του απολύτου μπορεί να οδηγήσει στην απώλεια της ύπαρξης και στην αίρεση του άφευκτου θανάτου. Ενώ η εκλογή του σχετικού κατ' αρχήν και πάντοτε και με κάθε θυσία επιδιώκει την παραμονή στον κόσμο και στη ζωή.

Επί παραδείγματι, οι άνθρωποι προσέφεραν τη ζωή τους σε αλληλέγγυο αγώνα για την πραγματοποίηση μιας κοινής συμβίωσης στον κόσμο. Η αλληλεγγύη γι' αυτούς ήταν απόλυτη και η ζωή τους έγινε όρος της.

Τούτο συνέβη αρχικά σε μια κοινότητα εμπιστοσύνης, συχνά όμως κατόπιν έγινε κάτω από την εμπνοή μιας εξουσίας στην οποίαπίστευσαν, έτσι ώστε η πίστη σ' αυτή την εξουσία να γίνει η πηγή του απολύτου. Τούτη η πίστη τους ελευθέρωσε από την αβεβαιότητα και τους απήλλαξε από τον προσωπικό έλεγχο. Όμως, στην απολυτότητα αυτής της μορφής κρυβόταν ένας λανθάνων όρος, δηλαδή η επιτυχία της εξουσίας. Ο πιστεύων ήθελε με την υποταγή του να ασφαλίσει τη ζωή του. Όταν η εξουσία ως δύναμη δεν είχε πλέον κανένα αποτέλεσμα και εν συνεχεία κλονίσθηκε η πίστη σ' αυτήν, τότε προέκυψε ένα καταστροφικό κενό.

Η σωτηρία από αυτό το κενό δεν μπορεί να είναι άλλη από αυτή: στο εξής πρέπει ο ίδιος ο άνθρωπος ως άτομο να ανακαλύψει μέσα στην ελευθερία του ποιο είναι το αυθεντικό Είναι και το θεμέλιο των αποφάσεών του.

Τούτος ο δρόμος ακολουθήθηκε στην ιστορία από άτομα που διακινδύνευαν τη ζωή τους, διότι υπάκουσαν σε μιαν απόλυτη επιταγή: κράτησαν την πιστότητά τους εκεί όπου η απιστία έφθειρε τα πάντα, όπου μια ζωή οικονομημένη μέσα στην απιστία δηλητηριαζόταν, όπου μια προδοσία του αιώνιου Είναι απαθλίωνε τη ζωή που προτίμησε την εγκοσμιότητα.

Η καθαρώτερη μορφή ίσως είναι ο Σωκράτης. Έζησε μέσα στη φωτεινότητα του Λόγου του με την περιεχοντική αγνωσία του («ουδέν οίδα»), εβάδισε το δρόμο του αταλάντευτος και ατάραχος, ανάμεσα από τα πάθη της οργής, του μίσους και της φιλαυτίας· δεν έκαμε καμμιά παραχώρηση, δεν ενέδωσε στη δυνατότητα φυγής και απέθανε γαλήνιος, διακινδυνεύοντας το παν υπέρ της πίστεώς του.

Υπήρξαν μάρτυρες καθαρής ηθικής ποιότητας, καθώς εδόθησαν στην πίστη τους, όπως ο Θωμάς Μύρος. Αμφίβολη είναι η ποιότητα μερικών άλλων. Το να πεθάνεις μαρτυρώντας για κάτι, ενέχει μια σκοπιμότητα και συνεπώς προσδίδει κάτι το μη καθαρό στο θάνατο. Όταν τους μάρτυρες τους συνεπήρε η επιθυμία του θανάτου — για να μιμηθούν υποτίθεται τον Χριστό — και η ορμή του θανάτου, η οποία συχνά καλύπτει την ψυχή με υστερικά φαινόμενα, τότε αναπτύχθηκε το μη καθαρό.

Σπάνιες είναι οι φιλόσοφοι μορφές, οι οποίες, χωρίς ουσιαστική μετοχή σε μιαν εγκόσμια

κοινοτική πίστη, στάθηκαν μόνες τους μπροστά στον Θεό, και πραγματοποίησαν το ρητό: φιλοσοφία σημαίνει γνώση του θνήσκειν. Ο Σενέκας, που επί έτη περίμενε την καταδίκη του σε θάνατο, κατανίκησε τις σκέψεις του για σωτηρία, έτσι ώστε στο τέλος δεν κατέφυγε σε αναξιοπρεπείς ενέργειες, αλλά ούτε έχασε και τη γαλήνη του, όταν ο Νέρων ζήτησε το θάνατό του. Ο Βοήθιος πέθανε αθώς, καταδικασθείς σε θάνατο από ένα βάρβαρο: εφιλοσόφησε με φωτεινή συνείδηση, στραμμένος προς το αυθεντικό Είναι. Ο Μπρούνο κατενίκησε τις αμφιβολίες του και την ενδοτικότητα του με τη μεγάλη απόφαση για μίαν αταλάντευτη και ανέλιπδη στάση, μέχρι την πυρά.

Ο Σενέκας, ο Βοήθιος, ο Μπρούνο, είναι άνθρωποι με αδυναμίες και ελλείψεις, όπως κι εμείς. Το πρώτο που έκαμαν ήταν να κατακτήσουν τον ίδιο τον εαυτό τους. Γι' αυτό, πράγματι, είναι δρομοδείκτες και για μας. Διότι οι άγιοι είναι μορφές που για μας ισχύουν μόνο στο δυσμικό ή στο απράγματο φως της μυθικής δράσης· δεν αντέχουν στη ρεαλιστική ματιά. Το απόλυτο, έναντι του οποίου στάθηκαν άξιοι άνθρωποι ως άνθρωποι, μας δίνει πραγματικό θάρρος· ενώ το φανταστικό καθιστά δυνατή μόνον μίαν ατελέσφορη αγωγή.

Η απόλυτη αξίωση—2

Αναμνησθήκαμε ορισμένα ιστορικά παραδείγματα της γνώσης του θνήσκειν. Ας δοκιμάσωμε τώρα να αποσαφηνίσωμε την ουσία της απόλυτης αξίωσης.

Στο ερώτημα: Τι πρέπει να πράξω; λαβαίνω μίαν απάντηση, που προκύπτει από πεπερασμένους σκοπούς και από τα μέσα τους. Αν είναι να αποκτήσωμε τροφή, πρέπει να εργασθούμε. Αν είναι να συμπήξωμε κοινωνία ανθρώπων, πρέπει να ακολουθήσωμε ορισμένους κανόνες συμπεριφοράς. Κάθε φορά ένας σκοπός είναι ο όρος για τη χρήση των αντίστοιχων μέσων.

Αλλά ο λόγος για τον οποίο ισχύουν αυτοί οι σκοποί είναι είτε το ανεξέταστο¹⁰² συμφέρον της εμπειρικής ύπαρξης ή η χρησιμότητα. Ωστόσο, η εμπειρική ύπαρξη ως τοιαύτη δεν είναι τελικός σκοπός, διότι το ερώτημα παραμένει: τι είδος εμπειρική ύπαρξη; — καθώς και το ερώτημα: προς τι;

Ή, ο λόγος της αξίωσης είναι η εξουσία που της οφείλω υπακοή είτε μέσω μιας εξωτερικής επιταγής «έτσι θέλω» ή μέσω του «ούτω γέγραπται». Αλλά μια τέτοια εξουσία είναι ανεξέταστη και συνεπώς αναπόδεικτη.

Όλες αυτές οι αξιώσεις είναι σχετικές (υπό όρους). Διότι με εξαρτούν από κάτι άλλο, από τους σκοπούς της εμπειρικής ύπαρξης ή από την εξουσία. Αντίθετα, οι απόλυτες (οι χωρίς όρους) αξιώσεις έχουν την πηγή τους σ' εμένα τον ίδιο. Οι σχετικές αξιώσεις με αντιμετωπίζουν ως μια περιστασιακή και συγκεκριμένη περίπτωση προς την οποία εγώ συμμορφώνομαι εξωτερικώς. Οι απόλυτες αξιώσεις προκύπτουν από μέσα μου, με στηρίζουν εσωτερικά μ' αυτό που εντός μου δεν είναι μόνον ο εαυτός μου.

Η απόλυτη αξίωση έρχεται προς εμένα ως η αξίωση του αυθεντικού μου Είναι προς την απλώς εμπειρική μου ύπαρξη. Συνειδητοποιώ αυτό που ο ίδιος είμαι, επειδή έτσι οφείλω να είμαι. Αυτή η συνειδητοποίηση παραμένει σκοτεινή στην αρχή, φωτίζεται όμως στο τέλος της απόλυτης (της χωρίς όρους εσωτερικής) πράξης μου. Όταν πραγματοποιηθεί η συνειδητοποίηση του απολύτου, το ερώτημα σταματάει πλέον μπροστά στη βεβαιότητα του νοήματος του Είναι — μολονότι μέσα στο χρόνο το ερώτημα επανέρχεται αμέσως· και σε μια νέα κατάσταση, η βεβαιότητα πρέπει να κατακτηθεί εκ νέου.

Τούτο το απόλυτο προηγείται κάθε σκοπού και είναι αυτό που θέτει κάθε σκοπό. Όστε το απόλυτο δεν είναι αυτό που θελήσαμε, αλλά αυτό από όπου προέκυψε τούτο που θελήσαμε.

Το απόλυτο ως θεμέλιο της δράσης μας δεν είναι, λοιπόν, αντικείμενο της γνώσης, αλλά περιεχόμενο μιας πίστης. Στο βαθμό που γνωρίζω τα αίτια και τους σκοπούς της δράσης μου παραμένω στο πεπερασμένο και στο σχετικό. Μόνον όταν ζω από κάτι που δεν θεμελιώνεται πλέον αντικειμενικά, ζω από το απόλυτο.

Περιγραφή των χαρακτηριστικών του απολύτου—3

Περιγράφω με το νόημα του απολύτου με τη βοήθεια μερικών χαρακτηριστικών προτάσεων:

Πρώτον: Το απόλυτο δεν είναι ένας παθητικός τρόπος του Είναι, αλλά απόφαση που εφωτίσθη ύστερα από διαλογισμό, που προέκυψε από ένα ασύλληπτο βάθος και με την οποία ταυτίζομαι. Τι σημαίνει τούτο;

Απολυτότητα σημαίνει μέθεξη με το αιώνιο, με το Είναι. Από αυτήν προβαίνει εν συνεχεία η τέλεια ασφάλεια και η εμπιστοσύνη. Που δεν προκύπτουν από τη φύση, αλλά από αυτή την απόφαση. Η απόφαση λαμβάνεται μέσα από τον φωτισμό που τον πραγματοποιεί ο διαλογισμός. Εκφραζόμενοι ψυχολογικά, το απόλυτο δεν βρίσκεται στην στιγμιαία κατάσταση ενός ανθρώπου. Μολονότι μπορεί τούτος να αποκαλύψει καταπληκτική ενέργεια σε μια στιγμιαία του δραστηριότητα, αμέσως χαλαρώνει, λησμονεί και χάνει την εμπιστοσύνη του. Το απόλυτο δεν βρίσκεται ούτε στον εγγενή χαρακτήρα του ανθρώπου, διότι τούτος μπορεί να μεταμορφωθεί με μια εσωτερική αναγέννηση. Το απόλυτο επίσης δεν βρίσκεται ούτε σ' αυτό που μυθολογικά ονομάζεται Δαίμων του ανθρώπου, διότι τούτος είναι ανέμπιστος. Όλοι οι τρόποι του πάθους, της ζωτικής θέλησης, της αυτοβεβαίωσης, όσο ισχυροί κι αν είναι, δεν είναι απόλυτοι ως προς την στιγμή, αλλά είναι σχετικοί και συνεπώς φθαρτοί.

Έτσι, λοιπόν, το απόλυτο πραγματοποιείται μόνο με την απόφαση της υπόστασης, η οποία φθάνει εκεί με το διαλογισμό. Δηλαδή: το απόλυτο δεν προκύπτει από ένα παθητικό τρόπο του Είναι, παρά από την ελευθερία· αλλά από την ελευθερία που δεν μπορεί να κάνει αλλοιώς, όχι εξ αιτίας μιας φυσικής αναγκαιότητας, παρά εξ αιτίας της υπερβατικής της θεμελίωσης.

Το απόλυτο είναι που σε τελευταία ανάλυση αποφασίζει αν η ζωή ενός ανθρώπου έχει βάρος ή είναι ένα τίποτε. Το απόλυτο είναι κρυμμένο. Μόνο σε οριακές περιπτώσεις καθορίζει με μια σιωπηλή απόφαση το δρόμο της ζωής. Ποτέ δεν μπορείς να αποδείξεις την άμεση παρουσία του, ενώ στην πράξη πάντοτε στηρίζει τη ζωή ξεκινώντας από τα βάθη της υπόστασης, επιδέχεται δε έναν αδιάλειπτο εσωτερικό φωτισμό.

Όπως τα δέντρα ρίχνουν βαθιές ρίζες για να ανεβούν ψηλά, έτσι ριζοβολεί βαθιά στο απόλυτο αυτός που είναι πλήρης άνθρωπος. Οι άλλοι είναι σαν τους θάμνους, που ξεριζώνονται και μεταφυτεύονται, που μοιάζουν μεταξύ τους, και ως μάζα είναι ανώλεθη. Ωστόσο, αυτή η παρομοίωση είναι απρόσφορη, αφού ο άνθρωπος όχι με αναβαθμούς, αλλά με άλμα, φθάνει στην άλλη διάσταση της απόλυτης θεμελίωσής του.

Δεύτερον: Μια δεύτερη πρόταση για τον χαρακτηρισμό του απολύτου είναι η εξής: το απόλυτο είναι γεγονός μόνο μέσα στην πίστη, από την οποία πραγματοποιείται· και για την πίστη, η οποία το ατενίζει.

Το απόλυτο δεν μπορεί να αποδειχθεί ούτε να καταδειχθεί ως εμπειρική ύπαρξη του κόσμου — οι ιστορικές αποδείξεις δεν είναι παρά ενδείξεις. Αυτό που γνωρίζουμε είναι πάντοτε κάτι το σχετικό (το υπό όρους). Αυτό που μας πληροί με το απόλυτο, αν πάει να μετρηθεί με αποδεικτικά μέσα, είναι ωσάν ανύπαρκτο. Ένα αποδεδειγμένο απόλυτο δεν είναι παρά μια βία, ένας φανατισμός, μια αγριότητα ή μια παραφροσύνη. Στο ερώτημα αν πράγματι υπάρχει το απόλυτο, οι σκεπτικιστικές διευκρινίσεις έχουν σ' αυτόν τον κόσμο μια γενική πειστική ισχύ.

Επί παραδείγματι: υπάρχει αγάπη με το νόημα του απολύτου (του άνευ όρων), ριζωμένη σε αιώνιο θεμέλιο, ή είναι απλώς ανθρώπινη κλίση και πάθος, συνήθεια και συμβατική πιστότητα; Τούτο αμφισβητείται. Είναι δυνατή η αυθεντική επικοινωνία σε αδελφικό αγώνα; Τούτο το αρνούνται. Ό,τι μπορεί να αποδειχθεί δεν είναι ακριβώς το απόλυτο.

Τρίτον: Μια τρίτη πρόταση λέγει: το απόλυτο είναι άχρονο μέσα στο χρόνο.

Το απόλυτο δεν δίνεται στον άνθρωπο όπως η εγκόσμια ύπαρξή του. Αναπτύσσεται μέσα στον άνθρωπο με το χρόνο. Μόνον όταν ο άνθρωπος υπερνικήσει τον εαυτό του και εν συνεχεία η απόλυτη απόφαση ανοίξει τον ασφαλτο δρόμο της, τότε πραγματοποιείται το απόλυτο. Αντίθετα, όταν ο άνθρωπος πάρει εξ αρχής συγκεκριμένες θέσεις, όπου η ψυχή του είναι πάντοτε αφηρημένως αταλάντευτη, και όλα έχουν μια διάρκεια, τότε δεν υπάρχει τίποτε από το απόλυτο.

Το απόλυτο εμφανίζεται μέσα στο χρόνο με την εμπειρία των οριακών καταστάσεων και με τον κίνδυνο να απιστήσει ο άνθρωπος προς τον ίδιο τον εαυτό του.

Αλλά το ίδιο το απόλυτο ποτέ δεν είναι ολοκληρωτικά έγχρονο. Και όπου είναι, την ίδια στιγμή διασχίζει το χρόνο. Όπου κατακτιέται, είναι, η αιωνιότητα της ουσίας, η οποία ωστόσο πρέπει να αναβρύζει από την πηγή σε κάθε νέα στιγμή, ωςάν μια ολοένα επαναλαμβανόμενη αναγέννηση. Για τούτο: όπου η χρονική εξέλιξη φαίνεται να οδηγεί προς μια διακατοχή, τότε μπορούν όλα να προδοθούν μέσα σε μια στιγμή. Ωστόσο, εκεί όπου το παρελθόν ενός ανθρώπου φαίνεται να είναι απλή βιότευση, φορτωμένη με ατέλειωτες προϋποθέσεις (με όρους), και οδηγείται προς την μηδενοποίηση, η κάθε στιγμή προσφέρει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να ξαναρχίσει ωςάν από την αρχή, όταν αιφνίδια συνειδητοποιήσει εντός του το απόλυτο (το άνευ όρων).

Το καλό και το κακό—4

Με τις διευκρινίσεις αυτές περιγράψαμε το νόημα του απολύτου· δεν φθάσαμε όμως και στο βάθος του. Τούτο θα μας αποκαλυφθεί μόνο με την αντίθεση του καλού και του κακού.

Με το απόλυτο πραγματοποιήθηκε μια εκλογή. Μια απόφαση έγινε η ουσία του ανθρώπου. Εξέλεξε αυτό που, κατά την απόφασή του, ανάμεσα στο καλό και στο κακό θεώρησε ως καλό.

Το καλό και το κακό διακρίνονται σε τρεις βαθμίδες:

Πρώτον: Ως κακό θεωρείται η άμεση και χωρίς περιορισμούς παράδοση στις κλίσεις και στις παρορμήσεις των αισθήσεων, στην απόλαυση και στην ευτυχία αυτού του κόσμου, στην εμπειρική ύπαρξη ως τοιαύτη· μ' ένα λόγο: κακό είναι η ζωή του ανθρώπου που τελεί υπό τους όρους του κόσμου και συνεπώς κυλάει σαν τη ζωή των ζώων, καλότυχη ή κακότυχη, μέ

σα στην ταραχή της αλλαγής. Μια ζωή που δεν έλαβε την απόφαση.

Αντίθετα, καλό είναι η ζωή, η οποία βεβαίως δεν απορρίπτει την ευτυχία της εμπειρικής ύπαρξης, αλλά την θέτει κάτω από τον όρο του ηθικώς εγκύρου. Αυτό το ηθικώς έγκυρο νοείται ως γενικός νόμος της ορθής ηθικής δράσης. Τούτη η εγκυρότης είναι το απόλυτο (το άνευ όρων).

Δεύτερον: Αντίθετα προς την απλή αδυναμία, που ενδίδει στις κλίσεις, ως γνήσιο κακό θεωρείται η κακοπιστία, όπως την εννοούσε ο Καντ, σύμφωνα με την οποία κάνω το καλό όταν τούτο δεν μου προξενεί καμιά ζημιά ή έστω δεν μου κοστίζει πολύ. Σε αφηρημένη διατύπωση: η απολυτότης της ηθικής επιταγής βεβαίως είναι επιθυμητή, αλλά η υπακοή στο νόμο του καλού θα πραγματοποιηθεί υπό τον όρο ότι είναι δυνατή η αδιατάρακτη ικανοποίηση των αισθησιακών αναγκών· μόνο κάτω από αυτό τον όρο, και όχι άνευ όρων, θα είμαι καλός. Αυτή την ψευδοαρετή θα την ονομάζαμε πολυτέλεια ευτυχισμένων περιστάσεων, όπου έχω την ευχέρεια να κάνω και τον καλό. Σε περίπτωση σύγκρουσης ανάμεσα στην ηθική αξίωση και στα βιοτικά μου συμφέροντα, είμαι ίσως έτοιμος, ανάλογα με το μέγεθος των συμφερόντων μου, να προξενήσω ανομολόγητα οποιαδήποτε βλάβη. Για να μη πεθάνω ο ίδιος, διαπράττω έγκλημα κατά διαταγήν. Αλλά η ευνοϊκή κατάστασή μου, που με γλυτώνει από τη σύγκρουση, με κάνει να αγνοώ το κακό που είναι μέσα μου.

Αντίθετα, καλό είναι η αυτοαποδέσμευση από αυτή την κακοπιστία των βιοτικών συνθηκών, που συνίστανται στην υπαγωγή του απολύτου (του άνευ όρων) κάτω από το σχετικό (το με όρους) της ευδαιμονίας της εμπειρικής ύπαρξης, και συνεπώς η επιστροφή στο αυθεντικό απόλυτο. Τούτο είναι η μεταστροφή, από την συνεχή αυτοεξαπάτηση μέσω σπιλωμένων κινήτρων, προς τη σοβαρότητα του απολύτου.

Τρίτον: Ως κακό θεωρείται η θέληση για κακό, δηλαδή η θέληση για την καταστροφή καθεαυτή, η ορμή για τον βασανισμό, για την σκληρότητα, για τον εκμηδενισμό· η μηδενιστική θέληση για την ερείπωση των πάντων, αυτών που υπάρχουν κι αυτών που αξίζουν.

Αντίθετα, καλό είναι το απόλυτο, που είναι η αγάπη και συνεπώς η θέληση για την ουσιαστική πραγματικότητα.

Ας συγκρίνωμε αυτές τις τρεις βαθμίδες:

Στην πρώτη βαθμίδα η σχέση μεταξύ καλού και κακού είναι σχέση ήθους: η κυριάρχηση των φυσικών ορμών από τη θέληση που υπακούει στον ηθικό κανόνα. Πρόκειται — με τις λέξεις του Καντ— για το καθήκον έναντι των κλίσεων.

Στη δεύτερη βαθμίδα η σχέση είναι ηθική: η αληθινότητα του κινήτρου. Είναι η καθαρότητα του απολύτου έναντι της μη καθαρότητας των αναστροφών των βιοτικών συνθηκών, όπου στην πραγματικότητα το απόλυτο εξαρτάται από το σχετικό.

Στην τρίτη βαθμίδα η σχέση είναι μεταφυσική: η ουσία του κινήτρου. Είναι η αγάπη έναντι του μίσους. Η αγάπη τείνει προς το Είναι, το μίσος προς το μηδέν. Η αγάπη αναπτύσσεται από το δεσμό της με την υπέρβαση, το μίσος, αποσπασμένο από την υπέρβαση, βυθίζεται μέσα στο σημείο του Εγώ. Η αγάπη οικοδομεί σιωπηλή στον κόσμο, το μίσος σβήνει θορυβωδώς το Είναι μέσα στην εμπειρική ύπαρξη, και μηδενίζει την ίδια την εμπειρική ύπαρξη μέσα στην καταστροφή.

Κάθε φορά εμφανίζεται ένα δίλημμα και συνεπώς η αξίωση για απόφαση. Ο άνθρωπος, αν

θέλει να πάει ως το ουσιώδες, δεν μπορεί παρά να διαλέξει το ένα ή το άλλο. Ακολουθεί την κλίση ή το καθήκον, στέκεται στην παραδρομή ή στην καθαρότητα του κινήτρου του, ζει από το μίσος ή από την αγάπη. Αλλά μπορεί να αποφύγει την απόφαση. Αντί να αποφασίσωμε, κυμαινόμαστε και τρικλίζομε δια μέσου της ζωής, συνδέομε το ένα με το άλλο και αναγνωρίζομε τούτη την κατάσταση ως αναγκαία αντίφαση. Ήδη αυτή η αναποφασιστικότητα είναι κακό. Ο άνθρωπος ξυπνάει μόνον όταν διακρίνει το καλό από το κακό. Γίνεται ο εαυτός του, όταν αποφασίσει τι θα κάνει και που θέλει να πάει. Πρέπει όλοι μας σταθερώς να ξανακερδίσωμε τους εαυτούς μας από την αναποφασιστικότητα. Είμαστε τόσο λίγο ικανοί να επιτελέσωμε το καλό, ώστε και η ίδια η δύναμη των κλίσεων μας που μας συνεπαίρνει είναι απαραίτητη για την αποσαφήνιση του καθήκοντος· ώστε όταν αγαπάμε πραγματικά δεν μπορούμε να μη μισήσωμε ό,τι απειλεί το αγαπώμενο, και έτσι πέφτομε στη μη καθαρότητα της παραδρομής, όταν είμαστε σίγουροι για την καθαρότητα των κινήτρων μας.

Η απόφαση έχει τον ιδιάζοντα χαρακτήρα της σε κάθε μια από τις τρεις βαθμίδες. Με το ήθος του ο άνθρωπος θεμελιώνει την απόφασή του συλλογιστικά, ως ορθή. Με την ηθική του αποσπάται από την παραδρομή και αποκαθίσταται μέσω της αναγέννησης της καλής θέλησής του. Με τη μεταφυσική του συνειδητοποιεί πως είναι δωρεά στον εαυτό του μέσω της ικανότητάς του για αγάπη. Διαλέγει το ορθό, γίνεται αληθινός στα κίνητρά του, ζει από την αγάπη. Μόνο στην ενότητα αυτού του τριπτύχου συμβαίνει η εμπραγμάτωση του απολύτου.

Να ζεις από την αγάπη· τούτο φαίνεται πως περικλείει όλα τα άλλα. Η πραγματική αγάπη βεβαιώνει ταυτοχρόνως την ηθική αλήθεια των πράξεων. Γι' αυτό ο Ιερός Αυγουστίνος είπε: «Αγάπα, και κάνε ό,τι θέλεις». Αλλά για μας τους ανθρώπους είναι αδύνατο να ζήσωμε μόνο με την αγάπη, με αυτή την παρόρμηση της τρίτης βαθμίδας, γιατί συνεχώς πέφτομε σε παραδρομές και σε σύγχυση. Γι' αυτό δεν πρέπει να αφηνόμαστε στην αγάπη μας τυφλά την κάθε στιγμή, παρά πρέπει να τη φωτίζωμε. Και γι' αυτό, καθώς είμαστε πεπερασμένα όντα, η πειθαρχία του αναγκασμού εξακολουθεί να είναι απαραίτητη για να κυριαρχήσωμε τα πάθη μας· και είναι απαραίτητο να μην εμπιστευόμαστε τους ίδιους τους εαυτούς μας, επειδή τα κίνητρά μας δεν είναι καθαρά. Όταν νιώθωμε σίγουροι, τότε είναι που παίρνομε το σφαλερό δρόμο.

Μόνο το απόλυτο (το άνευ όρων) του αγαθού πληροί με περιεχόμενο το απλό καθήκον, αποκαθαίρει το ηθικό κίνητρο, διαλύει τη μηδενιστική βούληση του μίσους.

Αλλά το θεμέλιο της αγάπης, όπου θεμελιώνεται το απόλυτο, είναι ταυτόσημο με τη θέληση για αυθεντική πραγματικότητα. Αυτό που αγαπάω θέλω να υπάρχει. Και δεν μπορώ να ατενίσω αυτό που αυθεντικά υπάρχει, χωρίς να το αγαπήσω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Τι είναι ο άνθρωπος; Η φυσιολογία τον ερευνά ως σώμα, η ψυχολογία ως ψυχή, η κοινωνιολογία ως κοινωνικό ον. Γνωρίζουμε τον άνθρωπο ως φύση, την οποία μαθαίνουμε, όπως και τη φύση των άλλων έμβιων όντων, και ως ιστορία, την οποία μαθαίνουμε με την κριτική αποκάθαρση της παράδοσης, με την κατανόηση του νοήματος που έδωσαν οι άνθρωποι στις πράξεις τους και στις σκέψεις τους, και με την αποσαφήνιση των συμβάντων, βάσει των κινήτρων, των καταστάσεων και των φυσικών πραγματικοτήτων. Η έρευνά μας για τον άνθρωπο έφερε πάρα πολλές γνώσεις, όχι όμως και τη γνώση του ανθρώπου ως όλου.

Γνώση και ελευθερία—1

Το ζήτημα είναι αν ο άνθρωπος μπορεί να συλληφθεί εξαντλητικά από ό,τι γνωρίζουμε γι' αυτόν. Ή αν υπάρχει κάτι παραπάνω, όπως η ελευθερία, η οποία διαφεύγει από κάθε αντικειμενισμένη γνώση, αλλά που ωστόσο μένει σ' αυτόν παρούσα ως ανώλεθρη δυνατότητα.

Στην πραγματικότητα, πλησιάζουμε τον άνθρωπο κατά δύο τρόπους: ως αντικείμενο έρευνας και ως υπόσταση μιας ελευθερίας απρόσιτης σε κάθε έρευνα. Στη μια περίπτωση μιλάμε για τον άνθρωπο σαν αντικείμενο, στην άλλη περίπτωση μιλάμε για την μη εξαντικειμενιζόμενη πραγματικότητα που είναι ο άνθρωπος και στην οποία εμβαθύνει όταν ο ίδιος συνειδητοποιεί αυθεντικά τον εαυτό του. Δεν μπορούμε να μάθουμε εξαντλητικά τι είναι ο άνθρωπος με τη γνώση που έχουμε γι' αυτόν· αποκτούμε μόνο μian εμπειρία γι' αυτόν στην πηγή της σκέψης μας και της πράξης μας. Κατά βάση, ο άνθρωπος είναι κάτι περισσότερο από ό,τι αυτός μπορεί να γνωρίζει για τον εαυτό του.

Συνειδητοποιούμε την ελευθερία μας όταν αναγνωρίζουμε εντός μας ορισμένες αξιώσεις. Απόκειται σ' εμάς να τις πραγματοποιήσουμε ή να τις αποφύγουμε. Δεν μπορούμε στα σοβαρά να αρνηθούμε πως αποφασίζουμε για κάτι, και μ' αυτό αποφασίζουμε για τους ίδιους τους εαυτούς μας, και πως είμαστε υπεύθυνοι.

Όποιος προσπαθήσει να το αρνηθεί, θα πρέπει, κατά συνέπειαν, να μην έχει καμμια αξίωση από τους άλλους ανθρώπους. Όταν ένας κατηγορούμενος υπεστήριξε την αθωότητά του μπροστά σε ένα δικαστήριο, λέγοντας πως είχε γεννηθεί έτσι, ώστε να μη μπορεί να πράξει διαφορετικά και συνεπώς δεν έπρεπε να καταδικασθεί, ο ετοιμόλογος δικαστής απάντησε πως το ίδιο μπορεί να ισχύσει και για την συμπεριφορά του δικαστή που τον κατεδίκασε: ότι δηλαδή κι αυτός δεν μπορούσε να κάμει αλλιώς, πως είναι έτσι φτιαγμένος και πως δεν μπορούσε παρά να ενεργήσει σύμφωνα με τους υπάρχοντες νόμους.

Ελευθερία και υπέρβαση—2

Αφού βεβαιωθήκαμε για την ελευθερία μας, ευθύς αμέσως κάνουμε ένα δεύτερο βήμα προς την κατανόηση του εαυτού μας: ο άνθρωπος είναι το ον που έρχεται σε σχέση με τον Θεό. Τι σημαίνει τούτο;

Δεν εδημιουργήσαμε εμείς οι ίδιοι τους εαυτούς μας. Ο καθένας μπορεί να σκεφθεί από μόνος του πως θα ήταν δυνατόν να μην υπάρχει. Τούτο είναι κάτι που το έχουμε κοινό με τα ζώα. Αλλά εμείς τελούμε υπό την ελευθερία μας, όπου οι ίδιοι αποφασίζουμε και δεν υποκειόμαστε αυτομάτως σε ένα φυσικό νόμο. Τούτη την ελευθερία δεν την έχουμε από μόνονι μας, αλλά εντός της, είμαστε στους εαυτούς μας ένα δώρο. Δεν μπορούμε να εκβιάσουμε την

ελευθερία μας όταν δεν αγαπούμε και δεν γνωρίζουμε το καθήκον μας. Όταν αποφασίζουμε ελεύθερα και βλέπουμε τη ζωή μας να γεμίζει από νόημα, αποκτούμε τη συνείδηση πως δεν οφείλομε τον εαυτό μας σ' εμάς. Από το ύψος της ελευθερίας, από το οποίο η δράση μας μας φαίνεται αναγκαία, όχι μέσω του εξωτερικού αναγκασμού των διαδικασιών άφευκτων φυσικών νόμων, παρά ως εσωτερική συμφωνία που δεν μπορεί να θέλει άλλο παρά αυτό, έχουμε τη συνείδηση πως μέσα στην ελευθερία μας είμαστε ένα δώρο της υπέρβασης στους εαυτούς μας. Όσο περισσότερο ο άνθρωπος είναι αυθεντικώς ελεύθερος, τόσο πιο βέβαιος είναι για τον Θεό. Όπου είμαι αυθεντικώς ελεύθερος, είμαι βέβαιος πως δεν είμαι ελεύθερος αφ' εαυτού μου.

Εμείς οι άνθρωποι ποτέ δεν είμαστε αρκετοί στους εαυτούς μας. Τείνομε προς το εκείθεν και μεγαλώνουμε με το βάθος της συνείδησης που έχουμε για τον Θεό, μέσω της οποίας ταυτοχρόνως διαβλέπουμε τη μηδαμινότητά μας.

Η σχέση του ανθρώπου προς τον Θεό δεν είναι μια φυσική ιδιότητα: Διότι αυτή ταυτίζεται με την ελευθερία, και φωτίζει κάθε άτομο μόνον ύστερα από την επιτέλεση του άλματος από την απλή βιολογική του εγκόσμια κατάφαση προς τον ίδιο τον εαυτό του· δηλαδή, από εκεί όπου το άτομο, αυθεντικώς ελεύθερο από τον κόσμο, γίνεται εντελώς ανοιχτό στον κόσμο, όπου μπορεί να μείνει ανεξάρτητο από τον κόσμο, διότι ζει συνδεδεμένο με τον Θεό. Ο Θεός υπάρχει για μένα στο βαθμό που εγώ υπάρχω αυθεντικώς.

Συγκεφαλαιωτική παρατήρηση—3

Συγκεφαλαιώνω ακόμη μια φορά: ο άνθρωπος ως εγκόσμια όπαρξη είναι ένα αντικείμενο που μπορεί να γνωρισθεί. Επί παραδείγματι, με τις φυλετικές θεωρίες ταξινομείται κατά τύπους, με την ψυχανάλυση μελετάται το υποσυνείδητό του και η λειτουργία του, με τον μαρξισμό τον γνωρίζουμε ως ζωντανό ον που εργάζεται παραγωγικά και μέσω της παραγωγής του κυριαρχεί στη φύση και στην κοινωνία, όπου αυτές οι δύο διαδικασίες μπορούν να φθάσουν σε μίαν υποτιθέμενη τελειότητα. Όλοι αυτοί οι δρόμοι της γνώσης συλλαμβάνουν κάτι από τον άνθρωπο, κάτι που πράγματι συμβαίνει, αλλά ποτέ τον άνθρωπο στο σύνολό του. Όταν αυτές οι επιστημονικές θεωρίες προάγονται σε απόλυτη γνώση του ανθρώπου στο σύνολό του — και όλες το έχουν κάνει — χάνουν τον αυθεντικό άνθρωπο από τα μάτια τους και φέρνουν (σ' αυτούς που πιστεύουν σ' αυτές τις θεωρίες) τη συνείδηση του ανθρώπου, και εν τέλει την ίδια την ανθρωπινότητα, μέχρι τα όρια του εξαφανισμού. Το να είσαι άνθρωπος σημαίνει ελευθερία και σχέση με τον Θεό.

Έχει ύψιστο ενδιαφέρον να επιδιώξαστε στη γνώση του ανθρώπου, η οποία είναι αποδοτική όταν πραγματοποιείται με επιστημονική κρίση. Τότε γνωρίζουμε μεθοδικά τι και πώς και μέχρι ποιο όριο ξέρομε κάτι και πόσο λίγο είναι τούτο όταν το συγκρίνουμε με το σύνολο του δυνατού και πόσο ριζικά απρόσιτος παραμένει ο αυθεντικός άνθρωπος σ' αυτή τη γνώση. Τότε αποφεύγουμε τον κίνδυνο να κατασκεπασθεί ο άνθρωπος από μια ψευδογνώση περί αυτού.

Η οδήγηση—4

Καθώς γνωρίζουμε τα όρια της γνώσης, εμπιστευόμαστε τους εαυτούς μας με πλήρη διαύγεια στην οδήγηση που η ίδια η ελευθερία παρέχει στην ελευθερία μας, όταν αυτή στρέφεται προς τον Θεό.

Τούτο είναι το μεγάλο ερώτημα του ανθρώπου: από που λαβαίνει την οδήγηση. Διότι είναι σίγουρο πως η ζωή του δεν κυλάει όπως του ζώου, από γενεά σε γενεά, σταθερώς επαναλαμβανόμενη σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους. Αλλά η ελευθερία του ανθρώπου του διανοίγει, μαζί με την αβεβαιότητα της ύπαρξής του, και τις δυνατότητες να γίνει αυτό που αυθεντικώς μπορεί να είναι. Δόθηκε στον άνθρωπο να χειρισθεί με ελευθερία την

εμπειρική ύπαρξή του ως υλικό. Γι' αυτό μόνον αυτός έχει ιστορία, δηλαδή δεν ζει μόνον από τη βιολογική του κληρονομιά, αλλά κι από την παράδοση. Η εμπειρική ύπαρξη του ανθρώπου δεν κυλάει μόνον ως φυσική διαδικασία. Η ελευθερία του καλεί για οδήγηση.

Δεν θα συζητήσουμε εδώ την περίπτωση όπου την οδήγηση την υποκαθιστά η βία από άνθρωπο σε άνθρωπο. Εδώ συζητούμε για την έσχατη οδήγηση του ανθρώπου. Η θέση της φιλοσοφικής πίστης είναι η εξής: ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει με την οδήγηση του Θεού. Και θα εξηγήσουμε τι σημαίνει τούτο.

Μέσα στο απόλυτο (το άνευ όρων) πιστεύουμε πως αισθανόμαστε την οδήγηση του Θεού. Αλλά πώς είναι τούτο δυνατόν, όταν ο Θεός δεν είναι ψηλαφητός, όταν δεν υπάρχει κατά τρόπο αναντίρρητο; Όταν οδηγεί ο Θεός, από που μαθαίνει ο άνθρωπος τη θέλησή του; Υπάρχει καμμιά συνάντηση του ανθρώπου με τον Θεό; Και πώς τούτη πραγματοποιείται;

Σε αυτοβιογραφικές καταγραφές αναφέρεται πως σε κρίσιμες στιγμές της ζωής, ύστερα από μακρά αμφιβολία, προβάλλει αιφνίδια η βεβαιότητα. Αυτή η βεβαιότητα είναι, ύστερα από την αμηχανία και τον κλυδωνισμό, η ελευθερία του ενεργείν. Αλλά όσο αποφασιστικότερα ο άνθρωπος γνωρίζει τον εαυτό του ελεύθερα μέσα στην καθαρότητα αυτής της βεβαιότητας, τόσο σαφέστερα του προβάλλει η υπέρβαση, μέσω της οποίας αυτός υπάρχει.

Ο Κίρκεγκωρ επιτελούσε τον διαλογισμό του όλες τις ημέρες σε επαφή με την οδήγηση του Θεού, ώστε σταθερώς να γνωρίζει ότι βρίσκεται στο χέρι του Θεού. Μέσω αυτού που έκαμε και αυτού που του συνέβαινε στον κόσμο, άκουε τον Θεό. Κι ωστόσο ένιωθε το κάθε άκουσμα πολυσήμαντο. Δεν του παρεχόταν μια οδήγηση απτή και μια μονοσήμαντη εντολή, παρά ήταν οδήγηση μέσω της ίδιας της ελευθερίας, η οποία μόνη της αποφασίζει, γιατί γνωρίζει ότι είναι ριζωμένη σε υπερβατικά θεμέλια.

Η οδήγηση μέσω της υπέρβασης είναι διαφορετική από κάθε άλλη εγκόσμια οδήγηση, διότι υπάρχει μόνον ένας τρόπος οδήγησης διά του Θεού. Πραγματοποιείται επάνω στο δρόμο της ίδιας της ελευθερίας. Η φωνή του Θεού έρχεται από αυτό που αποκαλύπτεται στο ανθρώπινο άτομο, όταν τούτο βεβαιώνεται για τον εαυτό του, όταν ανοίγεται σ' ό,τι του προσέρχεται από το βάθος της παράδοσης και από το περιβάλλον.

Ο άνθρωπος οδηγείται με μέσο την κρίση του επάνω στα ενεργήματά του. Τούτη η κρίση εμποδίζει ή παρακινεί, διορθώνει ή επιβεβαιώνει. Η φωνή του Θεού ως κρίση επάνω στα ενεργήματα του ανθρώπου δεν έχει καμμιάν άλλη έκφραση μέσα στο χρόνο, από αυτή την κρίση του ανθρώπου επάνω στα αισθήματά του, στα κίνητρα και στις ενέργειές του. Στον ελεύθερο και ευθύ τρόπο της κρίνουσας αυτοσυνείδησης, στην αυτοκατηγορία και στην αυτοβεβαίωση, βρίσκει ο άνθρωπος έμμεσα την όχι οριστική και πάντοτε αμφίσημη κρίση του Θεού.

Ώστε, η ανθρώπινη κρίση είναι εξ αρχής λαθεμένη, όταν ο άνθρωπος μέσα στη φωνή του Θεού βρίσκει κάτι το οριστικό ή νομίζει ότι μπορεί να στηριχθεί σ' αυτό. Πρέπει να ξεσκεπάσουμε ανοικτίρμονα την προσωπική μας τάση για δύναμη, που ήδη ενυπάρχει στην αυτοϊκανοποίηση των ηθικών μας πράξεων και στο υποτιθέμενο αλάθητό μας.

Πράγματι, ο άνθρωπος δεν μπορεί να είναι ικανοποιημένος με τον εαυτό του πλήρως και οριστικά· όταν αυτοκρίνεται δεν μπορεί να στηρίζεται μόνο στον εαυτό του. Έχει ανάγκη από την κρίση των συνανθρώπων του για τις πράξεις του. Γι' αυτό είναι ευαίσθητος στις κρίσεις των ανθρώπων που τους έχει για ανωτέρους. Λιγότερο τον συγκινεί τι λένουν γι' αυτόν ο μέσος άνθρωπος, η μάζα και οι ξεπερασμένοι θεσμοί, μολονότι δεν είναι και ως προς αυτούς αδιάφορος. Αλλά εν τέλει, η αποφασιστική κρίση δεν είναι η κρίση αυτών που θεωρεί σπουδαίους, μολονότι τούτη είναι η μόνη προσιτή στον κόσμο. Αποφασιστική είναι η κρίση του Θεού.

Η πλήρης αυτάρκεια της κρίσης του ατόμου για τον εαυτό του, πράγματι, ποτέ δεν πραγματοποιείται. Πάντοτε δίνει ουσιαστική σημασία στην κρίση ενός άλλου. Τέτοια είναι η ζωντανή πηγή που εμπνέει στους πρωτογόνους την ηρωική τους στάση· πηγαίνουν προς τον θάνατο με αταλάντευτο θάρρος, αλλά και με τα μάτια στραμμένα προς τους άλλους. Η ελπίδα για μια άφθιτη δόξα παρηγορεί τους θνήσκοντες ήρωες της Έδδα.

Διαφορετικός είναι ο πραγματικά μοναξιασμένος ηρωισμός, ο οποίος δεν στηρίζεται στην κοινότητα ούτε προσβλέπει προς την υστεροφημία. Αυτή η γνήσια εσωτερική αυτάρκεια, ίσως είναι το αποτέλεσμα μιας ευτυχισμένης αρμονίας της προσωπικότητας με τον ίδιο τον εαυτό της· ίσως ακόμη τρέφεται ασύνειδα από την ουσία της ιστορικής παράδοσης, σαν της κοινότητας που αναφέραμε. Κι ωστόσο η συνείδησή του δεν βρίσκει μέσα στον παρόντα κόσμο κάτι που να στηριχθεί. Αλλά αν αυτός ο ηρωισμός δεν βυθισθεί στο μηδέν, δείχνει έναν βαθύ δεσμό μ' αυτό που πράγματι υπάρχει, και αν το εκφράζαμε σαφώς, θα ήταν η κρίση του Θεού μάλλον παρά του ανθρώπου.

Η καθολική αξίωση και η ιστορική απαίτηση—5

Όταν η αλήθεια της οδηγητικής κρίσης προκύπτει από μια εσωτερική πεποίθηση, χωρίζεται σε δύο μορφές: στην καθολική αξίωση και στην ιστορική απαίτηση.

Οι καθολικές ηθικές αξιώσεις έχουν μια εσωτερική πειστικότητα. Από την εποχή των Δέκα Εντολών αποτελούν μια μορφή της παρουσίας του Θεού. Αυτές οι αξιώσεις, πράγματι, μπορούν να αναγνωρισθούν και να ακολουθηθούν και από αυτούς που δεν πιστεύουν στον Θεό, με ένα δραστικό περιορισμό σ' αυτό που ο άνθρωπος μπορεί να κάνει από μόνος του. Αλλά αυτός που υπακούει σοβαρά στον ηθικό νόμο που δέχθηκε ελεύθερα, γνωρίζει να ακούει την υπέρβαση, ακριβώς μέσα σ' αυτή την ελευθερία.

Ωστόσο, οι καθολικής ισχύος εντολές και απαγορεύσεις δεν είναι επαρκείς για να καθοδηγήσουν την πράξη μέσα σε μια συγκεκριμένη κατάσταση. Στην εκάστοτε παρούσα ιστορική κατάσταση, η οδήγηση προέρχεται περισσότερο από μια άμεση και όχι παράγωγη¹⁰³ αξίωση του «αυτό πρέπει να κάνεις». Αυτό που το άτομο εν προκειμένω πιστεύει ότι ακούει πως οφείλει να κάμει, παρ' όλη τη βεβαιότητά του, παραμένει αμφίβολο. Η ουσία αυτού του ακούσματος, που είναι η οδήγηση του Θεού, εμπεριέχει τον κίνδυνο του λάθους.¹⁰⁴ Από εδώ προκύπτει η ταπεινότητα. Τούτη αποκλείει τη σιγουριά της βεβαιότητας, απαγορεύει τη γενίκευση των ενεργειών του σε αξίωση που να ισχύει για όλους και αποφεύγει τον φανατισμό. Ακόμη και η καθαρώτερη σαφήνεια του δρόμου που είδαμε κάτω από την οδήγηση του Θεού, δεν πρέπει να οδηγήσει σ' εκείνη την εσωτερική βεβαιότητα που να λέει πως είναι ο μόνος αληθινός δρόμος για όλους.

Διότι μπορεί αργότερα τα πάντα να πάρουν μια άλλη τροπή. Μπορούμε να πάρουμε τον λαθεμένο δρόμο ακόμη και μέσα στη φωτεινότητα. Ακόμη και η βεβαιότητα της απόφασης, στο βαθμό που εκδηλώνεται μέσα στον κόσμο, πρέπει να κρατάει κάποιο στοιχείο επιφύλαξης. Διότι η οίηση της κατοχής της απόλυτης αλήθειας είναι, πραγματικά, ο έσχατος κίνδυνος για την αλήθεια στον κόσμο αυτό. Στη στιγμιαία βεβαιότητα είναι απαραίτητη η ταπεινοφροσύνη του διηνεκούς ερωτήματος.

Μόνο μέσα στην αναδρομή είναι δυνατός ο μεγάλος θαυμασμός έναντι της ασύλληπτης οδήγησης. Αλλά και τούτο είναι αβέβαιο, αφού η οδήγηση του Θεού δεν είναι κάτι που το έχουμε στην κατοχή μας.

Από άποψη ψυχολογική, η φωνή του Θεού μόνο σε ύψιστες στιγμές είναι ακουστή. Από αυτές τις στιγμές και γι' αυτές τις στιγμές ζούμε.¹⁰⁵

Συμπεριφορά έναντι της υπέρβασης—6

Όταν ο άνθρωπος αποκτά την εμπειρία της οδήγησης μέσω της υπέρβασης, είναι γι' αυτόν η υπέρβαση πραγματική; Πώς ο άνθρωπος συμπεριφέρεται προς αυτήν;

Ο δεσμός της ουσίας μας με την υπέρβαση, μοιλονότι είναι γυμνός από συγκεκριμένες παραστάσεις, τηρεί όλη τη σοβαρότητά του στις αποφάσεις μας. Αλλά ως άνθρωποι αυτού του κόσμου αναζητούμε σημεία για να στηρίξομε τη βεβαιότητά μας σε κάτι το προφανές. Η ύψιστη προφάνεια στον κόσμο είναι η επικοινωνία από πρόσωπο σε πρόσωπο. Όστε, ο δεσμός μας με την υπέρβαση — για να μιλήσομε με όρους ανεπαρκείς — γίνεται καταδήλως παρών στη συνάντηση με τον προσωπικό Θεό. Η θεότητα έρχεται προς εμάς με τη μορφή του προσώπου, ενώ ταυτοχρόνως εμείς υψωνόμαστε σε ένα επίπεδο από όπου μπορούμε να μιλήσομε με τον ίδιο τον Θεό.

Οι δυνάμεις του κόσμου θέλουν να μας κατακυριεύσουν, να μας ρίξουν καταγής: ο φόβος του μέλλοντος, η αγωνιώδης προσκόλληση στην απόκτηση παρόντων αγαθών, η μέριμνα έναντι των φοβερών δυνατοτήτων. Έναντι αυτών και εν όψει του θανάτου ίσως μπορεί ο άνθρωπος να βρει μιαν εμπιστοσύνη που θα του επιτρέψει, έστω και στις ακραίες, ανερμήνευτες και χωρίς νόημα καταστάσεις, να πεθάνει εν ειρήνη.

Η εμπιστοσύνη στο θεμέλιο του Είναι μπορεί να εκδηλωθεί ως ελεύθερη χάρις, ως ειρήνη, που προκύπτει από την πίστη στην ύπαρξη του Θεού.

Στη ζωή, μας φαίνεται πως η ελευθερία μας μας φέρνει ενίοτε τη βοήθεια.

Ο πολιτισμός βλέπει τους θεούς και τους δαίμονες ως συμμάχους και ως εχθρούς του. Μπροστά στα γεγονότα, και στις ίδιες τις ανθρώπινες πράξεις, έχει τη συνείδηση πως «ένας Θεός το έκαμε τούτο». Μια τέτοια συνειδητοποίηση εξυψώνει τα γεγονότα και τα καθαγιάζει, αλλά ταυτοχρόνως τα διασκορπίζει μέσα στην πολυμορφία των βιοτικών και πνευματικών δυνατοτήτων της εμπειρικής ύπαρξης.

Αντίθετα, η βοήθεια του Θεού, για την αυθεντική αυτοσυνείδηση που γνωρίζει τον εαυτό της ως ριζικώς εξηρημένη, είναι η βοήθεια του Ενός. Όταν υπάρχει Θεός δεν υπάρχουν δαίμονες.

Τούτη τη βοήθεια του Θεού την περιορίζουν συχνά μέσα σε ένα ορισμένο νόημα, και έτσι τη χάνουν. Αυτό συμβαίνει όταν η προσευχή — ως συνάντηση με τον άορατο Θεό — ξεφεύγει, από τον γαλήνιο και σιωπηλό διαλογισμό, προς το πάθος της αναζήτησης του χεριού του προσωπικού Θεού, μέχρι την επίκληση αυτού του Θεού για την πραγματοποίηση πρακτικών σκοπών.

Για τον άνθρωπο που η ζωή του κατέστη διαφανής, όλες οι δυνατότητες, ακόμη κι αυτή η κατάσταση της αδιέξοδης εκμηδένισης, έχουν σταλεί από τον Θεό. Έτσι, κάθε κατάσταση είναι ένα καθήκον για την ελευθερία του ανθρώπου, ο οποίος εντός της ίσταται, αναπτύσσεται και αποτυχαίνει. Το καθήκον όμως δεν μπορεί να ορισθεί ως εγκοσμιωμένη επιδίωξη ευτυχίας, αλλά καθίσταται σαφές μέσω της υπέρβασης, αυτής της μόνης πραγματικότητας. Και αποκαλύπτεται (το καθήκον) στην απολυτότητα της (άνευ όρων) αγάπης, η οποία, ατελεύτητα ανοιχτή εξ αιτίας του Λόγου της, βλέπει τι είναι,¹⁰⁶ και μπορεί να διαβάσει στις αντικειμενικότητες του κόσμου τα σήματα της υπέρβασης.

Εκκλησιαστική αξίωση και φιλοσοφία—7

Είναι αλήθεια πως οι κληρικοί κατηγορούν την εγωιστική πρωτοβουλία του ατόμου να σχετισθεί με τον Θεό δια του φιλοσοφικού λογισμού. Αυτοί απαιτούν υπακοή μπροστά στον αποκεκαλυμμένο Θεό. Τους απαντούμε έτσι: το άτομο που φιλοσοφεί πιστεύει — πράγμα

που το αποφασίζει από τα βάθη του — στην υπακοή στον Θεό· χωρίς όμως να ξέρει, βάσει μιας αντικειμενικής εγγύησης, ποια είναι η θέληση του Θεού· μένει πάντοτε μέσα στον κίνδυνο. Ο Θεός ενεργεί μέσω της ελεύθερης απόφασης του ατόμου.

Οι κληρικοί συγγέουν την υπακοή στον Θεό με την υπακοή στους εγκόσμιους θεσμούς, όπως είναι η Εκκλησία, οι Γραφές και οι Νόμοι, τα οποία ισχύουν ως άμεση αποκάλυψη.

Εν τέλει, πράγματι, μια αληθινή σύμπτωση ανάμεσα στην υπακοή στους αντικειμενικούς εγκόσμιους θεσμούς και στην πηγαία εμπειρία της θέλησης του Θεού είναι δυνατή. Αλλά αυτή η σύμπτωση πρέπει να κατακτηθεί.

Όταν το άτομο που έχει προσωπική εμπειρία της θέλησης του Θεού αντιτίθεται προς τους εγκόσμιους θεσμούς, κινδυνεύει να εκτραπεί προς την αυθαιρεσία, και να μην ελέγξει την εμπειρία του στο γενικό και κοινοτικό επίπεδο. Και, αντίστροφα, αυτοί που θέτουν τους αντικειμενικούς θεσμούς εναντίον της θέλησης του Θεού, όπως τούτη την εβίωσαν τα άτομα, κινδυνεύουν να τους διαφύγει εκείνη η διακυβευτική υπακοή στον Θεό, έστω και εναντίον των αντικειμενικών θεσμών, καθώς δεν ακούν τη θέλησή του, η οποία μιλάει μέσα από την ίδια την πραγματικότητα.

Υπάρχει μια αμηχανία σ' αυτόν που προσκολλάται στους αξιόπιστους νόμους και στις εντολές μιας εξουσίας. Αντίθετα, υπάρχει η αυξανόμενη ευθύνη του ατόμου που ακροάται το σύνολο της ουσιαστικής πραγματικότητας.

Το ύψος του ανθρώπου εξαρτάται από το βάθος, μέσα από το οποίο βρίσκει την οδήγησή του από αυτά τα ακροάματα.

Το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να γίνεσαι άνθρωπος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ Ο ΚΟΣΜΟΣ

Ονομάζομε αντικειμενική πραγματικότητα (Realität) αυτο που μας είναι παρόν στην πράξη, αυτό που στη σχέση μας με τα πράγματα, με τα έμβια όντα και με τους ανθρώπους αντιστέκεται ή γίνεται ύλη. Γνωρίζομε την αντικειμενική πραγματικότητα στις καθημερινές μας ενασχολήσεις, στον χειρισμό των εργαλείων, στις τεχνικές εργασίες, στις αμοιβαίες σχέσεις μας με τους άλλους ανθρώπους, στις μεθόδους οργανώσεως και διοικήσεως.

Αντικειμενικότητα, επιστήμη, κοσμοείδωλο—1

Αυτό που συναντάμε στην πράξη, αποσαφηνίζεται με την επιστημονική γνώση και τούτη, ως θεωρητική γνώση της αντικειμενικότητας, με τη σειρά της, τίθεται ξανά στην υπηρεσία της πράξης.

Η επιστήμη, όμως, της αντικειμενικής πραγματικότητας ξεπερνάει τα άμεσα ενδιαφέροντα της εμπειρικής ύπαρξης. Η πράξη, η οποία ταυτοχρόνως είναι και αγώνας, στην προσπάθειά της να κυριαρχήσει στην ανθιστάμενη ύλη, αποτελεί μόνον μία από τις πηγές της επιστήμης. Ο άνθρωπος θέλει να γνωρίσει αυτό που πράγματι υπάρχει, ανεξάρτητα από κάθε πρακτικό ενδιαφέρον. Η βαθύτερη πηγή της επιστήμης είναι η καθαρή, αφοσιωμένη θεώρηση, η διαυγής εμβάθυνση, η ακρόαση των απαντήσεων που έρχονται από τον κόσμο.

Η γνώση γίνεται επιστημονική μέσω της μεθόδου, μέσω της συστηματικής ενοποίησης όλων των εκάστοτε γνωστών, δηλαδή μέσω μιας προόδου από την πολυπτυχία των ασύντακτων φαινομένων προς τις αρχές από τις οποίες εξαρτώνται όλα.

Αυτή η γνώση της αντικειμενικότητας φαίνεται να απολήγει σε ένα κοσμοείδωλο. Η συνολική αντικειμενικότητα πρέπει να προβάλλει στα μάτια μας ως ένας ενιαίος κόσμος με εσωτερική συνοχή, ως η συνολική κοσμοεικόνα όλου του αντικειμενικού κόσμου. Μολονότι πάντοτε αναγνωριζόταν πως ένα τέτοιο κοσμοείδωλο είναι ατελές και χρειάζεται συνεχώς διορθώσεις, ωστόσο αυτό το κοσμοείδωλο θεωρήθηκε προϊόν γνώσης και, κατ' αρχήν, ως η μορφή με την οποία το Είναι ως συνολική πραγματικότητα μας γίνεται προσιτό. Το κοσμοείδωλο πρέπει να περιλαμβάνει την ολότητα μιας γνώσης με εσωτερική συνοχή. Από την αρχή της ανθρώπινης γνώσης είχαν επινοηθεί κοσμοείδωλα· και ένα κοσμοείδωλο επιδιώκει κάθε φορά τη βεβαιότητα της ενιαίας γνώσης του συνολικού κόσμου.

Είναι αξιοσημείωτο, και έχει συνέπειες, το γεγονός ότι η αναζήτηση ενός συνολικού κοσμοειδώλου, εντός του οποίου ο κόσμος είναι και εμπερικλείεται ως όλον, αυτή η τόσο αυτονόητη επιθυμία για μια ολοκληρωτική κοσμοαντίληψη, στηρίζεται σε ένα θεμελιώδες σφάλμα, το οποίο μόνο στη νεώτερη εποχή έγινε εντελώς αντιληπτό.

Η κριτική επιστήμη, καθώς αναπτύσσεται, μας μαθαίνει πως όχι μόνο μέχρι τώρα όλα τα κοσμοείδωλα κατέρρευσαν ως ψευδή, αλλά κυρίως πως οι συστηματικές ενότητες της γνώσης, που πράγματι είναι έργο της επιστήμης, διαφέρουν μεταξύ τους θεμελιακά, και ουσιαστικά προκύπτουν από άλλες ρίζες. Τούτο γίνεται ολοένα και πιο σαφές με την αύξηση της επιστημονικής γνώσης. Ενώ οι ενότητες της γνώσης γίνονται καθολικότερες — πάνω απ' όλα στη φυσική — άλλο τόσο διαφορετικές δείχνονται οι πηγές ανάμεσα στις ενότητες, ανάμεσα στον φυσικό κόσμο, στον κόσμο της ζωής, στον κόσμο της ψυχής, στον κόσμο του πνεύματος. Είναι αλήθεια πως τούτοι οι κόσμοι βρίσκονται σε συνεπαφή. Είναι ταξιθετημένοι ιεραρχικά κατά τρόπο που η πραγματικότητα της επομένης βαθμίδας να προϋποθέτει την πραγματικότητα της προηγούμενης, ενώ η πραγματικότητα της προηγούμενης φαίνεται ότι

μπορεί να υφίσταται χωρίς την επομένη. Επί παραδείγματι: δεν υπάρχει ζωή χωρίς ύλη, αλλά υπάρχει ύλη χωρίς ζωή. Έγιναν μάταιες προσπάθειες να εξαχθεί η επομένη βαθμίδα από την προηγούμενη, αλλά κάθε φορά κατέληγαν στο τέλος να δείξουν ακόμη σαφέστερα το χάσμα που τις χωρίζει. Η ολότητα του κόσμου, στην οποία ανήκουν όλες οι ενότητες οι υποκείμενες στην επιστημονική έρευνα, η ίδια δεν είναι μια ενότητα, τέτοια που να περιγραφεί από μια γενική θεωρία, ή που ως ιδέα να φωτίζει την επιστημονική έρευνα. Δεν υπάρχει κοσμοείδωλο, παρά μόνο μια συστηματοποίηση των επιστημών.

Τα κοσμοείδωλα αποτελούν πάντοτε μερική γνώση του κόσμου, η οποία λαθεμένα απολυτοποιείται σε κατ' εξοχήν κοσμική πραγματικότητα. Από τις διάφορες βασικές ιδέες επιστημονικής έρευνας προκύπτουν ξεχωριστές προοπτικές. Κάθε κοσμοείδωλο είναι ένα τμήμα του κόσμου· ο ίδιος ο κόσμος δεν εξεικονίζεται. Το «επιστημονικό κοσμοείδωλο», που υποτίθεται ότι διέφερε από το μυθικό, ήταν πάντοτε ένα νέο μυθικό κοσμοείδωλο, καμωμένο με μέσα επιστημονικά και με λιγοστό μυθικό περιεχόμενο.

Ο κόσμος δεν είναι αντικείμενο· εμείς είμαστε πάντοτε στον κόσμο· εντός του αντιμετωπίζουμε αντικείμενα, αλλά ποτέ δεν εκλαμβάνομε τον ίδιο για αντικείμενο. Οι μεθοδικά έρευνθέντες ορίζοντες μας πηγαίνουν πολύ μακριά, όπως είναι η εικόνα των αστρικών νεφελωμάτων, μεταξύ των οποίων ο δικός μας γαλαξίας με τα δισεκατομμύρια τους ήλιους του είναι ένας μεταξύ εκατομμυρίων, και όπως είναι η μαθηματική εικόνα της ύλης εν γένει. Αλλά όλα αυτά που πάντοτε τα βλέπομε εδώ, είναι όψεις των φαινομένων, δεν είναι το θεμέλιο των πραγμάτων, δεν είναι ο συνολικός κόσμος.

Ο κόσμος είναι ανοιχτός. Δεν μπορεί να εξηγηθεί από μόνος του, αλλά μέσα στον κόσμο το ένα πράγμα εξηγείται από το άλλο, επ' άπειρον. Κανένας δεν γνωρίζει προς ποια όρια θα κατευθυνθεί η μελλοντική επιστημονική έρευνα, ποιες άβυσσοι ακόμη θ' ανοιγούν μπροστά της.

Η αγνωσία—2

Η παραίτηση από μίαν εικονική αναπαράσταση του κόσμου είναι ήδη αξίωση της επιστημονικής κριτικής, αλλά και προϋπόθεση για τη φιλοσοφική διείσδυση στο Είναι. Είναι αλήθεια πως προϋπόθεση της φιλοσοφικής συνειδητοποίησης του Είναι είναι η γνωριμία με όλους τους κλάδους της επιστημονικής έρευνας. Αλλά το κρυμμένο νόημα της επιστημονικής γνώσης του κόσμου φαίνεται ωστόσο να είναι ή, μέσω της έρευνας, κατάληξη στα όρια όπου μπροστά στην πιο φωτεινή γνώση διανοίγεται ο χώρος της αγνωσίας. Διότι μόνον η τέλεια γνώση μπορεί να πραγματοποιήσει την αυθεντική αγνωσία. Τότε φανερώνεται αυτό που αυθεντικά υπάρχει, όχι με τη μορφή μιας γνωστής κοσμεικόνας, αλλά με την επίτευξη της αγνωσίας, η οποία πραγματοποιείται μόνον μέσω της επιστημονικής γνώσης· όχι χωρίς αυτήν, αλλά ούτε και πριν από αυτήν. Αυτό είναι το πάθος της γνώσης: μέσω της ύψιστης ανόδου του, φθάνει ακριβώς στο σημείο όπου η γνώση αποτυχαίνει. Στην αγνωσία, αλλά μόνον μέσα στην πεπληρωμένη και κατακτημένη αγνωσία, βρίσκεται μια αναντικατάστατη πηγή της συνειδήσής μας για το Είναι.

Η ερμηνεία—3

Και με έναν άλλο τρόπο μπορούμε να διερευνήσομε την πραγματικότητα του κόσμου. Η γνώση που την αποκτούμε με την επιστημονική μέθοδο τίθεται κάτω από αυτή τη γενική πρόταση: Όλη η γνώση είναι ερμηνεία. Η μέθοδος που χρησιμοποιούμε για να κατανοήσομε τα κείμενα είναι ανάλογη με τη μέθοδο κατανόησης του Είναι. Αυτή η αναλογία δεν είναι τυχαία.

Διότι από το Είναι δεν έχομε παρά μόνο τις ερμηνείες του. Όταν το διατυπώνωμε, το κατέχομε με τη σημασία των λέξεων που προφέρομε· και μόνον αυτό που συλλαμβάνομε με τη γλώσσα

εμπίπτει στο χώρο της γνώσης. Αλλά ήδη πριν από τη δική μας (φιλοσοφική) ομιλία, το Είναι, με τη μορφή της σημασίας, υπάρχει για μας μέσα στη γλώσσα της πρακτικής συναναστροφής με τα πράγματα· το Είναι πάντοτε ορίζεται αναφερόμενο σε κάτι άλλο. Το Είναι υπάρχει για μας μόνο μέσα στις συνάψεις των σημασιών του. Το Είναι και η γνώση του Είναι, τα όντα του κόσμου και η γλώσσα μας που μιλάει γι' αυτά, συνθέτουν ένα πλέγμα πολυπύχων σημασιών. Για μας, το Είναι δεν είναι παρά ένα ερμηνευμένο - Είναι (Ausgelegtsein).

Η σημασία εμπερικλείει έναν χωρισμό από κάτι, δηλαδή από αυτό που σημαίνεται, όπως η εικόνα από το εικονιζόμενο. Όταν συλλαμβάνεται το Είναι ως ερμηνευμένο - Είναι, φαίνεται πως πρέπει να κάνουμε τον διαχωρισμό κατά τον ίδιο τρόπο: Η ερμηνεία ερμηνεύει κάποιο πράγμα· η ερμηνεία μας στέκεται απέναντι στο ερμηνευόμενο, απέναντι στο ίδιο το Είναι. Αλλά αυτός ο διαχωρισμός δεν πετυχαίνει. Διότι δεν μας μένει τίποτε το σταθερό, που μπορούμε να το γνωρίσουμε αμέσως, που απλώς χρειάζεται να ερμηνευθεί και δεν είναι το ίδιο μια ερμηνεία. Αυτό που πάντοτε γνωρίζουμε είναι μόνο μια δέσμη φωτός που ρίχνει η ερμηνεία μας επάνω στο Είναι, ή η σύλληψη μιας ερμηνευτικής δυνατότητας. Το Είναι στο σύνολό του πρέπει να είναι καμωμένο κατά τέτοιο τρόπο, που να καθιστά σ' εμάς δυνατή μια απειρία ερμηνειών.

Αλλά η ερμηνεία δεν είναι αυθαίρετη. Όταν είναι ορθή, έχει έναν αντικειμενικό χαρακτήρα. Το Είναι επιβάλλει αυτές τις ερμηνείες. Όλοι οι τρόποι του Είναι, είναι για μας πράγματι τρόποι της σημασίας, αλλά ωστόσο τρόποι μιας σημασίας υποχρεωτικής. Συνεπώς η θεωρία των κατηγοριών ως θεωρία των δομών του Είναι εξεικονίζει τους τρόπους του Είναι, ως τρόπους της σημασίας· όπως επί παραδείγματι είναι οι κατηγορίες του «αντικειμενικού» στην ταυτότητα, στη σχέση, στην αιτία και στο αποτέλεσμα, ή στην ελευθερία, στην έκφραση κ.λ.π.

Όλο το Είναι στην πολυσημαντότητά του είναι για μας σαν μια απειρία αντικατοπτρισμών.

Επίσης, οι τρόποι της αντικειμενικής πραγματικότητας είναι τρόποι του ερμηνευμένου - Είναι. Η ερμηνεία σημαίνει πως το ερμηνευόμενο δεν είναι η ουσιαστική πραγματικότητα αυτού του ίδιου του Είναι, παρά ένας τρόπος εκδήλωσής του. Η απόλυτη πραγματικότητα δεν συλλαμβάνεται ευθέως από μια ερμηνεία. Κάθε φορά που εκλαμβάνουμε το περιεχόμενο μιας ερμηνείας ωςάν την ίδια την πραγματικότητα, η γνώση μας παραστρατεί.

Η φαινομενικότητα της εμπειρικής ύπαρξης—4

Τον χαρακτήρα της αντικειμενικής πραγματικότητας του κόσμου μπορούμε βασικά να τον εκφράσουμε ως φαινομενικότητα της εμπειρικής ύπαρξης. Ότι εξετάσαμε μέχρι τώρα: η αμφιρρέπεια όλων των τρόπων της αντικειμενικής πραγματικότητας, ο χαρακτήρας των κοσμοειδών ως απλών σχετικών προοπτικών, το ότι η γνώση έχει τη μορφή της ερμηνείας, το ότι το Είναι δίνεται σε μας με τον διχασμό σε υποκείμενο - αντικείμενο· αυτά τα θεμελιακά χαρακτηριστικά της δυνατής σ' εμάς γνώσης σημαίνουν: όλα τα αντικείμενα είναι μόνον φαινόμενα· κανένα γνωρισμένο Είναι δεν είναι το Είναι καθαυτό και στην ολότητά του. Η φαινομενικότητα της εμπειρικής ύπαρξης αποσαφηνίσθηκε πλήρως από τον Καντ. Μολονότι δεν είναι υποχρεωτική, διότι η ίδια δεν είναι εξαντικειμενισμένη, γίνεται συλληπτή με την πράξη της υπέρβασης, έτσι ώστε να μη διαφεύγει από τον νου τον ικανό στην υπέρβαση. Αλλά δεν προσθέτει στη μέχρι τώρα γνώση τίποτε το νέο, παρά πραγματοποιεί μια μεταστροφή ολόκληρης της συνείδησης που έχομε για το Είναι. Από εδώ προκύπτει το αιφνίδιο, αλλά ανώλεθρο φως, όταν σκεφτόμαστε φιλοσοφικά επάνω στο κοσμικό Είναι. Χωρίς αυτό το φως, όλες οι φιλοσοφικές προτάσεις κατά βάσιν παραμένουν ακατανόητες, διότι δεν επληρώθησαν από αυτή την πνευματική εμπειρία.

Δεν είναι μόνο τα απόλυτα κοσμοειδωλα που καταρρέουν. Ο Κόσμος είναι ανοιχτός και η γνώση του διασπαθίζεται σε πολλές προοπτικές, διότι δεν ανάγεται σε μια μοναδική αρχή. Το

κοσμικό Είναι, στην ολότητά του, δεν αποτελεί αντικείμενο της γνώσης.

Ο κόσμος ως εφήμερη υπαρκτότητα μεταξύ Θεού και υπόστασης—5

Υπέρβαση του κόσμου—α

Βαθύνομε περαιτέρω τη συνείδηση που έχουμε για το κοσμικό Είναι σε σχέση με αυτά που ήδη είπαμε για τον Θεό και την υπόσταση. Φθάνομε σ' αυτή τη φράση: Η αντικειμενική πραγματικότητα του κόσμου έχει μίαν εφήμερη υπαρκτότητα μεταξύ του Θεού και της υπόστασης.

Η καθημερινότητα φαίνεται πως διδάσκει το αντίθετο: για μας τους ανθρώπους ο κόσμος, ή κάτι μέσα στον κόσμο, ισχύει ως απόλυτο. Και σ' αυτούς τους ανθρώπους που τόσα πολλά πράγματα τα έκαμαν έσχατο περιεχόμενο της ουσίας των, μπορούμε να τους πούμε, μαζί με τον Λούθηρο: αυτό που επάνω του στηρίζεσαι, αυτό που επάνω του υπολογίζεις, αυτό πράγματι είναι ο Θεός σου. Ο άνθρωπος δεν μπορεί παρά να απολυτοποιήσει κάτι. Το κάνει τούτο θεληματικά και συνειδητά ή όχι, τυχαία και περιπτωσιακά ή αποφασιστικά και με συνέχεια. Για τον άνθρωπο υπάρχει κάτι σαν τόπος του απολύτου. Δεν μπορεί να τον αποφύγει. Πρέπει να τον καλύψει.

Η ιστορία των χιλιετιών δείχνει θαυμαστές εμφανίσεις ανθρώπων, οι οποίοι υπερέβησαν τον κόσμο. Ινδοί ασκητές — και μερικοί μοναχοί στην Κίνα και στην Δύση — άφησαν τον κόσμο για να βιώσουν τη συνείδηση του απολύτου μέσα σ' έναν απράγματο διαλογισμό. Ο κόσμος ήταν ωσάν εξαφανισμένος, και το Είναι — το οποίο, ιδωμένο από την άποψη του κόσμου, είναι ένα τίποτε — ήταν το παν.

Οι Κινέζοι μυστικοί ελευθερώθηκαν από τα δεσμά της εγκόσμιας επιθυμίας για να υψωθούν προς την καθαρή θέαση, από όπου όλη η εμπειρική πραγματικότητα γίνεται γλώσσα, διαφάνεια, φευγατικό φανέρωμα της αιωνιότητας και ατελεύτητη παρουσία του νόμου της. Γι' αυτούς, ο χρόνος έσβηνε μέσα στην αιωνιότητα και ο κόσμος τουςμίλαγε με τη γλώσσα της αιώνιας παρουσίας.

Δυτικοί επιστήμονες, φιλόσοφοι, ποιητές, ενίοτε και άνθρωποι της δράσης, πέρασαν από τον κόσμο και, παρά τον στενό δεσμό τους με αυτόν, φαίνονταν σαν να έρχονταν συνεχώς από αλλού. Καθώς προέρχονταν από μια μακρινή πατρίδα, βρήκαν μέσα στον κόσμο τους εαυτούς των και τα πράγματα· και δεμένοι με τον πιο εσώτερο δεσμό μ' αυτά, υπερέβησαν ωστόσο τις έγχρονες φανερώσεις των για χάρη της ανάμνησης του αιωνίου.

Κατά της αρμονικότητας του Είναι και του μηδενιστικού καθημαγμού· η ετοιμότητα ακρόασης της γλώσσας και του κρυμμένου Θεού—β

Εμείς οι άλλοι, που είμαστε δεμένοι με τον κόσμο και που δεν βρήκαμε αυτό το θεμέλιο στο Είναι με την σαφή βεβαιότητα της βιοτικής πράξης και της γνώσης, προσπαθούμε να αποτιμήσουμε τον κόσμο:

Σε ευτυχισμένες καταστάσεις, η μαγεία της εγκόσμιας πληρότητας μας παραπλανά και μας κάνει να βλέπομε τον κόσμο ως ένα εναρμόνιο Είναι. Αλλά τότε εξανίσταται η εμπειρία που έχουμε για το αποτρόπαιο κακό και η απελπισία που κοιτάζει καταπρόσωπο μια τέτοια πραγματικότητα. Και προκαλεί την ιδέα της αρμονικότητας του Είναι, αντιπαραθέτοντας τον μηδενισμό, με τη φράση: τα πάντα είναι παράλογα.

Η αμερόληπτη αναζήτηση της αλήθειας πρέπει να καταδείξει την αναλήθεια τόσο της άποψης του αρμονικού Είναι όσο και του μηδενιστικού καθημαγμού. Και στα δύο υπάρχει μια ολοκληρωτική κρίση, και κάθε ολοκληρωτική κρίση για τον κόσμο και τα πράγματα στηρίζεται

επάνω σε ανεπαρκή γνώση. Απόκειται σ' εμάς τους ανθρώπους να απορρίψουμε την παγίωση των αντιτιθεμένων ολοκληρωτικών κρίσεων και να είμαστε αδιάκοπα έτοιμοι να αφουγκραζόμαστε τι μας λένε τα συμβάντα, το πεπρωμένο, και η ίδια μας η πράξη, κατά την έγχρονη διαδρομή της ζωής μας. Μια τέτοια ετοιμότητα περιλαμβάνει δύο θεμελιακές εμπειρίες:

Πρώτον: Την εμπειρία της απόλυτης υπερβατότητας του Θεού έναντι του κόσμου: ο κρυμμένος Θεός υποχωρεί ολοένα και μακρύτερα, όταν θέλω να τον συλλάβω κατά τρόπο γενικό και μόνιμο· είναι δε ασύλληπτα πλησίον μέσω της απόλυτης ιστορικότητας που έχει η μορφή της γλώσσας του μέσα σε μιαν ανεπανάληπτη κατάσταση (Situation).

Δεύτερον: Την εμπειρία της γλώσσας του Θεού μέσα στον κόσμο: Ο κόσμος δεν υπάρχει αφ' εαυτού του, αλλά μιλάει ο Θεός σ' αυτόν, πάντοτε με γλώσσα πολυσήμαντη, η οποία μπορεί να γίνει μονοσήμαντη μέσα στην ιστορικότητα της υποστασιακής στιγμής, χωρίς να επιδέχεται γενίκευση.

Οι αρχές της πίστης και ο λόγος του Θεού στον κόσμο—γ

Η ελευθερία που ατενίζει το Είναι δεν βλέπει τον κόσμο καθεαυτόν, τον κόσμο όπως είναι, ως κάτι το έσχατο. Σ' αυτόν συναντώνται αυτό που είναι αιώνιο κι αυτό που εμφανίζεται έγχρονο.

Ωστόσο, δεν αποκτούμε την εμπειρία του αιώνιου Είναι έξω από αυτό που για μας γίνεται αντικειμενική έγχρονη εμφάνιση. Διότι αυτό που υπάρχει για μας πρέπει να φανερωθεί μέσα στη χρονικότητα του κόσμου· δεν υπάρχει άμεση γνώση του Θεού και της υπόστασης. Εδώ υπάρχει μόνον η πίστη.

Οι αρχές της πίστης — ο Θεός υπάρχει· η απόλυτη αξίωση υπάρχει· ο άνθρωπος είναι πεπερασμένος και ελλιπής· ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει με την οδήγηση του Θεού — καθιστούν αισθητή την αλήθεια τους, μόνο στο βαθμό που πραγματοποιούνται μέσα στον κόσμο ως λόγος του Θεού. Αν ο Θεός απέφευγε τον κόσμο και κατευθυνόταν άμεσα προς την υπόσταση, τότε αυτό το συμβάν θα ήταν ανεπικοινωνήτο. Όλη η αλήθεια των γενικών αρχών μιλάει μέσα από τη μορφή μιας παράδοσης, που γίνεται πιο συγκεκριμένη μέσα στη ζωή· η ατομική συνείδηση ξυπνάει μέσα στην αλήθεια μέσω αυτών των μορφών: «Καθώς είπαν οι πατέρες μας...». Ένα απροσμέτρητο ιστορικό βάθος μιλάει μέσα από τις διατυπώσεις αυτές: «Χάριν του αγίου ονόματός σου»... «Αθανασία»... «Αγάπη»...

Όσο περισσότερο γενικές είναι οι αρχές της πίστης, τόσο λιγότερη ιστορικότητα εμπεριέχουν. Εγείρουν την υψηλή τους αξίωση μέσα στην καθαρή αφαίρεση. Αλλά κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει μόνο με τέτοιες αφαιρέσεις· όταν λείπει η συγκεκριμένη πλήρωσή τους, διατηρούν μιαν ελάχιστη αξία ως οδηγητικοί μίτοι για την ανάμνηση και την ελπίδα. Ταυτοχρόνως όμως έχουν μιαν αποκαθαρτική ισχύ: μας ελευθερώνουν από τα δεσμά της υλικότητας και από τη δεισιδαιμονική στενότητα, και μας βοηθούν να αφομοιώσουμε τη μεγάλη παράδοση και να την εμπραγματώσουμε μέσα στο παρόν.

Παράδοση στον κόσμο και στον Θεά—δ

Ο Θεός είναι το Είναι, στο οποίο η χωρίς επιφύλαξη παράδοσή μου αποτελεί την αυθεντική ροπή της υπόστασης. Αυτό στο οποίο αφοσιώνομαι στον κόσμο, μέχρι που να προσφέρω και τη ζωή μου, βρίσκεται σε σχέση με τον Θεό, υπό τον όρο της πίστης στη θέληση του Θεού και κάτω από διαρκή έλεγχο. Διότι η τυφλή αφοσίωση του ανθρώπου υπηρετεί απερίσκεπτα τη δύναμη, η οποία τον υπερβαίνει απλώς ως γεγονός και όχι μέσω της φωτισμένης συνείδησης, υπηρετεί επιμάρτως (επειδή δεν βλέπει, δεν ρωτάει, δεν σκέφτεται) ίσως και τον «διάβολο».

Με την αφοσίωση στην αντικειμενική πραγματικότητα του κόσμου — το άφευκτο μέσο για την αφοσίωση στον Θεό — αναπτύσσεται η αυτοσυνείδηση, η οποία ταυτοχρόνως αυτοβεβαιώνεται μέσω αυτού στο οποίο προσφέρεται. Αλλά όταν όλη η εμπειρική ύπαρξη διαχυθεί μέσα στην αντικειμενική πραγματικότητα, στην οικογένεια, στον λαό, στο επάγγελμα, στο κράτος, στον κόσμο, και όταν ωστόσο η πραγματικότητα αυτού του κόσμου υπολειφθεί, τότε η απελπισία έναντι του μηδενός θα υπερνικηθεί μόνο μέσω της αποφασιστικής αυτοβεβαίωσης, η οποία υπερβαίνει την πραγματικότητα του κόσμου, και στέκεται μόνη μπροστά στον Θεό και υπάρχει από τον Θεό. Μόνο όταν προσφερόμαστε στον Θεό, και όχι στον κόσμο, μας προσφέρεται η ίδια η αυτοσυνείδηση, την οποία λαβαίναμε ως ελευθερία, για να τη βεβαιώσουμε στον κόσμο.

Ο μύθος της παγκόσμιας υπερβατικής ιστορίας—ε

Στην εφήμερη υπαρκτότητα του κόσμου, που επιτελείται μεταξύ Θεού και υπόστασης, ανήκει ένας μύθος, ο οποίος — κατά τις βιβλικές κατηγορίες — βλέπει τον κόσμο ως φαινόμενο μιας υπερβατικής ιστορίας: από τη δημιουργία του κόσμου μέχρι την έκπτωση και από τους αναβαθμούς της σωτηρίας μέχρι τη συντέλεια του κόσμου και την αποκατάσταση των πάντων. Κατά τον μύθο αυτό, ο κόσμος δεν υπάρχει αφ' εαυτού του, αλλά έχει προσωρινή ύπαρξη μέσα σε μια υπερβατική διαδικασία. Ο κόσμος είναι παροδικός, και μέσα σ' αυτή την παροδικότητα, η αληθινή πραγματικότητα είναι ο Θεός και η υπόσταση.

Το αιώνιο αναφαίνεται στον κοσμικό χρόνο. Και μέσα στο χρόνο γνωρίζει ο άνθρωπος τον εαυτό του ως άτομο. Αυτή η εγχρονη εμφάνιση έχει ένα παράδοξο χαρακτήρα: μέσα σ' αυτήν και από αυτήν αποφασίζεται κάτι, που καθαυτό είναι αιώνιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Έχομε μιλήσει για τις θεμελιώδεις φιλοσοφικές αρχές της πίστης: Ο Θεός υπάρχει· η απόλυτη αξίωση υπάρχει· ο άνθρωπος είναι πεπερασμένος και ελλιπής· ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει με την οδήγηση του Θεού· η πραγματικότητα του κόσμου έχει μια εφήμερη υπαρκτικότητα ανάμεσα στον Θεό και στην υπόσταση. Αυτές οι πέντε αρχές ενισχύονται αμοιβαίως και προβάλλονται αλληλοδιαδόχως. Αλλά κάθε μία έχει τη δική της πηγή μέσα σε μια θεμελιακή εμπειρία της υπόστασης.

Η αμφισβήτηση των πέντε θεμελιακών αρχών της πίστης—1

Καμιά από αυτές τις πέντε θεμελιώδεις αρχές δεν επιδέχεται απόδειξη, σαν να ήταν πεπερασμένη γνώση ενός αντικειμένου του κόσμου. Η αλήθεια τους είναι μόνον «ένδειξη» μέσω της προσοχής, η «διαφώτιση» μέσω της συλλογής, η «ανάμνηση» μέσω της ανακλήσεως. Δεν αποτελούν δογματικές ομολογίες, αλλά — παρά τη δύναμη πίστης που τις συνοδεύει — παραμένουν εκκρεμείς μέσα στην αγνωσία. Τις ακολουθώ, όχι γιατί τις ομολογώ υποτασσόμενος σε μια εξουσία, αλλά γιατί δεν μπορώ να διαχωρίσω την ουσία μου από την αλήθεια τους.

Τρομάζει κανείς μπροστά στην απλή προφορά αυτών των αρχών. Πολύ γρήγορα τις χειρίζονται σαν μια γνώση, και έτσι χάνουν το νόημά τους. Πολύ εύκολα γίνονται δόγμα, το οποίο παίρνει τη θέση της πραγματικότητας. Αυτό που θέλουν είναι η κοινωνήσή τους, ώστε μέσω αυτών να συνεννοηθούν μεταξύ τους οι άνθρωποι· για να βεβαιωθούν μέσω της επικοινωνίας, για να ξυπνήσουν αυτόν που θέλει να τις συναντήσει. Ωστόσο, παραπλανούν αυτόν που τις εκλαμβάνει ως μονοσήμαντες διατυπώσεις και τον οδηγούν προς την ψευδογνώση.

Η διατύπωση μιας ιδέας απαιτεί τη συζήτηση. Διότι όταν σκεφτόμαστε, διανοίγονται δύο δυνατότητες: μπορεί να φθάσουμε στην αλήθεια ή να αποτύχουμε. Έτσι, όλες οι θετικές διατυπώσεις συνδέονται με την άμυνα κατά του σφάλματος· δίπλα στα εύτακτα οικοδομήματα της σκέψης βρίσκουμε την ανατροπή. Γι' αυτό, η ανάπτυξη των θετικών διατυπώσεων πρέπει να διαπεράται από αρνητικές κρίσεις, από περιορισμούς και από εξαιρέσεις. Στο βαθμό όμως που πρόκειται για τη φιλοσοφική διερεύνηση, τούτος ο αγώνας των συζητήσεων δεν είναι αγώνας για την εξουσία, αλλά ένας δρόμος για τον διαφωτισμό μέσω των ερωτημάτων, αγώνας για την καθαρότητα της αλήθειας, όπου θέτομε στη διάθεση του αντιπάλου όλα τα διανοητικά όπλα, με τα οποία υπερασπιζόμε την πίστη μας.

Στον φιλοσοφικό χώρο, όταν ερωτώμαι πρέπει να δώσω άμεσες απαντήσεις. Υπάρχει Θεός; Υπάρχει η απόλυτη (η άνευ όρων) αξίωση στην εμπειρική ύπαρξη; Είναι ο άνθρωπος ελλιπής; Υπάρχει η οδήγηση του Θεού; Είναι ο κόσμος εκκρεμής και εφήμερος; Όταν μου αντιπαρατίθενται οι διατυπώσεις της απιστίας, όπως οι παρακάτω, είμαι αναγκασμένος να απαντήσω.

Πρώτον: Δεν υπάρχει Θεός, διότι υπάρχει μόνον ο κόσμος και οι νόμοι των συμβάντων του· Θεός είναι ο κόσμος.

Δεύτερον: Δεν υπάρχει απόλυτη (άνευ όρων) αξίωση, διότι οι αξιώσεις που ακολουθώ γεννήθηκαν μέσα στο χρόνο και μεταβάλλονται. Τελούν υπό τον όρο της συνήθειας, της άσκησης, της ιστορικής παράδοσης, της υπακοής· το κάθε τι είναι όρος για το άλλο, επ' άπειρον.

Τρίτον: Ο άνθρωπος επιδέχεται ολοκλήρωση, διότι μπορεί να είναι ένα τόσο επιτυχημένο ον, όπως είναι και το ζώο· μπορεί κανείς να τον εκθρέψει. Δεν υπάρχει καμιά θεμελιακή έλλειψη, δεν υπάρχει καμιά ριζική ρωγμή στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος δεν είναι καμιά ενδιάμεση πραγματικότητα, αλλά είναι πλήρης και ολόκληρος. Βεβαίως, όπως όλα στον κόσμο, είναι κι αυτός διαβατικός, αλλά είναι αυθύπαρκτος, αυτοτελής και αυτάρκης στον κόσμο του.

Τέταρτον: Δεν υπάρχει καμιά θεία οδήγηση· αυτή η οδήγηση είναι ψευδαίσθηση και αυταπάτη. Ο άνθρωπος έχει τη δύναμη να ακολουθεί τον εαυτό του και μπορεί να στηριχθεί στις δικές του δυνάμεις.

Πέμπτον: Ο φυσικός κόσμος είναι το παν· η αντικειμενικότητά του είναι η μόνη και η αυθεντική πραγματικότητα. Ουδεμία υπέρβαση υπάρχει. Είναι αλήθεια πως στον κόσμο τα πάντα είναι διαβατικά, αλλά ο ίδιος ο κόσμος είναι απόλυτος, αιώνιος και όχι εφήμερος, δεν τελεί υπό μεταβατικήν εκκρεμότητα.

Μπροστά σε τέτοιες αποφάνσεις απιστίας, το φιλοσοφικό έργο είναι διττό: να κατανοήσει την προέλευσή τους και να αποσαφηνίσει την αλήθεια της πίστης.

Οι αξιώσεις του διαφωτισμού—2

Η απιστία θεωρείται προϊόν του διαφωτισμού.¹⁰⁷ Αλλά τι είναι διαφωτισμός;

Οι αξιώσεις του διαφωτισμού στρέφονται εναντίον της τυφλότητας της ανεξέταστης παραδοχής των υποτιθεμένων αληθειών· εναντίον των πράξεων που δεν μπορούν να πραγματοποιήσουν αυτό που εννοούν — όπως είναι οι μαγικές πράξεις — διότι αποδεικνύεται ότι στηρίζονται σε λαθεμένες υποθέσεις· εναντίον των περιορισμών στην εξέταση και στην έρευνα· εναντίον αναχρονιστικών προκαταλήψεων. Ο διαφωτισμός απαιτεί αδιάκοπη προσπάθεια για διείσδυση και μια κριτική συνείδηση έναντι της ποιότητας και των ορίων κάθε γνώσης.

Είναι απαίτηση του ανθρώπου να κατανοεί αυτό που εννοεί, αυτό που θέλει κι αυτό που κάνει, θέλει να σκεφθεί μόνος του. Θέλει να συλλάβει με τη διάνοιά του και κατά το δυνατό να αποδείξει αυτό που είναι αληθινό. Απαιτεί να συναρτά τη γνώση του προς μια εμπειρία, που βασικά είναι προσιτή στον καθένα. Αναζητά το δρόμο που οδηγεί στην προέλευση των προφανειών, αντί τούτες να του τίθενται ως έτοιμα προϊόντα προς παραδοχήν. Θέλει να κατανοήσει κατά ποιάν έννοια ισχύει μια απόδειξη και σε ποιο όριο η διάνοια αποτυχαίνει. Θα επιθυμούσε επίσης να θεμελιώσει λογικά αυτό που εν τέλει είναι αθεμελίωτη υπόθεση και πρέπει να το κάμει θεμέλιο της ζωής του: για την αυθεντία που ακολουθεί, για το σεβασμό που αισθάνεται, για την εκτίμηση που τρέφει προς τις σκέψεις και τις πράξεις των μεγάλων ανθρώπων, για την εμπιστοσύνη την οποία παρέχει σε κάτι που, επί του παρόντος και γι' αυτή την κατάσταση (Situation) ή γενικά, είναι δυσύλληπτο ή ασύλληπτο. Ακόμη και στην υποταγή θέλει να ξέρει γιατί υποτάσσεται. Όλα όσα εκλαμβάνει ως αληθινά και όλα όσα πράττει ως ορθά, χωρίς εξαίρεση, τα θέτει υπό τον όρο ότι ο ίδιος πρέπει να μετέχει σ' αυτά εκ των έσω. Και μετέχει, μόνον όταν το αίσθημά του επιβεβαιώνεται από την εσωτερική του πεποίθηση. Συνοπτικά: Διαφωτισμός είναι — με τις λέξεις του Καντ — «η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του, για την οποία είναι ο ίδιος υπεύθυνος». Πρέπει να τον νοήσομε ως την οδό, δια της οποίας ο άνθρωπος φθάνει στον εαυτό του.

Αληθής και ψευδής διαφωτισμός και ο αγώνας κατά του διαφωτισμού—3

Αλλά οι αξιώσεις του διαφωτισμού παρανοούνται τόσο εύκολα, ώστε το νόημα του διαφωτισμού να είναι αμφίσημο. Μπορεί να υπάρξει αληθής και ψευδής διαφωτισμός. Γι' αυτό και ο αγώνας κατά του διαφωτισμού είναι αμφίσημος. Μπορεί να στραφεί — δικαίως—

κατά του ψευδούς διαφωτισμού ή —αδίκως— κατά του αληθούς διαφωτισμού. Συχνά τα δύο συγχέονται σε ένα.

Στον αγώνα κατά του διαφωτισμού λένουν: καταστρέφει την παράδοση, επάνω στην οποία στηρίζεται όλη η ζωή· διαλύει την πίστη και οδηγεί προς τον μηδενισμό· παρέχει στον κάθε άνθρωπο την ελευθερία να ενεργήσει αυθαίρετα. και έτσι δίνει έξοδο στην αταξία και στην αναρχία· καθιστά τους ανθρώπους δυστυχείς, γιατί τους ξεριζώνει.

Αυτές οι κατηγορίες αναφέρονται σε ένα ψευδή διαφωτισμό, όπου και ο ίδιος δεν μπορεί να κατανοήσει το νόημα του γνήσιου διαφωτισμού. Ο ψευδής διαφωτισμός εννοεί πως όλη η γνώση, η βούληση και η πράξη μπορεί να θεμελιωθεί απλώς στη διάνοια (αντί η διάνοια να χρησιμοποιηθεί απλώς ως απαραίτητο όργανο για να φωτίσει αυτό που πρέπει να της δοθεί)· απολυτοποιεί τις πάντοτε μερικευμένες διανοητικές συλλήψεις (αντί απλώς να τις εφαρμόζει, ανάλογα με τη σημασία τους, στη δική τους περιοχή)· παραπλανά το άτομο με το να βεβαιώνει πως μπορεί να γνωρίζει αφ' εαυτού του και πως μπορεί να ενεργεί μόνο του βάσει των γνώσεών του, ωσάν το άτομο να ήταν το παν (αντί να στηρίζεται στον ζωντανό συσχετισμό μιας γνώσης που τίθεται υπό ερώτησιν και προάγεται μέσα σε μια κοινότητα)· του λείπει το νόημα της εξαίρεσης και της αυθεντίας,¹⁰⁸ από τις οποίες πρέπει να προσανατολίζεται όλη η ανθρώπινη ζωή. Με δυο λόγια: θέλει να στηρίζει τον άνθρωπο στον ίδιο τον εαυτό του, κατά τρόπο που να φθάνει σε όλη την αλήθεια και σε ό,τι σ' αυτόν είναι ουσιώδες, μέσω διανοητικών διεισδύσεων. Απλώς θέλει να γνωρίζει και να μη πιστεύει.

Αντίθετα, ο αληθής διαφωτισμός δείχνει στη σκέψη, και στη θέση των ερωτήσεων, ένα όριο — όχι από πρόθεση, εκ των έξω και με αναγκασμό — το οποίο δεν είναι παρά συνειδητοποίηση ενός ορίου που υπάρχει ως γεγονός. Διότι δεν διαφωτίζει μόνον αυτό που μέχρι τώρα λαμβανόταν ανεξέταστα, τις προκαταλήψεις και τα υποτιθέμενα αυτονόητα, αλλά και τον ίδιο τον εαυτό του. Δεν συγχέει τις μεθόδους της διάνοιας με τα περιεχόμενα της ανθρωπινότητας. Τούτα πράγματι φωτίζονται από τον διαφωτισμό μέσω της έλλογα καθοδηγημένης διάνοιας, αλλά δεν θεμελιώνονται στη διάνοια.

Μερικές αιτιάσεις κατά του διαφωτισμού—4

Θα συζητήσουμε τώρα μερικές επιθέσεις που έγιναν κατά του διαφωτισμού. Τον εκατηγόρησαν πως εξήρε την εμπιστοσύνη του ανθρώπου στις δυνάμεις του, τις οποίες θέλει να τις οφείλει στον εαυτό του, ενώ απλώς του παρεχωρήθησαν από τη χάρη.

Αυτή η κατηγορία παραγνωρίζει πως ο Θεός δεν μιλάει μέσω των εντολών και των αποκαλύψεων άλλων ανθρώπων, αλλά μέσα στον ίδιο τον άνθρωπο μέσω της ελευθερίας του· όχι από έξω, αλλά από μέσα. Κάθε περιορισμός της από τον Θεό δημιουργημένης και προς τον Θεό κατευθυνόμενης ελευθερίας, είναι περιορισμός ακριβώς αυτού του πράγματος, μέσω του οποίου έμμεσα αναγγέλλεται ο Θεός. Στον αγώνα κατά της ελευθερίας, σ' αυτόν τον αγώνα εναντίον του διαφωτισμού, στην πράξη, αναπτύσσεται μια έγερση κατά του ίδιου του Θεού προς όφελος των δογμάτων, των εντολών και των απαγορεύσεων (των υποτιθεμένων θείων, αλλά επινοημένων από τους ανθρώπους), των θεσμών και των κανόνων συμπεριφοράς (των κατασκευασμένων από τους ανθρώπους), όπου, όπως σε όλα τα ανθρώπινα πράγματα, ανακατεύεται αξεδιάλυτα η φρόνηση και η παραφροσύνη. Όταν σταματήσουν να τίθενται υπό ερώτησιν αυτά τα πράγματα, είναι σαν να ζητείται από τον άνθρωπο να θυσιάσει την αποστολή του. Διότι η απόρριψη του διαφωτισμού ισοδυναμεί με την προδοσία του ανθρώπου.

Μια κορυφαία στιγμή του διαφωτισμού είναι η **Επιστήμη** και μάλιστα η **ανυπόθετη**, δηλαδή η επιστήμη που δεν έχει περιορισθεί από κανένα εκ των προτέρων βαλμένο σκοπό ή αλήθεια, στην έρευνά της και στη θέση των ερωτημάτων της, έξω από ηθικούς περιορισμούς,

όπως είναι ο πειραματισμός επάνω στους ανθρώπους, ο οποίος προκύπτει από τις απαιτήσεις του ανθρωπισμού.

Έχομε ακούσει την κατακραυγή: η επιστήμη καταστρέφει την πίστη. Η ελληνική επιστήμη μπορούσε να ενσωματωθεί στην πίστη και ήταν χρήσιμη στο φωτισμό της. Αλλά η σύγχρονη επιστήμη είναι καθαρά καταστροφική. Είναι απλώς ένα ιστορικό φαινόμενο μιας ολέθριας παγκόσμιας κρίσης. Δεν έχομε παρά να περιμένουμε το τέλος της και με κάθε τρόπο να το επιστεύσομε. Αμφιβάλλουν για την παντοτεινότητα της φωτίζουσας αλήθειας της. Αρνούνται την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, που σήμερα δεν είναι δυνατή έξω από την επιστημονική στάση. Στρέφονται κατά του διαφωτισμού και τον βλέπουν ως διανοητική επιπέδωση, όχι ως εύρος του Λόγου. Στρέφονται κατά του φιλελευθερισμού, όπου βλέπουν μόνο τη νάρκωσή του μέσα στην ελευθερία διακινήσεως¹⁰⁹ και στην εξωτερική πίστη της προόδου, και όχι τη βαθιά ορμή της ελευθερίας. Στρέφονται κατά της ανοχής, ως άψυχης αδιαφορίας της απιστίας, και δεν βλέπουν την καθολική ανθρώπινη ετοιμότητα για επικοινωνία. Με δυο λόγια, απορρίπτουν το θεμέλιό μας, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ικανότητα να γνωρίζομε την ελευθερία, και συμβουλεύουν την πνευματική αυτοκτονία της φιλοσοφικής υπόστασης.

Αντίθετα, εμείς είμαστε σίγουροι γι' αυτό: δεν υπάρχει πλέον αληθινότητα, ούτε Λόγος, ούτε ανθρώπινη αξιοπρέπεια, χωρίς τη γνήσια επιστημοσύνη, όταν τούτη την καθιστά δυνατή στους ανθρώπους η παράδοση και η ιστορική κατάσταση. Αν χαθεί η επιστήμη, αμέσως προβάλλει το λυκόφως, το αμφίβολο φως, τα ασαφώς εποικοδομητικά αισθήματα και οι φανατικές αποφάσεις της αυτόβουλης τυφλότητας. Εγείρονται τα φράγματα και οδηγείται ο άνθρωπος σε νέες φυλακές.

Το νόημα του αγώνα—5

Γιατί αυτές οι επιθέσεις κατά του διαφωτισμού;

Συχνά προκύπτουν από μια ροπή προς το παράλογο, προς την υπακοή σε ανθρώπους που πιστεύονται ως εκφραστές του Λόγου του Θεού. Προκύπτουν από το πάθος για τη νύχτα, που δεν ακολουθεί πλέον το νόμο της ημέρας,¹¹⁰ αλλά οικοδομεί μέσα σε μιαν απράγματη εμπειρία μιαν υποτιθέμενη σωτηριακή και αθεμελίωτη ψευδοτάξη. Προκύπτουν από την απιστία αυτών που, στην επιθυμία τους να πιστέψουν, πείθουν τους εαυτούς των ότι έχουν πίστη. Και από τη θέληση για δύναμη, που πιστεύει πως οι άνθρωποι συμμορφώνονται καλύτερα όταν είναι τυφλοί υποτακτικοί σε μιαν εξουσία, που αποτελεί το όργανο αυτής της δύναμης.

Όταν αιτιώνται τον Χριστό και την Καινή Διαθήκη, έχουν δίκαιο μόνο σε σχέση με τα πολλά εκκλησιαστικά και θεολογικά φαινόμενα των χιλιετιών, αλλά έχουν άδικο όταν εννοούν την ίδια την πηγή και την αλήθεια της βιβλικής θρησκείας. Διότι αυτές είναι ζωντανές μέσα στον γνήσιο διαφωτισμό, φωτίζονται από τη φιλοσοφία, η οποία ίσως συμβάλλει στο να καταστήσει δυνατή τη διατήρηση αυτών των αξιών χάριν του ανθρώπου, στον νέο τεχνολογικό κόσμο.

Αν όμως οι επιθέσεις κατά του διαφωτισμού φαίνονται τόσο συχνά λογικές, είναι γιατί στρέφονται κατά των παραδρομών του διαφωτισμού, όπου η εναντίον τους επίθεση είναι πράγματι δικαιολογημένη. Οι παραδρομές είναι δυνατές εξ αιτίας της δυσκολίας του έργου. Είναι αλήθεια πως με τον διαφωτισμό συμπορεύεται και ο ενθουσιασμός του ανθρώπου που έγινε ελεύθερος, ο οποίος αισθάνεται μέσω της ελευθερίας του ανοιχτός προς τη θεότητα· είναι ένας ενθουσιασμός τον οποίο ξαναζεί κάθε άνθρωπος που ξυπνάει. Αλλά ευθύς αμέσως ο διαφωτισμός μπορεί να καταστεί μια απαράδεκτη αξίωση. Διότι ο Θεός δεν ακούγεται μονοσήμαντα μέσα από την ελευθερία, παρά μόνο κατά τη διαδρομή των προσπαθειών μιας ολόκληρης ζωής, μέσω ορισμένων στιγμών, κατά τις οποίες ο άνθρωπος λαβαίνει ως δώρο

αυτό που ποτέ του δεν θα μπορούσε να σκεφθεί. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να φέρει πάντοτε το βάρος της κριτικής αγνωσίας, παραμένοντας απλώς σε συνεχή ετοιμότητα για το άκουσμα των προνομιακών στιγμών. Επιθυμεί την οριστική γνώση της έσχατης αλήθειας.

Υστερα από την απόρριψη της πίστης, εγκαταλείπεται απλώς στους διαλογισμούς της διάνοιας, από τους οποίους εσφαλμένως περιμένει τη βεβαιότητα για τα αποφασιστικά προβλήματα της ζωής. Αλλά αφού η σκέψη δεν μπορεί να παράσχει τέτοια βεβαιότητα, πετυχαίνει την πραγματοποίηση των απαιτήσεών της, μέσω της αυταπάτης, όπου το πεπερασμένο και το ορισμένο (τη μια φορά τούτο, την άλλη το άλλο, μέσα σε μian ατέρμονα ποικιλία) απολυτοποιείται ως αν ήταν το όλον. Οι εκάστοτε μορφές σκέψης εκλαμβάνονται ως απόλυτη γνώση. Χάνεται η συνέχεια του αδιάκοπου αυτοελέγχου μέσα σε μian οριστική ψευδογνώση. Περιστασιακές γνώμες που προκύπτουν από την τύχη και από μian ορισμένη κατάσταση (Situation) διεκδικούν την αλήθεια και με την ψευδοσαφήνειά τους πέφτουν σε μia νέα τυφλότητα. Ένας τέτοιος διαφωτισμός, που ισχυρίζεται πως μπορεί όλα να τα σκεφθεί και να τα γνωρίσει με τη δική του εισδυτικότητα, είναι πράγματι αυθαίρετος. Πραγματοποιεί αυτή την απραγματοποίητη αξίωση με μισή και απειθάρχητη σκέψη.

Η αναίρεση αυτών των παραδρομών του διαφωτισμού δεν γίνεται με την εξάλειψη της σκέψης, παρά μόνο με την πραγματοποίηση όλων των δυνατοτήτων της σκέψης, με την κριτική συνείδηση των ορίων που έχει και με τις έγκυρες επιτεύξεις της, σε σταθερή συνάφεια με την ηλεγμένη γνώση. Μόνο με την αυτοπαίδευση ολοκλήρου του ανθρώπου πραγματοποιείται η μόρφωση μias σκέψης, η οποία εμποδίζει τον περιπτωσιακό διαλογισμό να γίνει δηλητήριο, καθώς και η διαύγεια του διαφωτισμού να γίνει ατμόσφαιρα θανατερή.

Η αναπόδραστη πίστη—6

Ακριβώς, ο καθαρώτατος διαφωτισμός καθιστά σαφές πως η πίστη είναι αναπόδραστη. Οι πέντε θεμελιώδεις αρχές της φιλοσοφικής πίστης δεν είναι επιστημονικές θέσεις προς απόδειξη. Δεν είναι δυνατό να επιβληθεί η πίστη με τη λογική, ούτε με την επιστήμη, αλλά ούτε και με τη φιλοσοφία.

Είναι λάθος του ψευδούς διαφωτισμού ο ισχυρισμός πως η διάνοια από μόνη της μπορεί να γνωρίσει την αλήθεια και το Είναι. Η διάνοια εξαρτάται από κάτι άλλο. Ως επιστημονική γνώση εξαρτάται από τα δεδομένα της εμπειρίας. Ως φιλοσοφία, εξαρτάται από τα περιεχόμενα της πίστης.

Η διάνοια μπορεί βεβαίως με τη σκέψη να αποσαφηνίσει, να αποκαθαρίσει, να αναπτύξει—αλλά πρέπει να της δοθεί αυτό που προσδίδει στις ιδέες της αντικειμενικό νόημα, στις σκέψεις της πληρότητα, στα ενεργήματά της σκοπό και στον φιλοσοφικό της λογισμό οντολογικό περιεχόμενο.

Από που προκύπτουν αυτές οι προϋποθέσεις, από τις οποίες εξαρτάται η σκέψη, είναι εν τέλει αδιάγνωστο. Είναι ριζωμένες στο περιέχον, από το οποίο ζούμε. Όταν μας λείπει η δύναμη του περιέχοντος, κλινόμε προς εκείνες τις πέντε αρνήσεις,¹¹¹ που αντιστοιχούν προς την απιστία μας.

Εξωτερικά, οι προϋποθέσεις της αισθητηριακής εμπειρίας έρχονται από τον κόσμο, οι προϋποθέσεις της πίστης έρχονται από την ιστορική παράδοση. Μ' αυτή την εξωτερική μορφή, οι προϋποθέσεις δεν είναι παρά οδηγητικοί μίτοι, όπου με τη βοήθειά τους βρίσκομε τις γνήσιες προϋποθέσεις. Διότι αυτές οι εξωτερικές προϋποθέσεις υπόκεινται ακόμη σε διαρκή έλεγχο, όπου η διάνοια δεν χρησιμοποιείται ως ο κριτής που γνωρίζει την αλήθεια, αλλά ως όργανο: η διάνοια ελέγχει τη μia εμπειρία με την άλλη· ελέγχει επίσης τη μia παραδομένη πίστη με την άλλη, και κατ' αυτόν τον τρόπο ελέγχει όλες τις παραδόσεις εν σχέσει προς το αρχέγονο ξύπνημα των αξιών από την πηγή του ίδιου του εαυτού μας. Οι

επιστήμες, με βάση την εμπειρία, διατυπώνουν υποχρεωτικές αντιλήψεις, τις οποίες κανένας δεν μπορεί να αποφύγει, αν ακολουθήσει τις δεδομένες μεθόδους· στη φιλοσοφία είναι δυνατή η εσωτερική συνειδητοποίηση της πίστης μέσω της περιεσκεμμένης αναβίωσης της παραδόσεως.

Αλλά η άμυνα κατά της απιστίας δεν είναι δυνατή με την κατ' ευθείαν κατανίκησή της, παρά μόνο με την επίθεση κατά των αποδεικτών εσφαλμένων ορθολογικών αξιώσεων της υποτιθέμενης γνώσης και κατά των ψευδώς εκλογικευμένων αξιώσεων της πίστης.

Το λάθος στις διατυπώσεις των φιλοσοφικών αρχών της πίστης αρχίζει από τη στιγμή που αυτές εκλαμβάνονται ως κοινωνικοί ενός περιεχομένου. Διότι μέσα στο νόημα κάθε μιας από αυτές τις αρχές δεν ενυπάρχει κανένα απόλυτο αντικείμενο, παρά μόνο το σημείο (Signum) ενός απείρου που γίνεται συγκεκριμένο. Όταν αυτό το άπειρο είναι παρόν μέσα στην πίστη, τότε η ατελεύτητη πραγματικότητα του κόσμου γίνεται ένα πολυσήμαντο φανέρωμα αυτού του θεμελίου.

Όταν ο φιλοσοφών προφέρει αυτές τις αρχές πίστεως, είναι κάτι ανάλογο με ομολογία πίστεως. Ο φιλόσοφος δεν πρέπει να χρησιμοποιήσει την αγνωσία του για να αποφύγει να δώσει απαντήσεις. Βεβαίως φιλοσοφικώς θα είναι επιφυλακτικός και θα επαναλαμβάνει: «Δεν γνωρίζω· δεν γνωρίζω επίσης αν πιστεύω· αλλά μια τέτοια πίστη, διατυπωμένη μ' αυτές τις θεμελιακές αρχές, μου φαίνεται πως είναι πλήρης νοήματος και θα επιθυμούσα να είχα την τόλμη να πιστεύω σ' αυτές και τη δύναμη να ζω μ' αυτές». Ωστε, κατά την άσκηση της φιλοσοφίας θα υπάρχει πάντοτε μια ένταση ανάμεσα στην φαινομενική αναποφασιστικότητα των κυμαινομένων ρήσεων και στην πραγματικότητα μιας αποφασιστικής συμπεριφοράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ¹

Καμμιά πραγματικότητα δεν είναι τόσο ουσιαστική για τη συνειδητοποίηση του εαυτού μας, όσο η ιστορία. Μας δείχνει τους ευρύτετους ορίζοντες της ανθρωπότητας, μας κομίζει τις αξίες της παράδοσης, οι οποίες θεμελιώνουν τη ζωή μας, μας παρέχει τα μέτρα για την εκτίμηση του παρόντος, μας ελευθερώνει από τους ασύνειδους δεσμούς που μας δένουν με την εποχή μας, μας διδάσκει να βλέπομε τον άνθρωπο στις υψηλότερες δυνατότητες του και στις άφθαρτες δημιουργίες του.

Δεν μπορούμε να χρησιμοποιήσομε καλύτερα τον ελεύθερο χρόνο μας παρά με το να εξοικειωθούμε με το μεγαλείο του παρελθόντος, να μείνομε οικειωμένοι μαζί του, και να δούμε τους ολέθρους που συνέτριψαν τα πάντα. Ό,τι ζούμε στο παρόν, το κατανοούμε καλύτερα μέσα στον καθρέφτη της ιστορίας. Ό,τι μας παραδίδει η ιστορία, γίνεται για μας ζωντανό μέσα στην εποχή μας. Η ζωή μας προχωρεί με τον αμφίπλευρο φωτισμό του παρελθόντος και του παρόντος.

Η ιστορία μας αφορά πραγματικά μόνον εκ του πλησίον, μέσα στις ζωντανές όψεις της, μέσα στις λεπτομέρειές της. Όταν φιλοσοφούμε καταφεύγομε σε μερικές αφηρημένες θεωρήσεις.

Φιλοσοφία της ιστορίας — 1

Η παγκόσμια ιστορία ενίοτε μοιάζει σαν ένα χάος από τυχαία περιστατικά. Στο σύνολό της, τα πάντα φαίνονται να αλληλομπερδεύονται, όπως στη δίνη μιας πλημμυρίδας. Ολοένα προχωρεί από ένα μπέρδεμα στο άλλο, από μια καταστροφή στην άλλη, με σύντομα φωτεινά διαλείμματα ευτυχίας, με νησίδες, που το ρεύμα τις φεΐδεται για λίγο μέχρι που να τις κατακλύσει κι αυτές. Τα πάντα — κατά την εικόνα του Μαξ Βέμπερ — μια οδός, στρωμένη από τον διάβολο με συντριμμένες αξίες.

Βεβαίως, η γνώση διαβλέπει τις συνάψεις των συμβάντων, μερικές αιτιώδεις σχέσεις, όπως είναι οι πραγματοποιήσεις των τεχνικών επινοήσεων για τις μεθόδους εργασίας, οι μέθοδοι εργασίας για την κοινωνική δομή, οι εδαφικές κατακτήσεις για τις εθνικές ομάδες, η τεχνική του πολέμου για την στρατιωτική οργάνωση, και η οργάνωση αυτή για την πολιτική δομή, και ούτω καθ' εξής, επ' άπειρον. Πέρα από τις αιτιώδεις συνάψεις διαφαίνονται ορισμένες συνολικές όψεις, όπως είναι οι πνευματικοί ρυθμοί δια μέσου μιας σειράς γενεών, όπως η μια πολιτιστική εποχή προκύπτει από την άλλη, όπως είναι οι μεγάλοι αυτοτελείς πολιτισμοί στην ανάπτυξή τους. Ο Σπένγκλερ, κι αυτοί που τον ακολουθούν, βλέπουν τέτοιους πολιτισμούς να αναπτύσσονται μέσα από τη μάζα των φυτοζωούντων ανθρώπων, όπως τα φυτά από τη γη, να ανθούν και να πεθαίνουν, σε ακαθόριστο αριθμό — ο Σπένγκλερ μέτρησε οκτώ μέχρι τώρα, ο Τούνμπη είκοσι ένα— και κατά τρόπο που πολύ λίγη σχέση να έχουν μεταξύ τους, ή καθόλου.

Έτσι ιδωμένη η ιστορία, δεν έχει κανένα νόημα, καμμιά ενότητα και καμμιά δομή. Βλέπομε μόνο τη δυσθεώρητη απειρία των αιτιωδών δεσμών και τις μορφολογικές ενότητες, όπως συμβαίνει και στις φυσικές διαδικασίες· μόνο που τούτες, στην ιστορία, προσδιορίζονται με πολύ λιγότερη ακρίβεια.

---

¹ Σ' αυτό το κεφάλαιο χρησιμοποιώ τις αναπτύξεις του βιβλίου μου «Η πηγή και ο σκοπός της ιστορίας», ενίοτε κατά λέξη.

Αλλά φιλοσοφία της ιστορίας σημαίνει αναζήτηση του νοήματος, της ενότητας και της δομής της παγκόσμιας ιστορίας. Τούτη δεν μπορεί παρά να αποβλέπει στην ανθρωπότητα ως σύνολο.

Ας σχεδιάσουμε ένα σχήμα της παγκόσμιας ιστορίας:

Οι άνθρωποι ζουν τώρα και εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια· τούτο αποδεικνύεται από τα οστά που βρέθηκαν σε γεωλογικά στρώματα, των οποίων γνωρίζουμε τη χρονολογία του σχηματισμού των. Τώρα και δεκάδες χιλιάδες χρόνια ζούσαν άνθρωποι όμοιοι μ' εμάς ανατομικώς. Υπάρχουν κατάλοιπα από τα εργαλεία τους, ακόμη και από τη ζωγραφική τους. Μόνο τα τελευταία πέντε ως έξη χιλιάδες χρόνια διαθέτουμε μίαν ιστορία βασισμένη σε μαρτυρημένα και συσχετιζόμενα δεδομένα.

Η ιστορία χωρίζεται από τέσσερες βαθιές τομές:

Πρώτη: Το πρώτο μεγάλο βήμα μπορούμε μόνο να το συμπεράνουμε: η γέννηση της γλώσσας, η εφεύρεση των εργαλείων, το άναμμα και η χρήση της φωτιάς. Είναι η προμηθεϊκή εποχή, το θεμέλιο όλης της ιστορίας, με το οποίο ο άνθρωπος έγινε άνθρωπος, σε αντίθεση προς τον απλό βιολογικό άνθρωπο, που δεν μπορούμε να τον φαντασθούμε. Πότε συνέβη αυτό, πόσο χρονικό διάστημα χρειάστηκε καθένα από αυτά τα βήματα, δεν το ξέρομε. Αυτή η εποχή πρέπει να βρίσκεται στο πολύ μακρινό παρελθόν, και η διάρκειά της πρέπει να ήταν πολλές φορές μεγαλύτερη από το συγκριτικά ασήμαντο χρονικό διάστημα της μαρτυρημένης ιστορικής εποχής.

Δεύτερη: Μεταξύ του 5.000 και 3.000 π.Χ. ανεπτύχθησαν οι αρχαίοι μεγάλοι πολιτισμοί στην Αίγυπτο, στη Μεσοποταμία, στον Ινδό, και λίγο αργότερα στον Χοάνγκ - χο της Κίνας. Ήταν μικρές νησίδες φωτός μέσα στην πλατεία μάζα των ανθρώπινων πληθυσμών, που ήδη είχαν καλύψει ολόκληρο τον πλανήτη.

Τρίτη: Γύρω στα 500 π.Χ. — από τα 800 έως τα 200 — ετέθησαν τα πνευματικά θεμέλια της ανθρωπότητας, από τα οποία τούτη συντηρείται μέχρι σήμερα, και μάλιστα ταυτοχρόνως και ανεξάρτητα στην Κίνα, Ινδία, Περσία, Παλαιστίνη και Ελλάδα.

Τέταρτη: Έκτοτε συνέβη μόνον ένα μοναδικό, εντελώς νέο, πνευματικό και υλικό, αποφασιστικής σπουδαιότητας περιστατικό, της ίδιας σημασίας με τα προηγούμενα για την παγκόσμια ιστορία: η επιστημονική - τεχνολογική εποχή, η οποία προετοιμάσθηκε στην Ευρώπη από το τέλος του Μεσαίωνα, συνετέθη πνευματικά κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, ανεπτύχθη ευρύτερα από το τέλος του δεκάτου ογδόου αιώνα και άρχισε να εξελίσσεται με επιταχυνόμενο ρυθμό μόνο κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

Η αξονική εποχή—2

Θα ρίξομε μια ματιά στην τρίτη φάση, γύρω στα 500 π.Χ.

Ο Έγγελος είπε: «Όλη η ιστορία κατευθύνεται προς τον Χριστό, και έρχεται από αυτόν. Η εμφάνιση του υιού του Θεού αποτελεί τον άξονα της παγκόσμιας Ιστορίας». Καθημερινή μαρτυρία αυτής της χριστιανικής δομής της παγκόσμιας ιστορίας είναι ο τρόπος που μετρούμε το χρόνο. Το ελάττωμά της είναι πως μια τέτοια άποψη της γενικής ιστορίας μπορεί να ισχύει μόνο για τον χριστιανό πιστό. Ακόμη και στη Δύση, οι χριστιανοί δεν συνέδεσαν την εμπειρική ιστορική τους αντίληψη μ' αυτήν την πίστη. Οι χριστιανοί χωρίζουν την ιερή ιστορία από την παγανιστική, διότι έχει ένα εντελώς διαφορετικό νόημα.

Στην περίπτωση που υπάρχει ένας άξονας στην παγκόσμια ιστορία, θα ευρίσκετο μόνο στην παγανιστική ιστορία και μάλιστα θα έπρεπε να βρεθεί εμπειρικά, ως ένα γεγονός, που σαν

τέτοιο θα ίσχυε για όλους τους ανθρώπους, και για τους χριστιανούς, θα έπρεπε να επιβάλλεται στη Δύση και στην Ασία και σε όλους τους ανθρώπους, χωρίς να έχει ως μέτρο το περιεχόμενο μιας συγκεκριμένης πίστης. Αυτός ο άξονας της παγκόσμιας ιστορίας φαίνεται λοιπόν να βρίσκεται μέσα στις πνευματικές διαφοροποιήσεις που συνέβησαν μεταξύ του 800 και 200 προ Χριστού. Τότε γεννήθηκε ο άνθρωπος, με τον οποίο ζούμε μέχρι σήμερα. Αυτή την εποχή θα την ονομάζουμε μονολεκτικά «αξονική» (Achsenzeit).

Σ' αυτή την εποχή συνέβησαν μια σειρά από εξαιρετικά περιστατικά. Στην Κίνα έζησαν ο Κομφούκιος και ο Λάο - τσε, εγεννήθησαν όλες οι τάσεις της κινεζικής φιλοσοφίας, διανοήθησαν ο Μο -τι, ο Τσουάγκ - τσε, ο Λιάδ - σι και αμέτρητοι άλλοι· στις Ινδίες συνετέθησαν οι Ουπανισάδες¹¹², έζησε ο Βούδδας, ανεπτύχθησαν όλες οι φιλοσοφικές δυνατότητες μέχρι τον σκεπτικισμό και μέχρι τον υλισμό, μέχρι τη σοφιστική και μέχρι τον μηδενισμό, όπως και στην Κίνα. Στο Ιράν ο Ζαρατούστρα εδίδαξε την πυρετική κοσμοαντίληψη του αγώνα μεταξύ του Καλού και του Κακού· στην Παλαιστίνη προέβαλαν οι Προφήτες, από τον Ηλία μέχρι τον Ησαΐα και τον Ιερεμία, κι από εκεί ως τον Δεύτερο - Ησαΐα. Η Ελλάδα είδε τον Όμηρο, τους φιλοσόφους Παρμενίδα, Ηράκλειτο, Πλάτωνα, τους Τραγικούς, τον Θουκυδίδη, τον Αρχιμήδη. Όλα, όσα με τα ονόματα αυτά μόνον υποσημαίνονται, ανεπτύχθησαν μέσα σ' αυτούς τους λίγους αιώνες, σχεδόν ταυτοχρόνως στην Κίνα, στις Ινδίες και στη Δύση, χωρίς το ένα να γνωρίζει το άλλο.

Το νέο αυτής της εποχής είναι κυρίως το γεγονός, ότι ο άνθρωπος συνειδητοποίησε το Είναι στην ολότητά του, τον εαυτό του και τα όριά του. Εβίωσε τον φόβο του κόσμου και τη δική του αδυναμία. Έθεσε ριζικά ερωτήματα, και εν όψει της αβύσσου εστράφη προς την απελευθέρωση και τη σωτηρία. Και ενώ με τη συνείδησή του συλλαμβάνει τα όριά του, ταυτοχρόνως θέτει στον εαυτό του τους ύψιστους σκοπούς. Εβίωσε το απόλυτο (το άνευ όρων) στο βάθος του εαυτού του και στη σαφήνεια της υπέρβασης.

Εδοκιμάστησαν οι αντιτιθέμενες δυνατότητες. Συζήτηση, συμμετοχή, διάσχιση του πνεύματος — όπου ωστόσο οι αντιθέσεις τους αλληλοσυσχετίζονται. Όλα τούτα προκάλεσαν μιαν ανησυχία και μιαν αναταραχή που έφθασαν μέχρι το χείλος του πνευματικού χάους.

Κατ' αυτήν την εποχή παρήχθησαν οι βασικές κατηγορίες, με τις οποίες σκεφτόμαστε μέχρι σήμερα και δημιουργήθησαν οι παγκόσμιες θρησκείες, με τις οποίες οι άνθρωποι ζουν μέχρι τώρα.

Μ' αυτή τη διαδικασία, οι μέχρι τότε ασύνειδα ισχύουσες αντιλήψεις, τα ήθη, οι καταστάσεις, ετέθησαν υπό αμφισβήτηση. Τα πάντα έπεσαν σε μια δίνη.

Έληξε η μυθική εποχή με την αταραξία της και τις αυτονόητες αλήθειες της. Άρχισε ο αγώνας κατά του μύθου, με τον ορθολογισμό και την εμπράγματη εμπειρία· ο αγώνας εναντίον των δαιμόνων, με την υπέρβαση του ενός Θεού· ο αγώνας κατά των αναληθών θεών, με την ηθική εξανάσταση. Οι μύθοι ανεμορφώθησαν και συνελήφθησαν με νέο βάθος, τη στιγμή που ο μύθος στο σύνολό του είχε καταστραφεί.

Ο άνθρωπος δεν είναι πλέον κλεισμένος στον εαυτό του. Είναι αβέβαιος για τον εαυτό του και γι' αυτό ανοιχτός για νέες, απεριόριστες, δυνατότητες.

Για πρώτη φορά υπήρξαν φιλόσοφοι. Οι άνθρωποι ετόλμησαν να στηριχθούν στον εαυτό τους, ως άτομα. Ερημίτες και περιπλανώμενοι διανοητές στην Κίνα, ασκητές στις Ινδίες, φιλόσοφοι στην Ελλάδα και προφήτες στο Ισραήλ, όλοι μαζί ανήκουν στην ίδια ομάδα, όσο πολύ κι αν διαφέρουν μεταξύ τους στην πίστη, στις ιδέες και στην εσωτερική τους στάση. Ο άνθρωπος μπόρεσε να αντιθέσει την εσωτερικότητά του προς ολόκληρον τον κόσμο. Ανεκάλυψε στον εαυτό του την πρωταρχική πηγή, με την οποία υψώθη επάνω από τον εαυτό του και τον κόσμο.

Τότε ο άνθρωπος συνειδητοποίησε και την ιστορία. Αρχίζει κάτι το μοναδικό· ωστόσο, ο άνθρωπος νιώθει και γνωρίζει πως διέρρευσε ένα ατελεύτητο παρελθόν. Ήδη από την έναρξη αυτής της αφύπνισης του αυθεντικού ανθρώπινου πνεύματος, ο άνθρωπος άγεται από την ανάμνηση, έχει τη συνείδηση του αργοπορημένου, ακόμη και της παρακμής.

Ο άνθρωπος θέλει να σχεδιάσει την πορεία των γεγονότων και να την πάρει στα χέρια του, θέλει να αποκαταστήσει τις ορθές καταστάσεις ή να τις δημιουργήσει για πρώτη φορά. Σκέπτεται κατά ποιο τρόπο οι άνθρωποι θα συζητήσουν, θα διοικηθούν και θα κυβερνηθούν καλύτερα. Οι μεταρρυθμιστικές ιδέες κυριαρχούν στην πρακτική δράση.

Η κοινωνική κατάσταση, επίσης, παρουσιάζει αναλογίες και στις τρεις περιοχές. Μια πληθώρα από μικρά κράτη και πόλεις· ένας αγώνας των πάντων κατά πάντων· ήταν όμως δυνατή, στην αρχή, μια εκπληκτική ευημερία.

Η εποχή αυτή, κατά την οποία ανεπτύχθησαν όλα τούτα διά μέσου των εκατονταετιών, δεν αποτελούσε ωστόσο μιαν απλή ανερχόμενη εξέλιξη. Υπήρχαν καταστροφές και αναγεννήσεις ταυτοχρόνως. Και ποτέ δεν έφθασε σε μια τελείωση. Οι ύψιστες δυνατότητες, που επραγματοποιήθηκαν σε άτομα, δεν έγιναν κοινό αγαθό. Αυτό που στην αρχή ήταν ελευθερία κινήσεως, στο τέλος έγινε αναρχία. Και καθώς εχάθη η δημιουργικότητα της εποχής, και στις τρεις πολιτιστικές περιοχές συνέβη η πύξη σε δόγματα και η επιπέδωση. Καθώς η αταξία έγινε ανυπόφορη, γεννήθηκε η ροπή για νέους δεσμούς, με την αποκατάσταση διαρκέστερων συνθηκών ζωής.

Το τέλος είναι κατ' αρχήν πολιτικό. Εδημιουργήθησαν μεγάλες και παντοδύναμες αυτοκρατορίες σχεδόν ταυτοχρόνως στην Κίνα (Τσιν - Σι - Χουάνγκ - τι), στις Ινδίες (Δυναστεία των Μωρύα), στη Δύση (Τα Ελληνιστικά κράτη και το Imperium Romanum) Παντού, μέσα από την κατάρρευση, εδημιουργήθη στην αρχή μια σχεδιασμένη τεχνική και οργανωτική τάξη.

Η εποχή μας—3

Η πνευματική ζωή της ανθρωπότητας συνδέεται μέχρι σήμερα με την αξονική περίοδο. Στην Κίνα, στις Ινδίες και στη Δύση υπάρχουν ενσυνείδητες επιστροφές, οι αναγεννήσεις. Βεβαίως, δεν σταμάτησαν να γεννιούνται νέες μεγάλες πνευματικές δημιουργίες, αλλά εμπνέονται από τη γνώση των αξιών της αξονικής περιόδου.

Έτσι, η μεγάλη γραμμή της ιστορίας περνάει από τον πρώτο άνθρωπο που έγινε άνθρωπος, στους μεγάλους πολιτισμούς της αρχαιότητας και από εκεί στην αξονική περίοδο με τα επακόλουθά της, τα οποία κράτησαν την δημιουργικότητά τους μέχρι την αυγή της εποχής μας.

Έκτοτε, φαίνεται πως άρχισε μια δεύτερη γραμμή. Η επιστημονικοτεχνολογική εποχή μας είναι ωσάν μια νέα αρχή, ανάλογη μόνο με την πρώτη επινόηση των εργαλείων και της φωτιάς.

Αν ήταν να αποτολμήσομε μιαν υπόθεση κατ' αναλογίαν, θα ήταν αυτή: θα περάσομε μέσα από μορφές που είναι ανάλογες με την οργάνωση και σχεδιοποίηση των μεγάλων πολιτισμών της αρχαιότητας, όπως είναι της Αιγύπτου, από όπου μετανάστευσαν οι αρχαίοι Ιουδαίοι, οι οποίοι, όταν εγκατεστάθησαν στη νέα τους χώρα, τον προσέβλεπαν με τρόπο ως οίκον δουλείας. Ίσως η ανθρωπότητα περνάει δια μέσου αυτών των γιγαντιαίων οργανώσεων προς μία νέα αξονική εποχή, για μας ακόμη μακρινή και αόρατη και ανείκαστη, που θα δημιουργήσει τον αυθεντικό άνθρωπο.

Ωστόσο, τώρα ζούμε στην εποχή των φοβερών καταστροφών. Φαίνεται σαν να πρέπει ό,τι έφθασε ως εμάς να κατατακεί· κι όμως δεν διαφαίνεται ακόμη η πειστική μαρτυρία ενός

θεμελίου για τη νέα οικοδομή.

Αυτό που είναι νέο, είναι πως η ιστορία της εποχής μας για πρώτη φορά έγινε παγκόσμια. Συγκρινόμενη με τα παρόντα οικουμενικά μέτρα επικοινωνίας, όλη η παλαιότερη ιστορία είναι ένα σύνολο τοπικών ιστοριών.

Αυτό που ονομάζομε ιστορία, με τη μέχρι τώρα σημασία, βρίσκεται στο τέλος της. Ήταν μία ενδιάμεση στιγμή πέντε χιλιάδων χρόνων ανάμεσα στην εκατοντάδες χιλιάδων χρόνων προϊστορία, κατά την οποία κατοικήθηκε η γήινη σφαίρα, και στη σημερινή έναρξη της πραγματικής παγκόσμιας ιστορίας. Τούτες οι χιλιετίες αν μετρηθούν με την αρχέγονη ανθρώπινη ύπαρξη και με τις μελλοντικές δυνατότητες, δεν είναι παρά ένα ελάχιστο χρονικό διάστημα. Αυτή η ιστορία είναι σαν να παίρνει τούτη τη σημασία: οι άνθρωποι συναντήθηκαν και ενώθηκαν για να δράσουν στην παγκόσμια ιστορία· ήταν η πνευματική και τεχνική εργασία του εξοπλισμού για την πραγματοποίηση του ταξιδιού. Που μόλις το αρχίζομε.

Πρέπει να προσανατολισθούμε προς αυτούς τους ορίζοντες, όταν βλέπομε τις πραγματικότητες της εποχής μας μαύρες και όλη την ανθρώπινη ιστορία ως χαμένη υπόθεση. Οφείλομε να πιστεύομε στις δυνατότητες της ανθρώπινης ύπαρξης, που έρχονται. Αν σήμερα δούμε τα πράγματα από κοντά, φαίνονται ζοφερά, αλλά από μακριά, όχι. Για να βεβαιωθούμε γι' αυτό, χρειαζόμαστε ως μέτρο το σύνολο της παγκόσμιας ιστορίας.

Όσο περισσότερο συνειδητοποιούμε το παρόν, αναζητούμε την αλήθεια και προσβλέπομε προς τα κριτήρια της ανθρώπινης ύπαρξης, τόσο πιο αποφασιστικά μπορούμε να πιστεύομε προς το μέλλον.

Η αναζήτηση του νοήματος της ιστορίας—4

Αναζητούμε το νόημα της ιστορίας. Αυτός που πιστεύει πως η ιστορία έχει ένα σκοπό, δεν σκέφτεται απλώς αυτόν τον σκοπό, αλλά σχεδιάζει την πραγματοποίησή του.

Συνειδητοποιούμε, όμως, την αδυναμία μας, όταν προσπαθούμε να σχεδιάσομε και να οργανώσομε την ιστορία στο σύνολό της. Τα τολμηρά σχέδια των κατόχων της εξουσίας, που προκύπτουν από μια υποτιθέμενη συνολική γνώση της ιστορίας, αποτυχαίνουν μέσα στην καταστροφή. Τα σχέδια που τα άτομα κάμνουν μέσα στο στενό κύκλο τους αποτυχαίνουν, ή γίνονται ροπές μιας εντελώς διαφορετικής και απρόβλεπτης συνάφειας περιστατικών, με άλλο νόημα. Η πορεία της ιστορίας εμφανίζεται είτε ως ένας μηχανισμός, που δεν μπορεί να του αντισταθεί κανείς, ή εμφανίζεται ως ένα νόημα, το οποίο επιδέχεται άπειρες ερμηνείες μέσω των νέων απρόβλεπτων περιστατικών, και που πάντοτε παραμένει αμφίβολο· ένα νόημα το οποίο δεν γνωρίζομε, ακόμη κι όταν εμπιστευόμαστε σ' αυτό τους εαυτούς μας.

Αν προσδώσομε νόημα σε μια επίγεια πραγματοποίηση της ευδαιμονίας, δεν βρίσκομε καμιά παράστασή της μέσα στο πνεύμα μας και κανένα σημάδι της μέσα στη μέχρι τώρα ιστορία. Πολύ περισσότερο, η ιστορία της ανθρωπότητας μιλάει εναντίον ενός τέτοιου νοήματος, με τη χαοτική πορεία της, τις μέτριες επιτυχίες της και τις ολοκληρωτικές καταστροφές της. Το ερώτημα για το νόημα της ιστορίας δεν ικανοποιείται όταν λάβει ως απάντηση τη διατύπωση ενός σκοπού.

Κάθε σκοπός είναι κάτι το μερικό, το προσωρινό, και εύκολα γίνεται ξεπερασμένος. Η συνολική ιστορία, η κατασκευασμένη από μια μοναδική ολοκληρωτική απόφαση, πετυχαίνει πάντοτε με μια θυσία: την παράλειψη ουσιωδών παραγόντων.

Αλλά τι ζητάει ο Θεός από τους ανθρώπους; Ίσως είναι δυνατή μια ευρεία και ακαθόριστη ιδέα: Η ιστορία είναι ο τόπος όπου αποκαλύπτεται τι είναι ο άνθρωπος, τι μπορεί να είναι, τι μπορεί να γίνει, και τι είναι ικανός να κάμει. Ακόμη και η μεγαλύτερη απειλή εγγράφεται

μέσα στο έργο του ανθρώπου. Στην πραγματοποίηση των υψηλών επιτευγμάτων του ανθρώπου δεν ισχύει μόνο το κριτήριο της ασφάλειας.

Αλλά ιστορία σημαίνει κάτι πολύ περισσότερο: Είναι ο τόπος της αποκάλυψης του Είναι της θεότητας. Το Είναι αποκαλύπτεται στον άνθρωπο καθώς τούτος συνδέεται με τους άλλους ανθρώπους. Διότι ο Θεός δεν φανερώνεται στην ιστορία κατά ένα μοναδικό και αποκλειστικό τρόπο. Σε κάθε άνθρωπο υπάρχει η δυνατότητα άμεσης σχέσης με τον Θεό. Μέσα στην ανεξάντλητη ιστορική ποικιλία, το αναντικατάστατο και το απροσδόκητο έχουν τα δικαιώματά τους.

Ύστερα από αυτές τις απροσδιόριστες νοηματοδοσίες, ισχύει το εξής: Τίποτε δεν μπορώ να αναμένω, αν επιθυμώ τη χειροπιαστή ευτυχία ως μια τελείωση στη γη, ως ένα παράδεισο της ανθρώπινης κατάστασης. Όλα μπορώ να τα αναμένω, όταν τούτη έρχεται από το βάθος της ανθρώπινης ύπαρξης, το οποίο διανοίγεται με την πίστη στη θεότητα. Τίποτε δεν μπορώ να ελπίζω, όταν την αναμένω απλώς εκ των έξω. Όλα μπορώ να τα ελπίζω, όταν εμπιστεύομαι τον εαυτό μου στην πηγή της υπέρβασης.

Η ενότητα της ανθρωπότητας—5

Δεν μπορούμε να ορίσουμε τον τελικό σκοπό της ιστορίας, αλλά μπορούμε να θέσουμε τυπικά ένα σκοπό, που ο ίδιος θα ήταν όρος για την επίτευξη των υψηλότερων δυνατοτήτων του ανθρώπου: Την ενότητα της ανθρωπότητας.

Την ενότητα δεν τη φθάνουμε με μια έλλογη γενίκευση που θα επινοούσε η επιστήμη. Διότι τούτο φέρει την ενότητα μόνο στο επίπεδο της διάνοιας και όχι στο επίπεδο του συνολικού ανθρώπου. Επίσης, η ενότητα δεν βρίσκεται σε μια γενική θρησκεία, δηλαδή σε κάτι που θα θεσπισθεί ομόθυμα με συζητήσεις σε θρησκευτικές διασκέψεις. Ούτε πραγματοποιείται με τις συμβάσεις μιας φωτισμένης γλώσσας των υγιώς σκεπτομένων. Η ενότητα μπορεί να αποκτηθεί από το βάθος της ιστορικότητας, όχι ως επιστητό γενικό περιεχόμενο, παρά μόνο στην απεριόριστη επικοινωνία του ιστορικός διάφορου, σε ασταμάτητο διάλογο, υψούμενο σε άσπιλο αδελφικό αγώνα.

Γι' αυτόν τον άξιο του ανθρώπου διάλογο απαιτείται ένας χώρος, ελεύθερος από τη βία. Η κατάκτηση αυτού του χώρου είναι νοητή ως ενότητα της ανθρωπότητας στην οργάνωση των υλικών όρων ζωής· πράγμα που για πολλούς αποτελεί ήδη σκοπό των προσπαθειών των. Αυτός ο ενωτικός σκοπός, που αναφέρεται μόνο στις βασικές υλικές συνθήκες ζωής και όχι σε μια γενικής παραδοχής πίστη, δεν φαίνεται εντελώς ουτοπικός, αν είναι να αποδυθούμε σε ένα σκληρό πνευματικό αγώνα, χρησιμοποιώντας ως μέσο τις υπάρχουσες σχέσεις δυνάμεων και ως βοήθεια την αναπόδραστη ιστορική κατάσταση μας.

Όρος γι' αυτήν την ενότητα είναι μια μορφή πολιτικής ζωής την οποία μπορούν να αποδεχθούν όλοι, διότι θα παρείχε σε όλους τις μεγαλύτερες δυνατότητες ελευθερίας. Αυτή η μορφή, που νοήθηκε και πραγματοποιήθηκε μερικώς μόνο στη Δύση, είναι το Κράτος του Δικαίου, η νομιμότητα μέσω της εκλογής και του νόμου, η δυνατότητα τροποποίησης των νόμων, μόνο με νόμιμες διαδικασίες. Εδώ τα πνεύματα αγωνίζονται για τη γνώση του ορθού, για την κατάκτηση της δημοσίας γνώμης, για την έλξη όσο γίνεται περισσότερων προς φωτεινότερες συνειδητοποιήσεις και προς τελειότερους προσανατολισμούς, μέσω της διάδοσης των πληροφοριών.

Με την παγκόσμια τάξη Δικαίου θα φθάσουμε στο τέλος των πολέμων, όπου κάθε κράτος δεν θα διαθέτει πλέον την απόλυτη κυριαρχία, η οποία θα ανήκει μόνο στην ανθρωπότητα, προκειμένου να εξασφαλίσει την έννομη τάξη και τη λειτουργία της.

Αλλά και αν η ανθρωπότητα επιθυμεί την επικοινωνία και αποποιείται τη βία για χάρη μιας

(ακόμη άδικης αλλά που γίνεται δίκαιη) έννομης τάξης, δεν μας επιτρέπεται καμμιά αισιοδοξία, που προκύπτει από την πειστικότητα τέτοιων ιδεών, οι οποίες βλέπουν το μέλλον μονοσήμαντο και φωτεινό. Διότι μάλλον έχουμε λόγους να πιστεύουμε το αντίθετο.

Βλέπουμε ο καθένας μας μέσα στον ίδιο τον εαυτό του τον εγωισμό, την αντίσταση στον αυτοφωτισμό, τη σοφιστική, η οποία χρησιμοποιεί ακόμη και τη φιλοσοφία για συσκοτισμό, την απώθηση του ξένου από την επιζήτηση της επικοινωνίας, τη βουλιμία για δύναμη και βία· βλέπουμε πως οι μάζες συναρπάζονται από τις ευκαιρίες του πολέμου, ωθημένες από μια τυφλή ελπίδα για κέρδος και από μια άγρια ανάγκη για περιπέτεια, έτοιμες να θυσιάσουν τα πάντα, και τη ζωή τους· βλέπουμε, αντίθετα, πόσο λίγη διάθεση έχουν οι μάζες να στερηθούν, να αποταμιεύσουν, να υπομείνουν, να χτίσουν με νηφαλιότητα σταθερές κοινωνικές συνθήκες· και βλέπουμε τα πάθη να εκβιάζουν το δρόμο τους, σχεδόν ανεμπόδιστα, μέσα από όλα τα παρασκήνια του πνεύματος.

Περαιτέρω βλέπουμε, ξέχωρα από τον χαρακτήρα του ανθρώπου, την αθεράπευτη αδικία όλων των θεσμών· βλέπουμε να προβάλλουν καταστάσεις που δεν θεραπεύονται με τη δικαιοσύνη, όπως είναι η κατανομή του αυξανόμενου πληθυσμού, ή η αποκλειστική κατοχή ενός πράγματος που όλοι το επιθυμούν και που δεν μοιράζεται.

Και έτσι αναφαίνεται αναπόδραστο ένα όριο, από όπου ξεσπάει η βία, κάτω από οποιαδήποτε μορφή. Και επανέρχεται το ερώτημα αν ο Θεός ή ο διάβολος κυβερνάει τον κόσμο. Είναι δε αθεμελίωτη η πίστη, ότι στο τέλος ο διάβολος υπηρετεί τον Θεό.

Η υπερνίκηση της ιστορίας—6

Όταν ως άτομα βλέπουμε τη ζωή μας να διαρρέει μέσα από την απλή διαδοχή των στιγμών, να σύρεται από την ασυναρτησία των τυχαίων και συντριπτικών περιστατικών, μπροστά σε μια ιστορία που βρίσκεται στο τέλος της και φαίνεται να αφήνει πίσω της το χάος, τότε αναζητούμε την ανύψωσή μας και την υπερνίκηση όλης της ιστορίας.

Βεβαίως, πρέπει να έχουμε συνείδηση της εποχής μας και της κατάστασής μας. Δεν μπορεί να υπάρξει σύγχρονη φιλοσοφία χωρίς τον φωτισμό του γεγονότος ότι είμαστε δοσμένοι μέσα στον χρόνο και σ' ένα ορισμένο τόπο. Αλλά ενώ τελούμε κάτω από τους όρους της εποχής, δεν φιλοσοφούμε μέσα από αυτούς τους όρους, παρά, όπως πάντα, μέσα από το περιέχον. Για να είμαστε αυτό που μπορούμε, δεν πρέπει να αποφύγουμε την εποχή μας, ούτε να της υποταχθούμε· αλλά μάλλον να προσπαθήσουμε μέσω του φωτισμού της εποχής μας να φθάσουμε σ' εκείνο το σημείο, όπου από το βάθος του μπορούμε να ζήσουμε.

Ούτε πρέπει να θεοποιήσουμε την ιστορία. Δεν χρειάζεται να παραδεχθούμε την ανίερη ρήση, πως η παγκόσμια ιστορία είναι η Τελευταία Κρίση. Η παγκόσμια ιστορία δεν είναι η έσχατη στιγμή. Η αποτυχία της δεν είναι επιχείρημα κατά της αλήθειας, της θεμελιωμένης στην υπέρβαση. Αφομοιώνοντας την ιστορία τη διασχίζουμε και ρίχνουμε άγκυρα στην αιωνιότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΕΚΑΤΟ Η ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥΝΤΩΝ

Η ανεξαρτησία των ανθρώπων απορρίπτεται από όλους τους ολοκληρωτισμούς, είτε πρόκειται για τον ολοκληρωτισμό της θρησκευτικής πίστης, ο οποίος αξιώνει μια μόνη αλήθεια για όλους, είτε πρόκειται για τον ολοκληρωτισμό του κράτους, ο οποίος, καθώς διαλύει κάθε τι το ανθρώπινο μέσα στο μηχανισμό της εξουσίας, δεν αφήνει τίποτε πλέον για την ατομικότητα, όπου και αυτή η απασχόληση κατά τον ελεύθερο χρόνο πρέπει να συμφωνεί με την ιδεολογική του γραμμή. Η ανεξαρτησία φαίνεται να χάνεται αθόρυβα με τον κατακλυσμό όλης της εμπειρικής ύπαρξης από το τυπικό, από την συνήθεια και από αυτό που εκλαμβάνεται ανεξέταστα ως αυτονόητο¹¹³. Αλλά φιλοσοφία σημαίνει να αγωνίζεσαι για την εσωτερική σου ανεξαρτησία κάτω από όλους τους περιορισμούς. Τι πράγμα είναι η εσωτερική ανεξαρτησία;

Οι τελευταίοι φιλόσοφοι της αρχαιότητας—1

Η εικόνα του φιλοσόφου ως ανεξαρτήτου ανθρώπου ζει από την τελευταία περίοδο της αρχαιότητας. Η εικόνα αυτή έχει ποικίλα χαρακτηριστικά. Πρώτον, ο φιλόσοφος είναι ανεξάρτητος, διότι δεν έχει ανάγκες, είναι ελεύθερος από τον κόσμο των υλικών αγαθών και από την κυριαρχία των παθών, ζει ασκητικά· δεύτερον, δεν τον κατέχει ο φόβος, διότι είδε το ψεύδος των μύθων με τους οποίους η θρησκεία εκφοβίζει· τρίτον, διότι δεν μετέχει στα δημόσια και στην πολιτική, ζει γαλήνια στα κρυφά, χωρίς δεσμούς, ως αν πολίτης του κόσμου. Εν πάση περιπτώσει, αυτός ο φιλόσοφος πιστεύει σε μια απολύτως ανεξάρτητη θέση, σε μια θέση που τον τοποθετεί έξω από όλα τα πράγματα, ώστε από εκεί να είναι απρόσβλητος και αδιατάρακτος.

Αυτός ο φιλόσοφος έγινε αντικείμενο θαυμασμού, αλλά και δυσπιστίας. Αυτό που πραγματοποίησε μαρτυρεί βεβαίως κατά πολλούς τρόπους μια ασυνήθιστη ανεξαρτησία καθώς είναι φτωχός, ανύπανδρος, ανεπάγγελτος, χωρίς πολιτική ζωή· μαρτυρεί μια ευτυχία, η οποία δεν τελεί υπό τους όρους κάποιου πράγματος που έρχεται από έξω, αλλά πραγματοποιείται μέσα στη συνείδηση του περαστικού από τη γη και στην αδιαφορία έναντι των κτυπημάτων της μοίρας. Αλλά πολλοί από αυτούς τους τρόπους μαρτυρούν επίσης έναν ισχυρό εγωισμό, μια φιλοδοξία και συνεπώς υπερηφάνεια και ματαιοφροσύνη, μια ψυχρότητα έναντι του ανθρώπου και μια δυσειδή εχθρότητα εναντίον των φιλοσόφων. Όλοι τους έχουν στη διδασκαλία τους μια δογματική στάση. Η ανεξαρτησία τους είναι τόσο λίγο καθαρή, που εμφανίζεται ως ανεπίγνωστη —και ενίοτε γελοία— εξάρτηση.

Ωστόσο, δίπλα στη βιβλική θρησκεία, υπάρχει και εδώ μια ιστορική πηγή δυνατής ανεξαρτησίας. Η συναναστροφή μ' αυτούς τους φιλοσόφους ενισχύει την ίδια μας τη θέληση για ανεξαρτησία, ίσως ακριβώς γιατί βλέπουμε πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να παραμείνει στο μεμονωμένο σημείο της απόσπασης. Αυτή η υποτιθέμενη απόλυτη ελευθερία μεταστρέφεται αμέσως σε νέα εξάρτηση: εξωτερικά, από τον κόσμο που την αναγνώρισή του την εποθήσαμε· και εσωτερικά, από τα αδιαφώτιστα πάθη. Δεν μπορούμε να ακολουθήσουμε τον δρόμο των τελευταίων φιλοσόφων της αρχαιότητας. Παρά τις ενίοτε καταπληκτικές παρουσίες των, καθώς αγωνίζονταν για την ελευθερία, παρήγαγαν παγωμένες μορφές και αβαθείς μάσκες.

Βλέπουμε λοιπόν την ανεξαρτησία να μετατρέπεται στο αντίθετό της, όταν εκληφθεί ως απόλυτη. Με ποιο τρόπο μπορούμε να αγωνισθούμε για την ανεξαρτησία; Δεν είναι εύκολο να απαντήσωμε.

Η αμφισημία της ανεξαρτησίας—2

Η ανεξαρτησία είναι σχεδόν αναπόδραστα αμφίσημη. Ας δούμε μερικά παραδείγματα:

Η φιλοσοφία, και κυρίως η μεταφυσική, σχεδιάζει το παιχνίδι των διαλογισμών της καθώς και τις μορφές της σκέψης της· προς τις οποίες όμως το σκεπτόμενο υποκείμενο που τις παράγει παραμένει ανώτερο από αυτές, διότι διατηρεί τις απεριόριστες δυνατότητές του. Αλλά έτσι προκύπτει το ερώτημα: Ο άνθρωπος είναι κύριος των σκέψεών του: επειδή είναι άθεος και μπορεί χωρίς δεσμό με ένα θεμέλιο να διεξαγάγει το δημιουργικό του παιχνίδι, αυτεξούσιος, σύμφωνα με τους κανόνες του παιχνιδιού που τους θέτει ο ίδιος, γοητευμένος από τις μορφές τους; Ή, αντίθετα, επειδή συνδέεται με τον Θεό, παραμένει ανώτερος από τη γλώσσα με την οποία πρέπει να ντύσει το απόλυτο Είναι, πράγμα που ποτέ δεν θα γίνει επαρκώς και συνεπώς πρέπει να προσαρμόζεται αδιακόπως;

Εδώ έγκειται η ανεξαρτησία του φιλοσοφούντος· στο ότι οι σκέψεις του δεν εκπίπτουν σε δόγματα και συνεπώς δεν υποτάσσεται σ' αυτές, παρά γίνεται κύριος των σκέψεών του. Αλλά το να είσαι κύριος των σκέψεών σου είναι κάτι διφορούμενο: είναι η ανεξαρτησία της αυθαιρεσίας ή η εξάρτηση από την υπέρβαση.

Ένα άλλο παράδειγμα: Για να αποκτήσουμε την ανεξαρτησία μας αναζητούμε ένα αρχιμήδειο σημείο έξω από τον κόσμο. Πρόκειται για μια αληθινή αναζήτηση, αλλά τίθεται το ερώτημα: Το αρχιμήδειο σημείο είναι μια εξωτερικότητα, και στην πλήρη ανεξαρτησία του καθιστά τον άνθρωπο όμοιο με τον Θεό; ή είναι ένα εξωτερικό σημείο από όπου ο άνθρωπος συναντά πράγματι τον Θεό και έτσι δοκιμάζει τη μοναδική και πλήρη εξάρτησή του, μια εξάρτηση όμως όπου μόνον αυτή τον ανεξαρτητοποιεί από τον κόσμο;

Εξ αίτιας αυτής της αμφισημίας, η ανεξαρτησία, αντί να γίνει ο δρόμος προς τον αυθεντικό εαυτό μας μέσα στην ιστορική του πλήρωση, τόσο εύκολα συγχέεται με την ανευθυνότητα, ή την διηνεκή διαθεσιμότητα για κάτι άλλο. Έτσι ο εαυτός μας χάνεται μέσα στους απλούς ρόλους που κάθε φορά παίζει. Αυτή η ψευδοανεξαρτησία, όπως κάθε αυταπάτη, παίρνει ατέλειωτες μορφές. Επί παραδείγματι:

Μπορεί να πάρει τη μορφή της αισθητικής στάσης προς όλα τα πράγματα, αδιάφορο αν τούτα είναι άνθρωπος, ζώα ή πέτρες. Και ίσως με μια δύναμη όρασης, ωσάν να επαναλαμβάνεται μια μυθική αντίληψη. Ωστόσο αυτή η στάση είναι σαν «νεκρή με ανοιχτά μάτια», αφού δεν φέρνει μέσα της την απόφαση όπου θεμελιώνεται η ζωή. Αυτοί που βλέπουν τα πράγματα κατ' αυτόν τον τρόπο ίσως να δεσμεύουν τον εαυτό τους μέχρι το σημείο να τον διακινδυνεύουν, αλλά δεν μπορούν να τον αγκυροβολήσουν στο απόλυτο (το άνευ όρων). Απαθείς στις αντιφάσεις και στους παραλογισμούς, με απεριόριστη δίψα για νέες συγκινήσεις, διάγουν μια ζωή ανάμεσα στις πιέσεις της εποχής των, προσπαθώντας να επηρεασθούν όσο γίνεται λιγώτερο από αυτές, διατηρώντας την ανεξαρτησία της δικής των θέλησης και εμπειρίας. Μια ζωή, που αντιδρά εξωτερικώς στις πιέσεις, αλλά κρατάει την εσωτερική της απάθεια, βρίσκοντας την κορυφή της εμπειρικής ύπαρξης στη διατύπωση των πραγμάτων που βλέπουν, εκλαμβάνοντας τη γλώσσα. για το Είναι.

Αυτή η αδέσμευτη ανεξαρτησία παραβλέπει την αυτοσυνειδητοποίηση. Η χαρά της θέασης ταυτίζεται με το πάθος για το Είναι. Το Είναι φαίνεται να αποκαλύπτεται μέσα σ' αυτή τη μυθική σκέψη, που είναι ένα είδος συλλογιστικής ποίησης.

Αλλά το Είναι δεν αποκαλύπτεται στην απλή θέαση. Η θέαση, ακόμη και η πιο σοβαρή και μονήρης θέαση, δεν είναι αρκετή· και η έκφραση, παρά τις εύστομες περιστροφές και τις αφαρπαστικές εικόνες, αν της λείπει η επικοινωνία, επίσης δεν είναι αρκετή· μένει ως η δικτατορική γλώσσα της γνώσης και του αγγέλματος.

Έτσι, η αυταπάτη της διακατοχής του Είναι οδηγεί σε προσπάθειες όπου μέσα τους ο ίδιος ο άνθρωπος λησμονιέται. Μέσα στο πλαστό - Είναι (Seinsfiktion) ο άνθρωπος χάνεται, αλλά σ' αυτή την πλαστικότητα υπάρχει πάντοτε ο δρόμος της επιστροφής· λανθάνουσες ανικανοποιήσεις μπορεί να οδηγήσουν στην ανάκτηση της αυθεντικής σοβαρότητας — η οποία γίνεται πραγματική μόνο με την παρουσία της υπόστασης — και στην απελευθέρωση από την καταστροφική στάση αυτών, που παίρνουν τη ζωή όπως είναι και κάνουν ό,τι τους ευχαριστεί.

Η αδέσμευτη ανεξαρτησία εκδηλώνεται, περαιτέρω, στην αυθαίρετη σκέψη. Το ανεύθυνο παιχνίδι των αντιφάσεων επιτρέπει τη λήψη οποιασδήποτε θέσης, κατά τις ανάγκες της στιγμής. Καταπιάνεται με όλες τις μεθόδους, χωρίς να επιτελέσει καμιά στην καθαρότητά της. Είναι έξω από το πνεύμα της επιστήμης, αλλά μεταμφιέζεται την επιστημονικότητα. Αυτός που μιλάει έτσι, στη συνεχή μεταμόρφωσή του είναι ένας Πρωτέας, ασύλληπτος· στην ουσία δεν λέει τίποτε, ενώ καμώνεται πως μιλάει για εξαιρετικά πράγματα. Οι υποδηλώσεις προαισθημάτων, η ψυθιριστική υποβολή, η ίχνευση του μυστηριακού τον κάνουν ελκυστικό. Αλλά μια αυθεντική συζήτηση δεν είναι δυνατή μ' αυτόν, παρά μια χωρίς αρχή και τέλος κουβέντα επάνω σε μια συναρπαστική ποικιλία «ενδιαφερόντων» πραγμάτων. Η συζήτηση μ' αυτόν δεν είναι τίποτε άλλο από μια άσκοπη έκχυση ψευδών συγκινήσεων.

Η αδέσμευτη ανεξαρτησία μπορεί να πάρει τη μορφή μιας αδιαφορίας έναντι του κόσμου, που κατάντησε ανυπόφορος:

Ο θάνατος είναι αδιάφορος. Θα έλθη. Γιατί να ταραζόμαστε;

Ζούμε από τον πόθο της ζωτικής ορμής και από τον πόνο της έλλειψής του. Ένα φυσικό «ναι» μας επιτρέπει να αισθανόμαστε και να ζούμε τα πράγματα όπως έρχονται. Δεν αγωνιζόμαστε. Δεν υπάρχει λόγος πλέον. Είναι δυνατόν να αγαπάμε με θέρμη, αλλά η αγάπη τελεί υπό το έλεος του χρόνου, του διασκορπισμού, της κοινής αστάθειας. Δεν υπάρχει απόλυτο (το άνευ όρων).

Ζούμε απαθείς, χωρίς να θέλομε να κάνομε ή να είμαστε κάτι το ιδιαίτερο. Κάνομε αυτό που μας ζητείται ή αυτό που μας ταιριάζει. Η περιπάθεια είναι γελοία. Έτοιμοι να συνεργασθούμε στην καθημερινή μας συναναστροφή με τους ανθρώπους.

Κανένας ορίζοντας, καμιά προοπτική —ούτε για το παρελθόν ούτε για το μέλλον — δεν πλουτίζει αυτήν την εγκόσμια ύπαρξη, η οποία δεν αναμένει τίποτε και απλώς ζει το εδώ και το τώρα.

Όλες αυτές οι πολλές μορφές της απατηλής ανεξαρτησίας, στις οποίες μπορεί να περιπέσωμε, καθιστούν ύποπτη αυτήν την ίδια την ανεξαρτησία. Ένα πράγμα είναι βέβαιο: για να κερδίσομε την αληθινή ανεξαρτησία, δεν απαιτείται μόνον ο πλήρης φωτισμός αυτής της αμφισημίας, αλλά και η συνείδηση των ορίων κάθε ανεξαρτησίας.

Τα όρια της ανεξαρτησίας—3

Η απόλυτη ανεξαρτησία είναι αδύνατη. Όταν σκεφτόμαστε, καταφεύγομε στην εμπειρία, η οποία πρέπει να μας έχει δοθεί· όταν ζούμε, καταφεύγομε στον άλλον, όπου μόνο με την αλληλοβοήθεια κάνομε δυνατή τη ζωή μας. Ως υποκείμενα, καταφεύγομε σε αλλά υποκείμενα, όπου μόνο με την μεταξύ μας επικοινωνία φθάνομε στους γνήσιους εαυτούς μας. Δεν υπάρχει μεμονωμένη ελευθερία. Η ελευθερία υπάρχει, εκεί που αυτή μάχεται κατά της ανελευθερίας, όπου με την πλήρη κατανίκηση της τελευταίας, ως συνέπεια της παύσης κάθε αντίστασης, και η ίδια η ελευθερία αναιρείται.

Ώστε είμαστε ανεξάρτητοι μόνον όταν ταυτοχρόνως είμαστε εμπλεγμένοι με τον κόσμο. Δεν

μπορώ να γίνω πραγματικά ανεξάρτητος αν παραιτηθώ από τον κόσμο. Το να είσαι ανεξάρτητος στον κόσμο, σημαίνει μίαν ιδιαίτερη στάση προς τον κόσμο: να είσαι στον κόσμο και ταυτοχρόνως να μην είσαι, να είσαι μέσα στον κόσμο και ταυτοχρόνως να είσαι έξω από αυτόν. Τούτη η άποψη είναι κοινή στους μεγάλους διανοητές, όπως φαίνεται από τις παρακάτω αρχές, παρά τις μεταξύ τους διαφορές στο νόημα:

Σχετικά με όλη την ανθρώπινη εμπειρία, τις απολαύσεις, την ευτυχία και τη δυστυχία, ο Αρίστιππος είχε πει τα εξής: κατέχω, αλλά δεν κατέχομαι· ο Παύλος απαιτεί, για την απαραίτητη συμμετοχή στην επίγεια ζωή, το εξής: να έχετε σαν να μην έχετε· η Μπαγκαβάτ - Γκιτά¹¹⁴ λέγει: κάνε τη δουλειά σου, αλλά μην επιδιώκεις τους καρπούς της· και στον Λάο - τσε υπάρχει η αξίωση: να δρας με την αδράνεια.

Το τι δηλώνουν αυτές οι αθάνατες φιλοσοφικές αρχές, χρειάζεται να ερμηνευθεί, και η ερμηνεία δεν έχει τέλος. Είναι αρκετό για μας, εν προκειμένω, να πούμε πως εκφράζουν την εσωτερική ανεξαρτησία. Η ανεξαρτησία μας από τον κόσμο είναι αχώριστη από έναν τρόπο εξάρτησης από τον κόσμο.

Ένα δεύτερο όριο της ανεξαρτησίας είναι πως, αν είναι μόνη της, καταλήγει στο τίποτε:

Η ανεξαρτησία έχει διατυπωθεί αρνητικά ως απελευθέρωση από το φόβο, ως αδιαφορία έναντι του καλού και του κακού, ως αταραξία του θεωμένου διανοητή, ως απάθεια έναντι των αισθημάτων και των παθών. Αλλά αυτό που εδώ είναι ανεξάρτητο, δεν είναι παρά το απλό σημείο ενός «εγώ».

Το περιεχόμενο της ανεξαρτησίας δεν προκύπτει από την ίδια. Δεν είναι η δύναμη μιας φυσικής διάθεσης, η ζωτικότητα, η φυλή, δεν είναι η θέληση για δύναμη, δεν είναι η αυτοδημιουργία.

Η ανεξαρτησία έναντι του κόσμου, η οποία αναπτύσσεται με τον φιλοσοφικό λογισμό, δεν είναι άλλο πράγμα από τον απόλυτο δεσμό με αυτό που υπερβαίνει τον κόσμο. Μια υποτιθέμενη ανεξαρτησία χωρίς δεσμό, μεταπίπτει αμέσως σε άδεια σκέψη, δηλαδή σε τυπική σκέψη, που δεν ζει το περιεχόμενό της, δεν μετέχει στην ιδέα και δεν είναι θεμελιωμένη στην υπόσταση. Αυτή η ανεξαρτησία γίνεται αυθαιρεσία, κυρίως όταν αρνείται. Δεν της κοστίζει τίποτε να τα θέτει όλα υπό ερώτησιν, όταν δεν υπάρχει μια δύναμη που να κατευθύνει και να δεσμεύει την ερώτηση.

Αντίθετα, ο Νίτσε διετύπωσε την εξής ριζική θέση: Μόνον όταν δεν υπάρχει Θεός, ο άνθρωπος γίνεται ελεύθερος. Διότι όταν υπάρχει Θεός, ο άνθρωπος δεν αναπτύσσεται, επειδή συνεχώς είναι σαν να εκχύνεται προς τον Θεό, όπως το άφραχτο νερό, που δεν αποκτάει ποτέ του δύναμη. Αλλά θα μπορούσαμε να πούμε εναντίον του Νίτσε, χρησιμοποιώντας την ίδια εικόνα, ακριβώς το αντίθετο: Μόνον βλέποντας προς τον Θεό ανέρχεται ο άνθρωπος, αντί άφραχτος να διαρρέει στις μηδαμινότητες των απλών συμβάντων της ζωής.

Ένα τρίτο όριο της δυνατής ανεξαρτησίας μας είναι η θεμελιακή δομή της ανθρωπότητάς μας. Από το γεγονός και μόνο ότι είμαστε άνθρωποι, υποκειμέθα σε ριζικές παραδρομές, τις οποίες δεν μπορούμε να αποφύγουμε. Από το πρώτο ζύπνημα της συνείδησής μας πέφτομε σε σφάλματα.

Η Βίβλος το υποσημαίνει τούτο μυθολογικά με το προπατορικό αμάρτημα. Στη φιλοσοφία του Εγέλου η αυτοαποξένωση του ανθρώπου φωτίζεται κατά τον πλέον μεγαλειώδη τρόπο. Ο Κίρκεγκωρ μας παρουσιάζει κατά τρόπο συναρπαστικό το δαιμονιακό στοιχείο που έχουμε μέσα μας, με το οποίο εμπλεκόμαστε απελπισμένοι σε αδιέξοδα. Στην κοινωνιολογία, κατά πιο χονδρικό τρόπο, μιλάμε για τις ιδεολογίες, στην ψυχολογία μιλάμε για τα συμπλέγματα

που μας κυριαρχούν.

Μήπως μπορούμε να κυριαρχήσουμε επάνω στις απωθήσεις μας και στη λησμονιά, στις επικαλύψεις, στις επισκοτίσεις και στις παραδρομές μας, για να επιτύχομε την αυθεντική ανεξαρτησία μας; Ο Παύλος μας είπε πως δεν μπορούμε να είμαστε αληθινά καλοί. Διότι χωρίς τη γνώση, η καλή πράξη δεν είναι δυνατή· αν όμως ξέρω την πράξη μου ως καλή, ήδη περιπίπτω στην υπερηφάνεια και στη σιγουριά. Ο Καντ έδειξε πως οι καλές μας πράξεις υποκρύπτουν έναν λανθάνοντα όρο, ότι δηλαδή τούτες δεν θα βλάψουν πολύ την ευτυχία μας, και συνεπώς δεν είναι καθαρές. Αυτό το ριζικό κακό δεν μπορούμε να το υπερνικήσωμε.

Η ίδια μας η ανεξαρτησία χρειάζεται τη βοήθεια. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε άλλο από το να προσπαθούμε και να ελπίζουμε πως κάτι το ασύλληπτο —που δεν είναι ορατό στον κόσμο— θα έρθει από τα βάθη μας προς βοήθεια, το οποίο θα μας εξαγάγει από την παραδρομή. Η μόνη δυνατή ανεξαρτησία μας είναι η εξάρτησή μας από την υπέρβαση.

Συμπέρασμα: Πώς νοείται σήμερα η ανεξαρτησία—4

Πώς θα περιγράψουμε σήμερα τη δυνατή φιλοσοφική ανεξαρτησία;

Να μην ενταχθώ σε καμμιά φιλοσοφική σχολή, να μη θεωρώ καμμιά ρητή αλήθεια ως αποκλειστική, ως μόνη και μοναδική, να γίνω κύριος των σκέψεών μου.

Να μη σωρεύω φιλοσοφικές γνώσεις, αλλά να εμβαθύνω στην κίνηση του φιλοσοφικού λογισμού.

Να αγωνίζομαι για την αλήθεια και την ανθρωπινότητα με την άνευ όρων επικοινωνία.

Να γίνω ικανός ώστε να αφομοιώσω όλη την παιδεία του παρελθόντος, να ακούω τους συγχρόνους μου, και να είμαι ανοιχτός προς όλες τις δυνατότητες.

Και ως άτομο που είμαι να βυθισθώ στην ιστορικότητά μου, στην προέλευσή μου: αυτό που έκαμα, αυτό που ανέλαβα, αυτό που ήμουν, αυτό που έγινα, κι αυτό που μου εδωρήθη.

Να μη σταματήσω να διευρύνωμαι, μέσω της ίδιας μου της ιστορικότητας, μέχρι που να φθάσω στην ιστορικότητα του ανθρώπου στο σύνολό της και έτσι να γίνω πολίτης του κόσμου.

Δεν πιστεύομε στον φιλόσοφο που παραμένει απρόσβλητος, δεν πιστεύομε στη γαλήνη του στωικού, ούτε επιθυμούμε την αταραξία του, διότι είναι η ίδια η ανθρωπινότητά μας που μας σέρνει στο πάθος και στο φόβο, στα δάκρυα και στη χαρά, και μας κάνει να βιώνομε αυτό που υπάρχει. Ώστε υψούμενοι επάνω από τις δεσμεύσεις των συγκινήσεών μας και όχι με την εξάλειψή τους, φθάνομε στους εαυτούς μας. Γι' αυτό πρέπει να τολμούμε να είμαστε άνθρωποι και να κάνομε αυτό που μπορούμε, ώστε να κατευθυνθούμε προς την πληρότητα της ανεξαρτησίας μας. Τότε θα υποφέρομε χωρίς να οδυρόμαστε, θα απελπιζόμαστε χωρίς να βυθιζόμαστε, θα ταλαντεύομαστε χωρίς να ανατρεπόμαστε· διότι θα μας συγκρατεί η εντός μας αναπτυσσόμενη ανεξαρτησία.

Αλλά το φιλοσοφείν είναι η μαθητεία σ' αυτή την ανεξαρτησία· δεν είναι η κατοχή της ανεξαρτησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ Ο ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΙ ΒΙΟΣ

Αν είναι η ζωή μας να μη χαθεί στη διασπορά, τότε πρέπει να ενταχθεί μέσα σε μια τάξη. Πρέπει στην καθημερινή της συμπεριφορά να άγεται από ένα περιέχον, να κερδίσει τη συνοχή της σε μια εποικοδόμηση φτιαγμένη από εργασία, πλήρωση και υψηλές στιγμές, και να βαθύνει με την επανάληψη. Τότε η ζωή μας, ακόμη και μέσα σε ένα μονότονα επαναλαμβανόμενο έργο, διαπεράται από ένα ρυθμό, και ξέρει ότι συνδέεται με ένα νόημα. Έτσι, προστατευόμαστε από τη συνείδηση που έχουμε για τον κόσμο και για τον εαυτό μας (έχομε το έδαφός μας στην ιστορία, στην οποία ανήκομε) και, στην ίδια μας τη ζωή, από την ανάμνηση και την πιστότητα.

Μια τέτοια τάξη μπορεί να έλθει στο άτομο από τον κόσμο στον οποίο γεννήθηκε, από την Εκκλησία, η οποία προσδίδει μορφή και ψυχή στα μεγάλα στάδια της ζωής, από τη γέννηση ως το θάνατο, καθώς και στα μικρά περιστατικά της καθημερινότητας. Τότε το άτομο με την αυθορμησία του θα εντάξει μέσα σ' αυτή την τάξη ό,τι του είναι παρόν και ορατό στον κόσμο που το περιβάλλει. Δεν συμβαίνει το ίδιο σ' ένα θρυμματισμένο κόσμο, όπου η παράδοση γίνεται ολοένα και λιγότερο πιστευτή, και σε ένα κόσμο που τον συνέχει μόνον η εξωτερική τάξη, που παραμένει χωρίς συμβολισμό και χωρίς υπέρβαση και αφήνει την ψυχή άδεια· σε ένα κόσμο που δεν επαρκεί στον άνθρωπο· σε ένα κόσμο που, όταν αφήνει ελεύθερο τον άνθρωπο, τον εγκαταλείπει στον εαυτό του, στον πόθο και στην ανία, στο φόβο και στην αδιαφορία. Τότε το άτομο στρέφεται προς τον εαυτό του. Δια του φιλοσοφικού βίου ζητά με τις ίδιες του τις δυνάμεις να οικοδομήσει ό,τι ο περίγυρος κόσμος δεν του προσφέρει πλέον.

Η έξοδος από τη σκοτία, την απώλεια και τη λησμονιά—1

Η θέληση για τον φιλοσοφικό βίο προκύπτει από τη σκοτία, στην οποία βρίσκεται το άτομο· από την απώλεια, όταν χωρίς αγάπη ατενίζει το κενό· από τη λησμονιά του εαυτού του, καθώς αναλίσκεται μέσα στα επιτηδεύματά του — όταν αιφνίδια αφυπνισθεί, τρομάξει και ερωτήσει: τι είμαι, τι μου διαφεύγει, τι πρέπει να κάμω;

Αυτή η λησμονιά του εαυτού μας αυξάνει μέσα στον τεχνολογικό κόσμο. Ένας κόσμος ρυθμισμένος με το ρολόγι, μοιρασμένος σε απορροφητική ή κενή εργασία, η οποία ολοένα και λιγότερο πληροί τον άνθρωπο ως άνθρωπο, που φθάνει τη λησμονιά μέχρι το έσχατο όριο, όπου ο άνθρωπος νιώθει σαν μηχανή, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ανταλλακτικό οπουδήποτε· και που όταν αφεθεί ελεύθερος, δεν είναι τίποτε και δεν έχει να κάμει τίποτε. Και όταν ακριβώς αρχίσει να επανέρχεται στον εαυτό του, ο κολοσσός αυτού του κόσμου θα τον ξανατραβήξει μέσα στον αναλωτικό μηχανισμό της κενής εργασίας και της άδειαςσχόλης.

Αλλά η τάση προς τη λησμονιά υπάρχει ήδη μέσα στον άνθρωπο. Πρέπει να αποσπασθεί μόνος του, αν είναι να μην απολεσθεί μέσα στον κόσμο, στις συνήθειες, στα ανεξέταστα αυτονόητα, στους πεπατημένους δρόμους.

Φιλοσοφούμε όταν αποφασίζομε να ξυπνήσομε μέσα μας την αρχέγονη πηγή μας, να ξαναβρούμε τον εσωτερικό μας δρόμο και με τη δραστηριοποίηση των εσωτερικών μας δυνάμεων να βοηθήσομε τον ίδιο μας τον εαυτό.

Βεβαίως, αυτό που έρχεται πρώτο στο επίπεδο της εμπειρικής μας ύπαρξης είναι το πρακτικό έργο μας, οι απαιτήσεις της κάθε ημέρας. Αλλά αν θέλομε να διάγομε βίο φιλοσοφικό, δεν θα τα βρούμε όλα τούτα ικανοποιητικά· θα βιώσομε την κοινή εργασία, όπου στους σκοπούς της βυθιζόμαστε, ως ένα δρόμο προς τη λησμονιά του εαυτού μας, ως παραμέληση, ως ενοχή.

Και να διάγεις φιλοσοφικό βίο σημαίνει επίσης να παίρνεις στα σοβαρά τη διανθρώπινη εμπειρία, τη χαρά και τη λύπη, την επιτυχία και την αποτυχία, το σκοτεινό και το συγκεχυμένο. Να μη λησμονείς, αλλά να αφομοιώνεις εσωτερικά τη ζωή σου· να μη σκεδάζεις, αλλά να επεξεργάζεσαι εσωτερικά την εμπειρία σου· να μη διαγράφεις τα γινόμενα, αλλά να τα διαφωτίζεις — αυτός είναι ο φιλοσοφικός βίος.

Ο φιλοσοφικός βίος ακολουθεί δύο δρόμους: στη μοναξιά, είναι ο **διαλογισμός**, σε όλους τους δυνατούς τρόπους του· στη συναναστροφή, είναι η **επικοινωνία**, σε όλες τις μορφές της αμφίπλευρης κατανόησης, στην κοινή πράξη, στην κοινή συζήτηση, στην κοινή σιωπή.

Ο διαλογισμός—2

Σ' εμάς τους ανθρώπους είναι απαραίτητες εκείνες οι καθημερινές στιγμές της βαθιάς περισυλλογής. Κατ' αυτό τον τρόπο βεβαιωνόμαστε ότι η παρουσία της αρχέγονης πηγής δεν θα εξαφανισθεί παντελώς μέσα στην άφευκτη διασπορά των ημερών.

Αυτό που η θρησκεία επιτελεί με τη λατρεία και την προσευχή, έχει το φιλοσοφικό του ανάλογο στη ρητή εμπάθυνση, στην επιστροφή προς την εσωτερικότητα, προς το ίδιο το Είναι. Τούτο πρέπει να συμβεί σε καιρό και σε στιγμές, όπου, στον κόσμο όντας, δεν ασχολούμαστε με εγκόσμιους σκοπούς, και όπου δεν μένομε ούτε κενοί, παρά επιψάουμε το ουσιώδες — ως είναι τούτο στην αρχή της ημέρας, στο τέλος της, ή σε ενδιάμεσες στιγμές.

Η φιλοσοφική περισυλλογή, αντίθετα από τη θρησκευτική, δεν έχει κανένα ιερό αντικείμενο, κανένα ιερό τόπο, κανένα ορισμένο τύπο. Η τάξη στην οποία την υποβάλλομε δεν γίνεται κανόνας, παραμένει ως δυνατότητα μέσα στην ελεύθερη κίνηση. Η φιλοσοφική περισυλλογή, αντίθετα προς την κοινότητα της λατρείας, είναι μοναχική.

Ποιο είναι το δυνατό περιεχόμενο μιας τέτοιας περισυλλογής;

Πρώτον: ο διαλογισμός επάνω στον εαυτό μου. Αναθυμάμαι τι έκαμα μέσα στην ημέρα, τι σκέφθηκα, τι αισθάνθηκα. Εξετάζω που έσφαλα, που ήμουν ανειλικρινής με τον εαυτό μου, που απέφυγα την ευθύνη μου, που δεν ήμουν ευθύς. Κοιτάζω ποιες στιγμές ήμουν σύμφωνος με τον εαυτό μου και πως θα μπορούσα να τις επαυξήσω. Συνειδητοποιώ τον έλεγχο που πραγματοποίησα επάνω στον ίδιο τον εαυτό μου, και πώς τον κράτησα σ' όλη την διάρκεια της ημέρας. Κρίνω τον εαυτό μου — εν σχέσει προς την συγκεκριμένη συμπεριφορά μου και όχι προς το σύνολο που είμαι, το οποίο μου είναι απρόσιτο — βρίσκω αρχές προς τις οποίες θέλω να συμμορφωθώ, ίσως ορίζω και λέξεις τις οποίες λέγω στον εαυτό μου σε στιγμές οργής, απελπισίας, ανίας και εν γένει σε στιγμές απώλειας του εαυτού μου, σαν μαγικές υπομνηστικές λέξεις (όπως: τήρησε το μέτρο, σκέψου τον άλλον, έχε υπομονή, ο Θεός υπάρχει). Η παράδοση (που έρχεται από τους πυθαγορείους, περνάει από τους στωικούς, τους χριστιανούς και φθάνει μέχρι τον Κίρκεγκωρ και τον Νίτσε) με διδάσκει με τις αξιώσεις που προβάλλει για τον αυτοδιαλογισμό και με την εμπειρία της, πως τούτος είναι χωρίς τέλος, και πως η δυνατότητα να παραπλανηθεί είναι χωρίς όρια.

Δεύτερον: ο υπερβαίνων διαλογισμός. Οδηγημένος από το νήμα του φιλοσοφικού λογισμού βεβαιώνομαι για το αυθεντικό Είναι, για τη θεότητα. Διαβάζω τα σήματα του Είναι με τη βοήθεια της ποίησης και της τέχνης. Τα κατανοώ μέσω της φιλοσοφικής συνειδητοποίησης. Ζητώ να βεβαιωθώ για το άχρονο ή το αιώνιο μέσα στο χρόνο, ζητώ να ψάψω την πηγή της ελευθερίας μου και μέσω αυτής το ίδιο το Είναι, ζητώ να εισδύσω ως το βάθος, να γίνω κάτι σαν γνώστης και κοινωνός της δημιουργίας.

Τρίτον: σκεφτόμαστε επάνω στο τι πρέπει να γίνει τώρα. Η ανάμνηση της ίδιας μου της ζωής, της κοινής με άλλους ανθρώπους, αποτελεί το βάθος από το οποίο αποσαφηνίζεται το παρόν έργο μου, μέχρι την έσχατη λεπτομέρεια αυτής της ημέρας, όταν μέσα στην

αναπόδραστη ένταση της πρακτικής σκέψης κινδυνεύω να χάσω το νόημα του περιέχοντος.

Επικοινωνία—3

Αν αυτό που κερδίζω με τον διαλογισμό ήταν μόνο για τον εαυτό μου, δεν θα ήταν — κι αν ακόμη ήταν — κανένα κέρδος.

Ό,τι δεν πραγματοποιείται με την επικοινωνία, δεν υπάρχει ακόμη· ό,τι εν τέλει δεν θεμελιώνεται σ' αυτήν, δεν έχει επαρκές θεμέλιο. Η αλήθεια αρχίζει με δύο.

Γι' αυτό, η φιλοσοφία απαιτεί: να ζητώ συνεχώς την επικοινωνία, να την τολμώ ανεπιφύλακτα, να παραιτηθώ από την πεισματική βεβαίωση μόνο του εαυτού μου, που μου επιβάλλεται κάθε φορά με νέες μεταμφιέσεις, να ζω με την ελπίδα πως ύστερα από αυτή την παραίτηση, έτσι απρόβλεπτα, θα μου ξαναδοθεί ο εαυτός μου.

Όστε πρέπει να επανέρχομαι συνεχώς στην αμφιβολία, δεν πρέπει να καθίσταμαι βέβαιος· να μη στέκωμαι σ' ένα υποτιθέμενο σταθερό σημείο μέσα μου, με την πίστη ότι θα με φωτίζει αξιόπιστα και θα με κρίνει αληθινά. Μια τέτοια στάση έναντι του εαυτού μου είναι η πιο παραπλανητική μορφή της ψεύτικης αυτοβεβαίωσης.

Οι καρποί του διαλογισμού—4

Επιτελώ τον διαλογισμό στην τρίπτυχη μορφή του — ο διαλογισμός επάνω στον εαυτό μου, ο υπερβαίνων διαλογισμός, ο διαλογισμός επάνω στο τωρινό έργο — και ανοίγομαι στην απεριόριστη επικοινωνία, και έτσι μου γίνεται απρόσμενα παρόν αυτό που αλλοιώς δεν θα μπορούσα να το εκβιάσω: η καθαρότητα της αγάπης μου, η κρυμμένη και πάντοτε αβέβαιη αξίωση της θεότητας, η αποκάλυψη του Είναι — και μαζί μ' αυτά ίσως η γαλήνη, ανάμεσα στη συνεχή ταραχή της ζωής μας· η εμπιστοσύνη στο θεμέλιο των πραγμάτων, παρά το αποτρόπαιο κακό· η αταλάντευτη απόφαση, ανάμεσα στους κλυδωνισμούς των παθών· η σιγουριά της πιστότητας, ανάμεσα στις πλανευτικές στιγμές αυτού του κόσμου.

Αν με τον διαλογισμό μου συνειδητοποιήσω το περιέχον, από το οποίο ζω και, μπορώ να ζήσω καλύτερα, τότε εξακτινώνεται από αυτόν τον διαλογισμό εκείνος ο θεμελιακός εσωτερικός ρυθμός που με άγει καθ' όλη την ημέρα ανάμεσα από τις ατελείυτες ενασχολήσεις μου, ακόμη και όταν είμαι έξαρπαγμένος από τον τεχνολογικό μηχανισμό. Διότι αυτό είναι το νόημα των στιγμών που με επαναφέρουν στον εαυτό μου: εμπνέουν μια θεμελιακή στάση, η οποία παραμένει παρούσα πίσω από όλες τις διαθέσεις και τις παλινδρομήσεις της ημέρας· η στάση αυτή με δένει και δεν μ' αφήνει να βυθισθώ άπατος μέσα στις διολισθήσεις, στις συγχύσεις και στις συγκινήσεις. Διότι μέσω αυτής της στάσης γίνονται παρόντα τόσο η ανάμνηση όσο και το μέλλον — κάτι που δίνει συνοχή και διάρκεια.

Όστε το φιλοσοφείν σημαίνει ταυτοχρόνως γνώση του ζην και γνώση του θνήσκειν. Εξ αιτίας της αβεβαιότητας της εμπειρικής ύπαρξης μέσα στο χρόνο, η ζωή αποτελεί μια διαρκή·δοκιμασία.

Είναι ουσιώδες το ότι κατά την διάρκεια αυτής της δοκιμασίας τολμούμε να εισδύσομε μέσα στη ζωή, να φθάσομε ως τα έσχατα, χωρίς τίποτε να αποκρύβομε από τα μάτια μας, και κάνομε να κυριαρχεί απεριόριστα η ευθύτης στο βλέμμα, στην ερώτηση και στην απάντηση. Και τότε ακολουθούμε το δρόμο μας, χωρίς να γνωρίζομε το όλον, χωρίς να έχομε τίποτε χειροπιαστό από αυτό που αυθεντικώς υπάρχει· χωρίς να επιτρέπομε στον εαυτό μας, μέσω ψευδών επιχειρημάτων ή απατηλών εμπειριών, να κοιτάζει σαν από φεγγίτη άμεσα και αντικειμενικά προς την υπέρβαση· χωρίς τον λόγο του Θεού που θα μας έφθανε άμεσος και μονοσήμαντος. Αλλά ακολουθούμε το δρόμο μας μάλλον, ακούγοντας τα σήματα της πάντοτε πολυσήμαντης γλώσσας των πραγμάτων, κι ωστόσο ζώντας με τη βεβαιότητα της υπέρβασης.

Μέσα σ' αυτή την προβληματική κατάσταση, μόνον η υπέρβαση καθιστά τη ζωή καλή, τον κόσμο ωραίο και την ίδια την εμπειρική ύπαρξή μας πεπληρωμένη.

Όταν το φιλοσοφείν σημαίνει γνώση του θνήσκειν, ακριβώς αυτή η ικανότητα του θνήσκειν είναι όρος για το ορθώς ζην. Η γνώση του ζην και η γνώση του θνήσκειν είναι το ίδιο πράγμα.

Η δύναμη της σκέψης—5

Ο διαλογισμός μας διδάσκει τη δύναμη της σκέψης.

Το σκέπτεσθαι είναι η αρχή του να είσαι άνθρωπος. Με την ακριβή γνώση των αντικειμένων αντιλαμβάνομαι τη δύναμη του ορθολογισμού, όπως συμβαίνει στο μαθηματικό λογισμό, στην πειραματική γνώση της φύσης, στον τεχνικό προγραμματισμό. Η υποχρεωτική δύναμη των συλλογισμών της λογικής, η διείσδυση στη διαδοχή των αιτίων, η αντικειμενικότητα των εμπειρίας, όλα αυτά γίνονται τόσο καλύτερα, όσο καθαρότερη είναι η μέθοδος.

Αλλά ο φιλοσοφικός λογισμός αρχίζει από τα όρια αυτής της γνώσης που παρέχει η νόηση. Η αδυναμία του ορθολογισμού εκδηλώνεται σ' αυτά, που για μας είναι ουσιώδη: στη θέση του σκοπού και του τελικού προορισμού, στη γνώση του ύψιστου Αγαθού, στη γνώση του Θεού και της ανθρώπινης ελευθερίας. Τούτα εγείρουν μια Σκέψη η οποία, ενώ χρησιμοποιεί τα μέσα της νόησης, είναι παραπάνω από νόηση. Ωστε ο φιλοσοφικός λογισμός σπεύδει προς τα όρια της γνώσης που παρέχει η νόηση, για να αναφλεγεί.

Αυτός που νομίζει πως όλα τα βλέπει καθαρά, έπαψε να φιλοσοφεί. Αυτός που εκλαμβάνει τις επιστημονικές διεισδύσεις για τη γνώση του ίδιου του Είναι στο σύνολό του, περιέπεσε στην επιστημονική δεισιδαιμονία. Αυτός που έπαψε να απορεί, έπαψε να ερωτά. Αυτός που έπαψε να παραδέχεται το μυστήριο, έπαψε να αναζητεί. Ο φιλοσοφικός λογισμός, με τη θεμελιώδη μετριοφροσύνη που επιβάλλουν τα όρια της δυνατής επιστημονικής γνώσης, ξέρει να ανοίγεται πλήρως προς το αδιάγνωστο, που αποκαλύπτεται πέρα από τα όρια της γνώσης.

Σ' αυτά τα όρια πράγματι σταματάει η γνώση, όχι όμως και η σκέψη. Με τη γνώση μου και τις τεχνικές εφαρμογές της μπορώ να δράσω στον κόσμο· αλλά με την αγνωσία μου είναι δυνατή μια εσωτερική δράση, η οποία με μεταμορφώνει. Εδώ φανερώνεται μια διαφορετική και βαθύτερη δύναμη της σκέψης. Δεν είναι πλέον η σκέψη η οποία αποσπάται (από το Είναι) και κατευθύνεται προς ένα αντικείμενο, παρά είναι η διαδικασία μέσα στους μυχούς της ουσίας μου, με την οποία σκέπτεσθαι και Είναι γίνονται το αυτό. Τούτη η σκέψη καθώς είναι εσωτερική δράση, άμα μετρηθεί με την εξωτερική τεχνική δύναμη, είναι σαν ένα τίποτε· δεν την αποκτώ με την εφαρμογή της γνώσης μου, ούτε την πραγματοποιώ σύμφωνα με ένα σχέδιο και με μια πρόθεση· είναι αυθεντικός φωτισμός και ουσίωση, ταυτοχρόνως.

Η νόηση (η ratio) διευρύνει τους ορίζοντες, σταθεροποιεί τα αντικείμενα, αποκαλύπτει την ένταση που υπάρχει, ανάμεσα στα όντα και δίνει δύναμη και σαφήνεια ακόμη και σ' αυτό που της διαφεύγει. Η σαφήνεια της νόησης καθιστά δυνατή τη σαφήνεια των ορίων και ξυπνά εκείνες τις αυθεντικές ροπές, όπου σκέπτεσθαι και δραν είναι το ίδιο, όπου η εσωτερική και η εξωτερική δράση είναι η αυτή.

Απαιτούν από τον φιλόσοφο να ζήσει σύμφωνα με τη διδασκαλία του. Τούτο το ρητό εκφράζει πολύ φτωχά αυτό που θέλει να εννοήσει. Διότι ο φιλόσοφος δεν έχει καμμιά διδασκαλία με τη μορφή μιας σειράς προδιαγραφών κάτω από τις οποίες να υπαγάγει τις επί μέρους περιπτώσεις της εμπειρικής ζωής, όπως υπαγάγομε τα πράγματα κάτω από τα εμπειρικά γένη ή τις ανθρώπινες πράξεις κάτω από νομικούς τύπους. Οι φιλοσοφικές ιδέες δεν εφαρμάζονται· οι ίδιες είναι πραγματικότητα. Ωστε μπορούμε να πούμε: κάνοντας αυτές τις σκέψεις ο ίδιος ο άνθρωπος ζει· ή: η ζωή είναι διαποτισμένη μ' αυτές τις σκέψεις. Γι' αυτό το να είσαι άνθρωπος και να φιλοσοφείς είναι πράγματα αχώριστα (αντίθετα, υπάρχει

χωρισμός ανάμεσα στον άνθρωπο και στην επιστημονική του γνώση). Γι' αυτό, επίσης, είναι απαραίτητο να μη διερευνούμε απλώς μια φιλοσοφική ιδέα, αλλά ταυτοχρόνως μ' αυτή την ιδέα να συνειδητοποιούμε και τη φιλοσοφική εσωτερικότητα του ανθρώπου που τη σκέφθηκε.

Οι παραδρομές —6

Ο φιλοσοφικός βίος απειλείται συνεχώς από παραδρομές, οι οποίες τον οδηγούν στο χαμό και όπου οι ίδιες οι φιλοσοφικές αρχές χρησιμοποιούνται για τη δικαιολόγησή τους. Οι αξιώσεις για ζωή περικαλύπτονται με τις φιλοσοφικές διατυπώσεις τις αναφερόμενες στο φωτισμό της υπόστασης:

Η γαλήνη εκπίπτει στην απάθεια, η εμπιστοσύνη εκπίπτει στην απατηλή πίστη της αρμονίας όλων των πραγμάτων, η γνώση του θνήσκειν εκπίπτει στη φυγή από τον κόσμο, ο Λόγος εκπίπτει σε έναν αδιάφορο ελευθεριασμό. Το καλύτερο εκπίπτει στο χειρότερο.

Η θέληση για επικοινωνία αυταπατάται πίσω από αντιφατικές περικαλύψεις: ζητάμε να μας φεισθούν, κι ωστόσο αξιώνουμε την απόλυτη βεβαιότητα για την αλήθεια του εσωτερικού μας φωτισμού. Ζητάμε συγγνώμη για τα νεύρα μας, κι ωστόσο απαιτούμε να μας αναγνωρίσουν ότι ενεργούμε ελεύθερα. Προσέχομε, επιφυλασσόμαστε και αποκρύπτομε την άμυνά μας τη στιγμή που διαδηλώνομε ανεπιφύλακτα την ετοιμότητά μας για επικοινωνία. Σκεφτόμαστε τον εαυτό μας, τη στιγμή που λέμε ότι μιλάμε αντικειμενικά.

Ο φιλόσοφος, που βλέπει καθαρά τις παραδρομές του και θέλει να τις υπερνικήσει, γνωρίζει ότι βρίσκεται μέσα στην αβεβαιότητα. Γι' αυτό αναζητά συνεχώς την κριτική, ψάχνει για τον αντίπαλο και ποθεί να τον αμφισβητήσουν· θέλει ν' ακούσει, όχι για να υποταχθεί, παρά για να παρακινηθεί προς την αύξηση του αυτοφωτισμού του. Ο φιλόσοφος βρίσκει την αλήθεια και τη βεβαίωση, την οποία δεν επεδίωξε, στην αρμονία με τον άλλον άνθρωπο, όταν η επικοινωνία γίνεται εντελώς ανοιχτά και ανεπιφύλακτα.

Ο φιλοσοφικός λογισμός ωστόσο πρέπει να θεωρήσει ως πράγμα αβέβαιο την πλήρη επικοινωνία, μολονότι ζει από την πίστη στην επικοινωνία και γι' αυτήν διακυβεύει το παν. Μπορούμε να πιστέψομε σ' αυτήν, όχι όμως και να τη γνωρίσομε. Όταν νομίσομε πως την κατέχομε, τότε την εχάσαμε.

Διότι υπάρχουν τα φοβερά όρια, τα οποία ωστόσο η φιλοσοφία δεν τα αναγνωρίζει ως οριστικά: η άφεσή μας στην καταβύθιση της λησμονιάς, η παραδοχή και η αναγνώριση εννοιών που δεν έχουν φωτισθεί. Α! μιλάμε τόσο πολύ, ενώ αυτό για το οποίο πρόκειται είναι εντελώς απλό· βεβαίως, όχι ως μια γενική αρχή, αλλά ως ένα σήμα (Signum), που το συναντάμε μέσα σε μια συγκεκριμένη κατάσταση (Situation).

Γι' αυτές τις παραδρομές, τις εμπλοκές και τις συγχύσεις ο σύγχρονος άνθρωπος πάει στον νευρολόγο. Πράγματι, υπάρχουν σωματικές ασθένειες και νευρώσεις που σχετίζονται με την ψυχική μας κατάσταση. Το να τις διαγνώσεις, να τις γνωρίσεις, να τις παρακολουθήσεις, είναι πράγματα που ανήκουν σε μια ρεαλιστική συμπεριφορά. Η ανθρώπινη παρουσία του γιατρού δεν μπορεί να παροραθεί, όταν ο γιατρός πράγματι γνωρίζει και μπορεί να κάνει κάτι, βάσει της επιστημονικής του εμπειρίας. Αλλά σήμερα, εξ αιτίας της ψυχοθεραπευτικής, αναπτύχθηκε κάτι που δεν θεμελιώνεται πλέον στην ιατρική επιστήμη, αλλά στη φιλοσοφία. Έτσι ώστε, όπως και κάθε άλλη φιλοσοφική προσπάθεια, απαιτεί να εξετασθεί από την άποψη της ηθικής και της μεταφυσικής.

Ο σκοπός—7

Ο σκοπός του φιλοσοφικού βίου δεν ορίζεται ωςάν μια κατάσταση, που θα ήταν επιτεύξιμη

και συνεπώς τέλεια. Οι καταστάσεις μας δεν είναι παρά τα φαινόμενα των συνεχών αγώνων της υποστάσεώς μας ή των αποτυχιών της. Η ουσία μας έγκειται στο να βρισκόμαστε καθ' οδόν. Επιθυμούμε να περάσουμε πέρα από το χρόνο. Τούτο είναι δυνατόν μόνο με όρους αντιτιθέμενους:

Μόνον όταν ζούμε ολοκληρωτικά μέσα σ' αυτόν το χρόνο της ιστορικότητάς μας βιώνουμε κάτι από το αιώνιο παρόν.

Μόνον ως συγκεκριμένοι άνθρωποι, με την ορισμένη φυσιογνωμία, εμβαθύνουμε στην κατάσταση του ανθρώπου γενικά.

Μόνον όταν βιώνουμε την εποχή μας ως δική μας περιεχοντική πραγματικότητα, μπορούμε να την συλλάβουμε ως τμήμα της ενότητας της ιστορίας, και αυτήν την ενότητα της ιστορίας ως τμήμα της αιωνιότητας.

Στην ανοδική πορεία μας αντιλαμβανόμαστε πως πίσω από τις εμπειρικές μας καταστάσεις η αρχέγονη πηγή μας ολοένα και φωτίζεται, αλλά με διαρκή τον κίνδυνο της συσκότισης.

Η άνοδος της φιλοσοφικής ζωής είναι άνοδος ενός συγκεκριμένου ανθρώπου. Πρέπει να την πραγματοποιήσει ως άτομο μέσα στην επικοινωνία, εκεί όπου καμμιά ευθύνη δεν μπορεί να μετατεθεί σε άλλον.

Πετυχαίνομε την άνοδο μόνο με τις ιστορικά συγκεκριμένες πράξεις εκλογής της ζωής μας και όχι με την εκλογή μιας λεγόμενης κοσμοαντίληψης, διαρθρωμένης από θεωρητικές αρχές.

Εν κατακλείδι, τη φιλοσοφική κατάσταση μέσα στο χρόνο τη χαρακτηρίζομε μεταφορικά ως εξής:

Αφού ο φιλόσοφος προσανατολίσθηκε στο σίγουρο έδαφος της στεριάς — στην αντικειμενική εμπειρία, στη γνώση των επί μέρους επιστημών, στις κατηγορίες και στις μεθόδους — και αφού στα όρια αυτής της γης διέτρεξε τους γαλήνιους δρόμους του κόσμου των ιδεών, φτερουγίζει εν τέλει σαν πεταλούδα στις ακτές του ωκεανού, σπεύδοντας επάνω από τα νερά και αγναντεύοντας το πλοίο με το οποίο θα ήθελε να κάνει το εξερευνητικό ταξίδι για την ανακάλυψη του Ενός, που είναι παρόν στην υπόστασή του ως υπέρβαση. Αγναντεύει το πλοίο — τη μέθοδο του φιλοσοφικού λογισμού και του φιλοσοφικού βίου — το πλοίο, που το βλέπει και που δεν το φθάνει ποτέ, και αγωνίζεται να το φθάσει και συμβαίνει στην προσπάθειά του να ιλιγγιά.

Τέτοιες ψυχές είμαστε· και είμαστε χαμένοι αν παραιτηθούμε από τον προσανατολισμό μας προς τη στεριά. Αλλά και η εκεί παραμονή μας δεν μας ικανοποιεί. Γι' αυτό, το φτερούγισμά μας θεωρείται τόσο αβέβαιο, κι ίσως τόσο γελοίο, από αυτούς που κάθονται σίγουροι και ικανοποιημένοι επάνω στη στεριά, ενώ είναι νοητό μόνον από εκείνους που τους κατέλαβε η ανησυχία. Για τους τελευταίους, ο κόσμος είναι σημείο αναχώρησης, προς εκείνη την πτήση, από την οποία εξαρτώνται τα πάντα. Και που ο καθένας από μόνος του, και σε κοινωνία με τους άλλους, πρέπει να την αποτολμήσει. Μια πτήση που ποτέ δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο μάθησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η φιλοσοφία είναι τόσο αρχαία όσο και η θρησκεία, αρχαιότερη δε από όλες τις Εκκλησίες. Με το ύψος και την καθαρότητα των μεμονωμένων εκπροσώπων της και με την ειλικρίνεια του πνεύματός της είναι ίση, αν και όχι πάντοτε, με τον κόσμο της Εκκλησίας, του οποίου το δικαίωμα υπάρξεως, μέσα στον δικό του χώρο, το αναγνωρίζει. Ωστόσο, καθώς η φιλοσοφία δεν έχει δική της κοινωνική υπόσταση, έναντι της Εκκλησίας είναι αδύναμη. Ενίοτε έζησε κάτω από την προστασία των εγκοσμίων δυνάμεων, περιλαμβανομένης και της εκκλησιαστικής. Χρειάζονται ευνοϊκές κοινωνικές συνθήκες για να φανερωθεί αντικειμενικά σε έργα. Η αυθεντική της πραγματικότητα είναι ανοικτή στον κάθε άνθρωπο και στον κάθε καιρό. Κάτω από οποιαδήποτε μορφή, εκεί όπου υπάρχουν άνθρωποι, είναι πάντοτε παρούσα.

Μελέτη της φιλοσοφίας—1

Οι Εκκλησίες υπάρχουν για όλους, η φιλοσοφία για τα άτομα. Οι Εκκλησίες είναι ορατοί οργανισμοί ισχύος των ανθρώπινων μαζών στον κόσμο. Η φιλοσοφία είναι η έκφραση ενός βασιλείου των πνευμάτων που συνδέονται μεταξύ τους, ανάμεσα από όλους τους λαούς και από όλες τις εποχές, χωρίς κανέναν θεσμό στον κόσμο να τα αποκλείει ή να τα εισδέχεται.

Στο βαθμό που οι Εκκλησίες είναι συνδεδεμένες με το αιώνιο, η εξωτερική τους δύναμη αντλεί το νόημά της από τους μυχούς της ψυχής. Όσο όμως θέτουν το αιώνιο στην υπηρεσία της εγκόσμιας ισχύος των, τόσο περισσότερο δυσσιώνη παρουσιάζεται τούτη η ισχύς, και, όπως κάθε άλλη δύναμη, γίνεται κακή.

Στο βαθμό που η φιλοσοφία επιψαύει την αιώνια αλήθεια, εμπνέει χωρίς να βιάζει και φέρνει την τάξη στην ψυχή, μέσα από την εσώτατη πηγή της. Όσο όμως θέτει την αλήθειά της στην υπηρεσία έγχρονων δυνάμεων, τόσο περισσότερο περιάγεται στην αυταπάτη των ενδιαφερόντων της εμπειρικής ύπαρξης και στην αναρχία της ψυχής. Τέλος, όσο δεν θέλει να πάει παραπέρα από την επιστήμη, τόσο πιο άδεια γίνεται, σαν ένα απλό παιχνίδι που δεν είναι ούτε επιστήμη ούτε φιλοσοφία.

Η ανεξάρτητη φιλοσοφία δεν είναι κληρονομιά κανενός. Κανένας δεν γεννήθηκε εντός της. Αντίθετα, πρέπει κάθε φορά να κατακτάται εκ νέου. Τη συλλαμβάνει μόνον αυτός που τη νιώθει να εκπηγάει μέσα από τον ίδιο τον εαυτό του. Η πρώτη φευγαλέα ματιά επάνω στην φιλοσοφία μπορεί να ενθουσιάσει το άτομο. Ύστερα από αυτόν τον ενθουσιασμό ακολουθεί η μελέτη της φιλοσοφίας.

Αυτή η μελέτη είναι τρίπτυχη: πρακτική, με τον καθημερινό εσωτερικό διαλογισμό· αντικειμενική, με την εμπειρία των πνευματικών μορφών μέσω της μελέτης της επιστήμης, των κατηγοριών, των μεθόδων και των συστημάτων· ιστορική, με την αφομοίωση της φιλοσοφικής παράδοσης. Ότι είναι για την Εκκλησία η αυθεντία, είναι για τον φιλοσοφούντα η ουσιαστική πραγματικότητα, η οποία του μιλάει μέσω της ιστορίας της φιλοσοφίας.

Η πολυμορφία τον φιλοσοφικού φαινομένου—2

Αν είναι να χρησιμοποιήσουμε την ιστορία της φιλοσοφίας προς όφελος των παρόντων φιλοσοφικών ενδιαφερόντων μας, τότε ο ορίζοντας ποτέ δεν μας είναι αρκετός.

Η πολυμορφία του φιλοσοφικού φαινομένου είναι μοναδική. Τις Ουπανισάδες τις διεισνόησαν μέσα στα ινδικά χωριά και στα δάση, παράμερα από τον κόσμο, στη μοναξιά ή στην εσωτερική κοινή ζωή διδασκάλων και μαθητών· ο Καουτίλυα διεισνόηθη ως υπουργός, ο οποίος θεμελίωσε ένα βασίλειο· ο Κομφούκιος ως διδάσκαλος, ο οποίος επιθυμούσε να επαναφέρει την παιδεία και την αληθινή πολιτική πραγματικότητα στον λαό του· ο Πλάτων διεισνόηθη ως αριστοκράτης, όπου η καταγωγή του τον προώριζε για την πολιτική δράση, την οποία όμως εθεωρούσε αδύνατη λόγω της ηθικής φθοράς της εποχής του· ο Μπρούνο, ο Καρτέσιος, ο Σπινόζα διεισνόηθησαν ως ανεξάρτητοι άνθρωποι, οι οποίοι εσκέφθησαν στη μοναξιά και θέλησαν να αποκαλύψουν την αλήθεια για την αλήθεια· ο Άνσελμος διεισνόηθη ως ιδρυτής της εκκλησιαστικής και της αριστοκρατικής πραγματικότητας· ο Θωμάς ο Ακινάτης διεισνόηθη ως μέλος της Εκκλησίας· ο Νικόλαος Κουζάνος, ο καρδινάλιος, διεισνόηθη μέσα στην ενότητα της εκκλησιαστικής και φιλοσοφικής ζωής του· ο Μακιαβέλλι, ως αποτυχημένος πολιτικός· ο Καντ, ο Έγκελς, ο Σέλλινγκ, ως καθηγητές σε συνδυασμό με το διδακτικό τους έργο.

Πρέπει να απαλλαγούμε από την αντίληψη πως ο φιλοσοφικός λογισμός είναι υπόθεση των καθηγητών της φιλοσοφίας. Είναι υπόθεση των ανθρώπων, όπως αυτή εμφανίζεται κάτω από όλες τις συνθήκες και τις περιστάσεις, υπόθεση των σκλάβων και των κυρίων. Κατανοούμε το ιστορικό φαινόμενο της αλήθειας μόνον μέσα στον κόσμο που ανεπτύχθη και μέσα στο πεπρωμένο των ανθρώπων που την εσκέφθησαν. Αν αυτά τα φαινόμεμα μας είναι μακρυνά και ξένα, τούτο ακριβώς μας είναι πολύ διαφωτιστικό. Πρέπει να αναζητήσουμε τις φιλοσοφικές σκέψεις και τους διανοητές μέσα στη ζωντανή τους πραγματικότητα. Η αλήθεια δεν αιωρείται ξεκομμένη μέσα στον αέρα της αφαίρεσης, και δεν στηρίζεται μόνο στον εαυτό της.

Εισδύομε στην ιστορία της φιλοσοφίας όταν, με την ενδελεχή μελέτη ενός έργου και του περιβάλλοντος που το γέννησε, μετέχομε σ' αυτό.

Αλλά κατόπιν αναζητούμε προοπτικές, οι οποίες ταξινομούν το ιστορικό σύνολο του φιλοσοφικού στοχασμού· και μολονότι είναι προβληματικές, χρησιμεύουν ωστόσο ως οδηγητικοί μίτοι προσανατολισμού μέσα στους τόσο ευρείς χώρους.

Γενική ιστορική επισκόπηση—3

Το σύνολο της ιστορίας της φιλοσοφίας των δύομισυ χιλιάδων ετών είναι ωσάν μια μοναδική και μεγάλη στιγμή της αυτοσυνειδησίας του ανθρώπου. Αυτή η στιγμή είναι ταυτοχρόνως η ατελείωτη συζήτηση, όπου φανερώνεται η σύγκρουση των δυνάμεων, τα ερωτήματα που δείχνουν άλυτα, τα μεγάλα έργα και οι παραδρομές, η βαθιά αλήθεια και η δίνη των σφαλμάτων.

Στη γνώση της ιστορίας της φιλοσοφίας αναζητούμε το σχήμα ενός πλαισίου, όπου οι φιλοσοφικές σκέψεις έχουν τον ιστορικό τους τόπο. Μόνο μια παγκόσμια ιστορία της φιλοσοφίας δείχνει πως φανερώθηκε ιστορικά η φιλοσοφία, ανάμεσα από τις ποικίλες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες και τις προσωπικές καταστάσεις.

Η φιλοσοφική σκέψη ανεπτύχθη αυτοτελώς στην Κίνα, στις Ινδίες και στη Δύση. Μολονότι υπήρξαν ορισμένες περιστασιακές σχέσεις μεταξύ των τριών αυτών κόσμων, ο χωρισμός τους μέχρι την εποχή της γέννησης του Χριστού ήταν τόσο σαφής, ώστε ο καθένας στην ουσία πρέπει να νοηθεί χωριστά. Αργότερα έχομε την ισχυρή επίδραση του ινδικής προελεύσεως Βουδδισμού στην Κίνα, όπως ακριβώς συνέβη με την επίδραση του Χριστιανισμού στις δυτικές χώρες.

Και στους τρεις κόσμους η ανάπτυξη ακολουθεί μίαν ανάλογη καμπύλη. Ύστερα από μίαν ιστορικά δυσπροσδιόριστη προϊστορία, κατά την αξονική περίοδο (800-200 π.Χ.) γεννιούνται

παντού οι θεμελιώδεις φιλοσοφικές ιδέες. Κατόπιν ακολούθησε η διάλυση και σχηματίσθηκαν οι μεγάλες σωτηριακές θρησκείες· ακολούθησαν οι ολοένα επανερχόμενες αναγεννήσεις, οι γενικές συστηματικές συλλήψεις (Σχολαστική) και, κυρίως, οι λογικές επεξεργασίες υψηλής μεταφυσικής σημασίας έφθασαν ως το ακρότατο όριο.

Αυτή η συγχρονιστική τυπολογία των τριών ιστορικών εξελίξεων, στη Δύση παρουσίασε ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: πρώτον, ήταν πιο δυναμική στις πνευματικές της κρίσεις, στις εξελίξεις της και στα αναγεννητικά της κινήματα· δεύτερον, είχε μια ποικιλία γλωσσών και λαών, πράγματα που ωθούν προς την έκφραση των ιδεών· τρίτον, εντός της συνέβη εκείνη η μοναδική εξέλιξη της επιστήμης.

Η δυτική φιλοσοφία, από άποψη ιστορική, διαιρείται σε τέσσερες αλληλοδιάδοχες περιόδους:

Πρώτον: Η Ελληνική φιλοσοφία πέρασε από τον Μύθο στον Λόγο, δημιούργησε τις θεμελιακές έννοιες της Δύσεως, τις κατηγορίες και τις δυνατές θεμελιώδεις θέσεις, που μας είναι απαραίτητες προκειμένου να σκεφθούμε το σύνολο του Είναι, τον Κόσμο και τον άνθρωπο. Απόκειται σ' εμάς να αφομοιώσουμε αυτόν τον αρχέτυπο χώρο του απλού, για να διατηρήσουμε τη σαφήνιά μας.

Δεύτερον: Η χριστιανική-μεσαιωνική φιλοσοφία πέρασε από τη βιβλική θρησκεία προς την διανοητική κατανόησή της, από την αποκάλυψη στη θεολογία. Μ' αυτή τη φιλοσοφία δεν ανεπτύχθη μόνον η συντηρητική και παιδευτική Σχολαστική. Δημιουργοί διανοητές έφεραν σε φως ένα κόσμο, ο οποίος στην πηγή του είναι θρησκευτικός και φιλοσοφικός ταυτοχρόνως· πάνω από όλους είναι ο Παύλος, ο Αυγουστίνος, ο Λούθηρος. Απόκειται σ' εμάς να διατηρήσουμε ζωντανό το μυστικό του Χριστιανισμού που ενυπάρχει σ' αυτούς τους ευρείς χώρους του πνεύματος.

Τρίτον: Η νεώτερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία γεννήθηκε ταυτοχρόνως με τη σύγχρονη φυσική επιστήμη και τη νέα ανεξαρτησία του ανθρώπινου προσώπου έναντι οποιασδήποτε αυθεντίας. Ο Κέπλερ και ο Γαλιλαίος από τη μια μεριά, ο Μπρούνο και ο Σπινόζα από την άλλη, αντιπροσωπεύουν τους νέους δρόμους. Απόκειται σ' εμάς η βεβαίωση του νοήματος της γνήσιας επιστήμης — η οποία ήδη από την αρχή άρχισε να παραδρομεί — και του νοήματος της προσωπικής ελευθερίας της ψυχής.

Τέταρτον: Η φιλοσοφία του γερμανικού ιδεαλισμού. Από τον Λέσσιγκ και τον Καντ μέχρι τον Έγκελ και τον Σέλλινγκ έχομε μια σειρά από διανοητές, οι οποίοι σε διανοητικό βάθος ίσως ξεπέρασαν όλους όσους μέχρι τότε είχαν διανοηθεί στη Δύση. Χωρίς να στηρίζονται σε μια μεγάλη κρατική και κοινωνική πραγματικότητα, μέσα σε μιαν ιδιωτική και κρυμμένη ζωή, πληρωμένοι από το όλον της ιστορίας και του κόσμου, πλούσιοι από τη συλλογιστική τέχνη των ιδεών και από τα δράματα των αξιών του ανθρώπου, κάτοχοι του κόσμου χωρίς πραγματικό κόσμο, ύψωσαν τα μεγάλα έργα τους. Απόκειται σ' εμάς να αποκτήσουμε από αυτά τα έργα το δυνατό βάθος και εύρος, το οποίο χωρίς τους κινδύνευε να χαθεί.

Μέχρι τον 17ο αιώνα, κι ακόμη αργότερα, όλη η σκέψη της Δύσης τελούσε κάτω από την οδήγηση της αρχαιότητας, της Βίβλου και του Αυγουστίνου. Τούτο άρχισε σιγά - σιγά να υποχωρεί, από τον 18ο αιώνα και εντεύθεν. Άρχισαν πλέον να πιστεύουν πως μπορούσαν να θεμελιώσουν το είναι τους χωρίς την ιστορία και μόνο με τη λογική τους. Ενώ η παραδοσιακή σκέψη ως ενεργός δύναμη εξαφανίσθηκε, άρχισε να αναπτύσσεται η επιστημονική έρευνα επάνω στην ιστορία της φιλοσοφίας, περιορισμένη όμως μέσα σε ένα στενό κύκλο. Σήμερα μπορεί κανείς ευκολότερα από οποιαδήποτε άλλη εποχή να μάθει για όλη τη σκέψη της παράδοσης, με τις εκδόσεις και τα κατατοπιστικά έργα που έχει στην διάθεσή του.

Από τις αρχές του 20ου αιώνα ολοένα μεγαλώνει η λησμονιά αυτών των υπερχλιετών αρχών, προς όφελος μιας διασκορπισμένης τεχνικής γνώσης και πράξης, μιας επιστημονικής δεισιδαιμονίας, απατηλών εγκόσμιων σκοπών και μιας παθητικής άνοιας.

Ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα προέβαλε η συνείδηση του τέλους και το ερώτημα αν είναι ακόμη δυνατή η φιλοσοφία. Η συνέχιση της νεώτερης φιλοσοφίας στις δυτικές χώρες, η καθηγητική φιλοσοφία στη Γερμανία, που καλλιεργούσε τη μεγάλη κληρονομιά κατά τρόπο ιστορικό, δεν μπορούσαν να αποκρύψουν το γεγονός, ότι οι υπερχλιετείς μορφές με τις οποίες εμφανίσθηκε η φιλοσοφία ευρίσκονταν στο τέλος τους.

Οι αντιπροσωπευτικοί φιλόσοφοι της εποχής είναι ο Κίρκεγκωρ και ο Νίτσε, δυο ανθρώπινες μορφές ενός τύπου που για πρώτη φορά εμφανίζεται, και που είναι άμεσο προϊόν της κρίσης αυτής της εποχής. Στους αντίποδες τους βρίσκεται πνευματικά ο Μαρξ, ο οποίος επηρέασε τις μάζες όσο κανένας άλλος.

Έτσι έγινε δυνατή μια σκέψη που φθάνει ως τα έσχατα· που τα αμφισβητεί όλα, για να εισχωρήσει στις πιο βαθιές πηγές· που τα κλονίζει όλα, για να ατενίσει ελεύθερα την υπόσταση, το απόλυτο (το άνευ όρων), τα παρόν, μέσα σ' ένα κόσμο που τον άλλαξε ριζικά η τεχνολογική εποχή.

Οι δομές της ιστορίας της φιλοσοφίας—4

Αυτές είναι οι γενικές γραμμές που προκύπτουν από μια επισκόπηση του συνόλου της ιστορίας της φιλοσοφίας. Είναι επιφανειακές, θα επιθυμούσαμε να εισδύσομε βαθύτερα. Θέτομε, επί παραδείγματι, τα εξής προβλήματα:

Πρώτον: Το πρόβλημα της ενότητας της ιστορίας της φιλοσοφίας. Αυτή η ενότητα δεν είναι διαπιστωμένο γεγονός, αλλά ιδέα. Αναζητούμε αυτήν την ενότητα, αλλά φθάνομε μόνο σε επί μέρους ενότητες.

Βλέπομε την ανάπτυξη μερικών προβλημάτων (όπως επί παραδείγματι το πρόβλημα της σχέσης σώματος - ψυχής), αλλά τα ιστορικά δεδομένα δεν συμπίπτουν χρονικώς, παρά μόνον εν μέρει, με μια συνεπή διανοητική κατασκευή. Μπορεί να σημειώσει κανείς μια εξέλιξη ανάμεσα στα φιλοσοφικά συστήματα. Ο Έγκελς, επί παραδείγματι, είδε τη γερμανική φιλοσοφία και εν συνεχεία όλη τη φιλοσοφία να καταλήγει στο δικό του σύστημα. Αλλά μια τέτοια κατασκευή βιάζει τα γεγονότα και παραγνωρίζει εκείνα τα στοιχεία από την προηγούμενη φιλοσοφική δραστηριότητα που είναι μοιραία για την εγγεληνή σκέψη. Έτσι, ο Έγκελς αποκλείει ό,τι δεν του ταιριάζει, και τούτο είναι ακριβώς η ουσία της σκέψης των άλλων ανθρώπων. Καμμιά κατασκευή της ιστορίας της φιλοσοφίας, ως λογική συνέχεια από συνεπείς θέσεις, δεν συμπίπτει με τα ιστορικά δεδομένα.

Κάθε δομικό πλαίσιο που σημειώνει την ενότητα της ιστορίας της φιλοσοφίας, ανατινάζεται από την ιδιοφυία ενός φιλοσόφου. Παρά την ύπαρξη συγκεκριμένων δεσμών και ιστορικών συσχετίσεων, που επιδέχονται απόδειξη, παραμένει ωστόσο η ασύγκριτη μεγαλοσύνη, η οποία ως ένα θαύμα αντιπαρατίθεται πάντοτε στη συλληπτή από τη νόησή μας ιστορική εξέλιξη.

Η ιδέα της ενότητας της ιστορίας της φιλοσοφίας συναντά την αιώνια φιλοσοφία, η οποία ως συνεπής εσωτερική ζωή δημιουργεί μέσα στην ιστορία τα όργανά της και τις δομές της, τα ενδύματά της και τα εργαλεία της, χωρίς όμως να εξαντλείται σ' αυτά.

Δεύτερον: Το πρόβλημα της έναρξης και το νόημά της. Έναρξη (Anfang) είναι η πρώτη αρχή μιας σκέψης μέσα στο χρόνο. Πηγή (Ursprung) είναι η αλήθεια που κείται στο βάθος, ανεξάρτητα από το χρόνο.

Επειδή η σκέψη συχνά παρανοεί και παραστρατεί, πρέπει πάντοτε να επιστρέφουμε στην πηγή. Τούτη την πηγή την αναζητούμε με τη βοήθεια των ουσιαστικών κειμένων της παράδοσης, καθώς ακολουθούμε το δρόμο της προσωπικής μας πηγαίας φιλοσοφίας. Ωστόσο υπάρχει αυτή η σύγχυση: ότι η πηγή ευρίσκεται στη χρονική έναρξη· όπως π.χ. στους πρώτους προσωκρατικούς φιλοσόφους, στις αρχές του Χριστιανισμού, στις πρώτες διδασκαλίες του Βούοδα. Η πάντοτε απαραίτητη οδός προς την πηγή παίρνει τη λαθεμένη μορφή του δρόμου που οδηγεί προς την ανακάλυψη της έναρξης.

Βέβαια οι ιστορικές αρχές που μας είναι προσιτές, μας γοητεύουν. Αλλά στην πράξη είναι αδύνατο να βρούμε την απόλυτη έναρξη. Αυτό που για τη δική μας παράδοση είναι έναρξη, δεν είναι παρά σχετικό, διότι το ίδιο είναι προϊόν προηγηθεισών συνθηκών.

Ώστε αποτελεί θεμελιώδη αρχή της ιστορικής εμβάθυνσης να περιοριζόμαστε στο περιεχόμενο των γνήσιων κειμένων της παράδοσης. Μόνο με την ιστορική διόραση πραγματοποιείται η διείσδυση σ' αυτό που διατηρεί η παράδοση. Είναι μάταιη η προσπάθεια να ανακτήσουμε τα απωλεσμένο, να αναστυλώσουμε το περασμένο, να καλύψουμε τα κενά.

Τρίτον: Το πρόβλημα της εξέλιξης και της προόδου στη φιλοσοφία. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ορισμένες εξελίξεις στην ιστορία της φιλοσοφίας, όπως επί παραδείγματι είναι η οδός που άγει από τον Σωκράτη στον Πλάτωνα και στον Αριστοτέλη, από τον Καντ στον Έγκελ, από τον Λοκ στον Χιουμ. Αλλά ήδη μια τέτοια σειρά είναι εσφαλμένη, αν μ' αυτήν εννοούμε πως ο επόμενος διανοητής διετήρησε και υπερέβη την αλήθεια του προηγουμένου. Ακόμη και το νέο που φέρνει η γενεά κατά την διαδοχή της, δεν εξηγείται από αυτό που προηγήθηκε. Συχνά αυτό που ήταν ουσιώδες για τους προηγουμένους, εγκαταλείπεται· ίσως και να μην είναι πλέον κατανοητό.

Υπάρχουν κόσμοι πνευματικών ανταλλαγών, οι οποίοι διατηρούνται για λίγο διάστημα και όπου εντός τους ο διανοητής λέγει το λόγο του. Έτσι συνέβη με την Ελληνική φιλοσοφία, με τους Σχολαστικούς, με το «Γερμανικό φιλοσοφικό κίνημα» από το 1760 ως το 1840. Υπάρχουν εποχές με ζωηρή αμοιβαιότητα στις πηγαίες σκέψεις. Και υπάρχουν άλλες εποχές όπου η φιλοσοφία διατηρείται ως παιδευτικό φαινόμενο· και άλλες, που φαίνεται σχεδόν εξαφανισμένη.

Η άποψη μιας συνολικής προοδευτικής εξέλιξης της φιλοσοφίας είναι παραπλανητική. Η ιστορία της φιλοσοφίας μοιάζει με την ιστορία της τέχνης κατά το ότι τα μεγάλα της έργα είναι αναντικατάστατα και μοναδικά. Μοιάζει δε με την ιστορία της επιστήμης κατά το ότι χρησιμοποιεί ολόενα και πιο συνειδητά τα ολόενα αυξανόμενα αναλυτικά εργαλεία της, δηλ. τις κατηγορίες και τις μεθόδους. Μοιάζει και με την ιστορία της θρησκείας κατά το ότι ακολουθεί μια σειρά από πηγαίες πίστεις, τις οποίες όμως εκφράζει διανοητικά.

Και η ιστορία της φιλοσοφίας έχει τις δημιουργικές εποχές της. Αλλά η φιλοσοφία είναι πάντοτε το ουσιώδες χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Διαφέρει από τις άλλες ιστορίες του πνεύματος κατά το ότι μπορεί στις θεωρούμενες περιόδους πτώσεως να προβάλει ξαφνικά ένας φιλόσοφος πρώτης γραμμής. Ο Πλωτίνος στον 3ο αιώνα και ο Σκότους Εριγένης στον 9ο αιώνα, αποτελούν μεμονωμένες μορφές, μοναδικές κορυφές. Το υλικό των σκέψεών τους είναι συναφές προς την παράδοση, ίσως όλες οι σημαντικές ιδέες τους να είναι παράγωγες· ωστόσο στο σύνολό τους φέρνουν κάτι νέο, ένα μεγάλο εσωτερικό ρυθμό σκέψης.

Ώστε στη φιλοσοφία δεν επιτρέπεται να λέμε πως αυτή βρίσκεται στο τέλος της, διότι τούτο δεν είναι σύμφωνο με την ουσία της. Σε κάθε καταστροφή, η φιλοσοφία παραμένει ίσως πάντοτε παρούσα στη σκέψη μεμονωμένων διανοητών, και, χωρίς να μπορούμε να το προβλέψουμε, μέσα στα μοναδικά έργα τα οποία εμφανίζονται σε μιαν εποχή που κατά τα αλλά είναι πνευματικά άγονη. Η φιλοσοφία, όπως και η θρησκεία, υπάρχει σε κάθε εποχή.

Γι' αυτό το λόγο η εξέλιξη στην ιστορία της φιλοσοφίας παρουσιάζεται σαν μια επουσιώδης οπτική γωνία, διότι κάθε μεγάλη φιλοσοφία είναι πλήρης, ολόκληρη, αυτοτελής, ζει χωρίς να συνδέεται με κάποια ευρύτερη ιστορική αλήθεια. Η επιστήμη προχωρεί επάνω σε ένα δρόμο, όπου το κάθε βήμα ξεπερνιέται από ένα επόμενο. Η φιλοσοφία από τη φύση της πρέπει να ολοκληρωθεί σε κάθε άνθρωπο. Γι' αυτό είναι αντίθετο προς το νόημα της φιλοσοφίας να μειώνουμε τους φιλοσόφους, θεωρώντας τους ωςάν στάδια ενός δρόμου, ωςάν προκαταρκτικές βαθμίδες.

Τέταρτον: Το πρόβλημα της διαβάθμισης. Όταν φιλοσοφούμε, συνειδητοποιούμε το γεγονός πως υπάρχει κάποια διαβάθμιση ανάμεσα στους διανοητές και ανάμεσα στις γενικές αντιλήψεις, τις τυπικές, κάθε εποχής. Η ιστορία της φιλοσοφίας δεν είναι ένα πεδίο όπου ισοπεδώνονται ισόμοιρα οι αναρίθμητοι διανοητές και τα έργα τους. Υπάρχουν νοηματικές προοπτικές που λίγοι τις έχουν φθάσει. Επάνω από όλους υπάρχουν οι κορυφώσεις, οι ήλιοι ανάμεσα στο πλήθος των αστεριών. Αλλά τούτο δεν υπάρχει κατά τρόπο που να καθορίζει μια μοναδική οριστική και για όλους ισχύουσα διαβάθμιση.

Υπάρχει τεράστια απόσταση ανάμεσα στις κοινές αντιλήψεις μιας εποχής και στο περιεχόμενο των φιλοσοφικών έργων που δημιουργήθηκαν μέσα στην ίδια εποχή. Αυτό που η νόηση όλων το βρίσκει ως αυτονόητο, μπορεί επίσης να διατυπωθεί και φιλοσοφικά, οπότε θα επιδέχεται μian ατελεύτητη ερμηνεία, όπως συμβαίνει και με τα έργα των μεγάλων φιλοσόφων. Η γαλήνια και περιορισμένη συνειδητοποίηση που πραγματοποιεί η ικανοποίηση με τον ορατό κόσμο, ύστερα η ορμή προς το μακρυνό, ύστερα η ερωτηματική στάση μπροστά στα όρια — όλα τούτα ονομάζονται φιλοσοφία.

Το νόημα της ιστορίας της φιλοσοφίας για το φιλοσοφείν—5

Είπαμε πως η ιστορία της φιλοσοφίας είναι το ανάλογο της αυθεντίας της θρησκευτικής παράδοσης. Είναι αλήθεια πως στη φιλοσοφία δεν έχουμε κανονιστικά βιβλία σαν αυτά που κατέχουν οι θρησκείες, δεν έχουμε μian αυθεντία την οποία απλώς πρέπει να ακολουθήσωμε, δεν υπάρχει οριστική αλήθεια. Ωστόσο, το σύνολο της ιστορικής παράδοσης του φιλοσοφικού λογισμού, αυτή η κατάθεση της ανεξάντλητης αλήθειας, δείχνει τους δρόμους στον παρόντα φιλοσοφικό λογισμό. Η παράδοση είναι η διόραση του βάθους της ήδη εσκεμμένης αλήθειας, προς την οποία προσβλέπομε με ατέλειωτη προσμονή, είναι το ανερεύνητο βάθος μερικών μεγάλων έργων, είναι η σεβάσμια υποδοχή της πραγματικότητας των μεγάλων διανοητών.

Η ουσία αυτής της αυθεντίας συνίσταται στο ότι δεν της υποτασσόμαστε ανερώτητα. Επιβάλλει το εξής καθήκον: δια μέσου της να φθάσωμε στη βεβαίωση του ίδιου του εαυτού μας, και μέσα στην πηγή της να ξαναβρούμε την ίδια μας την πηγή.

Μόνο με τη σοβαρότητα του παρόντος φιλοσοφικού λογισμού μπορούμε να επιτύχωμε μian επαφή με την αιώνια φιλοσοφία, στο ιστορικό της φανέρωμα. Το ιστορικό φανέρωμα είναι το μέσο για την επίτευξη εκείνων των δεσμών βάθους που μας ενώνουν σε ένα κοινό παρόν.

Έτσι, λοιπόν, η ιστορική έρευνα διεξάγεται σε διάφορα επίπεδα, Ο ευσυνείδητος μελετητής της φιλοσοφίας γνωρίζει με ποιο επίπεδο έχει να κάμει κάθε φορά, όταν ερευνά τα κείμενα. Τα εξωτερικά δεδομένα πρέπει να γίνουν γνωστά με σαφήνεια, ακρίβεια και κατανόηση. Αλλά εκεί που η ιστορική διεύδυση κορυφώνεται και προσλαμβάνει νόημα, είναι οι στιγμές της επικοινωνίας με την πηγή. Τότε είναι που το φως αυγάζει και προσφέρει νόημα και ενότητα στις έρευνες των εξωτερικών δεδομένων. Χωρίς αυτό το κέντρο της φιλοσοφικής πηγής, όλη η ιστορία της φιλοσοφίας καταλήγει να είναι έκθεση μιας σειράς από σφάλματα και παραξενιές.

Έτσι, η ιστορία, ύστερα από το ξύπνημα που προκαλεί, γίνεται το κάτοπτρο του εαυτού μου: στις εικόνες της βλέπω αυτό που ο ίδιος σκέπτομαι.

Η ιστορία της φιλοσοφίας —ένας χώρος όπου σκεπτόμενος αναπνέω — παρέχει στις έρευνές μου πρότυπα αμίμητης τελειότητας. Μου μαθαίνει να θέτω ερωτήματα, καθώς παρατηρώ τις προσπάθειές της, τις επιτυχίες της και τις αποτυχίες της. Με ενθαρρύνει με το παράδειγμα των ανθρώπων, οι οποίοι ακολούθησαν το δρόμο της πιστοί στο απόλυτο (το άνευ όρων).

Το να υιοθετήσουμε μία φιλοσοφία του παρελθόντος είναι τόσο αδύνατο, όσο αδύνατο είναι να δημιουργήσουμε για άλλη μια φορά ένα παλαιό έργο τέχνης. Το μόνο που θα κάναμε θα ήταν μια απατηλή αντιγραφή. Δεν έχουμε κανένα κείμενο που να μας παρέχει την απόλυτη αλήθεια, όπως είχε ο ευσεβής αναγνώστης της Βίβλου. Γι' αυτό αγαπάμε τα παλαιά κείμενα με τον τρόπο που αγαπάμε τα παλαιά έργα τέχνης. Βυθιζόμαστε στην αλήθεια των πρώτων όπως και των δεύτερων, τα αγκαλιάζουμε. Ωστόσο, παραμένει μια απόσταση, κάτι το άφθαστο και κάτι το ανεξάντλητο, με το οποίο ζούμε σ' όλη μας τη ζωή· και παραμένει εν τέλει κάτι από το οποίο εκκινούμε για να φιλοσοφήσουμε εν όψει του παρόντος.

Διότι ο φιλοσοφικός λογισμός βρίσκει το νόημά του μέσα στο παρόν. Μόνο μια πραγματικότητα έχουμε, εδώ και τώρα. Αυτό που από αμέλεια χάνουμε δεν επανέρχεται· αλλά όταν σπαταλούμε τον εαυτό μας, μαζί του χάνουμε και το Είναι. Κάθε ημέρα είναι πολύτιμη: η στιγμή μπορεί να είναι το παν.

Είμαστε ένοχοι έναντι του έργου μας, όταν χανόμαστε μέσα στο παρελθόν ή στο μέλλον. Μόνο μέσω της παρούσας πραγματικότητας πλησιάζουμε προς το άχρονο· μόνο με τον δραγμό του χρόνου πάμε προς τα εκεί, όπου όλος ο χρόνος αφανίζεται.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Α' ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ¹¹⁵

Η φιλοσοφία από τις αρχές της εμφανίσθηκε ως επιστήμη, ως η κατ' εξοχήν επιστήμη. Ο σκοπός που αναπτέρωσε αυτούς που την υπηρετούσαν, ήταν η μέγιστη και η πιο βέβαιη γνώση.

Η αμφισβήτηση του επιστημονικού χαρακτήρα της γίνεται κατανοητή μόνον υπό το φως των εξελίξεων των συγχρόνων επιστημών. Κατά τον 19ο αιώνα αυτές οι επιστήμες επέτυχαν την ανάπτυξή τους, ως επί το πολύ, χωρίς τη φιλοσοφία, συχνά σε αντίθεση προς αυτήν και, τέλος, αδιαφορώντας γι' αυτήν. Αν τώρα της ζητούν να είναι επιστήμη, τούτο νοείται με διαφορετική από πρωύτερα έννοια· δηλαδή, οφείλει να είναι επιστήμη ακριβώς κατά τον τρόπο που είναι οι σύγχρονες επιστήμες, οι οποίες πείθουν με τα επιτεύγματά τους. Αν δεν μπορεί να το κάνει αυτό, τότε μένει χωρίς αντικείμενο και πρέπει να εξαφανισθεί.

Πριν από λίγες δεκαετίες υπήρχε μια πολύ διαδεδομένη άποψη: Ότι η φιλοσοφία είχε κάποτε τη θέση της, μέχρι τη στιγμή που όλες οι επιστήμες ανεξαρτητοποιήθηκαν από αυτήν — ήταν η αρχική καθολική επιστήμη. Τώρα που όλα τα δυνατά πεδία έρευνας μοιράσθηκαν, η εποχή της παρήλθε. Από τότε που συνειδητοποιήθηκε ο τρόπος με τον οποίο η επιστήμη αποκτά την υποχρεωτική καθολική της ισχύ, έγινε φανερό πως με γνώμονα αυτά τα κριτήρια η φιλοσοφία υπολείπεται. Παράγει κενές ιδέες, διότι θέτει αναπόδεικτους ισχυρισμούς, στερείται εμπειρίας, παραπλανά με τις ψευδαισθήσεις της, υποκλέπτει δυνάμεις απαραίτητες για τη γνήσια έρευνα και τις σπαταλάει για ένα τίποτα, γι' αυτές τις γενικές κουβέντες περί του όλου.

Τέτοια είναι η εικόνα της φιλοσοφίας, ιδωμένη με το φως της επιστήμης, η οποία διαθέτει μεθοδική, υποχρεωτική και γενικής ισχύος γνώση. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, μπορούσε οποιαδήποτε φιλοσοφία να εκληφθεί ως επιστήμη;

Η φιλοσοφία αντέδρασε κατά δύο τρόπους:

Πρώτον: Η επίθεση ανεγνωρίσθη ως ορθή. Έτσι, οι εκπρόσωποι της φιλοσοφίας υπεχώρησαν στην επιτέλεση ενός περιορισμένου έργου. Αν η φιλοσοφία βρίσκεται στο τέλος της, επειδή παρέδωσε όλα τα αντικείμενά της στις επιστήμες, παραμένει ωστόσο η γνώση της ιστορίας της. Κατ' αρχήν ως παράγων της ιστορίας αυτής της ίδιας της επιστήμης, και ύστερα ως φαινόμενο της ιστορίας του πνεύματος, ως η ιστορία των λαθών, των προδρομικών ενοράσεων, της απελευθερωτικής διαδικασίας, με την οποία η φιλοσοφία κατέστη περιττή. Τέλος, η ιστορία της φιλοσοφίας πρέπει να διαφυλάξει τη γνώση των φιλοσοφικών κειμένων, τουλάχιστο για το αισθητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν. Μολονότι τούτα τα κείμενα δεν πραγματοποιούν καμιά σοβαρή συμβολή στην επιστημονική αλήθεια, είναι ωστόσο αξιανάγνωστα εξ αιτίας του ύφους των και για την πνευματική στάση που κατοπτρίζουν.

Άλλοι φιλόσοφοι ακολούθησαν τις σύγχρονες επιστημονικές τάσεις, απορρίπτοντες όλη την προηγούμενη φιλοσοφία και προσπαθώντας να δώσουν στη φιλοσοφία μια αυστηρή επιστημονική θεμελίωση. Ανέλαβαν τη μελέτη των προβλημάτων που επεφυλάχθησαν για τη φιλοσοφία, επειδή τούτα αφορούν όλες τις επιστήμες δηλαδή, τη λογική, τη γνωσιολογία και τη φαινομενολογία. Στην προσπάθειά της να επανακτήσει το γόητρό της, η φιλοσοφία έγινε πλέον, με τη μίμηση και τη δουλικότητα, η θεραπενίδα των επιστημών. Μ' αυτή τη μορφή εθεμελίωσε γνωσιοθεωρητικά το δίκαιο της επιστημονικής εγκυρότητας, πράγμα για το οποίο δεν είχε κανείς αντίρρηση — συνεπώς έκαμε κάτι περιττό. Αλλά στο πεδίο της Λογικής ανέπτυξε μιαν ειδική επιστήμη, η οποία εξ αιτίας της καθολικότητας του αντικειμένου της

(δηλ. ο τύπος της έγκυρης σκέψης εν γένει, μια *mathesis universalis*¹¹⁶) φαινόταν ικανή να υποκαταστήσει όλη την προηγούμενη φιλοσοφία. Σήμερα πολλοί διανοητές θεωρούν τη συμβολική λογική¹¹⁷ ως το άπαν της φιλοσοφίας.

Αποτέλεσμα αυτής της πρώτης αντίδρασης φαίνεται σήμερα πως είναι η δημιουργία της εξής αντίληψης: Η φιλοσοφία είναι μια επιστήμη ανάμεσα στις άλλες επιστήμες, μια ειδικότητα ανάμεσα στις άλλες ειδικότητες. Και όπως οι άλλες, έτσι και αυτή προάγεται από ειδικούς, έχει τον στενό κύκλο των ειδημόνων και τα ειδικά περιοδικά της.

Δεύτερον. Έναντι αυτού του ζήλου για την επιστημονικότητα, υπάρχει μια δεύτερη αντίδραση. Η επίθεση κατά της υπέρξεως της φιλοσοφίας απεκρούσθη με την απόρριψη της απαίτησης να γίνει επιστήμη. Η φιλοσοφία, λένουν, στην πραγματικότητα δεν είναι επιστήμη. Στηρίζεται στο αίσθημα και στην ενόραση, στη φαντασία και στην ιδιοφυΐα. Είναι ένας εννοιολογικός εξορκισμός και όχι γνώση του εμπειρικού κόσμου. Σημαίνει την έξαρση της ψυχής του ανθρώπου, η σημαίνει την αποδοχή του θανάτου με ορθάνοιχτα μάτια. Μερικοί πήγαν παραπέρα, και είπαν: Δεν της ταιριάζει της φιλοσοφίας να ασχολείται με την επιστήμη, γιατί βλέπει καθαρά πως όλη η επιστημονική αλήθεια είναι αμφισβητήσιμη. Άλλωστε, οι σύγχρονες επιστήμες ακολουθούν έναν εντελώς σφαλερό δρόμο· και πάνω απ' όλα είναι οι καταστροφικές συνέπειες της ορθολογικής στάσης επάνω στην ψυχή και στη ζωή, γενικά. Η ίδια η φιλοσοφία δεν είναι επιστήμη, και ακριβώς γι' αυτό το λόγο είναι η αυθεντική αλήθεια.

Και οι δύο αντιδράσεις —η υποταγή στην επιστήμη, καθώς και η απόρριψη της επιστήμης, η οποία νοήθηκε ως υποχρεωτική, μεθοδική και καθολική έγκυρη γνώση — φαίνεται να σημαίνουν το τέλος της φιλοσοφίας. Είτε η φιλοσοφία θυσιάζεται στην επιστήμη, είτε αρνείται όλες τις επιστήμες, και στις δύο περιπτώσεις παύει να είναι φιλοσοφία.

Ο φαινομενικός θρίαμβος των επιστημών επάνω στη φιλοσοφία δημιούργησε, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, στους φιλοσόφους μια τάση επιστροφής προς τις διάφορες πηγές για να αναζητήσουν την αληθινή φιλοσοφία. Αν βρεθεί ένα τέτοιο πράγμα, το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στη φιλοσοφία και στην επιστήμη θα βρει την απάντησή του, τόσο στο θεωρητικό όσο και στο συγκεκριμένο επίπεδο. Τούτο είναι ένα πρακτικό ζήτημα, που έρχεται στην πρώτη σειρά.

Θα κατανοήσουμε τη σημασία αυτού του πρακτικού προβλήματος αν σκεφθούμε την ιστορική του καταγωγή. Προέκυψε από τρεις αλληλοπροσδιοριζόμενους παράγοντες. Είναι οι ακόλουθοι: Πρώτον, το πνεύμα της σύγχρονης επιστήμης· δεύτερον, η αρχαία και ολοένα επαναλαμβανόμενη προσπάθεια για την επίτευξη μιας καθολικής φιλοσοφικής γνώσης· και τρίτον, η φιλοσοφική έννοια της αλήθειας, όπως για πρώτη φορά και για πάντα την αποσαφήνισε ο Πλάτων.

Οι **σύγχρονες επιστήμες**, οι οποίες ανεπτύχθησαν μόνο κατά τους τελευταίους αιώνες, έφεραν στον κόσμο μια νέα επιστημονική στάση, που δεν υπήρχε ούτε στην Ασία ούτε στην Αρχαιότητα ούτε στο Μεσαίωνα.

Είναι αλήθεια πως την επιστήμη, ως μεθοδική γνώση, η οποία έχει υποχρεωτικό και καθολικό κύρος, την κατείχαν ήδη οι Έλληνες. Αλλά οι σύγχρονες επιστήμες όχι μόνο κατέστησαν σαφέστερα αυτά τα βασικά χαρακτηριστικά της επιστήμης (ένα έργο που θα μένει πάντοτε ατελές), αλλά έδωσαν νέα μορφή και νέα θεμελίωση στο σκοπό, στο εύρος και στην ενότητα των πεδίων ερεύνης των. Σημειώνω μερικά από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά τους.

Α'. Στη σύγχρονη επιστήμη **τίποτε δεν είναι αδιάφορο**. Όλα, το μικρότερο και το ασημότερο, το μακρυνότερο και το πιο ξένο, οτιδήποτε υπάρχει, επειδή ακριβώς υπάρχει,

την ενδιαφέρει. Έγινε, απλώς, καθολική επιστήμη. Τίποτε δεν της διαφεύγει. Δεν πρέπει τίποτε να αποκρυσταλλωθεί, δεν πρέπει τίποτε να αποσιωπηθεί, δεν πρέπει τίποτε να παραμείνει μυστικό.

Περαιτέρω: Η σύγχρονη επιστήμη είναι ουσιαστικά ημιτελής, διότι προχωρεί προς το άπειρο. Αντίθετα, η αρχαία επιστήμη, σε κάθε μια από τις μορφές της επαρουσιάζετο ως τελειωμένη· η πραγματική της ανάπτυξη ήταν κάθε φορά βραχύβια και ποτέ δεν έθεσε την ανάπτυξη αυτή ως συνειδητό σκοπό της. Η σύγχρονη επιστήμη αντελήφθη πως μια γενική κοσμοαντίληψη, η οποία ερμηνεύει τα όντα ξεκινώντας από μία ή από ολιγάριθμες Αρχές (Prinzipien) επιστημονικώς είναι ανέφικτη. Η κοσμοαντίληψη έχει άλλες πηγές και μπορεί να διεκδικήσει ένα ψευδές γενικό κύρος μόνον όταν χαλαρωθεί η επιστημονική κριτική, μέσω της απολυτοποίησης των επί μέρους. Οι εκπληκτικές συστηματοποιήσεις — όπως συμβαίνει στη Φυσική — τις οποίες καμιά προηγούμενη γνώση δεν κατείχε, καλύπτουν μόνο μια πλευρά της πραγματικότητας. Εξ αιτίας της επιστήμης, η πραγματικότητα στο σύνολό της καταθρυμματίστηκε και ξεθεμελιώθηκε, πράγμα που για τη συνείδηση τούτο δεν είχε συμβεί ποτέ μέχρι τώρα. Από εδώ προκύπτει το ημιτελές του σύγχρονου κόσμου (Welt), σε σχέση προς τον ελληνικό Κόσμο (Kosmos).

Περαιτέρω: Οι αρχαίες επιστήμες παρέμειναν διασκορπισμένες, ασυσχέτιστες μεταξύ τους. Τους έλειπε η ιδέα μιας συγκεκριμένης πληρότητας. Αντίθετα, οι σύγχρονες επιστήμες ζητούν την μεταξύ τους ολόπλευρη αλληλοσυσχέτιση. Και ενώ δεν είναι πλέον δυνατό γι' αυτές ένα αληθινό κοσμοείδωλο (Weltbild), ωστόσο είναι νοητή η ιδέα ενός Κόσμου (Kosmos) των επιστημών. Η αίσθηση που έχουμε για την ανεπάρκεια των επί μέρους γνώσεων, αναζητά τη σύνδεση με τη γνώση στο σύνολό της.

Περαιτέρω: Οι σύγχρονες επιστήμες πολύ λίγη σημασία δίνουν στις δυνατότητες της σκέψης· αναγνωρίζουν την ιδέα μόνο στην καθορισμένη και συγκεκριμένη γνώση, αφού πρώτα αποδείξει την αξία της ως όργανο ανακάλυψης και αφού υποστεί άπειρες τροποποιήσεις κατά την διαδικασία της διερεύνησης. Βεβαίως υπάρχει κάποια ομοιότητα ανάμεσα στην αρχαία και στη σύγχρονη ατομική θεωρία, σε ό,τι αφορά τη γενική μορφολογία τους. Αλλά η αρχαία θεωρία ήταν απλώς μια ερμηνεία δυνατοτήτων, ήταν εσωτερικά ολοκληρωμένη και νοημένη σύμφωνα με τις κοινώς παραδεκτές ερμηνείες της διαθέσιμης εμπειρίας. Ενώ η σύγχρονη θεωρία, καθώς βρίσκεται σε συνεχή επαφή με την εμπειρία, υφίσταται μιαν αδιάλειπτη μεταβολή από τις επαληθεύσεις και τις αναιρέσεις, η ίδια δε είναι ένα όργανο έρευνας.

Περαιτέρω: Οι σύγχρονες επιστήμες ωθούν τα ερωτήματά τους μέχρι τα έσχατα. Ένα παράδειγμα: Ήδη οι αρχαίοι είχαν διανοηθεί κατά τρόπο αντίθετο προς αυτά που μαρτυρεί η δράση, όπως όταν ήταν να συλλάβουν την προοπτική και να την εφαρμόσουν στην Αστρονομία· ωστόσο, ο διαλογισμός τους έμεινε πάντοτε δεμένος με το εποπτικό. Σήμερα, όπως συμβαίνει στη σύγχρονη φυσική, προκειμένου η σκέψη να φθάσει στην πραγματική γνώση, αποτολμάει τις πια παράδοξες υποθέσεις, οι οποίες θραύουν κάθε πεπερασμένη αντίληψη του κόσμου.

Τέλος: Όλα τούτα έχουν κάνει δυνατή μια επιστημονική στάση, μια έρευνα που αντιμετωπίζει ο,τιδήποτε συναντάει, και που καταλήγει σε μια γνώση σαφή και ορισμένη, που ξέρει να διακρίνει ανάμεσα σ' αυτό που είναι γνωστό και σ' αυτό που είναι άγνωστο· και που έχει συγκεντρώσει μιαν ανήκουστη ποσότητα γνώσης. (Πόσα λιγώτερα ήξερε ο Έλληνας γιατρός ή ο Έλληνας τεχνικός!). Το ήθος της σύγχρονης επιστήμης είναι η επιζήτηση αξιόπιστης γνώσης με απροκατάληπτη έρευνα και κριτική. Όταν βαδίζουμε στην περιοχή της έχουμε την αίσθηση πως αναπνέουμε καθαρόν αέρα, και βλέπουμε να εξαφανίζονται όλες οι ασαφείς κουβέντες, όλες οι γενικά παραδεκτές γνώμες, όλες οι ανυποχώρητες προκαταλήψεις και οι τυφλέςπίστεις.

Β'. Ο δεύτερος παράγοντας που κινεί τη σύγχρονη επιστήμη είναι ο εξής: είναι η πανάρχαια προσπάθεια για την συνολική φιλοσοφική γνώση. Η φιλοσοφία από την αρχή ορθώθηκε ως η επιστήμη της γνώσης του όλου — όχι ως απείρως προοδύουσα εμπράγματο γνωση, αλλά ως ολοκληρωμένη θεωρία. Από τον καιρό του Καρτέσιου η σύγχρονη φιλοσοφία ταυτίσθηκε με τη σύγχρονη επιστήμη, αλλά κατά τέτοιο τρόπο, που διετήρησε την αρχαία φιλοσοφική έννοια της ολικής γνώσης. Μπορεί να δειχθεί, ωστόσο, πως ακριβώς γι' αυτό το λόγο ο Καρτέσιος δεν καταλάβαινε τη σύγχρονη επιστήμη, επί παραδείγματι, τις έρευνες του Γαλιλαίου, και πως το πνεύμα του ίδιου του έργου του είχε πολύ λίγο να κάνει με τη σύγχρονη επιστήμη, μολονότι ως δημιουργικός μαθηματικός βοήθησε στην πρόοδο της επιστήμης. Οι κατοπινοί φιλόσοφοι, κατά κάποιο βαθμό και ο ίδιος ο Καντ, εξακολουθούσαν να μετέχουν σ' αυτήν την ολοκληρωτική αντίληψη της επιστήμης. Ο Έγκελος επίστευε με ανανεωμένη εμπιστοσύνη πως μπορούσε να πραγματοποιήσει την αυθεντική ολική επιστήμη και να ενσωματώσει όλες τις επιστήμες μέσα στον κόσμο του πνεύματος που όρθωσε.

Αυτή η ταύτιση της σύγχρονης επιστήμης και της νεώτερης φιλοσοφίας με την αρχαία της αξίωση της ολικής γνώσης ήταν μοιραία και για τις δύο. Οι σύγχρονες επιστήμες, από μια κοινή σ' όλες αυταπάτη, θεωρούσαν τις μεγάλες φιλοσοφίες του 17ου αιώνα, και μερικές κατοπινές, ως τους στύλους της οικοδομής των, και έτσι έμειναν μη - καθαρές (Unrein) εξ αιτίας της απαίτησής των για μια απολυτοποιημένη γνώση. Όμως η σύγχρονη φιλοσοφία μπόρεσε να δημιουργήσει το μέγα έργο της, «παρά ταύτα», και μέσα σε μια συνεχή παρανόηση του ίδιου του εαυτού της.

Γ'. Ερχόμαστε τώρα στον τρίτο παράγοντα. Ούτε η σύγχρονη αντίληψη της επιστήμης ούτε η επιστήμη με την έννοια ενός συνολικού φιλοσοφικού συστήματος συμπίπτουν με την αυστηρώς φιλοσοφική αντίληψη της επιστήμης, όπως την διετύπωσε ο Πλάτων, κατά τρόπο που ποτέ δεν ξεπεράσθηκε έκτοτε. Η αλήθεια είναι πολύ απομακρυσμένη, και η αποκάλυψή της μέσα στη γνώση υποδηλώθηκε από τον Πλάτωνα με την παραβολή του σπηλαίου, την άγγιξε δε με το παιχνίδι της διαλεκτικής του. Αυτή η αλήθεια, που αναφέρεται στο Είναι και σ' αυτό που είναι επάνω από όλα τα «Είναι», είναι τόσο ριζικά διαφορετική από την αλήθεια των επιστημών, η οποία κινείται πάντοτε μέσα στα φαινόμενα των όντων χωρίς να φθάσει στο Ον (στο Είναι) και είναι τόσο διαφορετική από την αλήθεια των φιλοσοφικών συστημάτων, που νομίζουν πως κατέχουν το όλον του Είναι. Πόση μεγάλη απόσταση υπάρχει ανάμεσα στην αλήθεια, που πουθενά δεν μπορεί να καταγραφεί, αλλά που (κατά την εβδομή επιστολή του Πλάτωνος¹¹⁸, μόνο μέσω της σκέψης) αναφλέγεται κατά την αρμόδια στιγμή της επικοινωνίας των νοημόνων ανθρώπων — και στην αλήθεια που καταγράφεται και που είναι υποχρεωτική για τον καθένα, που είναι γενικά κατανοητή και είναι στη διάθεση όλων των σκεπτομένων πλασμάτων!

Αυτές οι τρεις και τόσο διαφορετικές αντιλήψεις για την επιστημονική γνώση — αυτή της σύγχρονης επιστήμης, η άλλη της φιλοσοφικής ολικής γνώσης, και η τρίτη, η υπερβατική αλήθεια, που αποκαλύπτεται στη σκέψη, για την οποία φέραμε ως παράδειγμα την πλατωνική αντίληψη — συμβάλλουν στην παρούσα σύγχυση, θα δώσομε ένα παράδειγμα.

Ο **μαρξισμός**, με την οικονομική του προβληματική και τις έρευνές του, απετέλεσε μια σημαντική ροπή στην ανάπτυξη της επιστήμης. Αλλά μετέχει σ' αυτήν μαζί με πολλά άλλα ρεύματα, και δεν είναι τούτο που τον έκαμε αποτελεσματικό. Ο μαρξισμός είναι πολύ περισσότερο μια ιστορικό - φιλοσοφική θέση περί της διαλεκτικής πορείας της ιστορίας ως συνολικής διαδικασίας, που υποτίθεται ότι την γνωρίζει σαφώς. Έτσι, προβάλλει μία φιλοσοφική θεωρία, αλλά με την αξίωση της επιστημονικής εγκυρότητας. Η επιστημολογία του είναι όμοια μ' αυτή που έχει η εγγελιανή φιλοσοφία, όπου ως όργανο χρησιμοποιεί τη μέθοδο των εννοιών. Η διαφορά είναι μόνο στο ότι ο πυρήνας της ιστορικής διαδικασίας στον

Έγελος έγκείται σ' αυτό που ονομάζει «ιδέα», ενώ για τον Μαρξ έγκείται στον τρόπο που ο άνθρωπος παράγει τα αγαθά, ο οποίος, αντίθετα από τα ζώα, αποκτά τα μέσα ζωής του με μεθοδευμένη εργασία. Τόσο ο Έγελος όσο και ο Μαρξ εξάγουν όλα τα φαινόμενα από αυτό που θεωρούν ως πυρήνα. Όστε ο Μαρξ ορθώς είπε πως ανέτρεψε τον Έγελος και τον έβαλε να κάτσει με το κεφάλι κάτω· τούτο, εν τούτοις, αναφέρεται μόνο στο περιεχόμενο, διότι δεν εγκατέλειψε την εγγελιανή μέθοδο κατασκευής της πραγματικότητας με τη διαλεκτική των εννοιών.

Η ταύτιση της γνώσης των οικονομικών διαδικασιών, η οποία γνώση απεκτήθη με επιστημονική και συνεπώς επαγωγική μέθοδο, και η οποία από τη φύση της υπόκειται σε συνεχείς μεταβολές, η ταύτισή της λοιπόν με την διαλεκτική γνώση των συνολικών διαδικασιών, η οποία ισχύει ως ουσιαστικώς οριστική γνώση, αποτελεί την πηγή του σφάλματος που διέπραξε ο Έγελος και, σε άλλη μορφή, αυτό το είδος της σύγχρονης φιλοσοφίας, που άρχισε με τον Καρτέσιο και επανελήφθη από τον Μαρξ. Έτσι, η απόλυτη και αποκλειστική αξίωση του Μαρξ προέρχεται από την αντίληψη της φιλοσοφίας ως ολοκληρωτικής και συστηματικής γνώσης. Αλλά συνάμα η θεωρία του παρουσιάζεται ως προϊόν της σύγχρονης επιστήμης, η οποία ωστόσο ουδόλως προκύπτει από την τελευταία.

Δίπλα στην αντίληψη της σύγχρονης επιστήμης και της ολοκληρωτικής φιλοσοφίας, λειτουργεί στο μαρξισμό και μια τρίτη αντίληψη, η οποία κατοπτρίζει την υψηλή ιδέα μιας απόλυτης αλήθειας που εκπληρώνει τη θέληση του ανθρώπου και τις φιλοδοξίες του, κάτι ανάλογο με την πλατωνική ιδέα της αλήθειας, αλλά με έναν εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα. Ο μαρξισμός θεωρεί τον εαυτό του ως την αληθινή συνείδηση των αταξικών ανθρώπων. Μόνον αυτή η θρησκευτικού τύπου αλήθεια έκαμε δυνατό τον σύγχρονο φανατισμό· αυτή η αλήθεια επικαλείται, όχι την πίστη, αλλά τη σύγχρονη επιστήμη και κατηγορεί τον αντίπαλο ως ηλίθιο ή κακόβουλο ή ανίκανο να ξεπεράσει τις ταξικές προκαταλήψεις και του αντιπαραθέτει τη δική του καθαρή ανθρώπινη αλήθεια, η οποία δεν συνδέεται με καμιά τάξη και συνεπώς είναι απόλυτη.

Ανάλογες πνευματικές τάσεις μπορούμε να παρατηρήσουμε στη φυλετική θεωρία, στην ψυχανάλυση και σε πολλούς άλλους τομείς. Οι τάσεις αυτές απολυτοποιούν άκριτα και μετατρέπουν σε ολοκληρωτική γνώση έναν περιορισμένο χώρο έρευνας, σημαντικό βεβαίως μέσα στα όριά του, και έτσι τον συνδέουν με μια διάθεση θρησκευτική.

Η λαθεμένη σύγχυση ετερογενών στοιχείων παράγει εδώ, σε μεγάλη κλίμακα, αποτελέσματα που είναι τόσο διαδεδομένα στη μικρή κλίμακα της καθημερινής ζωής: η ανάγκη να έχεις πάντοτε μια απάντηση, η ικανοποίηση με την απλή προφάνεια, οι έμμονες και άκριτες βεβαιώσεις και ισχυρισμοί, η ανικανότητα για πραγματική έρευνα, για ακρόαση, για ανάλυση, για έλεγχο και για σκέψη βάσει αρχών.

Το εξοργιστικό είναι πως καλείται η επιστήμη να υπερασπίσει κάτι που είναι ακριβώς αντίθετο σε κάθε επιστημονικότητα. Διότι η επιστήμη μας οδηγεί στην κατανόηση του πώς και για ποιο λόγο και μέσα σε ποια όρια και με ποιο νόημα γνωρίζουμε αυτό που γνωρίζουμε. Μας διδάσκει να γνωρίζουμε έχοντας πλήρη συνείδηση των μεθόδων που εκάστοτε επιτυγχάνει η γνώση. Παράγει μια βεβαιότητα, της οποίας η σχετικότητα — δηλ. η εξάρτηση από τις υποθέσεις και από τις μεθόδους έρευνας — είναι αποφασιστικό χαρακτηριστικό της.

Έτσι, η επιστήμη εμφανίζεται σήμερα με δύο σημασίες: Η γνήσια επιστήμη, κάθε φορά, όπως και σήμερα, φαίνεται σαν κρυφή, ωσάν ένα κοινό μυστικό — κοινό, γιατί είναι στον καθένα προσιτό, και μυστικό, γιατί ουδόλως κατανοείται πραγματικά από όλους. Αλλά και τόσο περισσότερο αστραποβολά η γνήσια, αταλάντευτη και ευθυβολούσα επιστημονική στάση, της οποίας η κριτική συνείδηση των ορίων της αφήνει χώρο για κάθε άλλη πηγή αλήθειας μέσα στον άνθρωπο.

Επί πλέον, υπάρχει μια εκπληκτική δύναμη στην ίδια την επιστήμη: Στην πορεία της επιστημονικής εξέλιξης διατηρείται εις το διηνεκές μόνον αυτό που είναι πράγματι αληθινό, τα υπόλοιπα εξαλείφονται με την κριτική. Στο βαθμό που υπάρχει ελεύθερη συζήτηση, σχηματίζεται ένα σώμα από γνώσεις, το οποίο υπερβαίνει τους ανθρώπους, που είναι φορείς του, και το οποίο κανένα άτομο δεν μπορεί να το συλλάβει στο σύνολό του.

Σ' αυτήν την κατάσταση της σύγχυσης ως προς το νόημα της επιστήμης, επιβάλλονται τρία καθήκοντα, αντίστοιχα προς τους τρεις παράγοντες που ήδη εξετάσαμε:

Πρώτον: Η ιδέα της ολοκληρωτικής φιλοσοφικής γνώσης, ως υποτιθέμενης επιστημονικής γνώσης, πρέπει να ξεπερασθεί. Οι ίδιες οι επιστήμες με την κριτική τους θα αποσυνθέσουν αυτήν την ψευδή ολοκληρωτική γνώση. Εδώ ακριβώς έχει τις ρίζες της η εχθρότητα προς τη φιλοσοφία, και από αυτή την άποψη η περιφρόνηση των επιστημών προς αυτήν είναι δικαιολογημένη.

Δεύτερον: Οι επιστήμες πρέπει να καταστούν καθαρές. Τούτο μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με συνεχή αγώνα κατά την επιτέλεση της γνώσης. Η ανάγκη για θεμελιακή σαφήνεια σχετικά με τις επιστήμες και με τα όριά τους, αναγνωρίζεται εύκολα ακόμη και από αυτούς που στην πράξη κάνουν το αντίθετο. Αλλά το ουσιώδες είναι αυτή η καθαρότητα να πραγματοποιηθεί στις συγκεκριμένες επί μέρους επιστήμες. Τούτο πρέπει να γίνει κυρίως με την κριτική εργασία των ίδιων των επιστημόνων. Αλλά ο φιλόσοφος που επιθυμεί να ελέγξει το αληθινό νόημα της επιστημονικής γνώσης, τρόπον τινά να την ακροασθεί, πρέπει να λάβει μέρος στις εργασίες αυτών των ερευνητών.

Τρίτον: Πρέπει να καταβληθεί προσπάθεια για τη δημιουργία μιας αποκαθαρμένης φιλοσοφίας, κάτω από τις νέες συνθήκες που έφεραν σε φως οι σύγχρονες επιστήμες. Τούτο είναι απαραίτητο και για τις ίδιες τις επιστήμες. Διότι η φιλοσοφία είναι πάντοτε ζωντανή μέσα στις επιστήμες και τόσο αχώριστη από αυτές, ώστε η καθαρότητα και των δύο δεν μπορεί να κατορθωθεί παρά μόνο με κοινή προσπάθεια. Η απόρριψη της φιλοσοφίας συνήθως οδηγεί στην ανεπίγνωστη δημιουργία μιας κακής φιλοσοφίας. Το συγκεκριμένο έργο του επιστήμονα καθοδηγείται από τη συνειδητή ή ασύνειδη φιλοσοφία, και τούτη η φιλοσοφία δεν μπορεί να είναι αντικείμενο της επιστημονικής μεθόδου.

Επί παραδείγματι: Είναι αδύνατο να αποδειχθεί επιστημονικώς πως πρέπει να υπάρχει η επιστήμη. Ή, η εκλογή ενός αντικειμένου, που γίνεται ανάμεσα από την απειρία των όντων, για να ερευνηθεί επιστημονικώς από ενδιαφέρον προς αυτό το ίδιο το αντικείμενο, είναι μια εκλογή που δεν μπορεί να δικαιολογηθεί επιστημονικώς. Ή, οι ιδέες που μας οδηγούν επαληθεύονται κατά την διαδικασία της έρευνας, αλλά οι ίδιες δεν επιδέχονται διερεύνηση.

Η επιστήμη που αφήνεται να είναι απλώς και μόνον επιστήμη χάνει την ικμάδα της. Η νόηση (Verstand) είναι μια πόρνη, είχε πει ο Νικόλαος Κουζάνους, διότι προσφέρεται σ' οποιονδήποτε. Η επιστήμη είναι μια πόρνη, είπε επίσης ο Λένιν, διότι πωλείται σε οποιαδήποτε ταξικά συμφέροντα. Για τον Κουζάνους, είναι ο Λόγος και εν τέλει η γνώση του Θεού, που δίνει νόημα, βεβαιότητα και πιστότητα στη γνώση την αποκτημένη με τη νόηση· για τον Λένιν είναι η αταξική κοινωνία που απαιτεί την καθαρή επιστήμη. Εν πάση περιπτώσει, η συνειδητοποίηση όλων αυτών είναι έργο του φιλοσοφικού λογισμού. Και στις θετικές επιστήμες ενυπάρχει η φιλοσοφία, με τη μορφή του εσωτερικού νοήματος, από το οποίο ο ερευνητής λαβαίνει υποστήριξη και οδήγηση στο μεθοδικό του έργο. Αυτός που ενδυναμώνει αυτή την οδήγηση με τη σκέψη και τη συνειδητοποίηση, ήδη φιλοσοφεί ρητώς. Αν λείπει αυτή η οδήγηση, τότε η επιστήμη περιπίπτει στην χωρίς όρια ελευθεριότητα, στην αδιάφορη ακρίβεια, στην άσκοπη δραστηριότητα, στην πρόθυμη υποτέλεια.

Η καθαρότητα της επιστήμης απαιτεί την καθαρότητα της φιλοσοφίας.

Αλλά πώς μπορεί η φιλοσοφία να είναι καθαρή; Δεν αγωνιζόταν πάντοτε να είναι μια επιστήμη; Απαντούμε ως εξής: Είναι «επιστήμη», αλλά τέτοιου είδους που, με το νόημα το οποίο έχει η σύγχρονη επιστημονική έρευνα είναι ταυτοχρόνως λιγότερο και περισσότερο από επιστήμη.

Η φιλοσοφία μπορεί να ονομασθεί επιστήμη, στο βαθμό που προϋποθέτει τις επιστήμες. Δεν μπορούμε να νοήσουμε μια φιλοσοφία που να είναι βέβαιη για τον εαυτό της, έξω από τις επιστήμες. Μολονότι έχει συνείδηση της διαφοράς της από τις επιστήμες, η φιλοσοφία είναι αχώριστη από αυτές. Δεν θέλει να έρθει σε σύγκρουση με την υποχρεωτική γνώση των επιστημών. Όποιος φιλοσοφεί πρέπει να εξοικειωθεί με τις επιστημονικές μεθόδους.

Όποιος δεν παιδεύτηκε σε ένα επιστημονικό τομέα και δεν έζησε σε συνεχή επαφή με την επιστημονική γνώση, θα σκοντάψει όταν αρχίσει να φιλοσοφεί και θα εκλάβει τα άκριτα διανοητικά σχεδιάσματα ως οριστική γνώση. Αν τούτα δεν υποβληθούν στον ψυχρό και απαθεί έλεγχο της επιστημονικής έρευνας, γρήγορα θα αναλωθούν στη φλόγα των συγκινήσεων και των παθών ή θα μετατραπούν σε ένα στεγνό φανατισμό.

Επί πλέον: Όποιος φιλοσοφεί αγωνίζεται για την επιστημονική γνώση, διότι αυτή αποτελεί το μόνο δρόμο που οδηγεί στη γνήσια αγνωσία. Είναι ωσάν η μεγαλειώδης επίγνωση να γεννιέται ακριβώς από το γεγονός ότι ο άνθρωπος αναζητά τα όρια όπου επάνω τους εξωκέλλει η γνώση, όχι από λάθος και παροδικά, αλλά εξωκέλλει γνήσια και οριστικά, όχι μέσα στο χαμό και στην απελπισία, αλλά μέσα στην αυθεντική συνειδητοποίηση. Μόνον η πλήρης γνώση καθιστά δυνατή την πλήρη αγνωσία, μόνον εδώ επιτυγχάνεται το γνήσιο ναυάγιο, όπου το ίδιο το Είναι, και όχι πλέον μόνον τα επιστητά όντα, αποκαλύπτεται.

Καθώς η σύγχρονη επιστήμη επιτυγχάνει το εκπληκτικό ξεμάγευμα του κόσμου, ανοίγει το δρόμο προς τη θέαση του αληθινού βάθους, του αυθεντικού μυστηρίου, το οποίο καθίσταται παρόν μόνο μέσω της πιο αποφασισμένης γνώσης, όταν αυτή ολοκληρώνεται στην αγνωσία.

Γι' αυτό το λόγο, η φιλοσοφία στρέφεται εναντίον των περιφρονητών της επιστήμης, εναντίον των ψευδοπροφητών, που υποπτεύονται την επιστημονική έρευνα, που εκλαμβάνουν τα σφάλματα της επιστήμης ως την ίδια την επιστήμη, και που, τέλος, θεωρούν την επιστήμη, τη «σύγχρονη επιστήμη», υπεύθυνη για το κακό και την απανθρωπιά της εποχής μας.

Απορρίπτοντας λοιπόν η φιλοσοφία την επιστημονική δεισιδαιμονία καθώς και την περιφρόνηση προς την επιστήμη, παρέχει την ανεπιφύλακτη αναγνώρισή της στις επιστήμες. Για τη φιλοσοφία η επιστήμη είναι το θαυμάσιο, το ασύγκριτα αξιόπιστο φαινόμενο, η βαθύτερη διείσδυση που επέτυχε ο άνθρωπος κατά τη διαδρομή της παγκόσμιας ιστορίας του· είναι βεβαίως πηγή μεγάλων κινδύνων, αλλά και ακόμη μεγαλύτερων ευκαιριών (Chancen) και, στο εξής, όρος για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ο φιλοσοφών ξέρει πως χωρίς αυτή την επιστήμη το έργο του μεταπίπτει στο τίποτε.

Επί πλέον, τούτο το έργο του φιλοσόφου μπορεί να ονομάζεται επιστημονικό, γιατί η φιλοσοφία διοδεύει μεθοδικώς και έχει συνείδηση των μεθόδων της. Αλλά αυτές οι μέθοδοι, σε σύγκριση με όλες τις επιστημονικές μεθόδους, είναι διαφορετικές, διότι δεν έχουν κανένα αντικείμενο έρευνας. Ο,τιδήποτε είναι ορισμένο αντικείμενο, είναι αντικείμενο μιας συγκεκριμένης επιστήμης. Αν έλεγα πως αντικείμενο της φιλοσοφίας είναι το Όλον, ο Κόσμος, το Είναι, η φιλοσοφική κριτική θα μου απαντούσε πως αυτές οι λέξεις δεν δείχνουν πλέον αντικείμενα. Οι φιλοσοφικές μέθοδοι είναι μέθοδοι υπέρβασης της αντικειμενικότητας.

Φιλοσοφείν σημαίνει υπερβαίνει. Επειδή όμως η σκέψη μας συνδέεται πάντοτε με τα αντικείμενα, αυτή η υπέρβαση επιτελείται κατά ένα τρόπο, σύμφωνα με τον οποίο, δια μέσου της πορείας της σκέψης, τα αντικείμενα αναιρούνται. Αυτό το είδος των αναιρουμένων αντικειμένων, καθώς αποτελούν τους οδηγητικούς μίτους της φιλοσοφικής πράξης της υπέρβασης, είναι τα μεγάλα δημιουργήματα της φιλοσοφίας. Μας είναι λοιπόν αναντικατάστατη η βαθιά γλώσσα των μεταφυσικών, που μας ομιλούν μέσα από το βάθος των χιλιετιών: να την αφομοιώσουμε από τις πηγές της, που είναι η ιστορική φιλοσοφία, δεν σημαίνει μόνο να μάθουμε κάτι που κάποτε υπήρξε, αλλά σημαίνει να την ξαναζωντανέψουμε.

Η μάζα της υποτιθέμενης φιλοσοφικής γνώσης, που συνίσταται από διδακτά αντικείμενα, προκύπτει από την εξαντικειμενίκευση αυτών που κάποτε εχρησίμευσαν στον φιλοσοφικό λογισμό ως οδηγητικοί μίτοι, και τα οποία ο φιλοσοφικός λογισμός πάντοτε τα αναιρούσε. Πιστεύει κανείς ότι μαθαίνει κάτι από αυτές τις εξαντικειμενικεύσεις, ενώ από άποψη φιλοσοφική δεν είναι παρά μια παραδρομή: δεν είναι παρά *capita mortua*, η κρανιοθήκη και η οστεοθήκη των μεγάλων μεταφυσικών συστημάτων. Όταν φιλοσοφούμε, δεν πρέπει να απατόμαστε από τις εξαντικειμενικεύσεις, τις οποίες χρησιμοποιούμε την κάθε στιγμή. Πρέπει να μένουμε κύριοι των σκέψεών μας και να μη γίνουμε υποτελείς των.

Ωστόσο, σε τούτη τη διασκεπτική πράξη της υπέρβασης, η οποία είναι ίδια της φιλοσοφίας και η οποία είναι όμοια προς ανάλογες επιστημονικές μορφές, η φιλοσοφία είναι λιγότερο από επιστήμη. Διότι δεν καταλήγει σε κανένα αποδείξιμο αποτέλεσμα και σε καμμιά γνώση που να είναι υποχρεωτική για την κάθε νόηση. Δεν πρέπει να παραβλέψουμε το απλό γεγονός πως η επιστημονική γνώση είναι η ίδια σ' όλον τον κόσμο, ενώ η φιλοσοφία, παρ' όλες τις αξιώσεις της για καθολικότητα, στην πράξη, με καμμιά μορφή της δεν μπόρεσε να καθολικευθεί. Το γεγονός αυτό είναι το εξωτερικό χαρακτηριστικό της ιδιάζουσας αλήθειας της. Η επιστημονική αλήθεια έχει βεβαίως καθολική ισχύ, αλλά είναι σχετική ως προς τη μέθοδο και τις υποθέσεις της — η φιλοσοφική αλήθεια είναι απόλυτη (χωρίς όρους) γι' αυτόν που την κατακτά μέσα στην ιστορική της πραγματικότητα, αλλά οι διατυπώσεις της δεν έχουν καθολική ισχύ. Η επιστημονική αλήθεια είναι μία και η αυτή για όλους — η φιλοσοφική αλήθεια είναι πολλαπλή μέσα στα ιστορικά ενδύματά της, όπου καθένα από αυτά αποτελεί εκδήλωση μιας μοναδικής πραγματικότητας, και έχουν τον λόγο υπάρξεώς τους, αλλά δεν μεταβιβάζονται όλα κατά τον ίδιο τρόπο.

Η μία φιλοσοφία είναι η *philosophia perennis*, γύρω από την οποία στρέφονται όλες οι φιλοσοφίες, και που καμμιά δεν την κατέχει· όπου κάθε γνήσιος φιλόσοφος μετέχει, αλλά που ωστόσο δεν μπορεί να επιτύχει τη μορφή μιας πνευματικής οικοδομής που να ισχύει για όλους και να είναι η μόνη αληθινή.

Έτσι, η φιλοσοφία δεν είναι μόνο λιγότερο, αλλά και περισσότερο από την επιστήμη, ως η πηγή μιας αλήθειας, η οποία είναι απρόσιτη στην επιστημονικώς υποχρεωτική γνώση. Σ' αυτή τη φιλοσοφία αντιστοιχούν οι εξής προτάσεις: Φιλοσοφία είναι η γνώση του θνήσκειν, — είναι η άρση προς την θεότητα, — είναι η γνώση του Είναι ως Είναι. Τέτοιες προτάσεις σημαίνουν: Ο φιλοσοφικός λογισμός είναι ταυτοχρόνως μία εσωτερική δραστηριότητα· είναι ένα κάλεσμα προς την ελευθερία· επικαλείται την Υπέρβαση. Ή, μπορούμε να διατυπώσουμε αυτές τις προτάσεις διαφορετικά: Φιλοσοφία είναι η συνείδηση που αποκτούμε για το αυθεντικό Είναι, — είναι ο λογισμός μιας πίστης, που είναι ίδια του ανθρώπου και η οποία πρέπει αδιάκοπα να φωτίζεται, — είναι ο δρόμος της εσωτερικής αυτοβεβαίωσης του ανθρώπου μέσω του λογισμού.

Ωστόσο, καμμιά από αυτές τις προτάσεις δεν είναι πραγματικός ορισμός. Δεν υπάρχει ορισμός για τη φιλοσοφία, διότι η φιλοσοφία δεν μπορεί να ορισθεί από κάτι άλλο, έξω από αυτήν. Δεν υπάρχει «γένος» επάνω από τη φιλοσοφία, κάτω από το οποίο η φιλοσοφία θα ήταν ένα «είδος». Η φιλοσοφία αυτοορίζεται, συνδέεται άμεσα με τη θεότητα και δεν

θεμελιώνεται σε καμμιά χρησιμότητα. Αναβρύζει από την ίδια την πρωταρχική πηγή, όπου ο άνθρωπος δωρίζεται στον εαυτό του.

Συγκαιφαλαιώνω αυτά που είπα μέχρι τώρα:

Οι επιστήμες δεν περιλαμβάνουν όλη την αλήθεια, παρά μόνον αυτήν που είναι υποχρεωτική για τη νόηση, την γενικής ισχύος ακρίβεια. Η αλήθεια είναι πολύ ευρύτερη. Πρέπει να αποκαλυφθεί στον φιλοσοφικό Λόγο. Από τους πρώιμους αιώνες των Μέσων Χρόνων και καθ' όλους τους κατοπινούς αιώνες γράφονταν φιλοσοφικά έργα με τον τίτλο: «Για την αλήθεια». Σήμερα επιβάλλεται το ίδιο επείγον καθήκον: κάτω από τις παρούσες συνθήκες της επιστημονικής γνώσης και της ιστορικής εμπειρίας να αποκτήσομε μια συνειδητοποίηση της ουσίας της αλήθειας σ' όλο της το εύρος¹¹⁹.

Οι παραπάνω απόψεις ισχύουν και για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη φιλοσοφία και στην επιστήμη. Μόνον αν οι δύο διακριθούν με αυστηρότητα, μπορεί η αχώριστη αλληλοσυσχέτισή τους να παραμείνει καθαρή και αληθινή.

Το πανεπιστήμιο, με την έρευνα και τη διδασκαλία, ζητάει τη μεγάλη πρακτική ενότητα της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Στο πανεπιστήμιο, δια μέσου της επιστημονικής μεθόδου, πάντοτε σχηματιζόταν μια γενική κοσμοαντίληψη¹²⁰.

Το πανεπιστήμιο είναι ο χώρος όπου συναντώνται όλες οι επιστήμες. Στο βαθμό που τούτες παραμένουν ένα άθροισμα, το πανεπιστήμιο μοιάζει με μια πνευματική αποθήκη, — στο βαθμό όμως που αυτές προσπαθούν να επιτύχουν μια ενότητα της γνώσης, το πανεπιστήμιο μοιάζει με έναν ημιτελή ναό.

Ενάμισυ αιώνα πριν, τούτο ήταν αυτονόητο. Η φιλοσοφική ιδέα που διείπε την εργασία των διαφόρων επιστημόνων, αναπτυσσόταν από τους φιλοσόφους κατά τρόπο που να γίνει η πιο φωτεινή συνειδητοποίηση. Αλλά η κατάσταση άλλαξε. Οι επιστήμες, με την επενέργεια της ειδικευσης, έγιναν αποσπασματικές. Επιστεύθη πως ο επιστημονικός τρόπος σκέψης, με την καθαρότητα της γενικής ισχύος επί μέρους γνώσης, μπορούσε να αποσπασθεί από τη φιλοσοφία.

Μήπως η παρούσα διασπορά των επιστημών είναι η έσχατη και αναγκαία κατάληξη; Θα επιθυμούσαμε βεβαίως να έχουμε μια φιλοσοφία που θα επεξεργαζόταν και θα αφωμοίωνε όλη την παράδοση, που θα ευρίσκετο στο ύψος της πνευματικής κατάστασης της εποχής μας, που θα εξέφραζε τις κοινές σε όλους μας αξίες, και τούτο με τη μορφή υψηλών διανοητικών δομών, αλλά συνάμα και με τη μορφή απλών προτάσεων, που θα ήσαν ικανές να βρουν απήχηση στον κάθε άνθρωπο. Σήμερα δεν διαθέτομε τέτοια φιλοσοφία.

Στα σκήπτρα παλαιών πανεπιστημίων, που χρονολογούνται από τον 15ο αιώνα, υπάρχουν εικόνες δουλεμένες με χρυσά, που δείχνουν τον Χριστό να μοιράζει τα έργα στις επί μέρους Σχολές. Ακόμη και εκεί που και τώρα χρησιμοποιούνται τέτοια σκήπτρα, δεν εκφράζουν πλέον τη σύγχρονη πραγματικότητα, ωστόσο υποδείχνουν το καθήκον της ενοποίησης όλων των γνώσεων.

Τώρα πλέον δεν συνθέτουν ένα όλον ούτε η θεολογία ούτε η φιλοσοφία. Μήπως σήμερα το πανεπιστήμιο διατηρεί ακόμη ένα κοινό πνεύμα; Από την άποψη της οργάνωσης φαίνεται πως ακόμη συνθέτει ένα ολοένα μεταβαλλόμενο σχέδιο, χωρίς συμμετρία ή λογική, ποτέ οριστικό, συνεχώς υπό επέκταση, ένα σχέδιο όπου ό,τι φθάνει στο επίπεδο του επιστημονικού, βρίσκει εκεί τη θέση του. Εδώ συναντώνται οι πιο άσχετες ιδέες. Χωρίς να έχει πραγματοποιηθεί η ενότητα μέσα από μια γνώση του όλου, ο καθένας αναγκάζεται, σ' αυτή

τη συγκέντρωση, να δει κάτι που πριν του ήταν άγνωστο. Ο καθένας μαθαίνει να έρχεται σε επαφή με εντελώς πρωτογνώριστα πράγματα. Ακριβώς από αυτά τα περιστατικά γεννιέται η πνευματική ζωή, ο αγώνας για μεγαλύτερο άπλωμα και για ελευθερία της σκέψης. Έτσι, το κοινό πνεύμα δεν υπάρχει πλέον στην αξία μιας πίστης που τα συνδέει όλα, παρά μόνο στην κριτική έρευνα ως τοιαύτη, στην αναγνώριση των λογικών ή εμπειρικών πρωταρχικών δεδομένων, στην αποφασιστική απόρριψη του *sacrificium intellectus*, στην ανοικτότητα του πνεύματος, στα χωρίς όρια ερωτήματα, στην ευθύτητα.

Τούτο το πνεύμα είναι προϊόν των τελευταίων αιώνων, θα παραμείνει το πανεπιστήμιο ικανοποιημένο μ' αυτό το πνεύμα, για πάντα; Για τη φιλοσοφία φαίνεται πως τούτη η κατάσταση προσφέρει εξαιρετικές δυνατότητες. Αλλά θα ήταν παράλογο να σχεδιασθεί ένα πρόγραμμα γι' αυτό που ίσως θα ήταν κοινή δημιουργία ενός ολόκληρου πνευματικού κόσμου, και όχι έργο ενός ατόμου.

Αυτός που φιλοσοφεί, στο βαθμό που παραμένει αληθινός, έχει τη μετριοφροσύνη της αγνωσίας του. Τούτο δεν πρέπει να σχετισθεί με μια άλλη, σήμερα απαραίτητη, μετριοφροσύνη των *καθηγητών* της φιλοσοφίας. Ίσως οι καλλίτεροι φιλόσοφοι σήμερα να μη βρίσκονται ανάμεσα σ' αυτούς που έχουν ως έργο τους τη διδασκαλία της φιλοσοφίας. Διότι η φιλοσοφία που εμπεριέχεται μέσα στις επιστήμες, η οποία μας προφυλάγει από τον διασκορπισμό μας στις ασημαντότητες και η οποία ζωογονεί την επιστημονική έρευνα, είναι η συγκεκριμένη φιλοσοφία, η οποία εμπραγματώνεται μέσα στο σύνολο μιας ειδικής επιστήμης. Έτσι, τούτη η φιλοσοφία γίνεται ωσάν ο αντιπρόσωπος της εν γένει γνώσης, με την προϋπόθεση ότι μεριμνά τούτη η επί μέρους περιοχή του επιστητού να ιδωθεί σε σχέση με όλο το επιστητό και συνεπώς να την αγκυροβολήσει στο βάθος.

Ο καθηγητής της φιλοσοφίας ο οποίος ευρίσκεται στην υπηρεσία τέτοιων προσπαθειών δεν είναι ο οδηγός που δίνει τον τόνο, αλλά ο ακροατής, ο οποίος επιθυμεί να βρει νόημα μέσα στους πιο ευρείς αλληλοσυσχετισμούς.

Σέβεται τους μεγάλους φιλοσόφους, οι οποίοι δεν αποτελούν είδη ενός γένους, αλλά είναι δημιουργοί (από αυτούς που δεν υπάρχουν σήμερα) — απορρίπτει όμως την προσωπολατρεία η οποία ήδη είχε συμβεί και στην πλατωνική Ακαδημία, διότι ακόμη και οι μέγιστοι είναι άνθρωποι και σφάλουν· κανένας δεν είναι η αυθεντία που οφείλομε δίκαια να της υποταχθούμε.

Και εκτιμά κάθε επιστήμη της οποίας η γνώση είναι υποχρεωτική — αλλά απορρίπτει την επιστημονική οίηση, που νομίζει πως μπορεί να γνωρίσει το παν μέχρι το έσχατο βάθος του, ή ακόμα, ότι το θεωρεί ήδη γνωστό.

Το ιδεώδες του είναι η συμβίωση ενός ελλόγου ανθρώπου με άλλους ελλόγους ανθρώπους. Επιθυμεί να αμφιβάλλει, αναζητά την αντίρρηση και την επίθεση, θέλει να είναι ικανός να λάβει μέρος στο διάλογο, μέσα στην απεριόριστη αυτοεμβάθυνση της επικοινωνίας, όπου δια μέσου της αναφαίνεται όλη η αλήθεια, και χωρίς αυτήν δεν υπάρχει αλήθεια.

Η ελπίδα του είναι πως στο βαθμό που γίνεται έλλογος μπορεί να του δωρηθούν οι αξίες, από τις οποίες δύναται να ζήσει ο άνθρωπος· πως η βούλησή του, στο βαθμό που ο αγώνας του είναι ευθύς, θα γίνει καλή με την άμεση βοήθεια της υπέρβασης, χωρίς καμμιάν ανθρώπινη μεσολάβηση.

Ωστόσο, ως *διδάσκαλος* της φιλοσοφίας, θεωρεί πως είναι καθήκον του να μην αφήσει τους μαθητές του να λησμονήσουν ότι είναι μεγάλο, να διατηρήσει τις διάφορες φιλοσοφικές μεθόδους ως αντικείμενα εκπαίδευσης, ώστε να δουν τον τρόπο που οι επιστήμες επηρεάζουν τον φιλοσοφικό λογισμό. Θέλει να φωτίσει την παρούσα ιστορική εποχή και συνάμα, μαζί με τους μαθητές του, να κατακτήσει τη θέα του αιωνίου.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Β' ΟΙ ΟΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΕΝΟΣ ΝΕΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ

Ο όρος «ανθρωπισμός» έχει πολλές έννοιες. Σημαίνει ένα παιδευτικό ιδεώδες, το οποίο προϋποθέτει την αφομοίωση της κλασικής παράδοσης· ύστερα σημαίνει την αναδημιουργία του σημερινού ανθρώπου, ξεκινώντας από τις πηγές του· τέλος σημαίνει ανθρωπιά, η οποία αναγνωρίζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε κάθε άνθρωπο.

Τίθενται αντιτιθέμενα ερωτήματα:

Όταν μιλάμε για τον ανθρωπισμό, πρόκειται για σύνδεση με την παράδοση ή, αντίθετα, πρόκειται για μια ιδέα αδέσμευτη, νέα, εντελώς παρούσα;

Ο ανθρωπισμός αφορά μερικές μεγάλες, μεμονωμένες προσωπικότητες, μερικές εξαιρέσεις ή, αντίθετα, τις μορφές ζωής ολόκληρων πληθυσμών;

Με τον ανθρωπισμό εννοούμε την πραγματοποίηση ενός ανθρώπινου τύπου ή μόνο την αόριστη δυνατότητα, η οποία μέσα στην ανθρώπινη κατάσταση ποτέ δεν ολοκληρώνεται;

Καθώς αναζητούμε τον ανθρωπισμό του μέλλοντος, προσανατολιζόμαστε με τη βοήθεια τέτοιων αντιθέσεων, όπου πασιφανώς υπάρχει αλήθεια σε κάθε πλευρά τους.

Αναζητούμε τον ανθρωπισμό του μέλλοντος επειδή μεριμνούμε για τους εαυτούς μας, για τον σημερινό άνθρωπο. Οι περιγραφές που έγιναν για τον σύγχρονο άνθρωπο κατά την τελευταία πεντηκονταετία έχουν κάτι το τρομακτικό:

Ο άνθρωπος σπάζει τις γέφυρες που τον συνδέουν με το παρελθόν. Καθώς ζει στην απλή στιγμή, εγκαταλείπεται στις περιστάσεις και στην τυχειότητα. Βεβαίως, ακόμη ζει ανάμεσα στα παρασκήνια, που προέρχονται από το παρελθόν. Αλλά, ωστόσο, τούτα δεν συνθέτουν πλέον τη σκηνή της ζωής του· μοιάζουν με σωρούς από χάρβαλα. Και τα βλέπει ως άνευ σημασίας.

Ο άνθρωπος φαίνεται να κατευθύνεται προς το μηδέν. Αδράχνει το μηδέν μέσα στον απελπισμό ή μέσα σ' ένα θρίαμβο καταστροφής. Από τον Νίτσε και εντεύθεν ολοένα δυνατότερα ακούγεται η φράση: ο Θεός είναι νεκρός.

Η ζωή του ανθρώπου γίνεται ζωή μάζας. Το άτομο αφανίζεται μέσα σε «τύπους», που τους επιβάλλει η προπαγάνδα, ο κινηματογράφος και η επιτέδωση της καθημερινότητας. Καθώς ο άνθρωπος νιώθει χαμένος, αναζητά το αίσθημα της αξιοπρέπειάς του μέσα στο «εμείς», με την ένταξή του σε μια καταδυναστευτική Δύναμη.

Άλλοι, ωστόσο, μέσα στη συνέχεια της ιστορικής των ζωής πιστεύουν στον Θεό. Μέσα στην κοινότητα που σχηματίζουν, νιώθουν σίγουροι στην αποκεκαλυμμένη αλήθεια, στην οποία πιστεύουν από πηγαία προαίρεση ή από μια σφοδρή θέληση για πίστη, ως διαμαρτυρία κατά του μηδενός.

Υπάρχουν και οι μεγάλοι τεχνουργοί, αυτοί που σκέφτονται την παγκόσμια ιστορία, που εννοούν να τη συλλάβουν στο σύνολό της με την απλή σκέψη ή με μια αντικειμενική δεσποτική ισχύ να την κρατήσουν ολόκληρη στη χούφτα τους. Πιστεύουν λοιπόν ότι κρατούν τον μοχλό της ιστορίας και ότι μορφοποιούν τον άνθρωπο του μέλλοντος.

Υπάρχουν και οι υποταχτικοί, οι οποίοι θυσιάζουν τη ζωή τους και υπηρετούν, με τον αδιαφώτιστο φανατισμό μιας πίστης, έναν Αρχηγό ή ένα κόμμα. Δέχονται να ζήσουν μέσα σε μian ατμόσφαιρα ψεύδους και είναι έτοιμοι να εκτελέσουν κατά διαταγήν οποιοδήποτε έγκλημα.

Σήμερα έχουμε το αίσθημα πως αντικρύζουμε μέσα στον άνθρωπο το χάος· βλέπουμε τα ένστικτα να εξαπολύεται ανεμπόδιστο. Κάποιο πράγμα που δεν είχε τιθασευθεί παρά φαινομενικά, θραύει το περικάλυμμά του, που το σχημάτισε ο πολιτισμός κατά την διαδρομή της ιστορίας. Η σύγχρονη ψυχολογία απεκάλυψε αυτά τα κατώγια στοιχεία και συνέλαβε τον ερεβικό τους χαρακτήρα. Καθώς νομίζει πως μπορεί να τα γνωρίσει, επιτελεί άθελά της ένα είδος δικαιολόγησής των.

Αλλά μέσα από αυτές τις κατερειπώσεις ο άνθρωπος συνειδητοποιεί αυτό που δεν μπορεί να μηδενισθεί παντελώς: το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να τείνεις προς την αυτουπέμβαση, να μη βρίσκεις τη γαλήνη παρά σε κάτι που το αναζητάς, αλλά που δεν υπάρχει.

Ωστόσο, αυτή η τάση του ανθρώπου προς την αυτουπέμβαση του επιφέρει επίσης μια βαθιά ανικανοποίηση, η οποία μετασχηματίζεται σε εξανάσταση ή σε μίσος, βυθίζεται στην περιφρόνηση των πάντων, βασανίζεται μέσα στην ανία, άγεται από την αγωνία, γίνεται η απελπισία που αναζητά τη σωτηρία. Μόνο φαινομενικά σβήνεται μέσα στην απερίσκεπτη λησμονιά της απλής βιολογικής ζωής.

Υπάρχουν και οι σιωπηλοί, οι πραγματικοί άνθρωποι, οι ανεπίκαιροι, τους οποίους κανείς τους μαθαίνει μόνον όταν τους συναντήσει προσωπικώς.

Όπως και να περιγράψει όμως κανείς τους σημερινούς ανθρώπους, τούτοι παραμένουν πολυνόητοι, δεν υπάγονται σε έναν μοναδικό «τύπο». Οι μεγάλες μάζες ακόμα υπνώττουν.

Περιγράψαμε μια σειρά από όψεις του συγχρόνου ανθρώπου. Τώρα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε κατά τρεις τρόπους στο ερώτημα που σχετίζεται με τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουμε για να βγούμε από το χάος και να κατευθυνθούμε προς τον μελλοντικό ανθρωπισμό.

Πρώτον: Τι είναι ο άνθρωπος;

Δεύτερον: Κάτω από ποιους αντικειμενικούς όρους τελεί ο άνθρωπος σήμερα;

Τρίτον: Ποιος είναι για μας ο δρόμος του ανθρωπισμού; — γνωρίζομε βεβαίως πως δεν είναι ο μόνος.

Πρώτο ερώτημα: Τι είναι ο άνθρωπος;

Δεν πρόκειται για μια εξεικόνιση του ανθρώπου, πρόκειται για τον τρόπο με τον οποίο συνειδητοποιούμε τις μακρινές και ακόμη ανεικόνιστες δυνατότητές του. Τούτο το πλαίσιο πρέπει να είναι τόσο ευρύ ώστε να μπορεί να περιλαμβάνει όλες τις δυνατές πραγματοποιήσεις. Κάθε εξεικόνιση του ανθρώπου ήδη τις περιορίζει.

α) Κατ' αρχήν τίθεται το ερώτημα αν ο άνθρωπος κατά βάσιν εξαντλείται από την γνώση που έχουμε γι' αυτόν, ή αν είναι ελευθερία η οποία διαφεύγει από κάθε εξαντικειμενισμένη γνώση.

Ο άνθρωπος γίνεται αντικείμενο έρευνας ως σώμα στη φυσιολογία, ως ψυχή στην ψυχολογία, ως κοινωνικό ον στην κοινωνιολογία. Έχουμε μια γνώση γι' αυτόν όταν τον θεωρούμε ως φύση ή ως ιστορία.

Αλλά ο άνθρωπος μπορεί να λάβει **συνείδηση του εαυτού του**, πριν από κάθε φυσική εμπειρία, επανερχόμενος στην αρχέγονη πηγή από την οποία προέρχεται ή υπερβαίνοντας όλη την ιστορία καθώς κατευθύνεται προς την αιωνιότητα. Και τότε είναι βέβαιος πως δεν είναι μόνον ένα προϊόν της φύσης και της ιστορίας. Ο άνθρωπος είναι κάτι παραπάνω από αυτό που μπορεί να γνωρίζει για τον εαυτό του.

Έτσι, λοιπόν, κάνομε την εξής διάκριση: αφ' ενός έχομε τη γνώση του ανθρώπου ως **αντικείμενο**, ο οποίος μέσα στην αντικειμενικότητά του επιδέχεται ατελεύτητη διερεύνηση, και αφ' ετέρου έχομε την συνειδητοποίηση του ανθρώπου μέσα στην προοπτική του **περιέχοντος** που εμείς είμαστε¹²¹, και στις δυνατές πραγματοποιήσεις του μέσα από τους απεριόριστους δρόμους της ελευθερίας μας.

Μόνον όταν διατηρήσομε αυτή τη διάκριση, παραμένει στην ανθρώπινή μας κατάσταση ο απαραίτητος χώρος, ώστε η ελευθερία μας να αναπνεύσει και η συνείδησή μας να διαπλωθεί. Έτσι, λοιπόν, το νόημα της απόφασης για τον άνθρωπο είναι κατά βάσιν διττό:

Στη μια περίπτωση εκφράζομαι για ένα αντικείμενο, για το τι είναι τούτο και για το τι αναγκαία συμβαίνει σ' αυτό. Στην άλλη περίπτωση μιλάω γι' αυτό που ποτέ του δεν γίνεται αντικείμενο και που δεν εκδηλώνεται σε μια σειρά γεγονότων που μπορώ να γνωρίσω την αναγκαιότητά τους. Αλλά μπορώ να μιλήσω γι' αυτή τη μη αντικειμενισμένη ελευθερία του ανθρώπου· αποσαφηνίζω τους έγκυρους τρόπους με τους οποίους φανερώνεται, αναθυμάμαι, εφιστώ την προσοχή.

Αυτό που είναι ο άνθρωπος δεν ανάγεται σε μια γνώση, παρά αποκτούμε την εμπειρία γι' αυτόν μόνο μέσα στη μη αντικειμενιζόμενη πηγή — πέρα από κάθε γνώση περί αυτού.

Όταν εμπερικλείω τον άνθρωπο μέσα σ' αυτό που γνωρίζω γι' αυτόν, αρχίζω να καταστρώνω σχέδια και να τον διαθέτω κατά τις επιθυμίες μου, ισχυριζόμενος ότι ξέρω αυτό που είναι καλό γι' αυτόν ή — και τούτο είναι απανθρωπιά — βιάζοντάς τον. Αντίθετα, αν τον αφήσω ανοιχτό στις δυνατότητές του, που προέρχονται από την πηγή του, τότε ο άνθρωπος παραμένει για μένα αυτός που είναι και δεν μπορώ κατά κανέναν τρόπο να τον διαθέσω.

Αν δω τον άνθρωπο μόνον ως αντικειμενικώς επιστητή φύση, τότε εγκαταλείπω τον ανθρωπισμό (Humanismus) προς όφελος ενός ανθρωποειδισμού (hominismus, όπως είπε ο Βίντελμπαντ). Τον βλέπω μόνον ως φυσικό «είδος». Όλα τα άτομα δεν είναι παρά αδιάφορα αντίτυπα του αυτού «είδους» σε άπειρο αριθμό.

Αν τον δω, όμως, μέσα στην ελευθερία του, τότε τον βλέπω μέσα στην αξιοπρέπειά του. Κάθε άτομο, κι εγώ ο ίδιος, είμαστε αναντικατάστατοι, και όλοι μας τελούμε κάτω από υψηλές αξιώσεις.

β) Τώρα έρχεται το δεύτερο ερώτημα: Αν ο άνθρωπος, από την άποψη της προέλευσής του, **εγεννήθη αφ' εαυτού** του μέσω της ελευθερίας του, ως δημιουργός του εαυτού του εκ του μηδενός ή αν εδόθη στον εαυτό του μέσω της υπέρβασης, με όλες του τις δυνατότητες.

Είναι αναντίρρητο το εξής:

Πρώτον: Δεν εδημιουργήσαμε εμείς τους εαυτούς μας, παρά βρισκόμαστε στον κόσμο μέσω κάποιου πράγματος διαφορετικού από εμάς. Τούτο το συνειδητοποιούμε με την απλή σκέψη πως ήταν δυνατόν να μην υπήρχαμε καθόλου.

Δεύτερον: Δεν είμαστε ελεύθεροι αφ' εαυτών μας, αλλά από αυτό που στο βάθος της ελευθερίας μας μας δίδει δώρο τους εαυτούς μας. Τούτο το αντιλαμβανόμαστε όταν

υπολειπόμεθα του εαυτού μας και δεν μπορούμε να γίνουμε ελεύθεροι επειδή απλώς το επιθυμούμε. Στα ύψιστο σημείο της ελευθερίας συνειδητοποιούμε το γεγονός πως γινόμαστε δώρο στους εαυτούς μας εν ελευθερία, από την οποία ελευθερία ζούμε, και την οποία δεν μπορούμε να εκβιάσουμε.

Αυτό το πράγμα που δεν μπορούμε να το κατακτήσουμε από μόνοι μας, — ούτε με την «προμηθεϊκή εξανάσταση» ούτε με τον αποχωρισμό του «Εγώ» μας μέχρι που να το κάνουμε το κέντρο του Είναι ούτε με το να τραβούμε τον εαυτό μας από τα ίδια μας τα μαλλιά για να βγούμε από το έλος, όπως έκαμε ο Μυνχάουζεν — από που πρέπει να μας έρχεται; Από που έρχεται η βοήθεια;

Δεν το παρατηρούμε ωσάν μια εγκόσμια διαδικασία. Δεν έρχεται από έξω. Διότι τούτο είμαστε εμείς οι ίδιοι, όπου το ιχνεύομαι μέσα στα βάθη μας, όταν ερχόμαστε στους εαυτούς μας. Η υπέρβαση δεν μιλάει κατ' ευθείαν, δεν υπάρχει εξωτερικά ως αντικείμενο, ούτε είναι απτή. Ο Θεός μιλάει μόνο μέσα από την ίδια μας την ελευθερία.

Εδώ έγκειται η θεμελιώδης απόφαση· είναι ο τρόπος που εμείς ως άνθρωποι συνειδητοποιούμε τους εαυτούς μας. Ως άνθρωποι δεν είμαστε επαρκείς στους εαυτούς μας, δεν είμαστε ο μοναδικός σκοπός, αλλά είμαστε συνδεδεμένοι με την υπέρβαση. Μέσω της υπέρβασης εξυψωνόμαστε και ταυτοχρόνως γινόμαστε διαφανείς στους εαυτούς μας καθώς συνειδητοποιούμε τη μηδαμινότητά μας.

Η ελευθερία και η υπέρβαση πραγματοποιούν μια θεμελιακή συνειδητοποίηση. Ο Καντ το εξέφρασε τούτο με την παρακάτω διατύπωση: Ακόμη κι όταν κάνω ό,τι μπορώ, οφείλω να υπολογίζω σε μίαν ασύλληπτη βοήθεια, ώστε να μεταμορφωθεί το ριζικό κακό σε καλή θέληση. Η αξία του ανθρώπου είναι ένα τίποτε, όταν τούτος είναι χρηστός από φυσικού του. Ακόμη κι όταν ο άνθρωπος γίνει κύριος όλων των εγγενών κλίσεών του, και πάρει τον καλό δρόμο εντελώς ελευθέρως, ακόμη και τότε αυτό που νομίζει ότι το οφείλει μόνο στον εαυτό του, τούτο στην ολότητά του δεν εξαρτάται μόνον από τη δύναμη του ανθρώπου.

Ο καθένας μας είναι κάθε φορά ο ίδιος; Όχι. Η ελευθερία επιτρέπει κάθε στιγμή τη μεταστροφή προς την καλή θέληση. Ποτέ δεν είναι αργά. Και αντιστρόφως: αυτός που βρίσκεται στον ορθό δρόμο, αντιμετωπίζει κάθε στιγμή τον κίνδυνο της έκπτωσης και μπορεί να μηδενίσει το παν όταν νιώθει σίγουρος για τον εαυτό του.

Αλλά εναντίον μιας τέτοιας σκέψης ακούμε την εξής αντίρρηση: Όλη αυτή η θεωρία της ελευθερίας δεν είναι απλώς μια προσπάθεια να νομιμοποιηθούν οι καλές εγγενείς διαθέσεις και οι ευνοϊκές κοινωνικές συνθήκες, ώστε οι άνθρωποι να μπορούν να επιπροσθέσουν στα προνόμια που τους εχάρισε η τύχη και το δικαίωμα να τα αξίζουν;

Φαίνεται πως βρισκόμαστε μπροστά, σ' αυτή τη διάζευξη: Ο άνθρωπος στον κόσμο δεν είναι τίποτε άλλο από ένα ον του κόσμου, είναι τέτοιος επειδή γεννήθηκε έτσι και επειδή το περιβάλλον του τον έκαμε έτσι, ώστε κυριαρχείται πλήρως στην ψυχολογία του από τις φυσικές αναγκαιότητες και θρέφεται από ψευδαισθήσεις σύμμετρες προς τις επιθυμίες του, όπως επί παραδείγματι είναι η επιθυμία της ελευθερίας. Κι αυτό είναι όλο; — ή μήπως η πηγή του είναι διαφορετική και αντιμετωπίζει το σύνολο του κόσμου, χωρίς να μπορεί να ερμηνευθεί από αυτόν τον κόσμο;

Είναι γεγονός πως ο άνθρωπος είναι και από τα δύο· είναι από το πρώτο, όταν αναζητά την αντικειμενισμένη γνώση του εαυτού του· είναι από το δεύτερο, όταν με τον φιλοσοφικό λογισμό συνειδητοποιεί τον εαυτό του. Και καθώς είναι και τα δύο, μπορεί να εκτρέψει τις φιλοσοφικές σκέψεις από την πηγαία τους σημασία και να δημιουργεί ψευδαισθήσεις

ευδαιμονίας ή πλάσματα κακοτυχίας, αφήνοντας έτσι τη φιλοσοφία να διχάζεται και να παραφθείρεται σε μια θεωρία της καλοτυχίας και της κακοτυχίας. Αλλά και μ' αυτές τις παραδρομές, που πραγματοποιούνται σε στενή συνάφεια με ψυχολογικό - κοινωνικές διαδικασίες, η αρχέγονη και πηγαία αλήθεια δεν παύει να υπάρχει.

Είτε είναι φυσική πραγματικότητα που επιδέχεται την επιστημονική έρευνα είτε είναι ελευθερία, και στις δύο περιπτώσεις ο άνθρωπος είναι πεπερασμένος. Αλλά η ελευθερία και η υπέρβαση κάνουν το πεπερασμένο του ανθρώπου, σε σύγκριση με τα άλλα πεπερασμένα πράγματα στον κόσμο, να έχει κάτι το μοναδικό:

Ο άνθρωπος βρίσκει πως ο εαυτός του είναι καθορισμένος: από το συγκεκριμένο περιβάλλον του, από τον λαό στον οποίο ανήκει, από την ανθρωπότητα, από τη ζωή στη γη, από όλον τον κόσμο. Καθώς συνειδητοποιεί την περατότητά του κατακτά, μέσα από το περατό, το άπειρο. Είναι το μόνο ον που κατευθύνει το πνεύμα του σε ο,τιδήποτε, και το αγκαλιάζει με τη σκέψη του. Εφήμερος και μικροσκοπικός, είναι ικανός να προσάγει εμπρός του, μ' όποιο τρόπο και να είναι, ο,τιδήποτε υπάρχει. Έτσι, μέσα στην περατότητά του είναι ίσος με το παν. Μπορεί να υπερβεί την περατότητά του πλουτίζοντάς την κάθε φορά με νέα περιεχόμενα επ' άπειρον.

Ο άνθρωπος δεν μπορεί να αρνηθεί στα σοβαρά πως κάποιο πράγμα εξαρτάται αποκλειστικά από αυτόν, πως με τις αποφάσεις του αποφασίζει για τον εαυτό του, γι' αυτόν τον εαυτό που είναι απρόσιτος σε κάθε επιστημονική έρευνα.

Από εδώ προκύπτει το νόημα του μέλλοντος του ανθρώπου.

Σε κανέναν δεν διαφεύγουν οι δυνατότητες του ανθρώπου. Ο άνθρωπος πάντοτε μπορεί να κάνει κάτι παραπάνω και κάτι άλλο από αυτό που κανείς θα περίμενε από αυτόν. Ο άνθρωπος είναι ατελής και ανεπίδεκτος τελείωσης και πάντοτε ανοιχτός προς το μέλλον. Δεν υπάρχει τελειωμένος άνθρωπος και ποτέ δεν θα υπάρξει.

Γι' αυτό το λόγο υπάρχουν δύο τρόποι, με τους οποίους σκεφτόμαστε το μέλλον του ανθρώπου. Μπορώ να το δω σαν μια φυσική διαδικασία, ανάλογη μ' αυτήν των αντικειμένων, και να εκτιμήσω τις πιθανότητές της. Ή μπορώ να φαντασθώ τις καταστάσεις που πρόκειται να ακολουθήσουν χωρίς να γνωρίζω πώς θα ανταποκριθεί σ' αυτές ο άνθρωπος, χωρίς να γνωρίζω πώς, μέσω αυτών των καταστάσεων και με την αυθορμησία του, θα φθάσει στον εαυτό του.

Στην πρώτη περίπτωση αναμένω μια υποχρεωτική αναγκαιότητα, την οποία κατ' αρχήν θα μπορούσα να τη γνωρίζω, αλλά που ωστόσο δεν τη γνωρίζω. Στη δεύτερη περίπτωση το μέλλον δεν έρχεται με μια αιτιώδη αναγκαιότητα, όπως συμβαίνει στα άλλα όντα του κόσμου, παρά μέσω αυτού που θαπραχθεί και θα βιωθεί ελεύθερα. Οι αναρίθμητες μικρές ενέργειες των ατόμων, κάθε μια από τις ελεύθερες αποφάσεις των, κάθε μια από τις πραγματοποιήσεις των, έχουν τεράστια σημασία.

Στην πρώτη περίπτωση υπόκειμαι σε μιαν αναγκαιότητα όπου δεν μπορώ να κάνω τίποτε εναντίον της.

Στη δεύτερη περίπτωση αναζητώ την πηγή της ανθρώπινης ελευθερίας. Επικαλούμαι τη βούλησή μας.

Κατευθυνόμαστε προς ένα αδιάγνωστο μέλλον, το οποίο ως όλον δεν είναι αποφασισμένο. Η εικόνα που έχουμε γι' αυτό ολοένα διορθώνεται από την εμπειρία. Η γνώση του Είναι στο σύνολό του μας είναι απρόσιτη. Η γνώση μας για την πληθμονή των όντων ποτέ δεν τελειώνει. Η συνειδησή μας βρίσκεται συνεχώς καθ' οδόν. Έναντι της συνειδησης που θέλει να εκλαμβάνεται ως οριστική, ίσταται η πραγματικότητα του Είναι, που δείχνεται κάθε φορά

νέα και διάφορη, μέσα από τα φαινόμενα που ασταμάτητα προβάλλουν, εκβιάζοντας έτσι τη συνείδησή μας να μετασχηματίζεται συνεχώς.

Το να προβλέψουμε τι πράγματι θα γίνει με το μέλλον του ανθρώπου θα ήταν σαν να το πραγματοποιούσαμε. Εδώ η πρόβλεψη σημαίνει πραγματοποίηση.

Αν κατορθώσουμε να βεβαιωθούμε για τον άνθρωπο με τις ορισμένες προοπτικές του και τις απεριόριστες δυνατότητές του, τότε δεν μπορούμε να απελπισθούμε οριστικώς γι' αυτόν. Συμβολικώς: ο άνθρωπος είναι δημιούργημα του Θεού κατ' εικόνα του· μέσα σ' οποιαδήποτε απώλεια, τούτη η εικόνα δεν μπορεί παντελώς να εξαφανισθεί.

Δεύτερο ερώτημα: Ποιοι είναι οι αντικειμενικοί όροι κάτω από τους οποίους τελεί σήμερα ο άνθρωπος;

Το ερώτημα το σχετικό με τους αντικειμενικούς όρους, κάτω από τους οποίους τελεί σήμερα ο άνθρωπος, λαβαίνει την εξής απάντηση: η τεχνική, η πολιτική, η παρακμή του κοινού δυτικού πνεύματος.

α) Η εποχή της τεχνικής, με τις συνέπειές της στη μέθοδο εργασίας, στην οργάνωση της εργασίας και στην κοινωνική τάξη, ολοένα και αποσαφηνίζεται στις λεπτομέρειές της· ως προς την συνολική όμως σημασία της γίνεται ολοένα και πιο αινιγματική. Η τεχνική κατέστησε δυνατή μια τεράστια αύξηση των ανθρώπινων μαζών και κατώρθωσε να τους παράσχει τέτοιες συνθήκες ζωής, ώστε η γραφή, η ανάγνωση, η εκπαίδευση και η γνώση να γίνουν κοινά αγαθά και ταυτοχρόνως να είναι όροι για τη διατήρηση του τεχνολογικού κόσμου.

Αλλά με την τεχνική συνδέονται αφύσικες μέθοδοι εργασίας, αν συγκριθούν με τις μεθόδους του χειροτέχνη, του γεωργού ή των αρχαίων επαγγελματιών των διαποτισμένων από ανθρωπιά. Μόνον ο ειδικευμένος μπορεί σήμερα να παραγάγει κάτι χρήσιμο, ιδίως στις σύγχρονες επιστήμες. Η μονοτονία της ταυτόσημα επαναλαμβανόμενης εργασίας μέχρι το όριο όπου ο άνθρωπος γίνεται όργανο ενός μηχανισμού, ένα ανταλλακτικό μιας μηχανής, είναι το βασικό χαρακτηριστικό της εποχής μας. Τούτο κυριαρχεί σ' όλα τα είδη της απασχόλησης μέχρι και την ψυχαγωγία. Φαίνεται δυνατή μια αυτολησμόνηση του ανθρώπου: να απολεσθεί αφ' εαυτού του και να μείνει ευχαριστημένος μέσα στο απρόσωπο. Πορευόμαστε προς τον εκμηχανισμό των πάντων.

Η τεχνική είναι αναπόδραστη. Πριν απ' αυτήν ο κόσμος εκοιμάτο. Η τεχνική ξύπνησε τις μάζες από τον ύπνο τους, ανάλγητα. Αν στο μέλλον μας λείψει η τεχνική, θα προκύψουν ανήκουστες συμφορές: πρώτα - πρώτα ο θάνατος μεγάλων μαζών, η καταστροφή της ενότητας της οικουμένης που πραγματοποιήθηκε με τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας, η ερήμωση του πλανήτη· ύστερα, ο νέος διασκορπισμός των ανθρώπων που θα έχουν επιζήσει και, τέλος, αυτοί οι λίγοι που θα απομείνουν θα ξαναδεθούν με το έδαφος. Η συνείδησή τους θα απολέσει σχεδόν όλα τα ουσιαστικά της περιεχόμενα, θα συνεχίσουν να ζουν μέσα στις πραγματοποιήσεις της εποχής της τεχνικής, αλλά θα τους λείπει εκείνη η αρχέγονη πίστη, όσο κι αν είναι ιστορικώς θεμελιωμένη επάνω σε μian αμνημόνευτη παράδοση.

Η εξανάσταση εναντίον των εξελίξεων της εποχής της τεχνικής εκφράσθηκε με τα βαριά προαισθήματα μερικών σοφών των τελευταίων αιώνων, καθώς τούτοι δίσταζαν μπροστά στις δυσοίωνες προοπτικές. Η αντίσταση του Γκαίτε αποτελεί μαρτυρία άξια του σεβασμού μας.

Σήμερα το ζήτημα τίθεται ως εξής: Βλέπομε στην εποχή της τεχνικής πράγματι μια ειμαρμένη, αλλά ταυτοχρόνως και μια ευκαιρία του ανθρώπου — βλέπομε, ωστόσο, στον μέγα κίνδυνο και τη δυνατότητα μιας νέας ανύψωσης της ανθρωπότητας — ή βλέπομε σ' αυτήν μόνο τη συμφορά, όπου η ανθρωπότητα οδηγείται προς την καταστροφή; Απορρίπτομε λοιπόν για λόγους αρχής τούτη την εποχή της τεχνικής, στο σύνολό της και οριστικά, — εγειρόμενοι, έτσι,

σε δικαστές της ιστορίας — και ζούμε μέσα σε μια πεισματική απελπισία μη αναμένοντας για τους ανθρώπους τους μετά από μας παρά τον αφανισμό; — Ένας μελλοντικός ανθρωπισμός δεν μπορεί να μη πάρει θέση επάνω σ' αυτό το σημείο.

Όταν ένας άνθρωπος είναι ευθύς, φαίνεται πως πρέπει να παραδεχθεί την ιστορική πραγματικότητα και τις δυνατότητες που αυτή περικλείει. Σήμερα το πεπρωμένο του ανθρώπου κυβεύεται μέσα στην τεχνική, για τη σωτηρία του ή για την απώλειά του — και τούτο ακόμη δεν απεφασίσθη. Αυτό το πεπρωμένο πρέπει να εκληφθεί ως έργο το οποίο πρέπει να επιτελεσθεί. Όρος για τον ερχόμενο ανθρωπισμό είναι ο ατελεύτητος μόχθος για την αφομοίωση και την κυριάρχηση της τεχνικής — ένα απέραντο πεδίο ανοιχτό στον ανθρώπινο αγώνα.

Το πρόβλημα είναι πώς θα επαναποκατασταθεί και θα αξιωθεί το αναντικατάστατο του κάθε ατόμου και πώς ο άνθρωπος θα επανέλθει στον εαυτό του, αντί να σύρεται επάνω στην τροχιά της μηχανικής λειτουργίας.

Δεν πρέπει να σταματήσουμε τις προσπάθειες, που ήδη επέτυχαν εν μέρει, για τον εξανθρωπισμό της τεχνικής εργασίας, την κατανομή της και τον περιορισμό της, τη μερική κατανίκηση των αποτρόπαιων αρχών του «τηλορισμού», του «σταχανοφισμού» και των αναλόγων μεθόδων, που κάτω από διάφορες περικαλύψεις δικαιολογούν την ασύστολη εκμετάλλευση της ανθρώπινης εργασίας.

Περαιτέρω, είναι απαραίτητη η εσωτερική στάση έναντι των τεχνικών πραγματικοτήτων και η επέκταση της συνείδησης δια της επαφής μας με τη φύση. Καθήκον μας είναι, με τις δυνατότητες της τεχνικής, να μη μαραζώσουμε τη ζωή μέσα στη φύση, αλλά αντίθετα να τη βαθύνουμε περισσότερο.

β) Σήμερα η τεχνική αποτελεί κεφαλαιώδες στοιχείο της πολιτικής κατάστασης. Μέσα σ' ένα κόσμο όπου ο Θεός θεωρείται νεκρός και όπου ο μηδενισμός θριαμβεύει, μπόρεσαν ασυλλόγιστοι άνθρωποι, ακριβώς εξ αιτίας του εξ αντικειμένου μηδενισμού των, να καταλάβουν την Αρχή. «Ο νεαντερτάλιος με την τεχνική». Άσκησαν απεριόριστη βία επάνω σε αναρίθμητους ανθρώπους, οι οποίοι υποδέχθηκαν με μια αινιγματική και βίαιη επιθυμία την υποταγή στις αξιώσεις της ισχύος. Η τρομοκρατία, τα βασανιστήρια, οι εκτοπίσεις, η εξολόθρευση, υπήρχαν βεβαίως από τον καιρό των Ασσυρίων και των Μογγόλων, αλλά χωρίς την έκταση που καθιστά δυνατή η σημερινή τεχνική. Οι απάτριδες, οι έγκλειστοι, οι περιπλανώμενοι, οι οποίοι οφείλουν να ζήσουν από ημέρα σε ημέρα — δίχως τον ορίζοντα μιας βιοτικής προοπτικής και χωρίς τη συνέχεια ενός περιεχομένου ζωής, — που συνδέονται με κάτι προς στιγμήν και αμέσως μετά αποκόπτονται από αυτό, οι οποίοι βρίσκονται σ' όλον τον κόσμο και πουθενά, όλα τούτα φαίνονται σαν ένα σύμβολο της πορείας του ανθρώπου προς το ξερίζωμα. Εγκαταλείπονται στους πολιτικούς μηχανισμούς, οι οποίοι παίρνουν αυτή τη μορφή: επί το έργον οι υπάλληλοι μιας ανοικτήρμονης γραφειοκρατείας· ο άνθρωπος είναι το χαρτί, όπου ως ταυτότητα, ως νομιμοποίηση, ως καταδίκη, ως ταξινόμηση, του παρέχει τις ευκαιρίες του, τον περιορίζει, τον αφανίζει. Τα εμπόδια σωρεύονται μέχρι τον παραλογισμό ή εξαφανίζονται αιφνίδια. Η ύπαρξη των ανθρώπων, η εργασία και ο τρόπος ζωής των τίθενται στη διάθεση απροβλέπτων παρεμβάσεων. Αν θελήσει κανείς να μάθει ποιος τα διατάζει αυτά, δεν πρόκειται να φθάσει πουθενά. Σαν να μην υπάρχει κανένας υπεύθυνος.

Από αυτή τη γενική απειλή — να συντριβείς μέσα σ' έναν τέτοιο μηχανισμό — δεν υπάρχει διαφυγή. Σήμερα δεν είναι μόνο ηθικώς, αλλά και πρακτικώς αδύνατο να αποσυρθείς στη μοναξιά, στα δάση ή στην έρημο· δεν μπορεί κανείς να μεταναστεέσει σε άλλες χώρες για να θεμελιώσει μια νέα και καλύτερη κοινωνία. Αυτό που θα συμβεί στον άνθρωπο εξαρτάται από τον ίδιο τον εαυτό του, μέσα στη δεδομένη πραγματικότητα, από την οποία δεν μπορεί να εξέλθει, και μέσα από την οποία με τη δική του δράση θα σταθεροποιήσει τις μελλοντικές

πολιτικές συνθήκες. Δεν μπορεί κανείς πλέον να είναι αδιάφορος έναντι της πολιτικής. Κάθε ένας που μετέχει στην κοινή ζωή πρέπει να αποφασίσει αγωνιζόμενος για την αυριανή πολιτική πραγματικότητα.

Διότι η ελευθερία, ως απλή ελευθερία ενός άτομου, δεν είναι ποτέ πραγματική. Κάθε άτομο είναι ελεύθερο στο βαθμό που και οι άλλοι είναι ελεύθεροι.

Γι' αυτό, ο ζωντανός ανθρωπισμός θα συνεταιρισθεί με τις δυνάμεις που επιθυμούν ειλικρινώς την βελτίωση του πεπρωμένου και των δυνατοτήτων όλων των ανθρώπων. Τα δικαιώματα του ανθρώπου αποτελούν προϋπόθεση μιας ανθρώπινης και όχι μιας κτηνώδους πολιτικής.

Η πολιτική είναι η δραστηριότητα που προσανατολίζεται προς την ισχύ και τις δυνατότητες της βίας. Αλλά το να είσαι άνθρωπος σημαίνει να περιορίζεις την ισχύ σου με το νόμο, το δίκαιο και τη σύμβαση. Όταν η ισχύς δεν γνωρίζει πλέον κανένα περιορισμό, δεν μπορεί κανείς να της αντιταχθεί παρά χρησιμοποιώντας, το ίδιο χωρίς επιφύλαξη, όλη την ισχύ που ο ίδιος κατέχει. Το να αγωνίζεσαι κατά του δράκου χωρίς ο ίδιος να γίνεις δράκος και χωρίς να χάσεις τη δύναμη που χρειάζεται για να τον τιθασεύσεις, ιδού το μοιραίο πρόβλημα της σημερινής ανθρωπότητας.

Η σημερινή πολιτική είναι για πολλούς ανθρώπους ένα απόλυτο. Όταν τούτοι εξαρπάζονται από το πάθος της βίας, δεν δικαιολογούνται στα ίδια τους τα μάτια, παρά μόνον αν ανήκουν σε μια μεγάλη δύναμη, και δεν εκτιμούν τους άλλους, παρά ανάλογα με την δύναμη που τους υποστηρίζει. Όλα τα άλλα τα θεωρούν φλυαρία. Η γλώσσα είναι γι' αυτούς στην ουσία ένα μέσο για να επιτύχουν ή να βεβαιώσουν τη δύναμή τους επάνω στον άλλον. Η σκέψη τους είναι δικολαβική, σοφιστική, πάντοτε ένα μέσο στον αγώνα για την ισχύ. Η ζωτική τους δρμή συνδέεται, μέχρι και τη χειρονομία και τον τονισμό, με τη συνείδηση της ισχύος.

Αυτή η θέληση για δύναμη ελευθερώνει δυνάμεις μέσα από τις μάζες, που το ψεύδος τους μόνον ένας αυστηρός ανθρωπισμός μπορεί να διαλύσει. Ιδού, επί παραδείγματι, μια φοβερή ψευδαίσθηση: από τον καιρό του Μαρξ απλώθηκε μια πίστη, η οποία βρίσκεται σε στενή πνευματική σχέση με τον αλλοτινό χλιασμό, πως μόνον όταν καταστραφεί παν το υπάρχον, τότε, μέσα από την εκμηδένιση και μ' ένα χτύπημα, θα αναδυθεί η νέα δημιουργία. Αυτή η αναμονή υπολογίζει στη μαγεία: μόνον όταν φθάσομε στο μηδέν, τότε θα αναδυθεί το μεγαλείο της αληθινής ανθρωπότητας — ή, μόνον όταν φθάσομε στη δικτατορία του προλεταριάτου, τότε θα γεννηθεί αιφνίδια η αταξική κοινωνία με τους καινούργιους ανθρώπους, τους ελεύθερους και τους δίκαιους. Αυτή η παράλογη πίστη, που θέλει να δημιουργήσει μέσω της καταστροφής, που θέλει να βρει τη σωτηρία μέσα στον ενεργό εκμηδενισμό, που επιθυμεί να μαιεύσει την αναγέννηση μέσα από το μηδέν, αποτελεί δυσοίωνα παράγοντα της παρούσας ιστορικής συγκυρίας, και μάλιστα τόσο περισσότερο, όσο επιτρέπει τη διατήρηση της καλής προαίρεσης μέσα και στην έσχατη αγριότητα και στη μανία, μέχρι το αχαλίνωτο μίσος και τον θρίαμβο της απανθρωπιάς. Ως μόνο πραγματικό αποτέλεσμα έχει την πλήρη υποδούλωση όλων στο όνομα ενός ειδώλου — δηλαδή στην οριστική, αλλά πάντοτε μελλοντική σωτηρία της ανθρωπότητας — με την παραφθορά του νοήματος των λέξεων και με την πλήρη απάτη.

Το μέγα δίλημμα φαίνεται να βρίσκεται ανάμεσα στον δεσποτισμό και στην ελευθερία, με τις ανοιχτές της δυνατότητες· ανάμεσα σε μια τρομοκρατική και φαινομενική σταθερότητα που συντηρεί στραβά - κουτσά μέσα στο χάος μια αμετακίνητη δουλεία — και στους δρόμους των βαθιών μεταρρυθμίσεων, όπου πάντοτε υπάρχει η δυνατότητα να προχωρήσομε προς την ελευθερία· ανάμεσα στην εγκατάλειψη, στην αυθαιρεσία — και στη σιγουριά των έννομων συνθηκών ζωής. Αλλά μπροστά μας δεν βλέπομε καμμιά οριστική οργάνωση του κόσμου, διότι δεν υπάρχει. Πρέπει να βρούμε τον τρόπο που θα επιτρέψει την ένωση, κάθε φορά εκ

νέου μέσα στις νέες συνθήκες της ελευθερίας και της τάξης, προκειμένου να περιορισθεί η αυθαιρεσία και η αναρχία.

Ο ανθρωπισμός δεν μπορεί πλέον να αναπτύσσεται παράμερα. Βλέπει τον εαυτό του να τίθεται κάτω από πολιτικούς όρους και, πάνω απ' όλα, κάτω από αυτό το δίλημμα: Ελευθερία του δημοσία αγωνιζόμενου πνεύματος ή άνωθεν κατεύθυνση του πνεύματος. Το πνεύμα ζει μόνο στην πρώτη περίπτωση, στη δεύτερη είναι χαμένο.

Η ισχύς και η βία πάντοτε ήσαν τερατώδεις πραγματικότητες· σήμερα είναι εξαπολυμένες και γυμνές. Μέσα σ' αυτή την πολιτική κατάσταση οι άνθρωποι που ζουν μέσα στον ανθρωπισμό μόνο μια δυνατότητα διαθέτουν για να σώσουν το μέλλον του ανθρώπου: να είναι έτοιμοι, κι αυτοί επίσης, για τον αγώνα και για το θάνατο.

γ) Η τεχνική και η πολιτική έχουν σχεδόν καταπνίξει τη μέχρι τώρα και επί χιλιετίες διατηρούμενη πνευματική ατμόσφαιρα. Δεν υπάρχει πλέον ο κοινός δυτικός κόσμος, δεν υπάρχει πλέον η κοινή πίστη προς ένα Θεό, δεν υπάρχει ένα ιδεώδες ανθρώπινου τύπου, που να ισχύει για όλους, ούτε υπάρχει πλέον εκείνο που σ' όλους τους ανταγωνισμούς, ακόμη και στον αγώνα για τη ζωή και για το θάνατο, εθεμελιωνε μια αλληλεγγύη. Η κοινή συνείδηση του παρόντος χαρακτηρίζεται μόνον από αρνήσεις: διάλυση της ιστορικής μνήμης, έλλειψη μιας δεσπόζουσας θεμελιακής γνώσης, αμηχανία μπροστά στην αβεβαιότητα του μέλλοντος.

Η διάλυση της ιστορικής μνήμης αποτελεί συνέπεια των αντιϊστορικών τάσεων της σύγχρονης τεχνικής και πολιτικής. Βεβαίως υπάρχουν κάποια παραδοσιακά ράκη, έστω και μόνο μέσα στη γλώσσα. Με την εγκατάλειψη της ιστορικής συνέχειας η συνείδηση της Δύσης, η πατρίδα, η καταγωγή, η οικογένεια καθίστανται πράγματα αδιάφορα· ακόμη και στη φιλία η δια βίου εμπιστοσύνη χάνει κάθε νόημα. Το άτομο ζει την ίδια του τη ζωή χωρίς ανάμνηση. Η παράδοση υπολείπεται, η εκπαίδευση περιορίζεται στο χρήσιμο, τα γενικά διανοητικά σχήματα μορφοποιούνται από την προπαγάνδα. Έτσι λοιπόν φαίνεται σα να θραύεται το νήμα της ιστορίας.

Μπορεί όμως ο άνθρωπος να θραύσει την ιστορία και να αποκόψει τις ρίζες του; Μπορεί ο άνθρωπος να αναπτυχθεί ξεκινώντας από το ιστορικό μηδέν, ξεκινώντας μόνον από τη βιολογική φύση του; Μπορεί να πραγματοποιήσει μια ανθρώπινη κατάσταση ξεκινώντας μόνον από αυτό που του δόθηκε από τη γέννησή του, μόνον από αυτό που κάνει τώρα και σ' αυτή τη στιγμή, και τούτο χωρίς να βλέπει τίποτε άλλο, χωρίς να θέλει τίποτε άλλο, παρά μόνον ένα φανταστικό μέλλον όπου τον περιμένει η σωτηρία;

Όχι· ο άνθρωπος πρέπει να αναγνωρίσει τον εαυτό του σ' αυτό που ήταν για να φθάσει στον παρόντα εαυτό του· αυτό που υπήρξε μέσα στην ιστορία παραμένει ως αναπόδραστος και θεμελιωτικός παράγων αυτού που θα γίνει.

Η απόφαση ανήκει στην ανθρώπινη θέληση. Φρικιούμε βλέποντας φοβερούς δεσπότες να θέλουν να σβήσουν την ιστορία επειδή είναι γι' αυτούς η ανεπιθύμητη πηγή της ανθρώπινης ανεξαρτησίας και θέλουν να την υποκαταστήσουν με δογματικά σχήματα, ψευδή και απαραβίαστα ταυτοχρόνως, που τα επιβάλλουν σε όλους και όπου η ροπή των μαζών προς το μύθο τούς συμπαραστέκεται.

Για την πραγματοποίηση της ανθρώπινης κατάστασης έχουμε ανάγκη από μια θεμελιακή κοινή γνώση, με την μορφή μιας εύτακτης ολότητας από έννοιες και σύμβολα.

Το μεγαλύτερο παράδειγμα ενός επεξεργασμένου πνεύματος που επραγματοποίησε την ενοποίηση, από την ύψιστη πλήρωση μέχρι και την απλούστερη μορφή, είναι ο Καθολικισμός. Τούτος μπόρεσε να ενώσει σε μια σύνθεση, που ανεπτύχθη μέσα στις χιλιετίες, τις ιστορικές βιοτικές δυνάμεις, ξεκινώντας από την πιο παρωχημένη εποχή, αναχωνεύοντας ακόμη και αντιφατικά στοιχεία. Στηρίζει αυτούς που γεννιούνται εντός του. Μέσα σ' αυτόν ο άνθρωπος ποτέ δεν απόλλυται ολοσχερώς. Παραμένει το λιμάνι των αποτυχημένων και των αποθαρρυσμένων. Παραμένει ο βράχος που αναφαίνεται εκ νέου, όταν υποχωρήσουν τα κύματα της δημιουργικής ζωής. Αλλά δεν μπορεί να παίξει τον ρόλο του μέσα στην ανθρώπινη πραγματικότητα παρά υπό τον όρον ότι του αναγνωρίζεται η εκκλησιαστική αυθεντία και η κυριαρχία του επάνω στα πνεύματα. Σήμερα ο καθολικός κόσμος δεν ικανοποιεί πλέον παρά ένα τμήμα από αυτούς που γεννήθηκαν εντός του. Για την πλειονότητα των ανθρώπων είναι απαράδεκτος. Δεν ασκεί πλέον εκείνη την εξουσία επάνω στις μάζες, που θα του επέτρεπε στις κρίσιμες στιγμές να λογιζόταν ως αποφασιστική δύναμη.

Δεν υπάρχει σήμερα κάτι ανάλογο που να μπορεί να τον υποκαταστήσει. Η συνείδηση είναι διεσπαρμένη και θρυμματισμένη, μετασχηματίζεται καλειδοσκοπικά, κι ωστόσο παραμένει η ίδια μέσα στην ασύντακτη πολυπτυχία της. Βεβαίως, μέσα σ' αυτή τη διασπορά είναι δυνατές οι ισχυρές μορφοποιήσεις μιας απλουστευτικής συνείδησης, οι οποίες σε σύνδεση με την πολιτική εξουσία μπορούν να αποκτήσουν μια στιγμιαία ισχύ· ωστόσο, δεν μπορούν να εγχαράξουν μια πνευματική φυσιογνωμία στον άνθρωπο.

Δεν μπορεί να σχεδιασθεί εσπευσμένως μια δεσπόζουσα θεμελιακή γνώση. Πρέπει να αναπτυχθεί αυθόρμητα από αυτό που βλέπουν, που σκέφτονται και που λένουν οι σύγχρονοι. Το συγκινητικό είναι πως σήμερα κανένας δεν μπορεί να τη φαντασθεί, κι ωστόσο είναι επαισθητή ανάμεσα από όλη την διασπορά. Ο αυριανός άνθρωπος θα φέρει την εγχάραξη της μορφής αυτής της θεμελιακής γνώσης, η οποία θα αποκτηθεί από τις δυνάμεις που ο ίδιος άντλησε μέσα στη μοναξιά και την οποία θα αναπτύξει στον ελεύθερο αέρα της πνευματικής ανταλλαγής.

Ωστόσο, σήμερα η θραυσμένη συνείδηση της ανθρωπινότητάς μας φαίνεται χαώδης και κονιορτοποιείται σε ολοένα και πιο κενά ανθρώπινα «άτομα»², τα οποία ως μάζα υπηρετούν θαυμάσια την ισχύ, αλλά δεν αποτελούν ενσάρκωση κανενός πνεύματος.

Όμως οι αξιώσεις των μαζών στο μέλλον θα είναι πιο νόμιμες από ό,τι είναι σήμερα. Καμμιά πνευματική πραγματικότητα δεν διαρκεί, αν δεν φέρεται από τη μάζα. Οι υψηλές πραγματοποιήσεις είναι, βεβαίως, πάντοτε έργο των μεμονωμένων ατόμων, των ολίγων, και έργο της αυτοπαιδευμένης πνευματικής αριστοκρατίας. Ο αυριανός ανθρωπισμός, λοιπόν, ταυτόχρονα με την κατάκτηση των υψηλών κορυφών πρέπει να ανεύρει και τις απλούστατες μορφές, που θα είναι προσιτές στον καθένα και θα πείθουν τον καθένα. Ένας ενεργός ανθρωπισμός θα πρέπει να είναι ένας ανθρωπισμός, κατ' αρχήν, για τον καθένα.

Αλλά η πραγματοποίησή του θα είναι τόσο περισσότερο αληθής, όσο υψηλότερα ανέβουν τα άτομα των οποίων οι διοράσεις, οι σκέψεις και τα σύμβολά τους θα αποτελέσουν τα νέα μέτρα. Και ως προς τις μάζες, ο αυριανός ανθρωπισμός θα απευθυνθεί ξανά προς τα άτομα, προς όλα τα άτομα, διότι κάθε άνθρωπος είναι μια ψυχή και όχι ένα «άτομο»³, είναι αυτός που είναι ο ίδιος και μόνον ως τέτοιος θα αποτελέσει ένα ανθρώπινο ενεργό μέλος της κοινότητας.

---

² Σ. τ. μ. Εννοεί τα «άτομα» της ύλης.

³ Σ. τ. μ. Εννοεί τα «άτομα» της ύλης.

Η **αμηχανία έναντι του μέλλοντος** προκύπτει από τη συνείδηση της ολικής απειλής. Είναι ωσάν να ζητάμε συνεχώς, και μάταια, να εγκατασταθούμε επάνω σε ένα ηφαίστειο του οποίου η έκρηξη είναι βεβαία, μόνο που δεν ξέρομε πότε, πώς και που θα συμβεί.

Πολιτισμοί έχουν καταποντισθεί. Αλλά αυτό που σήμερα είναι νέο, είναι πως η ανθρωπότητα απειλείται στην ολότητά της, κι αυτή η απειλή γίνεται οξύτερη και ταυτοχρόνως συνειδητοποιείται εντονότερα, όσο βλέπομε πως δεν κινδυνεύουν μόνο τα αγαθά και η ζωή, αλλά κινδύνει ο ίδιος ο άνθρωπος να πάψει να είναι άνθρωπος. Αυτός που βλέπει όλα τα επιτηδεύματά μας βραχύπνοα και που θεωρεί πως ζούμε μέσα σε μια κατάσταση αναβολής, έχει την εντύπωση πως, εν όψει αυτού του μέλλοντος, αδειάζουν από το νόημά τους όλα όσα κάνομε τώρα.

Θεωρείται πιθανό ότι ο άνθρωπος πάει προς το χαμό, ή ως ζωνον θα μεταβληθεί τόσο πολύ, ώστε καμιά γέφυρα δεν θα τον συνδέει μ' αυτό που είμαστε, μ' αυτό που θέλομε, που αγαπάμε και μ' αυτό που δημιουργήσαμε.

Η απώλεια της ελπίδας από εκατομμύρια ανθρώπους που βυθίσθησαν μέσα στην αθλιότητα, η σκέψη επάνω σ' αυτό που τα κριτήριά μας το θεωρούν ως πιθανό, όλα αυτά δημιούργησαν μια διάθεση, που βλέπει μόνο την ερήμωση και το τέλος. Η ποίηση της απελπισίας βρίσκει την ισχυρότερη απήχηση.

Ποιος λοιπόν θα αποτολούσε, εν όψει των γεγονότων της εποχής μας, να αναπτύξει αισιόδοξα θέματα! Είναι τόσο τρομακτικά ορθά, όλα όσα ειπώθηκαν για το κακό του παρόντος και γι' αυτό που ακόμα ίσως πρέπει να αναμένομε.

Ωστόσο, έχει αποφασιστική σημασία να λάβομε υπ' ύψη μας το εξής: Δεν υπάρχει καμιά οριστική γνώση για το μέλλον στο σύνολό του. Αυτή η υποτιθέμενη γνώση για το μέλλον μας απειλεί να μας παραλύσει εσωτερικά, γι' αυτό θέτομε αντίκρυ της τις εξής δύο παρατηρήσεις:

1ον. Οι δεδομένοι όροι κάτω από τους οποίους ζει ο άνθρωπος — σήμερα η τεχνική, η πολιτική και ο θρυματισμός της κοινής συνείδησης — βεβαίως σημαίνουν περιορισμούς, αλλά ταυτοχρόνως και ευκαιρίες. Δεν έχουν μόνον ως αποτέλεσμα τους πειθαναγκασμούς, αλλά ξυπνούν επίσης και την αυθορμησία. Οι δυνατότητες του αυριανού ανθρώπου δεν θα εξαχθούν από τους όρους κάτω από τους οποίους τελούμε σήμερα, αν και δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν χωρίς αυτούς τους όρους και μάλιστα ύστερα από την αφομοίωσή τους.

2ον. Σήμερα δεν υπάρχουν μόνον τα φοβερά, αλλά υπάρχουν και οι υψηλές πραγματοποιήσεις του ανθρώπου, οι οποίες συνήθως είναι κρυμμένες: Η δύναμη της αγάπης, ο ηρωισμός, το βάθος της πίστης. Αν το να διαβλέπεις το μέλλον ισοδυναμεί με το να αντιλαμβάνεσαι το παρόν, τότε υπάρχει κάτι που μας ενθαρρύνει.

Ποτέ κανείς δεν γνωρίζει με βεβαιότητα πως είναι για το χαμό. Η ανάληψη μπροστά στις φοβερές δυνατότητες, για να αποτολμηθεί το αδύνατο, ιδού ένα θεμελιακό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης δημιουργικότητας.

Τρίτο ερώτημα: Ποιος είναι ο δρόμος που μπορεί να μας οδηγήσει προς τον ανθρωπισμό;

Σε κάθε μια από τις μέχρι τώρα αναλύσεις διατυπώσαμε τις αξιώσεις που επιβάλλονται για έναν μελλοντικό ανθρωπισμό: Η ματιά προς τους ευρύτερους ορίζοντες των δυνατοτήτων του ανθρώπου· η αφομοίωση του τεχνικού κόσμου· στο πολιτικό επίπεδο, η απόφαση για την ελευθερία του πνεύματος· η θέληση για τη διατήρηση της παράδοσης· η εργασία για τη δημιουργία της κοινής θεμελιακής γνώσης· η ικανοποίηση των αξιώσεων των μαζών· η σταθερή στάση μας μέσα στην αβεβαιότητα.

Τώρα θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τους δυο δρόμους που φαίνονται αχώριστοι: Είναι το να ζεις αφομοιώνοντας τον δυτικό ανθρωπισμό, ο οποίος θεωρείται αναντικατάστατη αφετηρία, και το να αγωνίζεσαι για την ανεξαρτησία του ανθρώπου, η οποία είναι προϋπόθεση για την πραγματοποίηση κάθε μελλοντικής δυνατότητας.

α) Η αυθεντική ανθρωπινότητα είναι πάντοτε πρωτογενής· και γίνεται ακόμη βαθύτερη όσο αποφασιστικότερα αφομοιώνει τις πηγές της. Ο ανθρωπισμός μας είναι ο δυτικός ανθρωπισμός. Περιέχει δύο στοιχεία: Τη σύνδεσή του με την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα και τη θέληση για την αυθεντική ανθρωπινότητα, όπου το ένα πραγματοποιείται μέσω του άλλου.

Ο ανθρωπισμός διαθέτει την πιο σεβαστή παράδοση. Χωρίς αυτόν δεν θα μπορούσαμε να φαντασθούμε τον Δάντη, τον Μιχαήλ Άγγελο, τον Σαίκσπηρ, ή τον Γκαίτε, — στο έδαφός του φύτρωσαν επίσης ο Χαίλντερλιν, ο Κίρκεγκωρ και ο Νίτσε,— χωρίς αυτόν δεν θα ήσαν πνευματικώς δυνατοί ούτε οι ριζικοί αντίπαλοί του, όπως είναι ο Κάρολος Μαρξ. Πώς θα μπορούσαμε ν' αρνηθούμε αυτό το όνομα του ανθρωπισμού! Πλησιάζοντας αυτούς τους ανθρώπους της Δύσης, ατενίζοντάς τους, μπορούμε, να αναζητήσουμε τον δικό μας δρόμο. Δεν θα μπορούσαμε να συναναστραφούμε με άλλη ομάδα πνευμάτων, πιο επιφανή από αυτήν.

Ας μην εντυπωσιαζόμαστε από τις υπεροπτικές βεβαιώσεις αυτών που ισχυρίζονται πως η εποχή μας ξεπέρασε τον ανθρωπισμό και πως ο ανθρωπισμός ανήκει στα απομεινάρια της αστικής παρακμής. Μια τέτοια ψευδογνώση δεν αποκτά καμμια ισχύ παρά μόνον όταν μια δεσποτική δύναμη, εχθρική προς τις αληθινές πνευματικές ανάγκες του ανθρώπου, αναλαμβάνει να εξαλείψει ό,τι δεν την ευχαριστεί.

Ο ανθρωπισμός στην ουσία του είναι ζήτημα παιδείας. Μεταφέρει στους νέους τις πιο βαθιές αξίες του ανθρώπου με την πιο καθαρή μορφή και την πιο απλή διατύπωση. Καθόλου δεν είναι ανεπίκαιρο να μεριμνούμε για την ανθρωπιστική σχολική παιδεία και να παράσχομε στα προικισμένα γι' αυτές τις σπουδές παιδιά ό,τι καλύτερο μπορεί να τους προσφερθεί μέσω των αρχαίων γλωσσών, διότι ακόμη και σήμερα μόνο μ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να μεταδοθεί. Όλα τα παιδιά της Δύσης πρέπει να εξοικειωθούν όχι μόνο με τη Βίβλο, αλλά και με την ιστορία της αρχαιότητας και με τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων σε μεταφράσεις και με την τέχνη αυτής της μοναδικής εποχής.

Παραταύτα σήμερα η προπαγάνδα υπέρ του ανθρωπισμού συχνά μας παραπλανά:

Όταν ο Ρωμαϊκός ανθρωπισμός (αυτή η αφομοίωση του όψιμου ελληνισμού, καθώς σχηματίσθηκε με τη δύναμη του ρωμαϊκού ήθους) ανάγεται σε πρότυπο του ανθρωπισμού γενικά, τότε στενεύουμε τον ανθρωπισμό πολύ. Ο πρώτος ανθρωπισμός δεν είναι ο ρωμαϊκός, αλλά η ίδια η ελληνική παιδεία⁴.

Ωστόσο, το να εκληφθεί ως ανθρωπισμός η γνώση της αρχαιότητας, η μάθηση των γλωσσών της και η κατάκτηση των φιλολογικών μεθόδων, τούτο είναι υπεροπτικό και απάνθρωπο, άξιο μόνο για την φιλολογική του συμβολή.

Ένας ανθρωπισμός ο οποίος είναι συντηρητικός στο επίπεδο του πνευματικού πολιτισμού, βλέπει συχνά την πνευματική ζωή περιοριζόμενη στους παραδοσιακούς «τόπους»⁵. Τότε κινδυνεύει να δικαιολογήσει πολλές μικρότητες, ξεκινώντας από παραδείγματα παρμένα από την ανθρωπιστική παράδοση. Αλλά αυτός είναι ο ανθρωπισμός των «γραμματισμένων», οι

---

⁴ Σ. τ. μ. Ελληνικά στο κείμενο οι λέξεις «παιδεία» και «τόποι».

⁵ Σ. τ. μ. Ελληνικά στο κείμενο οι λέξεις «παιδεία» και «τόποι».

οποίοι ζουν έξω από κάθε (προσωπική υποστασιακή) απόφαση, ή μάλλον αποφασισμένοι κατά του «σοβαρού»¹²², και τούτο, για να κερδίσουν τον καλειδοσκοπικό πλούτο πνευματικών παιγνιδισμάτων, έστω κι αν διάλεξαν για τον εαυτό τους τον ρόλο του σοφού, του δημοσιογράφου, του μετεστραμμένου, του μηδενιστή, του φιλοσόφου, κι άλλους ακόμη, όπου πίσω από αυτούς τους ρόλους κρύβουν ένα ασύντακτο και συγκεχυμένο ανθρώπινο πρόσωπο. Συνθέτουν τη νέα μορφή της πάντοτε ζωντανής σοφιστικής, αυτόν τον σημαντικό παράγοντα της πνευματικής ζωής, τον οποίο κανείς οικτείρει κι ωστόσο δεν θέλει να τον στερηθεί.

Αυτή η άρριζη φιλολογία έγινε δυνατή, διότι ενόμισαν ότι είναι αρκετή η οδήγηση των ανθρώπων δια του πνεύματος, προκειμένου να πραγματοποιηθεί ο ανθρωπισμός. Και ξέχασαν το εξής: Ότι το πνεύμα, για να είναι πραγματικό, πρέπει να είναι συνδεδεμένο με τις υλικές ανάγκες της εμπειρικής ύπαρξης, και για να γίνει αυθεντικά αληθινό, πρέπει να φέρεται από την υπόσταση του ανθρώπου, τη συνδεδεμένη με τον Θεό. Ο ανθρωπισμός είναι μόνο το μέσο, όχι όμως και η πλήρωση του ανθρώπου. Αν ο ανθρωπισμός καταστεί τελικός σκοπός, τότε αναπτύσσεται μια αποκομμένη λατρεία του παρελθόντος μέσα σε μια απράγματη όσον και αν-υπόστατη (Existenzlos) εμπειρική ύπαρξη.

Εναντίον αυτών των παρεκκλίσεων στρέφονται όχι μόνον οι δυνάμεις της φιλοσοφίας, προκειμένου να διατηρήσουν τον γνήσιο ανθρωπισμό, αλλά και οι αντιανθρωπιστικές δυνάμεις, που θέλουν να τον εκμηδενίσουν παντελώς. Όταν απαιτούν τον «ρεαλιστικό ανθρωπισμό» (Μαρξ), ωσάν ένα ανιστορικό παρόν των ανθρώπων, και την εμπραγμάτωσή του μέσω της υποτιθέμενης ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της κοινής ευδαιμονίας, χρησιμοποιούν το όνομα του ανθρωπισμού για κάτι που είναι το αντίθετο κάθε ανθρωπισμού, για την άρνηση της παράδοσης και των ελληνικών πηγών. Τούτο δεν θα είναι πλέον κανενός είδους ανθρωπισμός, παρά η εκμηδένιση του δυτικού ανθρώπου. Επί πλέον, αυτός ο ρεαλιστικός ανθρωπισμός είναι ένα μύθευμα, το οποίο γεννημένο αρχικά από μια φαντασιοκοπία, τελικώς καταλήγει να γίνει μια απάτη στην υπηρεσία της πολιτικής προπαγάνδας. Ένας νέος ανθρωπισμός βγαλμένος από μίαν άδεια ιδέα περί του ανθρώπου, χωρίς ιστορικότητα, είναι αδύνατος.

Μπορούμε όμως να σκεφθούμε ένα μελλοντικό ανθρωπισμό, ο οποίος θα αφομοιώσει τα κινεζικά και ινδικά στοιχεία με τον δυτικό ανθρωπισμό και θα γίνει ο κοινός ανθρωπισμός όλης της οικουμένης, καθώς τούτος θα προκύψει από την πολυπτυχία των ιστορικών του φανερωμάτων, όπου και τα ίδια αυτά τα φαινόμενα θα βελτιωθούν με την μεταξύ των γνωριμία.

β) Και τώρα φθάνομε στο αποφασιστικό σημείο. Ο ανθρωπισμός δεν είναι ο τελικός σκοπός. Δημιουργεί μόνο τον πνευματικό χώρο, εντός του οποίου ο καθένας μπορεί και πρέπει να αγωνισθεί για την **ανεξαρτησία** του.

Η εσωτερική ανεξαρτησία του ανθρώπου γεννιέται μέσα στην ιστορία κατά τον αγώνα εναντίον της απειλής της απώλειας των πάντων. Ειδικότερα, όταν τα πάντα αποδείχονται εύθραυστα, ο άνθρωπος δεν θέλει να συμπαρασυρθεί στην πτώση τους. Τότε τίθεται το θεμελιώδες ερώτημα του ανθρώπου: στην κρίσιμη στιγμή να μπορέσει να σταθεί ως ανεξάρτητο άτομο.

Αλλά ο άνθρωπος, φθάνει στο ύψος του ατόμου μόνο με την άμεση σχέση του προς την θεότητα. Ο Ησαΐας και ο Ιερεμίας, ο Σωκράτης, ο Ιησούς, οι Στωικοί, ο Τζιορντάνο Μπρούνο, ο Σπινόζα, ο Καντ, είναι οι μεγάλες ανεξάρτητες μορφές, οι οποίες πορεύονται δια μέσου της ιστορίας χωρίς να υποστηρίζονται από καμιά κοινότητα και μπορούν οι ίδιοι να αποτελέσουν τα σπέρματα μιας νέας κοινότητας ανεξαρτήτων ανθρώπων, κρατημένοι από την θεότητα, με τον τρόπο που αυτή τους παρουσιάσθηκε.

Κατά τις τελευταίες εκατονταετίες, άνθρωποι πραγματικά ανεξάρτητοι θεμελίωσαν την ελευθερία· εν συνεχεία όμως αυτή η ελευθερία άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο ψευδής με τη μορφή της υποτιθέμενης ανεξαρτησίας του λιμπεραλισμού. Έτσι, πολλά εκατομμύρια άνθρωποι εγκατέλειψαν την κατακτημένη ελευθερία τους χωρίς να το καταλάβουν.

Ενώ φαίνεται πως η εξωτερική ελευθερία εξασφαλίζεται από την πολιτική κατάσταση, ωστόσο τούτη η ελευθερία δεν μπορεί να διατηρηθεί παρά μόνον όταν το νόημά της πληρωθεί από την εσωτερική ελευθερία, την οποία πρέπει κάθε άτομο να την κατακτά κάθε φορά εκ νέου, με την αδιάκοπη εσωτερική δραστηριότητα.

Και όταν χαθεί η εξωτερική ελευθερία, τότε, μέσα στον πολιτικό βιασμό και στον κρατικό εκμηχανισμό, ο αγώνας για την εσωτερική ανεξαρτησία ίσως είναι δυσχερέστερος από άλλοτε, αλλά συνάμα είναι ευθύτερος, καθαρώτερος, αληθινώτερος.

Η ισχύς της εξουσίας μπορεί να μας οδηγήσει να εκλάβομε το παράλογο ως αληθινό και το έκδηλα φανταστικό ως γεγονός. Η θέληση για υποταγή, όπου κανείς με μια ψευδή συνείδηση παραδίδεται σε μια δαιμονική ή θεία δύναμη, μεταμορφώνει τους ανθρώπους. «Δεν το πιστεύω, αλλά πρέπει να το πιστέψω». Τούτη τη φράση την έχομε ακούσει από ανθρώπους στους οποίους αυτή η μεταμόρφωση έχει αρχίσει. Οι μετάνοιες στις θεαματικές δίκες, οι ομολογίες για πράξεις που δεν διεπράχθησαν, και που ίσως τις είχαν φαντασθεί παίζοντας μέσα στους μυχούς του εαυτού των, είναι σημάδια της ολοκληρωτικής απώλειας της ανεξαρτησίας.

Το έργο του ανθρώπου, ο αγώνας για την ανεξαρτησία του, δεν έχει τέλος. Ο αγώνας παραμένει δυνατός κάτω από όλες τις συνθήκες, ίσως και σε πλήρη μυστικότητα. Ο μέγας πνευματικός χώρος του ανθρωπισμού, πράγματι, βοηθάει τον αγώνα για την ανεξαρτησία, αλλά δεν την πραγματοποιεί. Ο ανθρωπισμός, από την πλευρά του, ζει μόνο επάνω στο έδαφος της ανθρώπινης ανεξαρτησίας.

Η ανεξαρτησία, λοιπόν, δεν είναι ευσύλληπτη, ούτε αυτονόητη. Είναι γεμάτη από κινδύνους. Συχνά παρανοεί τον εαυτό της. Ποτέ δεν είναι τελειωμένη.

Η ανεξαρτησία ποτέ δεν είναι ευχαριστημένη με τον εαυτό της, ως τοιαύτη. Διότι πρόκειται για πραγματικά ελεύθερη ανεξαρτησία μόνον εκεί όπου πληρούται η κενότητά της.

Όταν ένας άνθρωπος χάσει τον «κόσμο» του, ίσως μπορέσει να κρατηθεί ως άτομο μέσα στην ανεξαρτησία του· αλλά το ζήτημα είναι το εξής: Πώς μπορεί να ξαναβρεί την πηγή της ουσίας του, αντί να αφανισθεί μέσα στη στιγμιαιότητα του εγώ του· πώς μπορεί να ξαναβρεί έναν καινούργιο κόσμο στη θέση του απέραντου κενού;

Όταν σε ένα βυθιζόμενο κόσμο, στην πλημμύρα των μαζών που λησμόνησαν τον εαυτό τους, σωθούν μερικοί μέσα στην ανεξαρτησία τους σαν μέσα σε μια Κιβωτό του Νώε, ελπίζοντας πως θα συναντήσουν επάνω στα κύματα και άλλα άτομα, πώς θα μπορέσουν να συναντηθούν έξω από την Κιβωτό; Πώς θα ζητήσουν τη δημοσιότητα, η οποία δεν θα είναι κενός θόρυβος, αλλά θα είναι ο φορέας και η έξαρση των κοινών σκοπών της κοινής ζωής; Πώς κατακτούν, μετά τον Κατακλυσμό, το έδαφος μιας γνησιώτερης ανθρώπινης κοινότητας;

Περαιτέρω, η ανεξαρτησία μπορεί να παρανοήσει τον εαυτό της, μέσα στην οίηση της ισχύος, μέσα στη ζωτικότητα ενός ανθρώπου που ανθεί και που νοιώθει πως δεν απειλείται από πουθενά, καθώς νομίζει πως ο ίδιος δημιουργεί τον εαυτό του από το τίποτε ή πως προσβλέπει τα πράγματα από ένα υποτιθέμενο αρχιμήδειο σημείο, έξω από τον κόσμο και χωρίς αίσθημα ευθύνης. Όστε το νόημα της ελευθερίας πάντοτε χάνεται· και μόνο στη συνείδηση ότι είμαστε δώρο στον εαυτό μας, καθώς αυτός σχετίζεται με την υπέρβαση, βρίσκει η ελευθερία την ουσιαστική πλήρωσή της μέσα στον κόσμο και γίνεται πραγματική

ελευθερία. Αλλιώς παραδίδεται ασύνειδα στις τυχαιότητες της υλικής και ψυχολογικής εμπειρικής ύπαρξης και δεν διατηρεί τίποτα εκτός από τη νάρκη ενός κενού εγωτικού σημείου.

Αλλά πολύ βαθύτερα από τη γνώση αυτών των παραπλανήσεων εισδύει η συνείδηση της απώλειας, σαν συνέπεια της αναλήθειας, που ενυπάρχει μέσα στη φύση του ανθρώπου ως άνθρωπου. Τούτη η συνείδηση της απώλειας αναπτύσσεται ταυτοχρόνως με την αυτοδημιουργία του ανθρώπου δια της εργασίας του.

Η συνείδηση της απώλειας παραστάθηκε μυθικά ως το προπατορικό αμάρτημα. Ο Έγγελος έδειξε την αυτοαποξένωση του ανθρώπου. Ο Κίρκεγκωρ περιέγραψε τη θεμελιακή παραδρομή του ανθρώπου, που φθάνει μέχρι τη δαιμονική κρυψίνοια. Ο Νίτσε έφερε σε φως την απειρία των αυταπατών του ανθρώπου. Έγινε αντιληπτό πως οι αυταπάτες αποτελούν αποφασιστικούς παράγοντες στη ζωή των λαών. Τέτοιες αντιλήψεις, με τη μορφή των θεωριών για τις ιδεολογίες στην κοινωνιολογία και των ψυχαναλυτικών θεωριών στην ψυχολογία, έγιναν κοινό κτήμα. Η υποστασιακή ψυχανάλυση του Σαρτρ εισέδωσε έτι περαιτέρω στις θεμελιακές αυταπάτες του ανθρώπου.

Πρόκειται για τα φαινόμενα της απόκρυψης και της παραλλαγής, της απώθησης, της λησμονιάς και της παραδρομής· και είναι θεμελιώδες έργο του ανθρώπου, όλα τούτα να τα ξεσκεπάσει, να απορρίψει τις μάσκες, να πετάξει τα περικαλύμματα για να επαναποκαταστήσει την αλήθεια και την ουσιαστική πραγματικότητα.

Όλα τούτα φαίνονται σαν να είναι η γνώση μιας ασθένειας, που πρόκειται να την θεραπεύσουμε. Αλλά ο σύγχρονος άνθρωπος, ο οποίος απετόλμησε τα έσχατα, βρέθηκε μέσα σε μια δίνη σφαλερότητας, μέσα σε μια δυσσίωνη διαστρέβλωση που πάει ως τις ρίζες, έτσι ώστε η αλήθεια και η ίδια η πραγματικότητα να εξαφανισθούν από εμπρός του.

Ο Νίτσε το είχε νιώσει: «Ανάμεσα σε εκατό καθρέφτες — και είσαι ψεύτικος στον εαυτό σου... πνιγμένος μέσ' στα ίδια σου τα δίχτυα, γνώστη του εαυτού σου, δήμιο του εαυτού σου».

Οι κίνδυνοι τους οποίους διατρέχει η ανεξαρτησία είναι τόσο μεγάλοι, που αρχίζομε να αμφιβάλομε για τη δυνατότητα της πραγματοποίησής της.

Η σύγχρονη ανεξαρτησία, η οποία, μέσα στον λιμπεραλιστικό και προς το τέλος του κατευθυνόμενο κόσμο, δεν είναι πλέον μια κατάκτηση, αλλά δόθηκε στον καθένα ως ψευδοελευθερία, κατέληξε τον περασμένο αιώνα σ' αυτήν την εν πολλοίς καλυμμένη θέση: Η ελευθερία οδηγεί στο τίποτε, μ' αυτήν δεν κατορθώνει κανείς τίποτε.

Στην πράξη φαίνεται ωσάν πολλοί άνθρωποι να μη μπορούν ή να μη θέλουν να είναι ελεύθεροι. Ίσως από εδώ προκύπτει η ανικανοποίηση, η δυσαρέσκεια και ο υποχθόνιος αναβρασμός των μαζών. Η αδυναμία του να είναι κανείς ελεύθερος, σε συνδυασμό με τη βιοτική ανάγκη, μας επιτρέπει να κατανοήσομε μια παρούσα ψυχολογική πραγματικότητα: Όλα τα κινήματα που ξεσκεπάζουν και στιγματίζουν το ψεύδος των θεσμών, που θέλουν να εκμηδενίσουν ο,τιδήποτε ισχύει αυτή τη στιγμή, έχουν μια φοβερή ελκτική δύναμη. Στηρίζονται σε κάθε είδους δυσαρέσκεια και σε κάθε είδους αμηχανία αυτών που δεν μπορούν να φθάσουν ως το τέρμα του εαυτού των και του κόσμου. Από εδώ προκύπτει η άγρια επιθυμία για την καταστροφή και η θέληση των αδυνάτων για δύναμη. Ενώ ταυτοχρόνως αναπτύσσεται η ενέργεια μιας φανατικής πίστης στη λύτρωση που επίκειται, και η ορμή για τη σωτηρία μέσα στην τυφλή υποταγή.

Ακριβώς γι' αυτό σήμερα, στο όνομα μιας ειλικρίνειας που προτίθεται να τα φέρει όλα στο

φως, πραγματοποιείται μια πληθώρα από νέες περικαλύψεις (στον μαρξισμό και στην ψυχανάλυση), και έτσι με την καταστροφή των ψευδών, δημιουργούνται νέα ψεύδη — όπως ακριβώς η βία μιας απελευθερωτικής πράξης μετατρέπεται η ίδια σε μέγιστο δυνάστη.

Αλλά όλες αυτές οι ερμηνείες, πρώτον εξ αιτίας της κενότητας της απλής ανεξαρτησίας, δεύτερον εξ αιτίας των πολυειδών παραστρατήσεων προς την ψευδή ανεξαρτησία και τρίτον εξ αιτίας της ριζικής παραδρομής του ανθρώπου ως ανθρώπου,¹²³ δεν μπορούν παρά να εγείρουν την αξίωση για τη γνήσια ανεξαρτησία: Έργο του ανθρώπου είναι να βγάλει τον εαυτό του από τη ριζική αναλήθεια. Ωστόσο, αν μέσα από την ίδια τη θέληση για σωτηρία προβάλλει αυξανόμενο το κακό, και αν μέσα από τη συνειδητοποίηση των παραδρομών μας προβάλλει ολοένα και μεγαλύτερη η κατερείπωση, πώς είναι τότε δυνατή η βοήθεια; Πώς θα μπορούσαμε να βρούμε το δρόμο που οδηγεί προς τον αυθεντικό άνθρωπο, καθώς τούτος συνδέεται με το ίδιο το Είναι και την υπέρβαση;

Έτοιμες για τη βοήθεια σήμερα είναι οι αποκεκαλυμμένες θρησκείες και η φιλοσοφία.

Ο νατουραλισμός, ή μάλλον ο τρόπος εκείνος της σκέψης που μετατρέπει σε αντικείμενο όλο το Είναι και που βλέπει τον άνθρωπο ωσάν ένα τέτοιο αντικείμενο ανάμεσα στα αντικείμενα, δηλώνει πως η ιδέα της υπέρβασης δεν είναι παρά η εσφαλμένη ερμηνεία κάποιου πράγματος, το οποίο στην πραγματικότητα ανήκει στον υλικό κόσμο. Δεν αναγνωρίζει καμιά πηγή της ελευθερίας, τίποτα, που θα μας ερχότανε «έξω από τον κόσμο», «από ψηλά», «από τον κόσμο του φωτός», «από τον Θεό».

Οι αποκεκαλυμμένες θρησκείες και η φιλοσοφία είναι αντίθετες προς αυτόν τον τρόπο σκέψης. Αλλά το μεγάλο ερώτημα είναι το εξής: πώς μας μιλάει ο Θεός;

Η θρησκεία απαντάει έτσι: Μόνο μέσω της αποκάλυψης, η οποία ήδη συνέβη, και η οποία έκτοτε έρχεται προς εμάς με τους ανθρώπινους θεσμούς, όπως είναι η Εκκλησία, η λατρεία, τα ιερά σύμβολα, με τις φράσεις της ανθρώπινης γλώσσας, δηλαδή πάντοτε μέσω των πραγματικοτήτων αυτού του κόσμου, μέσα σε μια σχέση εξουσίας και υποταγής.

Η φιλοσοφία απαντάει έτσι: Η υπέρβαση μιλάει άμεσα σε κάθε ανθρώπινο άτομο με την αλήθεια, όπου για να την ακούσουμε, όλη η παράδοση δεν μπορεί να μας κάνει τίποτα άλλ.ο παρά να μας αφυπνίσει και να μας ετοιμάσει· η υπέρβαση μιλάει μέσω της ελευθερίας του εξατομικευμένου ανθρώπου, και τούτη η ελευθερία είναι το όργανο με το οποίο ο άνθρωπος, ο κάθε άνθρωπος χωρίς εξαίρεση, για να γίνει αυθεντικός άνθρωπος πρέπει να έχει δοθεί στον ίδιο τον εαυτό του ως δώρο, ευρισκόμενος σε άμεση σχέση με τον Θεό.

Η θρησκεία παρέχει μια βεβαιότητα, όπου η πίστη στηρίζεται επάνω σε εγγυήσεις. Όποιος μιλάει για τον Θεό στο όνομα μιας θρησκείας, μπορεί να νοηθεί ως το όργανο μιας ορατής εγκόσμιας εξουσίας, χάρις στην εντολή που του έδωσε ή που την επεβεβαίωσε η Εκκλησία.

Αντίθετα, στη φιλοσοφία η άμεση σχέση με την υπέρβαση του Θεού παραμένει αμφίσημη. Ένα άκουσμα, μέσα στον κίνδυνο να μη το κατανοήσεις· μια ένταση, μέσα στην αληθοποίηση· μια σιγουριά, μέσα στην συνεχή αβεβαιότητα. Όποιος μιλάει για τον Θεό, το κάνει χωρίς εντολή, βρισκόμενος στο ίδιο επίπεδο με τον κάθε άλλον άνθρωπο, χωρίς την αξίωση μιας εξουσίας, υπολογίζοντας μόνο στη δύναμη της ανθρώπινης πειθούς. Κι όταν ακόμη κανένας, καθώς φιλοσοφεί, αισθάνεται ότι καλείται για μια αποστολή, ποτέ του δεν μιλάει γι' αυτό. Ο Σωκράτης το απετόλμησε τούτο μόνο στο τέλος, μπροστά στο δικαστήριο της Πόλεως και μπροστά στο θάνατο.

Οι αποκεκαλυμμένες θρησκείες θέλουν να μεταδώσουν την υπερβατική πραγματικότητα, — η

φιλοσοφία δείχνει τα διαβήματα της σκέψης, όπου με τη βοήθειά τους ο στοχαζόμενος αναζητά τον προσωπικό του δρόμο. Όταν φιλοσοφούμε, βεβαιωνόμαστε είτε για τον Θεό, είτε για το μηδέν. Το δίλημμα: «είτε ο Θεός, είτε το μηδέν» η θεολογία το αντικαθιστά με ένα άλλο, εντελώς διαφορετικό: «είτε ο Χριστός, είτε το μηδέν», όπου ο Χριστός ευθύς αμέσως νοείται σύμφωνα με τις διδασκαλίες μιας συγκεκριμένης Εκκλησίας, και η υποταγή στον Θεό νοείται ως υποταγή στην Εκκλησία και στα άρθρα της πίστεώς της.

Αυτοί που φιλοσοφούν είναι εκτεθειμένοι σε τερατώδεις επιθέσεις. Συμβαίνει να μας αρνούνται τον Θεό, ωσάν να θέλαμε να σφετερισθούμε αυτό που ανήκει στους θεολόγους. Δεν παραδέχονται τη δυνατότητα να ζεις άμεσα με τον Θεό, η οποία προέρχεται από το βάθος της παράδοσης αυτών που κάποτε επίστεψαν ότι τον άκουσαν. Μας κατηγορούν για την οίησή μας να πιστεύουμε πως ο άνθρωπος μπορεί να βοηθηθεί από μόνος του. Μας κατηγορούν για ουσιαστικό μηδενισμό, όπου εντός του ρίχνουν όλους όσους δεν συμφωνούν να υπακούσουν στην αποκεκαλυμμένη πίστη.

Τις επιθέσεις δεν τις υφίσταται μόνον η μεγάλη φιλοσοφία, η οποία είναι αρχαιότερη από τον Χριστιανισμό και η οποία δεν περιορίζεται μόνο στη Δύση, αλλά απλώνει τις βαθιές ρίζες της και στην Κίνα και στις Ινδίες.

Τις επιθέσεις τις υφίστανται επίσης οι δυνατότητες του σημερινού ανθρώπου και ο δρόμος του, που μέσω του ανθρωπισμού, οδηγεί προς την αλήθεια του μεταφυσικώς θεμελιωμένου ήθους του. Η απιστία αναρίθμητων εκατομμυρίων ανθρώπων είναι ένα γεγονός. Ο επεκτεινόμενος διαφωτισμός καθιστά σχεδόν αδύνατη την επιστροφή τους στην αποκεκαλυμμένη αλήθεια. Αν θέλουν να προσκολληθούν στο παράλογο — όπως το ονόμασε ο Κίρκεγκωρ — τούτο είναι πολύ πιο ανεκτό με τη μορφή των επιφανειακών παραλογισμών των εκκοσμικευμένων σωτηριακών διδασκαλιών. Το να θέλεις, προκειμένου να επαναποκαταστήσεις την ουσία τους, να ρίξεις τους ανθρώπους, όπως αυτοί είναι σήμερα, στη σκλαβιά της υπακοής, έστω κι αν πρόκειται για υπακοή της πίστης, ισοδυναμεί με το να παραδώσεις ίσως την πλειονότητα αυτήν στον ολοκληρωτισμό μάλλον παρά σε μια συγκεκριμένη χριστιανική ομολογία. Θρέφουν αμφίβολες ελπίδες αυτοί που περιμένουν από έναν τέτοιο χριστιανισμό, με μέσα πολιτικά, να βάλει τα πνεύματα σε τάξη.

Ο ανεξάρτητος διανοητής θέλει να αποσπασθεί από την αναληθινότητα, προκειμένου να γίνει περισσότερο αυθεντικός.

Αναζητά — μέσα στη δύναμη της αγάπης, στην ανοικτότητα του Λόγου και μέσα στην ετοιμότητα της ανάγνωσης της σηματογραφίας της υπέρβασης. Αυτή η δια βίου διαδικασία δεν χρειάζεται τη βοήθεια των Εκκλησιών. Αλλά δεν είναι δυνατή παρά με τη βοήθεια της υπέρβασης. Όταν ξαναγίνω δώρο στον εαυτό μου, μέσα στην αδιάκοπη προσπάθεια, η οποία ωστόσο δεν μπορεί να εκβιάσει το ουσιώδες, τότε νιώθω αυτή τη βοήθεια, χωρίς να μπορώ να την εξαντικειμενικεύσω ως γεγονός, ούτε να την αποδείξω.

Τι μας προσφέρει, λοιπόν, η φιλοσοφία; Η μεγάλη υπόθεση της φιλοσοφικής διδασκαλίας μπορεί να υποδηλωθεί με τις εξής τρεις φράσεις:

1.— Η φιλοσοφία δεν μπορεί να προσφέρει την αλήθεια· μπορεί όμως να φωτίσει, να ανοίξει τα μάτια, να επιστήσει την προσοχή. Πρέπει να δει και να επιτελέσει την εσωτερική του μεταστροφή ο καθένας μόνος του.

2.— Καθιστά συνειδητούς τους τρόπους της σκέψης· δηλαδή με τη μελέτη των κατηγοριών, των μεθόδων και της γνωσιολογίας, μας επιτρέπει να είμαστε κύριοι των σκέψεών μας, αντί να αγόμεθα ασυνείδητα από τους συνηθισμένους τρόπους σκέψης.

3.— Η φιλοσοφία οδηγεί στα θεμελιώδη διανοητικά εγχειρήματα, με τα οποία ελευθερωνόμαστε από το απλό αντικείμενο ενός απολύτου, που υπετίθετο ότι ήταν γνωστό. Μ' αυτά τα θεμελιώδη εγχειρήματα η σκέψη μας, ενώ κινείται μέσα στους τύπους του λογίζεσθαι, ταυτοχρόνως πληροί την ουσία μας, και, όπως η προσευχή αυτών που πιστεύουν στην αποκάλυψη, μας μεταμορφώνει και μας εξυψώνει.

Αλλά όταν φιλοσοφούμε κατ' αυτόν τον τρόπο — και όταν φυλαγόμαστε από τον θανατερό φιλοσοφικό δογματισμό — φθάνομε στην ακόλουθη κατάσταση:

Αφού δεν μπορούμε να γνωρίσουμε το όλον, η ζωή μας δεν μπορεί να είναι παρά μόνο μια πειραματική δοκιμή. Το να θέλομε ευθύς εξ αρχής να γνωρίσουμε το όλον, θα παρέλυε κάθε δράση μας. Πρέπει να μπούμε μέσα στο παιχνίδι, να αποτολμήσουμε την απόκτηση της εμπειρίας του εαυτού μας και των πραγμάτων, να ριχθούμε αποφασιστικά με το μέγιστο της γνώσης μέσα στην αγνωσία και να κολουθήσουμε την αγάπη μας, με δισταγμούς, βέβαια, και μέσα σε μια συνεχή αβεβαιότητα, αλλά συνάμα προχωρώντας με μιαν απόφαση, που μας πληροί. Το να βαδίζεις προς το μέλλον σημαίνει, όχι παθητική εγκατάλειψη στο συμβαίνον, αλλά σύνδεση με ένα άστρο, το οποίο μας οδηγεί, και μάλιστα μόνο μέσω της καθαρότητας της προσωπικής μας απόφασης, και όχι μέσα από σημάδια ή από οτιδήποτε άλλο, το οποίο θα ήταν έξω από εμάς και από το οποίο διερευνώντας το θα συμπεραίναμε για το τι πρέπει να κάνωμε.

Όταν ο Νίτσε ονόμασε τη ζωή «ένα πειραματισμό δια μέσου της γνώσης», η ζωή φάνηκε να διαλύεται μέσα στις πειραματικές δοκιμές. Αλλά η αληθινή δοκιμή είναι η ίδια όλο το «σοβαρό» της πραγματικότητας, η οποία ποτέ δεν μπορεί να βεβαιωθεί αντικειμενικά για τον εαυτό της. Αυτή είναι η σύγχρονη γενναιότητα: Να προχωρείς σε μια ζωή που δεν είναι παρά πειραματικές δοκιμές, χωρίς να υπάρχει καμιά βεβαιότητα, — να επιζητείς το αποτέλεσμα, αλλά να αποτολμάς την αποτυχία, — να καταφάσκεις τη ζωή, σαν να επρόκειτο από το βάθος να αναφανεί μια βοήθεια, όπου η κατάφαση εν πάση περιπτώσει σημαίνει τούτο: πως η επιζήτηση του καλού δεν ισούται με το μηδέν, και πως η επιζήτηση του καλού στο τέλος εισχωρεί μέσα στο Είναι.

Έτσι, η αυθεντική ανεξαρτησία δεν είναι ένα σταθερό σημείο του ελευθέρου ανθρώπου, αλλά είναι αυτή η κατάκτηση του εαυτού μας που ποτέ δεν ολοκληρώνεται.

Η περιγραφή που κάναμε του αγώνα για την κατάκτηση της εσωτερικής ανεξαρτησίας είχε εν τέλει π' όψη της μόνο τον άνθρωπο ως άτομο. Μήπως εδώσαμε την εντύπωση πως το άτομο είναι το παν; Αληθεύει το αντίθετο: Μέσα στην πορεία των γεγονότων το άτομο δεν είναι παρά μια εφήμερη πραγματικότητα. Το ίδιο το άτομο είναι άτομο στο βαθμό που έρχεται σε επικοινωνία με αλλά άτομα και με τον κόσμο.

Αλλά είναι αλήθεια, επίσης, πως το νόημα των πάντων εξαρτάται από αυτό το εφήμερο Εγώ. Διότι μόνον επάνω στο θεμέλιο της προσωπικής μου πραγματικότητας μπορώ να συζητώ με το όλον (που χωρίς αυτή την πραγματικότητα θα παρέμενε φανταστικό), με τον στενό κύκλο μιας κοινότητας, μέσα στο κράτος, μέσα στην ανθρωπότητα. Διότι το πνεύμα αυτού του όλου θεμελιώνεται επάνω στην αλήθεια του ατόμου, επάνω στο απόλυτο (το άνευ όρων) των αποφάσεων των λαμβανομένων μέσα στο πλαίσιο της ιστορικότητας, κατά την εμπραγμάτωση της καθημερινής ζωής αμέτρητων ατόμων.

Βεβαίως, το άτομο φαίνεται ανήμπορο. Στις εκλογές, ο καθένας μπορεί να πει πως αν δεν ψηφίσει, το τελικό αποτέλεσμα δεν θα τροποποιηθεί· ωστόσο ψηφίζει γιατί γνωρίζει πως το αποτέλεσμα εξαρτάται από όλα τα άτομα. Κατά τον ίδιο τρόπο η ηθική δύναμη του ατόμου, ασήμαντη φαινομενικά, είναι η μόνη ουσία και ο αληθινός παράγοντας αυτού που θα γίνει ο άνθρωπος. Τούτη η ουσία δεν κείται σε μια αντικειμενική σωτηριακή διαδικασία ή σε ένα

συνολικό μεταφυσικό συμβάν του Είναι ή σε δαιμονικές δυνάμεις ή σε μια υποχρεωτική διαλεκτική πορεία της ιστορίας· δεν κείται σε κανένα από αυτά τα μυθεύματα που επινοούν οι άνθρωποι όταν νιώθουν αβοήθητοι, και που εξαφανίζονται έναντι του ίδιου του ανθρώπου και έναντι του έργου του.

Αυτός που, έστω και με τη μεγαλύτερη απαισιοδοξία, εξετάζει το τι μπορεί να γίνει ο άνθρωπος, έχει το μοχλό που θα βελτιώσει αυτό που είναι να γίνει, επενεργώντας επάνω στον ίδιο τον εαυτό του, όταν πει: Αυτό που εγώ ο ίδιος είμαι και κάνω με τα μάτια στραμμένα προς την υπέρβαση, πρέπει να μου δείξει πως μπορεί να είναι ο άνθρωπος και ίσως καθιστά το βλέμμα μου πιο καθαρό για να δω αυτό για το οποίο πρόκειται. Το μέλλον βρίσκεται στην ενεργό παρουσία του κάθε ατόμου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αφού η φιλοσοφία αφορά τον άνθρωπο ως άνθρωπο, πρέπει να είναι κατανοητή από όλους. Βεβαίως, όχι οι δύσκολες αναπτύξεις των φιλοσοφικών συστημάτων, αλλά μερικές θεμελιώδεις σκέψεις πρέπει να μπορούν να κοινολογηθούν συνοπτικά. Ήθελα να καταστήσω αισθητό κάτι από τη φιλοσοφία που ενδιαφέρει τον καθένα. Αλλά το προσπάθησα τούτο χωρίς να εγκαταλείψω την ουσία του, έστω κι όταν τούτο ήταν δυσχερές.

Εδώ έδωσα μόνο λίγες ενδείξεις και ένα μικρό τμήμα από τις δυνατότητες της φιλοσοφικής σκέψης. Πολλές από τις μεγάλες σκέψεις ούτε καν εθίγησαν. Σκοπός μου ήταν η παρακίνηση για την προσωπική σκέψη.

Στον αναγνώστη, που από φιλοσοφική έφεση ψάχνει για οδηγητικό μίτο, δίνω τα παρακάτω, για έναν ευρύτερο προσανατολισμό στις σπουδές του.

Για τη μελέτη της φιλοσοφίας—1

Η φιλοσοφική σκέψη ασχολείται με το απόλυτο (το άνευ όρων), το αυθεντικό, που γίνεται παρόν στην εμπράγματη ζωή. Κάθε άνθρωπος, από το γεγονός ότι είναι άνθρωπος, φιλοσοφεί.

Αλλά καθόλου δεν είναι εύκολο να συλλάβουμε δια μιας το νόημα αυτής της σκέψης. Η συστηματική φιλοσοφική σκέψη απαιτεί μελέτη. Τούτη η μελέτη ακτινώνεται σε τρεις κατευθύνσεις.

Πρώτον: Η **μετοχή στην επιστημονική έρευνα**. Τούτη έχει τις δυο ρίζες της στις φυσικές επιστήμες αφ' ενός και στις ηθικές αφ' ετέρου, και διακλαδώνεται σε μια μεγάλη ποικιλία επιστημονικών κλάδων. Με την επιστημονική εμπειρία, τη μέθοδό της, την κριτική σκέψη της αποκτάται μια επιστημονική στάση, η οποία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για μιαν αληθινή φιλοσοφική έρευνα.

Δεύτερον: Η **μελέτη των μεγάλων φιλοσόφων**. Δεν φθάνομε στη φιλοσοφία χωρίς να περάσουμε από το δρόμο της ιστορίας της. Τούτο ισοδυναμεί, για τον καθένα, με την αναρρίχηση επάνω στο σώμα των μεγάλων πρωτοτύπων έργων. Αλλά τούτη η αναρρίχηση πετυχαίνει μόνον αν υπάρχει πρωτότυπη παρακίνηση από μια παρούσα ιστορική συνείδηση και από προσωπικό φιλοσοφικό στοχασμό, που θα διεγερθεί από τη μελέτη.

Τρίτον: Η **συνείδηση της καθημερινής βιώσεως**. Η σοβαρότητα σε κρίσιμες αποφάσεις, και η αίσθηση ευθύνης για ό,τι κάνω και για ό,τι βιώνω.

Όποιος παραλείπει μια από αυτές τις κατευθύνσεις, δεν θα φθάσει στο διαυγές και αληθινό φιλοσοφείν. Για τούτο ο καθένας, και προπαντός κάθε νέος, διερωτάται ποια συγκεκριμένη μορφή πρέπει αυτές οι κατευθύνσεις να προσλάβουν. Διότι μόνον ορισμένο μικρό τμήμα, από τις δυνατότητες που διανοίγονται, μπορεί να ακολουθήσει. Εγείρονται λοιπόν τα εξής ερωτήματα:

- Ποια συγκεκριμένη επιστήμη θα προσπαθήσω να μάθω ως το βάθος της;
- Ποιόν μεγάλο φιλόσοφο, όχι μόνο θα διαβάσω, αλλά θα τον σπουδάσω;
- Πώς θα ζήσω;

Τις απαντήσεις θα τις βρει ο καθένας μόνος του. Δεν πρέπει τούτες να πήζουν σε ένα

καθωρισμένο περιεχόμενο, ούτε να είναι οριστικές και εξωτερικές. Προπαντός οι νέοι πρέπει να κρατηθούν σε μια κατάσταση δυνατοτήτων και πειραματισμού.

Όστε ισχύουν τα εξής: Προχωρήστε με απόφαση, αλλά μην αγκιστρώνεστε, παρά μόνον ελέγχετε και διορθώνετε. Και τούτο όχι τυχαία και αυθαίρετα, αλλά με εκείνη την βαρύτητα που προσλαμβάνουν οι προσπάθειες, όταν συνεχίζουν να παραμένουν όλες παρούσες και να δρουν, με αποτέλεσμα την οικοδόμηση μιας ενότητας.

Για τη φιλοσοφική ανάγνωση—2

Όταν διαβάζω, θέλω κατ' αρχήν να καταλάβω αυτό που εννοεί ο συγγραφέας. Ωστόσο, για να καταλάβω το νόημα δεν αρκεί να καταλάβω μόνο τη γλώσσα, αλλά και το θέμα. Η κατανόηση εξαρτάται από τη γνώση του θέματος.

Τούτο έχει σημαντικές συνέπειες σε ό,τι αφορά τη φιλοσοφική μελέτη:

Με την κατανόηση του κειμένου θα αποκτήσουμε τη γνώση του θέματος. Όστε πρέπει να σκεφθούμε το ίδιο το θέμα και ταυτοχρόνως πως τούτο το εννοεί ο συγγραφέας. Το ένα χωρίς το άλλο καθιστά την ανάγνωση ατελέσφορη.

Όταν κατά τη μελέτη ενός κειμένου και εγώ ο ίδιος σκέφτωμαι το θέμα, η κατανόησή μου υφίσταται έναν ακούσιο μετασχηματισμό. Γι' αυτό, για την ορθή κατανόηση απαιτούνται δύο πράγματα: Εμβάθυνση στο θέμα και ύστερα επιστροφή σε μια σαφή κατανόηση αυτού που εννοεί ο συγγραφέας. Από τον πρώτο τρόπο πορίζομαι τη φιλοσοφία, από τον δεύτερο την ιστορική επίγνωση.

Κατ' αρχήν η ανάγνωση απαιτεί μια θεμελιώδη στάση, που προκύπτει από την εμπιστοσύνη προς τον συγγραφέα και την αγάπη προς το θέμα του, το οποίο πρέπει να το διαβάσει κανείς μια φορά ωςάν ό,τι λέγεται στο κείμενο να ήταν αληθινό. Μόνον όταν αφεθώ να παρασυρθώ εντελώς, να ενδιατρίψω εντός του, και ύστερα να αναδυθώ ξανά από το κέντρο του θέματος, τότε μπορώ να αρχίσω μια σωστή κριτική.

Πώς σπουδάζουμε την ιστορία της φιλοσοφίας και πώς αφομοιώνουμε τη φιλοσοφία του παρελθόντος, μπορεί να διευκρινισθεί με τον οδηγητικό μίτο των τριών καντιανών αξιώσεων: να σκέφτεσαι μόνος σου· να σκέφτεσαι θέτοντας τον εαυτό σου στη θέση του άλλου· να σκέφτεσαι κατά τρόπο συνεπή προς τον εαυτό σου. Αυτές οι αξιώσεις συνιστούν ατέρμονες προσπάθειες. Κάθε εκ των προτέρων έτοιμη λύση, που δείχνει πως ήδη την κατέχομε, είναι απατηλή· βρισκόμαστε πάντοτε στο δρόμο προς αυτήν. Η ιστορία μας βοηθάει σ' αυτή την πορεία.

Το να **σκέφτεσαι μόνος σου**, δεν είναι κάτι που προκύπτει από το κενό. Αυτό που σκεφτόμαστε μόνοι μας, πρέπει να ριζώνεται στην πραγματικότητα. Η εγκυρότητα της παράδοσης ξυπνά μέσα μας τις πηγές τις οποίες εμπιστευόμεθα εκ των προτέρων, καθώς μας φέρνει σε επαφή μ' αυτές, μέσω των αφετηριών και των τελειωμένων επιτευγμάτων των ιστορικά δεδομένων φιλοσοφιών. Κάθε περαιτέρω μελέτη προϋποθέτει αυτή την εμπιστοσύνη. Χωρίς αυτή δεν θα αναλαμβάναμε τον κόπο να μελετήσουμε τον Πλάτωνα και τον Καντ;

Η προσωπική φιλοσοφική προσπάθεια θα λέγαμε πως ελίσσεται επάνω στις ιστορικές μορφές. Καθώς κατανοούμε τα κείμενα, γινόμαστε οι ίδιοι φιλόσοφοι. Αλλά αυτή η αφομοίωση εν εμπιστοσύνη δεν είναι υπακοή. Αντίθετα, μ' αυτή τη συνοδοιπορία ελέγχουμε την ίδια μας την ουσία. «Υπακοή» σημαίνει εδώ εμπιστοσύνη στην καθοδήγηση, αφού δεχόμαστε για αληθινό ό,τι λέγεται. Δεν πρέπει αμέσως και σε κάθε στιγμή να παρεμβαίνομε με κριτικές παρατηρήσεις και έτσι να εμποδίζομε τον ίδιο τον εαυτό μας να ακολουθήσει τον

οδηγό μας. Περαιτέρω, υπακοή σημαίνει σεβασμό, ο οποίος δεν επιτρέπει φθηνή κριτική, αλλά μια κριτική που προκύπτει από προσωπική και διεξοδική εργασία, όπου πλησιάζει το πρόβλημα βήμα προς βήμα, και εν τέλει είναι ικανή να το καταπιασθεί. Η υπακοή βρίσκει το όριό της στο ότι παραδεχόμαστε ως αληθινό μόνον αυτό που με δική μας σκέψη θα μας γίνει προσωπική πεποίθηση. Κανένας φιλόσοφος, ούτε ο μεγαλύτερος, δεν κατέχει την αλήθεια. *Amicus Plato, magis amica veritas*¹²⁴.

Φθάνομε στην αλήθεια ύστερα από προσωπική σκέψη, μόνον όταν ασταμάτητα προσπαθούμε **να σκεφθούμε, θέτοντας τον εαυτό μας στη θέση του άλλου**. Πρέπει να μάθουμε τι είναι δυνατό στον άνθρωπο. Καθώς προσπαθούμε στα σοβαρά να σκεφθούμε αυτό που σκέφθηκε ο άλλος, επαυξάνομε τις δυνατότητες της προσωπικής μας αλήθειας, ακόμη και όταν απορρίπτομε την ξένη σκέψη. Δεν μπορούμε να τη μάθουμε παρά μόνον όταν αποτολμήσουμε να τοποθετηθούμε εντός της. Το μακρυνό και το ξένο, το εξωτερικό και η εξαίρεση, ακόμα και το αλλόκοτο μας έλκουν, ακριβώς γιατί δεν θέλομε να χάσομε την αλήθεια, παραλείποντας μερικά αυθεντικά στοιχεία της, από παράβλεψη ή από τυφλότητα. Γι' αυτόν το λόγο ο φιλοσοφών δεν στρέφεται μόνο προς τον φιλόσοφο που διάλεξε, που τον έκαμε δικό του και τον σπούδασε σε βάθος, αλλά στρέφεται επίσης και σ' όλη την ιστορία της φιλοσοφίας, για να μάθει αυτό που διανοήθηκε ο άνθρωπος.

Η στροφή προς την ιστορία φέρνει τον διασκορπισμό μέσα στο πολυμέρες και στο ασύνδετο. Η αξίωση ότι πρέπει πάντοτε **να σκέφτεσαι κατά τρόπον συνεπή προς τον εαυτό σου** έρχεται σε αντίθεση προς τον πειρασμό, εν όψει αυτής της πολυμέρειας, να εγκαταλειφθούμε επί πολύ στην περιέργεια και στην ευχαρίστηση του απλού θεάματος. Αυτό που μαθαίνομε από την ιστορία, πρέπει να γίνει κίνητρο· πρέπει να μας καταστήσει προσεκτικούς και να μας ξυπνήσει, ή να μας κάνει να διερωτηθούμε. Δεν πρέπει το ένα ιστορικό δεδομένο να ακολουθεί το άλλο αδιάφορα. Ό,τι πράγματι στην ιστορία δεν ήλθε σε συνεπαφή και σε συναλλαγή, πρέπει εμείς να τα συσχετίσωμε. Πρέπει και τα πιο ξένα μεταξύ τους στοιχεία να συσχετισθούν.

Όλα συναντώνται μέσα στο γνωρίζον υποκείμενο. Να είσαι συνεπής προς τον εαυτό σου, σημαίνει πως διασώζεις την προσωπική σου σκέψη, υπάγοντας σε ενότητα ό,τι είναι διαχωρισμένο, αντιφατικό, ασυνταύτιστο. Η παγκόσμια ιστορία περιεσκεμμένης αφωμοιωμένη, αποκτάει ενότητα — ωστόσο μια πάντοτε ανοιχτή ενότητα. Η ιδέα της ενότητας της ιστορίας της φιλοσοφίας, όπου η πραγματικότητα πάντοτε την ανατρέπει, αποτελεί την κινητήρια αρχή της γνώσης μας.

Τα κείμενα—3

Οι εργασίες επάνω στην ιστορία της φιλοσοφίας έχουν τους πιο διαφορετικούς σκοπούς:

Συγκέντρωση όλης της παράδοσης, απλές περιγραφές των κειμένων, βιογραφικά στοιχεία των φιλοσόφων, σύνδρομα κοινωνικά περιστατικά, συσχετίσεις των διαφόρων ρευμάτων σκέψης, ταξινομήσεις κατά στάδια εξελίξεως. Περαιτέρω, περιλήψεις έργων, αναλύσεις των θεμελιωδών θεμάτων, των συστηματικών δομών, των μεθόδων.

Κατόπιν, τα χαρακτηριστικά του πνεύματος ή των αρχών ορισμένων φιλοσόφων και ολοκλήρων εποχών. Εν τέλει, η αντίληψη μιας συνολικής ιστορικής εικόνας που καταλήγει στην παγκόσμια ιστορία της φιλοσοφίας.

Η έκθεση της ιστορίας της φιλοσοφίας απαιτεί φιλολογική εισδυτικότητα, καθώς και ικανότητα για προσωπική φιλοσοφική συνεργασία με τους ιστορούμενους φιλοσόφους. Μια περισσότερο αληθινή ιστορική αντίληψη ισοδυναμεί απαραίτητως με μια προσωπική φιλοσοφηση.

Ο Έγγελος είναι ο φιλόσοφος, που πρώτος συνειδητοποίησε και αφομοίωσε κατά τρόπο φιλοσοφικό, και σ' όλες της τις διαστάσεις, το σύνολο της ιστορίας της φιλοσοφίας. Γι' αυτόν το λόγο η ιστορία του της φιλοσοφίας παραμένει μέχρι σήμερα ένα εκπληκτικό κατόρθωμα. Η διαδικασία όμως που περιγράφει, καθώς στηρίζεται σε αρχές που είναι ίδιες του Εγγέλου, αναπτύσσει βεβαίως μια διεισδυτική σύλληψη, αλλά ταυτοχρόνως φονεύει. Όλες οι φιλοσοφίες του παρελθόντος ζουν στο εγγελιανό φως για μια στιγμή, σαν κάτω από ένα φωτεινό προβολέα· αλλά ύστερα πρέπει κανείς αμέσως να αναγνωρίσει, πως η εγγελιανή σκέψη κόβει την καρδιά όλων των φιλοσόφων του παρελθόντος αδιακρίτως, και εναποθέτει το κατάλοιπο ως πτώμα στο τεράστιο ιστορικό κοιμητήριο της ιστορίας. Ο Έγγελος ξεμπερδεύει με όλο το παρελθόν, γιατί πιστεύει πως το υπερβαίνει. Η κατανοητική του εισδυτικότητα δεν είναι αμερόληπτη διάνοιξη, αλλά εκμηδενιστική εγχείρηση· όχι διαρκής ερώτηση, αλλά συντριπτική εκπόρθηση όχι συμβίωση, αλλά κυριαρχηση.

Θα ήταν ευκατὰ η παράλληλη ανάγνωση περισσότερων ιστορικών έργων της φιλοσοφίας, ώστε ευθύς εξ αρχής να προφυλαχθεί κανείς από το να εκλάβει μια μόνον ιστορική αντίληψη ως αυτονόητη. Όταν κανείς διαβάσει μόνο μια ιστορική έκθεση, του επιβάλλεται το σχήμα της ακουσίως.

Περαιτέρω, θα ίσχυε η συμβουλή να μη διαβάσει κανείς καμμιὰ ιστορική έκθεση, προτού προβεί, τουλάχιστο δειγματοληπτικώς, στην ανάγνωση των πρωτοτύπων κειμένων.

Τέλος, οι ιστορίες της φιλοσοφίας χρησιμοποιούνται και ως βοηθήματα για τον φιλολογικό προσανατολισμό· εν προκειμένω, πάνω από όλες, καλλίτερη είναι του Ueberweg. Εύχρηστα βοηθήματα είναι και τα λεξικά.

Για την προσωπική μελέτη πρέπει να σχηματισθεί μια μικρή βιβλιοθήκη των πράγματι σπουδαίων κειμένων. Ο κατάλογος αυτών των κειμένων θα διαφέρει κατά τις προσωπικές προτιμήσεις. Υπάρχει ωστόσο ένας πυρήνας γενικής ισχύος. Αλλά κι εδώ διαφέρει η έμφαση, έτσι ώστε να μην υπάρχει γενικής ισχύος έμφαση.

Είναι καλό να διαλέξει κανείς ευθύς εξ αρχής έναν βασικό φιλόσοφο. Είναι ευκατὰίο τούτος ο φιλόσοφος να είναι ένας από τους πιο μεγάλους. Ωστόσο, είναι δυνατό να βρούμε το δρόμο μας μέσω ενός φιλοσόφου δεύτερης ή τρίτης σειράς, που τυχαίως συναντήσαμε και που μας έκαμε βαθιά εντύπωση. Κάθε φιλόσοφος που θα μελετηθεί κατά βάθος οδηγεί βήμα προς βήμα στο σύνολο της φιλοσοφίας και στο σύνολο της ιστορίας της φιλοσοφίας.

Ο κατάλογος των βασικών κειμένων της αρχαιότητας είναι περιορισμένος, εξ αιτίας του μικρού αριθμού των κειμένων που διατηρήθηκαν. Για τους πρόσφατους αιώνες η πληθώρα των κειμένων είναι τόση, που η δυσκολία ακριβώς έγκειται στην επιλογή τους.

Κατάλογος ονομάτων I.

ΔΥΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Αρχαία φιλοσοφία

Αποσπάσματα των *Προσωκρατικών* (600—400).

Πλάτων (428—348).

Αριστοτέλης (384—322).

Αποσπάσματα των αρχαίων Στωικών (300—200), Σενέκας (απέθ. το 65 μ.Χ.), Επίκτητος (περί το 50—138), Μάρκος Αυρήλιος (Αυτοκράτωρ το 161—180), Αποσπάσματα Επικούρου (342—271), Λουκρήτιος (96—55), Σκεπτικοί. Σέξτος Εμπειρικός (περί το 150 μ.Χ.), Κικέρων (106—43), Πλούταρχος (περί τα 45—125).

Πλωτίνος (203—270).

Βοήθιος (480—525).

Χριστιανική φιλοσοφία

Πατρική: Αυγουστίνος (354—430).

Μεσαίων: Ιωάννης Σκότους Εριγένης (9ος Αιώνας), Άνσελμος (1033—1109), Αβελάρδος (1079—1142), Θωμάς Ακινάτης (1225—1274), Ιωάννης Δουνς Σκότους (απέθ. 1308), Μάιστερ Έκχαρτ (1260—1327), Οκκαμ (περί το 1300—1350), Νικόλαος Κουζάνους (1401—1464), Λούθηρος (1483—1546), Καλβίνος (1509—1564).

Σύγχρονη φιλοσοφία

Από τον 16ο αιώνα: Μακιαβέλλι— Μώρος — Παράκελσος — Μονταίνιος — Μπρούνο — Μπαίμε — Βάκων.

Από τον 17ο αιώνα: Καρτέσιος — Χομπς — Σπινόζα — Λάιμπνιτς — Πασκάλ. Από τον 18ο αιώνα:

Αγγλικός διαφωτισμός: Λοκ — Χιούμ.

Γάλλοι και Άγγλοι ηθολόγοι:

Από τον 17ο αιώνα: Λαροσφουκώ — Λαμπρυγ ι ε ρ. Από τον 18ο αιώνα: Σέηφτσμπερυ — Β ω β ενάργκ — Σαμφόρ. Η Γερμανική φιλοσοφία: Καντ — Φίχτε — Έγκελος — Σ έ λ λ ι ν γ κ. Από τον 19ο αιώνα:

Γερμανική πανεπιστημιακή φιλοσοφία του 19ου αιώνα: π.χ. Φίχτε ο νεώτερος — Λότσε.

Πηγαίοι φιλόσοφοι: Κίρκεγκωρ — Νίτσε.

Σύγχρονη επιστήμη ως χώρος της φιλοσοφίας:

Πολιτική και οικονομική φιλοσοφία: Τοκεβίλ — Λόρεντς φον Στάιν — Μαρξ.

Φιλοσοφία της Ιστορίας: Ράνκε — Μπούρκχαρτ — Μαξ Βέμπερ.

Φυσική φιλοσοφία: Κ. Ε. φον Μπάερ — Δαρβίνος.

Ψυχολογική φιλοσοφία: Φέχνερ — Φρόντ.

Για να χαρακτηρίσω χονδρικός αυτούς τους ανθρώπους, αποτολμώ μερικές ανεπαρκείς παρατηρήσεις. Καθόλου δεν εννοώ με τούτο να τους ταξιθετήσω ή να τους κρίνω οριστικά, μολονότι οι διατυπώσεις μου θα δώσουν τέτοια εντύπωση. Παρακαλώ όπως οι διατυπώσεις μου εκληφθούν ως ερωτήσεις. Πρέπει απλώς να καταστήσουν τον αναγνώστη προσεκτικό. Ο απληροφόρητος ακόμη αναγνώστης, ίσως εύρει από που να αρχίσει, σύμφωνα με την προσωπική του κλίση.

Οι **Προσωκρατικοί** έχουν τη μοναδική γοητεία, που έχει η «αφετηρία». Είναι εξαιρετικά δύσκολο να τους κατανοήσουμε στην αντικειμενικότητά τους. Πρέπει να προσπαθήσουμε να παραβλέψουμε όλη τη «φιλοσοφική παιδεία», που με τον τρέχοντα τρόπο σκέψης και έκφρασης μας κρύβει την αμεσότητά τους. Στους Προσωκρατικούς η σκέψη λειτουργεί μέσω της πηγαίας εννοιακής εμπειρίας του όντος. Μ' αυτούς βρισκόμαστε στον πρώτο φωτισμό της σκέψης. Μια ανεπανάληπτη ενότητα ύφους κυριαρχεί στο έργο του καθενός από τους μεγάλους αυτούς διανοητές, που μόνο σ' αυτούς ανήκει. Καθώς μας παρεδόθησαν μόνον αποσπάσματα, σχεδόν κάθε ερμηνευτής ενδίδει εύκολα στον πειρασμό να εννοήσει ανύπαρκτα πράγματα. Εδώ τα πάντα είναι αινιγματικά.

Τα έργα του Πλάτωνος, του Αριστοτέλους και του Πλωτίνου είναι τα μόνα από την ελληνική φιλοσοφία που σώθηκαν κατά κάποιο τρόπο πλήρη. Τούτοι οι τρεις στέκουν στην πρώτη γραμμή για κάθε σπουδή της αρχαίας φιλοσοφίας.

Ο **Πλάτων** διδάσκει τις αιώνιες θεμελιακές φιλοσοφικές εμπειρίες. Η κίνηση της σκέψης του αγκαλιάζει όλον τον πλούτο της προηγούμενης ελληνικής φιλοσοφίας. Καθώς ζει τον κλονισμό της εποχής του, στέκεται στα όρια κάθε εποχής. Με το πιο ανεξάρτητο και ανοιχτό πνεύμα επισκοπεί όλον τον χώρο του επιστητού. Έφθασε στην καθαρώτερη έκφραση της σκέψης του, αλλά κατά τρόπο που το μυστικό του φιλοσοφείν γίνεται γλώσσα, ενώ τούτο ως μυστικό παραμένει σταθερώς παρόν. Στον Πλάτωνα όλη η υλικότητα κατατήκεται. Το ουσιώδες είναι η επιτέλεση της υπέρβασης. Ο Πλάτων ανέβηκε στην κορυφή όπου, καθώς φαίνεται, η ανθρώπινη σκέψη δεν μπορεί να υψωθεί παραπέρα. Από αυτόν προέκυψαν οι μέχρι σήμερα βαθύτερες φιλοσοφικές παρορμήσεις. Κάθε φορά τον παρανοούν, γιατί δεν κομίζει καμιά διδασκαλία που να «μαθαίνεται», και πρέπει ακατάπαυστα να τον κατακτούμε εκ νέου. Στη μελέτη του Πλάτωνος, όπως και στη μελέτη του Καντ, δεν μαθαίνουμε ένα συγκεκριμένο πράγμα, αλλά φθάνουμε στο προσωπικό φιλοσοφείν. Ο μελλοντικός διανοητής φαίνεται από τον τρόπο που κατανοεί τον Πλάτωνα.

Από τον **Αριστοτέλη** μαθαίνουμε τις κατηγορίες, οι οποίες έκτοτε κυριαρχούν σ' όλη τη δυτική σκέψη. Καθόρισε τη γλώσσα (την ορολογία) του φιλοσοφικού λογισμού η οποία διατηρείται ακόμη, έστω αν τον ακολουθούμε ή όχι, ή αν υπερβαίνουμε όλο αυτό το επίπεδο φιλοσοφικής σκέψης¹²⁵.

Ο **Πλωτίνος** χρησιμοποιεί το σύνολο της αρχαίας φιλοσοφικής παράδοσης ως μέσο για να διατυπώσει μιαν εκπληκτική μεταφυσική, η οποία, στην πηγαία της διάθεση, λογίζεται έκτοτε και δια μέσου των χρόνων ως η καθαυτό μεταφυσική. Η μυστική γαλήνη κοινωνείται με τη μουσική του φιλοσοφικού λογισμού, που παραμένει αξεπέραστη και που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αντηχεί όπου έκτοτε κινείται ο μεταφυσικός στοχασμός.

Οι Στωικοί, Επικούριοι και Σκεπτικοί, καθώς και οι Πλατωνικοί και Αριστοτελικοί (οι οπαδοί της νέας Ακαδημίας και οι Περιπατητικοί) δημιουργούν μια **γενική φιλοσοφία των μορφωμένων στρωμάτων** της τελευταίας περιόδου της αρχαιότητας, για την οποία έγραψαν και ο Κικέρων και ο Πλούταρχος. Παρ' όλες τις λογικά αντιτιθέμενες θέσεις και παρά την εκατέρωθεν συνεχή πολεμική, πρόκειται για ένα ενιαίο κόσμο. Η συμμετοχή σε όλες τις απόψεις δημιούργησε τους Εκλεκτικούς, δημιούργησε όμως και την ειδική και περιορισμένη βασική στάση αυτών των αρχαίων αιώνων: την προσωπική αξιοπρέπεια, τη συνέχιση μιας αλήθειας που στην ουσία δεν είναι παρά επανάληψη, το παράξενα τελειωμένο και άγονο, το οποίο όμως είναι γενικώς κατανοητό. Εδώ βρίσκεται το έδαφος της κοσμοπολιτικής φιλοσοφίας, που κυκλοφορεί μέχρι σήμερα. Η τελευταία εκπληκτική μορφή είναι ο **Βοήθιος**, όπου το έργο του «Consolatio philosophiae» εξ αιτίας της έμπνευσής του, της ομορφιάς του και της γνησιότητάς του, ανήκει στα βασικά βιβλία των ανθρώπων που φιλοσόφησαν.

Περαιτέρω, φιλοσοφικές κοινότητες ως προς τη μόρφωση, την εννοιολογία, τη γλώσσα και τη συμπεριφορά είναι οι **Ιερωμένοι** του μεσαίωνα, οι **Ανθρωπιστές** από την αναγέννηση και δώθε, και ήδη πιο χαλαρά η διανοητική ιδεαλιστική ατμόσφαιρα της γερμανικής φιλοσοφίας στον κόσμο των μορφωμένων ανάμεσα στα 1770 και 1850 από τη Ρίγα ως τη Ζυρίχη, και από την Ολλανδία ως τη Βιέννη. Η μελέτη αυτών των κοινωνικών στρωμάτων έχει μεγάλο ιστορικό και κοινωνιολογικό ενδιαφέρον. Έχει σημασία να αντιληφθούμε την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στις μεγάλες φιλοσοφικές δημιουργίες και σ' αυτές τις γενικευμένες μορφές σκέψης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ο Ανθρωπισμός, διότι η ίδια η πηγή του δεν είναι μια μεγάλη φιλοσοφία παρά μια πνευματική στάση έναντι της παράδοσης και της αφομοίωσης της, έναντι της αμεροληψίας της διάνοιας και έναντι μιας ανθρώπινης ελευθερίας, όπου χωρίς αυτήν θα ήταν αδύνατος ο δυτικός τρόπος ζωής μας. Ο Ανθρωπισμός (που συνειδητοποιήθηκε μόνο κατά την αναγέννηση από τον Πίκο, τον Έρασμο, τον Μαρσίλιο Φιτσίνο, όπου η γνωριμία μαζί τους και σήμερα ακόμη είναι ωφέλιμη) διήκει δια μέσου όλων των εποχών, από τον καιρό της ενσυνείδητης ελληνικής παιδείας και από τον καιρό που οι Ρωμαίοι την επραγματοποίησαν για πρώτη φορά στην εποχή του Σκιπίωνος, κάτω από την Ελληνική επίδραση. Στην εποχή μας αδυνάτισε. Αν εξαφανισθεί θα είναι μια καταστροφή με ανυπολόγιστες πνευματικές και ανθρώπινες συνέπειες.

Η Χριστιανική φιλοσοφία

Ανάμεσα στους Πατέρες της Εκκλησίας ο **Ιερός Αυγουστίνος** κατέχει εξέχουσα θέση. Η μελέτη των έργων του διανοίγει μπροστά μας το σύνολο του χριστιανικού φιλοσοφικού στοχασμού. Εδώ βρίσκονται οι αμέτρητες και αξέχαστες διατυπώσεις, όπου η εσωτερικότητα μετατρέπεται σε γλώσσα· μια εσωτερικότητα που το ύψος του διαλογισμού και του πάθους της, η αρχαία φιλοσοφία δεν το είχε φθάσει. Αυτό το έργο με τον ανεξάντλητο πλούτο είναι γεμάτο από επαναλήψεις, ενίοτε με ρητορικούς πλατειασμούς, ίσως στο σύνολό του χωρίς ομορφιά· οι επί μέρους διατυπώσεις χαρακτηρίζονται από τέλεια ακρίβεια και βάθος αλήθειας. Γνωρίζουμε τους αντιπάλους του από τα παραθέματα και τις αναφορές που κάνει σ' αυτούς καθώς τους καταπολεμεί. Το έργο του αποτελεί την πηγή από την οποία αντλούν μέχρι σήμερα όλοι οι διανοητές που αναζητούν τα βάθη της ψυχής.

Ο **Σκότους Εριγένης** διανοήθηκε ένα οικοδόμημα του Είναι, όπου εμπεριέχεται ο Θεός, η φύση και ο άνθρωπος, σύμφωνα με νεοπλατωνικές κατηγορίες και με μια διαλεκτική ελευθερία εξέλιξης. Φέρνει μια νέα αίσθηση αυτοσυνειδησίας της ανοικτότητας του κόσμου. Μορφωμένος, γνώστης της ελληνικής γλώσσας, μεταφραστής του Διονυσίου του Αρεοπαγίτη, κατεσκεύασε με το παραδοσιακό εννοιολογικό υλικό το εκπληκτικό του σύστημα, το οποίο μαρτυρεί μια πρωτότυπη στάση. Θεοποιεί τη φύση και επανιδρύει ένα διαλογιστικό μυστικισμό, ο οποίος επηρεάζει ακόμη και σήμερα. Στέκεται μόνος μέσα σε μια εποχή ξένη προς τη φιλοσοφία. Το έργο του είναι προϊόν εσωτερικής αφομοίωσης μιας μεγάλης παράδοσης, από έναν άνθρωπο που έζησε με τη φιλοσοφική πίστη.

Η μεθοδική σκέψη του Μεσαίωνα διατυπώνεται για πρώτη φορά κατά τρόπο πρωτότυπο από τον **Άνσελμο**. Οι άμεσες μεταφυσικές αποκαλύψεις εκφράζονται με τους αυστηρούς τύπους της λογικής και της δικανικής σκέψης. Όλα τούτα παραμένουν για μας μακρινά και ξένα, αν σταματήσουμε στην υποτιθέμενη αποδεικτική δύναμη των συλλογισμών και στις επί μέρους δογματικές αποφάνσεις· ωστόσο, όλα γίνονται παρόντα και αξιόπιστα, όταν δεν δούμε εκεί μέσα παρά εκδηλώσεις νοημάτων, με την προϋπόθεση ότι τα νοούμε μέσα στην ανθρώπινη τους γενικότητα, όπως συμβαίνει και με τις αποφάνσεις του Παρμενίδη, και όχι μέσα στο ιστορικό ένδυμα της χριστιανικής δογματικής.

Ο **Αβελάρδος** διδάσκει την ενέργεια της σκέψης, τις δυνατότητες της λογικής, τη μέθοδο των διαλεκτικών αντιφάσεων ως μέσο επεξεργασίας των προβλημάτων. Καθώς αντιμετωπίζει τις αντιφάσεις, εξωθεί τα ερωτήματα ως το έσχατο όριο τους και έτσι γίνεται ο θεμελιωτής

της σχολαστικής μεθόδου, η οποία κορυφώθηκε στον Θωμά τον Ακινάτη. Αλλά ταυτοχρόνως η σκέψη του δείχνει τον κίνδυνο παρακμής της ουσίας του χριστιανισμού, που έως τότε παρέμενε απλοϊκός.

Ο **Θωμάς ο Ακινάτης** έκτισε το μεγαλοπρεπές σύστημά του, το οποίο ισχύει μέχρι σήμερα για τον καθολικό κόσμο· ένα σύστημα όπου το βασίλειο της φύσης και το βασίλειο της χάριτος, το προσιτό στο λόγο, και το προσιτό μόνο στην πίστη, το κοσμικό και το εκκλησιαστικό, η αναίρεση των αιρετικών θέσεων και το στοιχείο αλήθειας σ' αυτές — όλα αυτά άγονται σε μian ενότητα, η οποία όχι χωρίς λόγο συνεκρίθη με τους μεγάλους καθεδρικούς ναούς του Μεσαίωνα. Εδημιούργησε μian ενότητα, επεξεργαζόμενος τα προϊόντα της μεσαιωνικής σκέψης. Υπό το φως αυτού του έργου, όλοι οι μεσαιωνικοί φιλόσοφοι θεωρούνται ως πρόδρομοι, με την οργάνωση που έκαναν του υλικού και τη μέθοδο προσαρμογής του Αριστοτέλη, μέχρι τον Αλβέρτο τον Μέγα. Ίσως ο Ακινάτης υπερβαίνει τον τελευταίο, μόνο στην καθαρότητα, στο μέτρο και στην συντομία της σκέψης του. Την αίσθηση και την όψη αυτής της ολοκληρωμένης φιλοσοφικής πραγματικότητας των Μέσων Χρόνων τη βρίσκει κανείς στη «θεία Κωμωδία» του Δάντη.

Ο **Ντουνς Σκότους** και ο **Όκκαμ** είναι μορφές μεταβατικές, που τοποθετούνται ακριβώς στη στιγμή όπου το οικοδόμημα της μεσαιωνικής σκέψης φαινόταν ότι έφθασε στην τελειότητα. Ο Ντουνς Σκότους, ενώ κρατάει μια μορφή που λογίζεται ως ορθόδοξη, εξάπτει το πνεύμα καθώς εμφανίζει τις βαθυνότητες δυσχέρειες τις οποίες ανακαλύπτει μέσα στη βούληση και μέσα στην μοναδική ατομικότητα του Εδώ και Τώρα. Ο Όκκαμ διέρρηξε τη σχολαστική επιστημολογία και θεμελίωσε τη σύγχρονη θεωρία της γνώσης, με τους ατελείωτους ορίζοντές της και την αίσθησή της για τα ανθρώπινα όρια. Στο πολιτικό πεδίο θραύει τις απαιτήσεις της Εκκλησίας ως χρονικογράφος του Λουδοβίκου της Βαυαρίας. Όπως και όλοι οι άλλοι διανοητές του Μεσαίωνα, των οποίων τα έργα έφθασαν ως εμάς, είναι ένας πιστός χριστιανός (οι άπιστοι, οι σκεπτικιστές, οι μηδενιστές κατά μέγα μέρος δεν μας είναι γνωστοί παρά από τις αναιρέσεις και τα παραθέματα). Μέχρι σήμερα δεν έχουμε καμιά σύγχρονη έκδοση των έργων του Όκκαμ. Δεν μετεφράσθησαν στα γερμανικά. Ίσως τούτο να είναι το μόνο μεγάλο κενό μέσα στη μέχρι σήμερα εργασία που έγινε πάνω στην ιστορία της φιλοσοφίας.

Ο **Νικόλαος Κουζάνους** είναι ο πρώτος φιλόσοφος του Μεσαίωνα τον οποίο συναντούμε μέσα σε μian ατμόσφαιρα που μας φαίνεται οικεία. Βεβαίως ως προς την πίστη του είναι εντελώς μεσαιωνικός, διότι γι' αυτόν η ενότητα της εκκλησιαστικής πίστης παραμένει ακόμη αδιάρρηκτη, καθώς και η πίστη του πως η ενότητα της καθολικής Εκκλησίας θα αγκαλιάσει μια μέρα όλους τους λαούς. Αλλά στη φιλοσοφία του δεν οικοδομεί πλέον ένα σύστημα, όπως έκανε ο Θωμάς ο Ακινάτης, δεν χρησιμοποιεί πλέον τη σχολαστική μέθοδο, η οποία αφομοιώνει λογικώς την παράδοση με τις αντιφατικές αρχές της, αλλά στρέφεται κατευθείαν προς τα πράγματα, τα μεταφυσικά (υπερβατικά) ή τα εμπειρικά. Έτσι, καταφεύγει σε ειδικές μεθόδους δικής του εμπνεύσεως, και βρίσκει ένα εκπληκτικό θείο Είναι, το οποίο, μ' αυτό το είδος των διαλογισμών, αποκαλύπτεται κατά ένα νέο τρόπο. Σ' αυτό το Είναι της θεότητας βλέπει όλες τις πραγματικότητες του Κόσμου, και μάλιστα κατά τέτοιο τρόπο, όπου ο διαλογισμός ανοίγει τον δρόμο προς τις εμπειρικές και μαθηματικές συνειδητοποιήσεις, οι οποίες γίνονται τα όργανα της ενόρασης του Θεού. Διαθέτει μια καθολική σκέψη, η οποία είναι κοντά στην πραγματικότητα κι ωστόσο την υπερβαίνει. Ο κόσμος δεν παραμερίζεται, αλλά φωτίζεται από το φως της υπέρβασης. Πρόκειται για μια μεταφυσική που μέχρι σήμερα είναι αναντικατάστατη. Η ενασχόληση με το έργο του ανήκει στις πιο ευτυχισμένες ώρες του φιλοσοφικού λογισμού.

Διαφορετικά είναι τα πράγματα με τον **Λούθηρο**. Η μελέτη του είναι απαραίτητη. Πρόκειται βεβαίως για ένα θεολόγο διανοητή που περιφρονεί τη φιλοσοφία, μιλάει για τον εκπορνευμένο Λόγο, έθεσε όμως τις βασικές υποστασιακές ιδέες, χωρίς τις οποίες σχεδόν δεν

θα ήταν δυνατή η σύγχρονη φιλοσοφία. Ο συνδυασμός από περιπαθή και σοβαρή πίστη και από ευκαιριακή οξύνοια, από βάθος και από επιθετικότητα, από φωτισμένη διείσδυση και από αγροίκες εκφράσεις, καθιστούν τη μελέτη του ένα καθήκον, σχεδόν ένα βάσανο. Δημιουργεί μian ατμόσφαιρα που μας είναι ξένη και φιλοσοφικά βλαβερή.

Ο **Καλβίνος** είναι μια μορφή πειθαρχημένη και μεθοδική· έχει τη μεγαλοσύνη της έσχατης συνέπειας, τη σιδερένια λογική και την απόλυτη προσήλωση στις αρχές. Αλλά με την χωρίς αγάπη μισαλλοδοξία του, τόσο στο θεωρητικό, όσο και στο πρακτικό επίπεδο, είναι ο απαίσιος αντίπους της φιλοσοφίας. Καλό είναι να τον κοιτάζουμε κατά πρόσωπο, προκειμένου να αναγνωρίσουμε αυτό το πνεύμα, οπουδήποτε το συναντήσουμε μέσα στον κόσμο, καλυμμένο και αποσπασματικό. Βρίσκεται στην κορυφή της ενσάρκωσης της χριστιανικής μισαλλοδοξίας, στην οποία μόνο μισαλλοδοξία μπορούμε να αντιπαραθέσωμε.

Η σύγχρονη φιλοσοφία

Η σύγχρονη φιλοσοφία, αντίθετα προς την αρχαία και τη μεσαιωνική, δεν έχει ενότητα. Είναι διεσπαρμένη σε διαφορετικές και ασύνδετες μεταξύ τους προσπάθειες. Βεβαίως περιλαμβάνει εκπληκτικά συστήματα, αλλά κανένα από αυτά δεν εκυριάρχησε. Είναι εξαιρετικά πλούσια, γεμάτη από συγκεκριμένες πραγματικότητες και από ελεύθερες διανοητικές αφαιρέσεις τολμηρών διανοητών· βρίσκεται δε σε σταθερή σχέση με τη νέα επιστήμη. Διαφοροποιείται εθνικά καθώς διατυπώθηκε στην ιταλική, γερμανική, γαλλική και αγγλική γλώσσα, εκτός από τα έργα που εγράφησαν στη λατινική, ακολουθώντας την σχεδόν αποκλειστική συνήθεια των Μέσων Χρόνων.

Θα την χαρακτηρίσουμε κατά το σχήμα της διαδοχής των αιώνων.

Ο **16ος αιώνας** είναι πλούσιος σε άμεσα συλληπτές, μεταξύ των ετερογενείς και ασυνήθιστα προσωπικές, δημιουργίες. Μέχρι σήμερα αποτελούν ζωντανές πηγές.

Στο πολιτικό επίπεδο, ο **Μακιαβέλλι** και ο **Μώρος** δημιουργούν την αμερόληπτη έρευνα των γεγονότων, για την εύρεση των πραγματικών συσχετισμών μεταξύ των. Τα γραπτά τους, μολονότι φέρνουν το ένδυμα της εποχής τους, είναι ακόμη και σήμερα τόσο πηγαία και ενδιαφέροντα, όσο και τότε που εγράφησαν.

Ο **Παράκελσος** και ο **Μπαίμε** μας οδηγούν σ' ένα κόσμο που σήμερα τον ονομάζουμε θεοσοφία, ανθρωποσοφία, κοσμοσοφία, ο οποίος είναι πλούσιος σε βάθος νοήματος και σε δεισιδαιμονία, σε φωτεινότητα και σε άκριτη σύγχυση. Ξυπνούν τη φαντασία, είναι γεμάτοι από εικόνες και οδηγούν μέσα σε λαβύρινθο. Πρέπει να τονίσουμε την ορθολογική δομή της σκέψης τους, η οποία ενίοτε καταλήγει σε μian έλλογη παραξενιά, και κάποτε —κυρίως στον Μπαίμε— σε μια λαμπρή διαλεκτική εμβάθυνση.

Ο **Μονταίνιος** είναι ο άνθρωπος που έγινε τέλεια ανεξάρτητος, χωρίς να θέλει να πραγματοποιήσει τίποτε στον κόσμο. Η αυτοκυριαρχία και ο διαλογισμός, η ευθύτης και η οξύνοια, η σκεπτική αμεροληψία και η αίσθηση του πρακτικού, βρίσκουν μέσα στο έργο του την σύγχρονη έκφρασή τους. Η ανάγνωσή του είναι άμεσα συναρπαστική. Φιλοσοφικώς το έργο του εκφράζει τέλεια αυτό το ιδιαίτερο ύφος ζωής. Αλλά ταυτοχρόνως είναι και ένα κώλυμα. Αυτή η χωρίς έξαρση αυτοϊκανοποίηση μας παραπλανά.

Αντίθετα, ο **Μπρούνο** είναι ο ατελεύτητα αγωνιζόμενος φιλόσοφος, ο οποίος αναλώνεται από την ανικανοποίηση. Γνωρίζει τα όρια και πιστεύει στο Ύψιστο. Ο διάλογός του για τα «eroici furori» είναι το βασικό βιβλίο της φιλοσοφίας του ενθουσιασμού.

Ο **Βάκων** θεωρείται ο θεμελιωτής του συγχρόνου εμπειρισμού και της επιστήμης. Αλλά και τα δύο είναι εσφαλμένα. Διότι την πραγματική σύγχρονη επιστήμη —τη μαθηματική

φυσική— που ευρίσκετο τότε στις αρχές της, δεν την εκατάλαβε, και με τις μεθόδους του τούτη η επιστήμη ποτέ δεν θα εγεννάτο. Αλλά ο Βάκων, με τον ενθουσιασμό του για το νέο, ο οποίος ήταν χαρακτηριστικός της Αναγέννησης, υιοθέτησε την ιδέα πως η γνώση είναι δύναμη, πως διανοίγονται τεράστιες τεχνικές δυνατότητες, και πως οι αυταπάτες πρέπει να αντικατασταθούν από την ορθολογική κατανόηση της πραγματικότητας.

Ο **17ος αιώνας** φέρνει τη φιλοσοφία των ορθολογικών κατασκευών. Γεννιούνται μεγάλα συστήματα με καθαρή λογική ανάπτυξη. Είναι ωςάν ο άνθρωπος να βγήκε στον καθαρών αέρα· αλλά οι πλούσιες εικόνες και οι εννοιακές εποπτείες εξαφανίσθηκαν σιωπηρά. Η σύγχρονη επιστήμη προβαίνει — είναι το πρότυπο.

Ο **Καρτέσιος** είναι ο θεμελιωτής αυτού του νέου φιλοσοφικού κόσμου· δίπλα του στέκεται ο **Χομπς**. Η παρουσία του Καρτέσιου έγινε η ευμαρμένη της επιστήμης και της φιλοσοφίας, με τη διαστροφή που επέφερε στην αντίληψή τους. Εξ αιτίας των συνεπειών που είχαν οι αντιλήψεις του και εξ αιτίας των βασικών σφαλμάτων που είναι προφανή στο έργο του, πρέπει να τον μελετούμε και σήμερα ακόμη για να γνωρίζουμε το δρόμο που πρέπει να αποφεύγουμε. Ο Χομπς πράγματι έκαμε ένα σύστημα για το Είναι, αλλά η μεγαλωσύνη του έγκειται στην πολιτική του θεωρία, όπου οι εκπληκτικές του διεισδύσεις στην εμπειρική πραγματικότητα έγιναν με τέτοια σαφήνεια ώστε να συνειδητοποιηθούν για πρώτη φορά και για πάντα.

Ο **Σπινόζα** είναι ο μεταφυσικός, ο οποίος διετύπωσε, με τη βοήθεια των παραδοσιακών και καρτεσιανών εννοιών, μια φιλοσοφική πίστη. Ωστόσο, είναι πρωτότυπος στη μεταφυσική του διάθεση — είναι ο μόνος φιλόσοφος της εποχής του που τη διέθετε. Από τους φιλοσόφους του αιώνα του μόνον αυτός έχει οπαδούς σήμερα.

Ο **Πασκάλ** αντιπροσωπεύει την αντίδραση στην απολυτοποίηση της επιστήμης και των φιλοσοφικών συστημάτων. Η σκέψη του κυριαρχεί και στους δύο τομείς· διαθέτει την ίδια λογική σαφήνεια, αλλά μεγαλύτερη αληθινότητα και βάθος.

Ο **Λάιμπνιτς**, καθολικό πνεύμα σαν τον Αριστοτέλη, είναι πλουσιώτερος από κάθε φιλόσοφο του αιώνα του σε ιδέες και σε ανακαλύψεις, πάντοτε δημιουργικός, πάντοτε οξύνους. Ωστόσο, στη μεταφυσική του δεν διαθέτει τη μεγάλη πνοή που προκύπτει από εκείνη την θεμελιώδη σύλληψη, τη βαθιά ανθρώπινη.

Ο **18ος αιώνας** παρουσιάζει για πρώτη φορά ένα ευρύ ρεύμα φιλοσοφικής φιλολογίας που κατευθύνεται προς το κοινό. Είναι ο αιώνας του διαφωτισμού.

Ο αγγλικός διαφωτισμός βρίσκει στον **Λοκ** την πρώτη του αντιπροσωπευτική μορφή. Ο Λοκ έδωσε στον αγγλικό κόσμο, ο οποίος προέκυψε από την επανάσταση του 1688, την πνευματική του βάση, ακόμη και στην πολιτική σκέψη. Ο **Χιούμ** είναι ο έξοχος αναλυτής, όπου η σκέψη του, παρά την ανία που προκαλεί, δεν είναι και εντελώς επίπεδη για μας σήμερα. Ο σκεπτικισμός του είναι η σκληρότητα και η ευθύτητα ενός θάρρους, με το οποίο τολμάει να κοιτάξει κατάματα τα όρια του ασύλληπτου, χωρίς να μιλά γι' αυτό.

Στη Γαλλία καθώς και στην Αγγλία υπάρχουν τα αφοριστικά και δοκιμακά κείμενα αυτών που ξέρουν τον κόσμο και τους ανθρώπους, και που τους ονομάζουν «ηθολόγους». Οι ψυχολογικές τους διεισδύσεις εμπεριέχουν και μια φιλοσοφική στάση. Ο Λαροσφουκώ και ο Λαμπρυγιέρ αντλούν από τον 17ο αιώνα και από τον εκλεκτό κόσμο της αυλής. Ο Βωβενάργκ και ο Σαμφόρ αντλούν από τον 18ο αιώνα. Ο Σέηφτσμπερυ είναι ο φιλόσοφος του αισθητικού βίου.

Η μεγάλη γερμανική φιλοσοφία, με μια συστηματική δραστηριότητα και με μια ανοικτότητα μπροστά στο πιο βαθύ και στο πιο μακρυνό, επεξεργάσθηκε διανοητικά ένα πλήθος ιδεών. Οι

ιδέες αυτές αποτελούν μέχρι σήμερα το απαραίτητο θεμέλιο και το εκπαιδευτικό μέσο για κάθε σοβαρή φιλοσοφική σκέψη: Καντ, Φίχτε, Έγκελος, Σέλλινγκ.

Καντ: ένα αποφασιστικό βήμα για μας στη συνειδητοποίηση του Είναι· η ακρίβεια της σκέψης, καθώς επιχειρεί την υπέρβαση· ο φωτισμός των θεμελιακών διαστάσεων του Είναι· το ήθος, που προκύπτει από την ανεπάρκεια της ουσίας μας· η αντίληψη των ευρέων χώρων και του ανθρώπινου· όπως και στον Λέσσινγκ, η φωτεινότητα του ίδιου του Λόγου. Μια ευγενής μορφή.

Φίχτε: ένας πνευματικός διαλογισμός που φθάνει μέχρι τον φανατισμό· βίαιες προσπάθειες για τη σύλληψη του αδύνατου· μεγαλοφυής συστηματοποιός· ένας περιπαθής ηθικολόγος. Η επίδρασή του ήταν ολέθρια γιατί ώθησε προς τις ακρότητες και τη μισαλλοδοξία.

Έγκελος: κυριάρχηση και ολόπλευρη επεξεργασία των διαλεκτικών μορφών σκέψης· συνειδητοποίηση δια της σκέψεως όλων των ειδών των αξιών· πραγματοποίηση της συνολικής δυτικής ιστορικής μνήμης.

Σέλλινγκ: ακούραστη διερεύνηση του έσχατου· αποκάλυψη ανησυχαστικών μυστικών· αποτυχία στην συστηματοποίηση, άνοιγμα νέων δρόμων.

Ο **19ος αιώνας** είναι μεταβατικότητα, παρακμή και συνείδηση της παρακμής, πλούτος υλικού, επιστημονικές προοπτικές. Η δύναμη της φιλοσοφίας ολοένα και ξεπέφτει με τους διδασκάλους φιλοσόφους. Η φιλοσοφία μετασηματίζεται σε ωχρά, αυθαίρετα συστήματα χωρίς ισχύ, καθώς και σε ιστορία της φιλοσοφίας, η οποία για πρώτη φορά κατέστησε προσιτό το σύνολο του ιστορικού υλικού. Η δύναμη της φιλοσοφίας επιζεί στα άτομα που είναι «εξαιρέσεις», τα οποία οι σύγχρονοι δεν τα λογαριάζουν. Επιζεί επίσης στην επιστήμη.

Η γερμανική **καθηγητική φιλοσοφία** είναι διδακτική, όλο ευσυνειδησία και ζήλο· ωστόσο, δεν αντλεί τη δύναμή της από την ουσία του ανθρώπου, αλλά από τον πανεπιστημιακό κόσμο της αστικής παιδείας, με τις ιδικές της παιδευτικές αξίες, την καλοπροαίρετη σοβαρότητά της και τα όριά της. Ακόμη και οι πιο σημαντικές μορφές, όπως ο νεώτερος Φίχτε, ο Λότσε, και άλλοι, θα μελετηθούν για τη διδακτικότητά τους και όχι για την ουσία τους.

Οι **πηγαίοι φιλόσοφοι** της εποχής αυτής είναι ο **Κίρκεγκωρ** και ο **Νίτσε**. Και οι δυο τους είναι χωρίς σύστημα και οι δυο είναι η «εξαίρεση» και το θύμα. Συνειδητοποιούν την καταστροφή, αναγγέλλουν πρωτάκουστες αλήθειες και δεν δείχνουν κανένα δρόμο. Μ' αυτούς, η εποχή τους μαρτυρείται με την πιο ανοικτίρμονα αυτοκριτική που η ιστορία του ανθρώπου επραγματοποίησε ποτέ.

Κίρκεγκωρ: μορφές εσωτερικής πνευματικής δράσης, η σοβαρότητα της σκέψης για την προσωπική απόφαση, η ανάτηξη των πάντων, κυρίως της πηγμένης εγγελιανής σκέψης. Ένας βίαιος χριστιανισμός.

Νίτσε: ατελεύτητος διαλογισμός, ακρόαση και ερώτηση των πάντων, ανόρυξη χωρίς να βρεθεί θεμέλιο, παρά μόνο νέοι παραλογισμοί. Ένας βίαιος αντιχριστιανισμός.

Η **σύγχρονη επιστήμη** φέρνει μια νέα φιλοσοφική στάση, όχι στο εύρος των εργασιών της, αλλά σε μεμονωμένες, ωστόσο πολυάριθμες προσωπικότητες, θα ονομάσουμε μερικές από αυτές, για παράδειγμα.

Πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία: Ο **Τοκεβίλ** συλλαμβάνει την πορεία του σύγχρονου κόσμου προς τη Δημοκρατία μέσω της κοινωνιολογικής γνώσης του Ancien Régime της Γαλλικής Επανάστασης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Η μέριμνά του για την

ελευθερία, η αντίληψη που έχει για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και για την εξουσία, τον οδηγούν να διερευνήσει ρεαλιστικά αυτό που είναι αναπόφευκτο και αυτό που είναι δυνατό. Πρόκειται για έναν άνθρωπο και έναν ερευνητή πρώτης γραμμής. Ο Λόρεντζ φον Στάιν ξεκινώντας από τις πολιτικές πράξεις και τις ιδέες των Γάλλων μετά το 1789, φωτίζει τα γεγονότα των πρώτων δεκαετιών του αιώνα του, υπό το φως της πολώσεως ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία. Η ματιά του κατευθύνεται προς το πρόβλημα του πεπρωμένου της Ευρώπης. Ο Μαρξ χρησιμοποίησε τις ίδιες γνώσεις, τις ανέπτυξε σε μια οικονομική κατασκευή, τις πρόσμιξε με μίσος κατά των κατεστημένων μορφών και τις γέμισε με χιλιαστικούς μελλοντικούς σκοπούς. Στους αδικημένους και απελπισμένους προλεταρίουσ όλων των χωρών θέλει να γεννηθεί ένα φως ελπίδας, το οποίο θα τους ενώσει σε μια δύναμη, που θα μπορέσει να ανατρέψει τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες για να δημιουργηθεί ένας κόσμος δικαιοσύνης και ελευθερίας.

Ιστορία της φιλοσοφίας: Ο Ράνκε αναπτύσσει την ιστορική και κριτική μέθοδο, την οποία θέτει στην υπηρεσία της καθολικής ιστορικής αντίληψης. Μια αντίληψη που κινείται μέσα στην ατμόσφαιρα του Εγέλου και του Γκάιτε. Και ενώ απορρίπτει κάθε φιλοσοφία, η ίδια αυτή η αντίληψη είναι μια φιλοσοφία. Ο Γιάκομπ Μπούρκχαρτ νιώθει να είναι ο ιερέας της ιστορικής παιδείας, δείχνει το μεγαλείο και την ευλογία της ιστορικής μνήμης· βλέπει τη σωτηρία και την καταστροφή από μίαν απαισιόδοξη στάση, σύμφωνα με την οποία βρισκόμαστε στο τέλος ενός κόσμου, όπου το μόνο μεγαλειώδες που έχει είναι ακριβώς αυτή η ανάμνηση του παρελθόντος. Ο Μαξ Βέμπερ χαλαρώνει όλες τις προκαταλήψεις, ερευνά με όλα τα μέσα την πραγματικότητα της ιστορίας, αποσαφηνίζει τις συσχετίσεις με τέτοια ακρίβεια, ώστε τα περισσότερα από τα προηγούμενα ιστορικά συγγράμματα να φαίνονται ωχρά και ανεπαρκή, εξ αιτίας της ασάφειας των κατηγοριών που χρησιμοποιούν στη γενική σύλληψη του υλικού των. Μελετά θεωρητικά και πρακτικά την ένταση που υπάρχει ανάμεσα στις αξίες και στη γνώση, και χάρη σε έναν αποφασιστικό έλεγχο της πραγματικής γνώσης, καθώς αρνείται τις προσεγγίσεις και παραιτείται από την γνώση του όλου, δημιουργεί ελεύθερο χώρο για όλες τις δυνατότητες.

Φυσική φιλοσοφία: Ο Κ. Ε. φον Μπάερ με βάση την επιστημονική έρευνα αναπτύσσει μίαν εκπληκτική αντίληψη του οργανικού κόσμου και των ουσιαστικών χαρακτηριστικών του. Ο Δαρβίνος, αντίθετα, αναζητά στον χώρο της ζωής καθωρισμένες αιτιώδεις σχέσεις, οι οποίες στις συνέπειές τους εκμηδενίζουν την αντίληψη της αυθεντικής ζωής.

Ψυχολογική φιλοσοφία. Ο Φέχνερ θεμελιώνει μια μεθοδική πειραματική έρευνα για τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στον ψυχικό και στον φυσικό παράγοντα της αισθητηριακής αντίληψης (ψυχοφυσική). Αλλά αυτή την ψυχοφυσική τη θεωρεί ως κλάδο μιας εννοιολογικά επεξεργασμένης, ωστόσο χιμαιρικής, θεωρητικής κατασκευής, σύμφωνα με την οποία όλα τα έμβια όντα και όλα τα πράγματα έχουν ψυχή. Ο Φρόυντ διαδίδει μια ψυχολογία που ξεσκεπάζει το υποσυνείδητο και που είναι η εκλαϊκευμένη μεταγραφή, νατουραλιστική και αγοραία, των υψηλών συνειδητοποιήσεων του Κίρκεγκωρ και του Νίτσε. Πρόκειται για μια κοσμοαντίληψη που δείχνει φιλική προς τον άνθρωπο, στην πράξη όμως μισεί και ερημώνει. Ταίριαζε σε μίαν εποχή που της ανέλυε ανοικτίρμονα την υποκρισία της, αλλά το έκαμε κατά τρόπο που εξελάμβανε αυτόν τον κόσμο ως τον κόσμο εν γένει.

Κατάλογος ονομάτων II

KINA KAI INΔIEΣ

Κινέζικη φιλοσοφία

Λάο - τσε (6ος αιώνας π.Χ.), Κομφούκιος (6ος αιώνας π.Χ.), Με - τι (δεύτερο ήμισυ του 5ου αιώνα π.Χ.), Τσουαγκ-τσε (4ος αιώνας π.Χ.).

Ινδική φιλοσοφία

Ουπανισάδες (γύρω στα 1000—400 π.Χ.) (Ελληνική μετάφραση: Π. Σίβα, εκδότης «Ίκαρος», Αθήνα, 1961). Ο Κανόνας Πάλι του Βουδδισμού — Κείμενα της Μαχαμπαράτα (τελευταίος αιώνας π.Χ.). (Ελληνική μετάφραση: Κ. Στεφανίδη, εκδότης «Κύκνος», Αθήνα, 1959). Μπαγκαβάτ Γκιτά (Ελληνική μετάφραση: Γ. Ζωγραφάκη, εκδότης «Δωδώνη», Αθήνα, 1966) και άλλα, Αρτασάστρα του Καουτέλμα-Σανκάρα (9ος αιώνας μ.Χ.).

Στο βαθμό που μέχρι σήμερα η κινεζική και ινδική φιλοσοφία μας είναι προσιτή με τις μεταφράσεις και τις ερμηνείες, στο σύνολό της, αν τη συγκρίνομε με τη δυτική φιλοσοφία, είναι ασύγκριτα κατώτερη στο εύρος, στον πλούτο των εννοιών και στην ποικιλία της. Η δυτική φιλοσοφία παραμένει για μας το κυρίαρχο θέμα. Βεβαίως, θα ήταν υπερβολικό να πούμε πως από την ασιατική φιλοσοφία κατανοούμε μόνον αυτό που και χωρίς αυτήν το ξέραμε ήδη από τη δική μας φιλοσοφία. Αλλά είναι ορθό να πούμε πως οι περισσότερες ερμηνείες στηρίζονται τόσο πολύ επάνω στις δυτικές κατηγορίες, όπου και αυτοί που δεν καταλαβαίνουν τις ασιατικές γλώσσες αντιλαμβάνονται το σφάλμα.

Η παραλληλία που υπάρχει στις τρεις εξελίξεις —Κίνα, Ινδίες, Δύση — είναι βεβαίως, από ιστορική άποψη ορθή. Ωστόσο μας δημιουργεί μια παραπλανητική εικόνα, γιατί φαίνεται να προσδίδομε και στις τρεις εξελίξεις την ίδια βαρύτητα. Αλλά για μας το πράγμα δεν είναι έτσι. Παρά τις αναντικατάστατες συνειδητοποιήσεις που οφείλομε στην ασιατική σκέψη, δεν μας διαφεύγει το γεγονός πως οι βασικές ιδέες που μας εμπνέουν προέρχονται ακόμη από τη δυτική φιλοσοφία. Μόνον εδώ υπάρχει η καθαρότης των διακρίσεων, η ακρίβεια της θέσεως των ερωτημάτων, η σύνδεση με τις επιστήμες, ο αγώνας των εξονυχιστικών συζητήσεων, η μακρά πνοή των πνευματικών κινήματων· πράγματα τόσο απαραίτητα σ' εμάς.

Κατάλογος ονομάτων III

Φιλοσοφία κρυμμένη στη Θρησκεία, στην Ποίηση και στην Τέχνη

- **Θρησκεία:** Η Βίβλος — Συλλογή κειμένων από τη θρησκευτική ιστορία.
- **Ποίηση:** Όμηρος—Αισχύλος — Σοφοκλής — Ευριπίδης — Δάντης — Σαίκσπηρ — Γκαίτε — Ντοστογιέφσκυ.
- **Τέχνη:** Λεονάρδος — Μιχαήλ Άγγελος — Ρέμπραντ.

Για να αφομοιώσουμε τις αξίες της φιλοσοφίας μέσω της ιστορίας της, η ανάγνωση των φιλοσόφων, με τη στενή σημασία της λέξης, δεν επαρκεί. Πέρα από μια σαφή αντίληψη για την εξέλιξη των επιστημών, πρέπει να συναρπασθούμε από τα μεγάλα έργα της Θρησκείας, της Ποίησης και της Τέχνης. Δεν επιτρέπεται να διαβάζομε ολοένα άλλα πράγματα και ποικίλα, αλλά να στεκόμαστε στα μεγάλα έργα και πάντοτε να εμβαθύνομε εντός τους.

Τα μεγάλα έργα—4

Μερικά σπάνια έργα της φιλοσοφίας είναι από την άποψη των νοημάτων τους τόσο ανεξάντλητα όσο και τα μεγάλα έργα τέχνης. Σ' αυτά υπάρχει περισσότερη σκέψη από όσο ο ίδιος ο συγγραφέας εγνώριζε. Είναι αλήθεια πως σε κάθε βαθιά σκέψη υπάρχουν συνέπειες όπου ο στοχαστής που την διενόηθη δεν τις αντιλαμβάνεται αμέσως. Αλλά στις μεγάλες φιλοσοφίες η ίδια η ολότητα κρύβει μέσα της το ατελεύτητο. Ακόμη και σ' αυτές τις αντιφάσεις υπάρχει μια εκπληκτική αρμονία, έτσι ώστε οι ίδιες οι αντιφάσεις να γίνονται έκφραση της αλήθειας. Υπάρχει μια διαπλοκή ιδεών, οι οποίες μέσα από την καθαρότητα της αμεσότητάς των αποκαλύπτουν ένα απύθμενο βάθος. Όσο πιο υπομονετικά μελετούμε αυτά τα έργα, τόσο πιο θαυμαστά μας φανερώνονται. Τέτοια είναι π.χ. τα έργα του Πλάτωνος, τα έργα του Καντ, η «Φαινομενολογία του Πνεύματος» του Εγγέλου — αλλά καθένα με τον λόγο του: στον Πλάτωνα είναι η αρμονική μορφή μέσα στη φωτεινότερη συνείδηση, η τελειότητα, η φωτεινότερη συνείδηση των μεθόδων, η χρησιμοποίηση της τέχνης για την κοινοποίηση της φιλοσοφικής αλήθειας, χωρίς να θυσιάζεται η δύναμη και η σαφήνεια των ιδεών. Στον Καντ είναι η μέγιστη ευθύτητα, η εμπιστοσύνη σε κάθε φράση του, η ωραιότερη σαφήνεια. Ο Έγγελο δεν είναι το ίδιο προσεκτικός, καθώς παρασύρεται καμιά φορά από την ευκολία, αλλά σε αντιστάθμισμα έχει πλούτο ιδεών, δημιουργική δύναμη, που αποκαλύπτει βαθιά νοήματα, χωρίς να τα ενσωματώνει στη φιλοσοφία του. Τούτη η τελευταία είναι μάλλον γεμάτη από βία και πλάνη και έχει την τάση προς τα σχολαστικά δογματικά σχήματα και τις αισθητικές θεωρήσεις.

Οι φιλόσοφοι διαφέρουν μεταξύ τους σημαντικά τόσο στο ύφος όσο και στο ύψος. Τον βίο μου τον χαρακτηρίζει ένα φιλοσοφικό πεπρωμένο, που συναρτάται με το γεγονός ότι στα νειάτα μου εσπούδασα ένα μεγάλο φιλόσοφο και σε ποιόν φιλόσοφο εμπιστεύθηκα τον εαυτό μου.

Μπορούμε να πούμε πως ένα μεγάλο έργο περιέχει τα πάντα. Ξεκινώντας από ένα μεγάλο διανοητή μπορούμε να καλύψουμε όλον τον χώρο της φιλοσοφίας. Με την ουσιαστική διείσδυση μέσα στο υψηλό έργο μιας ζωής, κερδίζουμε το κέντρο από το οποίο, και έναντι του οποίου, φωτίζονται όλα τα άλλα. Η μελέτη αυτού του έργου εφέλκει όλα τα άλλα. Σε σχέση μ' αυτό, προσανατολιζόμαστε στο σύνολο της ιστορίας της φιλοσοφίας, μαθαίνουμε τουλάχιστο να βρίσκουμε μέσα σ' αυτήν το δρόμο μας, αποκτούμε τη γνώση των πρωτοτύπων κειμένων καθώς και μια ιδέα για τα άλλα φιλοσοφικά έργα. Η εμπειριστατωμένη μελέτη ενός φιλοσόφου μας εμποδίζει από το να υπερεκτιμήσουμε τη γνώση μας για τις θεωρίες που μελετήσαμε με λιγώτερη εμμονή.

Ο νέος θα επιθυμούσε πολύ μια συμβουλή σχετικά με το ποιόν φιλόσοφο να διαλέξει. Αλλά την εκλογή πρέπει να την κάμη ο καθένας μόνος του. Δεν μπορούμε παρά να του δώσουμε ορισμένες ενδείξεις και να τον καταστήσουμε προσεκτικό. Η εκλογή είναι μια ουσιώδης απόφαση. Ίσως ακολουθήσει ύστερα από πολλές ψηλαφήσεις. Μπορεί, μέσα στη διαδοχή των ετών, να επεκταθεί. Παρά ταύτα, υπάρχουν συμβουλές. Μια παλαιά συμβουλή λέγει πως πρέπει κανείς να μελετήσει τον Πλάτωνα και τον Καντ, διότι έτσι θα φθάσει σε όλα τα ουσιώδη. Συμφωνώ μ' αυτή τη συμβουλή.

Δεν πρόκειται για εκλογή, όταν αφήνεσαι στον συνεπαρμό γοητευτικών αναγνωσμάτων, όπως του Σοπενχάουερ ή του Νίτσε. Εκλογή σημαίνει μελέτη με όλα τα μέσα που έχει κανείς στην διάθεσή του. Σημαίνει επέκταση στο σύνολο της ιστορίας της φιλοσοφίας, ξεκινώντας από το σημείο μιας μεγάλης εκδήλωσής της. Ένα έργο που δεν οδηγεί προς αυτόν τον δρόμο, είναι ατυχής εκλογή, μολονότι εν τέλει κάθε φιλοσοφικό έργο, αν μελετηθεί πραγματικά, πρέπει να είναι αποδοτικό.

Η εκλογή ενός μεγάλου φιλοσόφου για τη μελέτη του έργου του δεν σημαίνει και τον

περιορισμό σ' αυτόν. Αντίθετα, όταν μελετούμε ένα μεγάλο φιλόσοφο, πρέπει να κοιτάζουμε όσο γίνεται γρηγορώτερα για έναν άλλον, εντελώς διαφορετικόν από τον πρώτο. Διότι ο περιορισμός σε ένα φιλόσοφο θα έχει ως συνέπεια τη μεροληψία, έστω κι αν πρόκειται για τον πιο αμερόληπτο φιλόσοφο. Δεν ισχύει στον φιλοσοφικό λογισμό η θεοποίηση ενός ανθρώπου, ούτε η αναγωγή του στον ένα και μοναδικό ή αποκλειστικό διδάσκαλο. Αντίθετα, το νόημα του φιλοσοφικού λογισμού έγκειται στην ανοικτότητά του έναντι της αλήθειας στο σύνολότης· όχι της ισοπεδωτικής και αφηρημένης γενικής αλήθειας, αλλά της αλήθειας που πολυμερίζεται μέσα στις υψηλές πραγματοποιήσεις της.

-
- ¹ K. Jaspers: Reason and Existenz. Έκδ. The Noonday Press 1955, σ. 100.
- ² K. Jaspers: Die Geistige Situation der Zeit. Έκδ. Gruyter, Βερολίνο 1955, σ. 183.
- ³ K. Jaspers: Schicksal und Wille. Autobiographische Schriften. Έκδ. Piper 1967, σ. 16.
- ⁴ K. Jaspers: Philosophische Autobiographie. Στο Werk und Wirkung, έκδ. Piper 1963, σ. 29.
- ⁵ K. Jaspers: Schicksal: Op. cit. σ. 164. Ο Γιάσπερς ονομάζει βιβλική θρησκεία τον Ιουδαϊσμό κατά αρχήν, αλλά και τις θρησκείες που βγήκαν από τη Βίβλο, δηλ. τον Χριστιανισμό και τον Ισλαμισμό.
- ⁶ K. Jaspers: Philosophische... Op. cit. σ. 37 - 39.
- ⁷ K. Jaspers: Ueber meine Philosophie στο Rechenschaft und Ausblick. Έκδ. Piper 1958, σ. 392: «Die Philosophie schien mir als die höchste, ja einzige Angelegenheit des Menschen. Eine Scheu jedoch verwehrte mir, sie zum Lebensberuf zu machen».
- ⁸ K. Jaspers: Philosophische... Op. cit. σ. 53.
- ⁹ Op. cit. σ. 57.
- ¹⁰ Op. cit. σ. 87.
- ¹¹ K. Jaspers: Ueber meine Philosophie... Op. cit. σ. 428.
- ¹² K. Jaspers: Philosophische... Op. cit. σ. 114.
- ¹³ K. Jaspers: Ueber meine Philosophie... Op. cit. σ. 429.
- ¹⁴ K. Jaspers: Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. Έκδ. Piper, 1966, σ. 46.
- ¹⁵ Op. cit. σ. 57.
- ¹⁶ Op. cit. σ. 61.
- ¹⁷ Op. cit. σ. 72.
- ¹⁸ Op. cit. σ. 39.
- ¹⁹ Op. cit. σ. 117.
- ²⁰ Op. cit. σ. 121.
- ²¹ K. Jaspers: Wahrheit und Wissenschaft, στο Philosophische Aufsätze. Έκδ. Piper 1967. σ. 63.
- ²² K. Jaspers: Die Geistige... Op. cit. σ. 19 - 20.
- ²³ K. Jaspers: Wahrheit... Op. cit. σ. 63.
- ²⁴ K. Jaspers: Vom Ursprung... Op. cit. σ. 90
- ²⁵ Op. cit. σ. 95.
- ²⁶ K. Jaspers: Die Geistige... Op. cit. σ. 6.
- ²⁷ K. Jaspers: Reason... Op. cit. σ. 38.
- ²⁸ Op. cit. σ. 29 - 30.
- ²⁹ K. Jaspers: Ueber meine Philosophie. Op. cit. σ. 400 - 401
- ³⁰ K. Jaspers: Vom Ursprung... Op. cit. σ. 172.
- ³¹ Op. cit. σ. 175.
- ³² Op. cit. σ. 176.

-
- ³³ Αυτόθι.
- ³⁴ Op. cit. σ. 125.
- ³⁵ Op. cit. σ. 127.
- ³⁶ Op. cit. σ. 128.
- ³⁷ K. Jaspers: Die Geistige... Op. cit. σ. 43.
- ³⁸ K. Jaspers: Vom Ursprung... Op. cit. σ. 168.
- ³⁹ K. Jaspers: Die Atombombe und die Zukunft des Menschen. Ελληνική μετάφραση Κ. Α. Αναγνωστοπούλου: «Η ατομική βόμβα και το μέλλον του ανθρώπου». Αθήναι 1965, τόμοι Α' και Β', τ. Β', σ. 60.
- ⁴⁰ Op. cit. τ. Α', σ. 3.
- ⁴¹ Ο Xavier Tilliette λέγει πως του είπε ο Γιάσπερς προφορικώς: Die Philosophie muss sich in der Politik bewähren.
- ⁴² K. Jaspers: Das Gewissen vor der Bedrohung durch die Atombombe. Στο Rechenschaft... Op. cit. σ. 373.
- ⁴³ K. Jaspers: Η ατομική βόμβα... Op. cit. τ. Α', σ. 267.
- ⁴⁴ Op. cit. τ. Α', σ. 229.
- ⁴⁵ Op. cit. τ. Β', σ. 24.
- ⁴⁶ Op. cit. τ. Β', σ. 100, 105.
- ⁴⁷ Op. cit. τ. Β', σ. 102, 103.
- ⁴⁸ Op. cit. τ. Β', 121, 122.
- ⁴⁹ Op. cit. τ. Β', σ. 172, 173.
- ⁵⁰ Op. cit. τ. Β', σ. 279.
- ⁵¹ Op. cit. τ. Β', σ. 273.
- ⁵² Op. cit. τ. Β', σ. 272.
- ⁵³ K. Jaspers: Vom Ursprung... Op. cit. σ. 190.
- ⁵⁴ Op. cit. σ. 265, 266.
- ⁵⁵ Op. cit. σ. 239.
- ⁵⁶ Op. cit. σ. 267.
- ⁵⁷ K. Jaspers: Die Geistig e... Op. cit. σ. 188.
- ⁵⁸ K. Jaspers: Η ατομική βόμβα... op. cit. τ. Β', σ. 232.
- ⁵⁹ Op. cit. τ. Β', σ. 326.
- ⁶⁰ K. Jaspers: Die Geistige... Op. cit. σ. 211.
- ⁶¹ K. Jaspers: Vom Ursprung... Op. cit. σ. 299, 304.
- ⁶² Op. cit. σ. 326.
- ⁶³ Op. cit. σ. 331.
- ⁶⁴ K. Jaspers: Ueber meine Philosophie.. Op. cit. σ. 401.
- ⁶⁵ K. Jaspers: Υποσασιακή φιλοσοφία. Μετάφρ. Π. Κανελλοπούλου. Περιοδικό: «Αρχεῖον φιλοσοφίας και θεωρίας των επιστημών». 1938, σ. 366.

-
- ⁶⁶ K. Jaspers: Reason... Op. cit. σ. 131: «Η φιλοσοφία δεν ζει μόνον από τον Λόγο. Ωστόσο δεν μπορεί να κάμει βήμα χωρίς αυτόν».
- ⁶⁷ K. Jaspers: Von der Wahrheit. Έκδ. Piper 1958, σ. 50.
- ⁶⁸ K. Jaspers: Reason... Op. cit. σ. 57, 58.
- ⁶⁹ Op. cit. σ. 60, 61.
- ⁷⁰ Op. cit. σ. 63.
- ⁷¹ K. Jaspers: Von der Wahrheit. Op. cit. σ. 880.
- ⁷² Op. cit. σ. 159.
- ⁷³ Και ο Heidegger κάνει μιαν ανάλογη διάκριση. Το «οντολογικό» (Ontologisch) αναφέρεται το Είναι (Sein, On) και το «οντικό» (Ontisch) στα επί μέρους οντά (Seiende).
- ⁷⁴ K. Jaspers: Philosophie. Έκδ. Springer. 1956. τ. II, σ. 202
- ⁷⁵ Op. cit. τ. I, σ. 2.
- ⁷⁶ Op. cit. τ. Π, 203.
- ⁷⁷ Op. cit. τ. Π, σ. 204.
- ⁷⁸ K. Jaspers. Reason... Op. cit. σ. 106.
- ⁷⁹ Op. cit. σ. 98.
- ⁸⁰ Op. cit. σ. 121.
- ⁸¹ K. Jaspers: Von der Wahrheit. Op. cit. σ. 1023.
- ⁸² Op. cit. σ. 1034, 1037.
- ⁸³ Op. cit. σ. 1038.
- ⁸⁴ X. Tilliette. Karl Jaspers. Paris, 1959, σ. 122.
- ⁸⁵ Εκείθεν, Jenseits· εντεύθεν, Diesseits: εκείθεν του κόσμου, προς την αιωνιότητα· εντεύθεν, δηλ. εντός του κόσμου. Τα εισαγωγικά είναι του μεταφραστή.
- ⁸⁶ Σε όλο το βιβλίο ως «πηγή» μεταφράζομε το Ursprung· είναι η «πρωτοπηγή», η «αρχέγονη» (όχι με χρονική σημασία) εκπήγαση. Από εδώ και το επίθετο «πηγαίο», Ursprünglich.
- ⁸⁷ Αριστοτέλης: Μετά τα Φυσικά, Α. 982 b. Η μετάφραση του παραθέματος είναι του Κ. Δ. Γεωργούλη. Ιδού το πρωτότυπο: «Δια γαρ το θαυμάζειν οι άνθρωποι και νυν και το πρώτον ήρξαντο φιλοσοφείν, εξ αρχής μεν τα πρόχειρα των ατόπων θαυμάσαντες, εΐτα κατά μικρόν ούτω προϊόντες και περί των μειζόνων διαπορήσαντες, οίον περί τε των της σελήνης παθημάτων και των περί τον ήλιον και τα άστρα και περί της του παντός γενέσεως».
- ⁸⁸ Στο έργο του Philosophie, τόμ. Β', σ. 220 και εξής ο Γιάσπερς αναφέρει ως οριακές καταστάσεις τις εξής: Θάνατος, υποφέρειν, αγώνας, ενοχή.
- ⁸⁹ Η «αποτυχία» (Scheitern), το «ναυάγιο», είναι φιλοσοφικός όρος στον Γιάσπερς. Με την ευκαιρία αυτή σημειώνω και άλλους τέτοιους όρους, που ο απληροφόρητος αναγνώστης θα τους έπαινε για περιστασιακές εκφράσεις: ένταση, εξαίρεση, επικοινωνία, ενοχή, μεταστροφή, πιστότητα, κατάσταση, αυθεντία (εξουσία), σοβαρό, απόφαση, επανάληψη κλπ.
- ⁹⁰ Πολλές φορές θα συναντήσομε τη λέξη «υποχρεωτικό», «υποχρεωτικότητα». Υποχρεωτική είναι η γνώση που δεν μπορεί να την αποποιηθεί κανένας λογικός άνθρωπος· π.χ. ότι το νερό βράζει στους εκατό βαθμούς, ότι η ταχύτητα του φωτός είναι τόση, κλπ. Δεν είναι υποχρεωτική η γνώση π.χ. ότι η πορεία της ιστορίας καθορίζεται από την Ιδέα ή την Πρόνοια ή την εξέλιξη των εργαλείων παραγωγής κλπ.
- ⁹¹ Με τη λέξη «πιστότητα», που θα τη συναντήσομε πολλές φορές, αποδίδομε τον όρο Treue. Η λέξη πίστη, Glaube, είναι η πιστότητα που επί πλέον προσλαμβάνει και ένα περιεχόμενο ιδεολογικό (Θρησκευτική, φιλοσοφική κλπ. πίστη). «Πιστότητα» είναι ο δεσμός ως τοιούτος της υπόστασης με κάτι. Η πιστότητα συνδέει τον Οδυσσέα με την Ιθάκη, η πίστη συνδέει τον χριστιανό πιστό με το χριστιανικό Θεό, τον φιλόσοφο με τις αρχές του.
- ⁹² Είναι το πλατωνικό ερώτημα τι εστί; — Τι είναι αυτό που είναι, αυτό που υπάρχει;

---

⁹³ Subjekt - Objekt - Spaltung. Είναι βασική έννοια της γιασπερσιανής φιλοσοφίας.

⁹⁴ Δηλαδή, με την πράξη υπέρβασης του διχασμού υποκειμένου -αντικειμένου, πέραν του οποίου αναφαίνεται το περιέχον, το οποίο δεν είναι αντικείμενο. Οι δρόμοι αυτοί της υπέρ-βασης είναι γνωστοί στην εμπειρία των μυστικών (των «μυστικιστών»).

⁹⁵ Τα θεμέλια κάθε μεγάλης φιλοσοφίας, έστω και κρυμμένα, εδράζονται σε άρρητες μυστικές εμπειρίες. Αυτές οι άρρητες εμπειρίες όχι μόνο ζωογονούν αλλά παρέχουν και τον λόγο «υπάρξεως» στις φιλοσοφικές ρήσεις· αλλιώς, τούτες είναι παραλογισμοί. Αλλά η ρηματοποίηση του άρρητου μπορεί ποτέ να είναι επιτευκτική, πλήρης, οριστική; Τότε δεν θα ήταν άρρητο. Γι' αυτό κάθε φιλόσοφος αποτολμά την επαναδιατύπωσή του. Και αποτυχαίνει.

⁹⁶ Ιερεμίας NA' 33, 34-35. (Εκτίλλω = ξεριζώνω). Ο Γιάσπερς παραθέτει συχνά στα γραφτά του αυτό το χωρίο του Ιερεμιά. Μ' αυτό τελειώνει κι όταν μιλάει για το μέλλον του ανθρώπου. Είναι η «έσχατη λέξη» του, όπως και του Ιερεμιά.

⁹⁷ Οι υπογραμμίσεις του μεταφραστή.

⁹⁸ Στο πρωτότυπο: Από τον Kosmos (το ελληνικό όνομα για τον Welt)...

⁹⁹ Οι υπογραμμίσεις του μεταφραστή.

¹⁰⁰ Το επίθετο «περιεχοντικό» προκύπτει από το ουσιαστικό, το «περιέχον».

¹⁰¹ Αποδώσαμε τον όρο Unbedingt με τη λέξη «απόλυτο». Πρόκειται για το «άνευ όρων», για το unconditional. Όλες οι επεξηγηματικές παρενθέσεις σ' αυτό το κεφάλαιο είναι του μεταφραστή.

¹⁰² Δηλαδή, που δεν το ερευνούμε φιλοσοφικώς για να αντιληφθούμε τα όριά του και τους περιορισμούς του, αλλά το λαμβάνουμε ανεξέταστα ως έχει.

¹⁰³ Δηλαδή, να μη είναι προϊόν υπακοής σε μια ρητή εντολή. Διότι τούτο μπορεί να οδηγήσει σε μια απλή μηχανική εφαρμογή, χωρίς συνείδηση ελευθερίας.

¹⁰⁴ Όλη αυτή η ακροσφαλής περιδρομή περί τα όρια θυμίζει έντονα τη διαλεκτική του «Είτε, είτε» του Κίρκεγκωρ. Ο Αβραάμ άκουσε τη φωνή του Θεού και πήγε να θυσιάσει το γιού του. Αλλά δεν μπορεί να είναι βέβαιος ότι το άκουσμα δεν είναι λαθεμένο ή ότι δεν του μίλησε ο διάβολος. Αυτή είναι η επικίνδυνη ελευθερία, όπου η υπόσταση πράγματι φρίσσει καθώς νιώθει την πιο βαθεία μοναξιά σ' ένα κόσμο παντάπασι ροϊκό και αμφίβολο. Στηρίζεται μόνο στην απόφασή της, όπου και αυτή τελεί υπό αμφισβήτηση.

¹⁰⁵ Η ιστορία μας μαθαίνει πόσο φοβερή ιστοριοπλαστική δύναμη έχουν αυτές οι στιγμές. Όλος ο δυτικός πολιτισμός στηρίζεται σ' αυτές τις ευάριθμες στιγμές των προφητών, των ποιητών και των φιλοσόφων. Πολλοί άνθρωποι —και είναι οι πιο γνήσιοι— ζουν όλη τη ζωή τους αντλώντας δύναμη από μια στιγμή του παρελθόντος των.

¹⁰⁶ Βλ. σημ. 8. παραπάνω.

¹⁰⁷ Ο Γιάσπερς δεν αναφέρεται εδώ αποκλειστικώς στον «Διαφωτισμό» των νεωτέρων χρόνων, όπως αυτός κυρίως διαμορφώθηκε στην προεπαναστατική Γαλλία. Αναφέρεται στην πνευματική ροπή του ανθρώπου, ως έλλογον ον που είναι, να αποτινάξει εν τέλει από το πνεύμα του τις προκαταλήψεις και τις δεισιδαιμονίες της χθαμαλής και αδιαφώτιστης ψυχικής ζωής του.

¹⁰⁸ Εξάιρεση: Οι ανθρώπινες μορφές που δεν υπάγονται στον κανόνα, που φέρουν κάτι το «καταστροφικό». Αυτές όμως οι μορφές γονιμούν την ιστορία. Κλήρος των η θυσία. Ο Ζαρατούστρα του Νίτσε απέτρεπε τους μαθητάς του από το να τον ακολουθήσουν, γιατί αυτός ήταν η εξάιρεση. Η εξάιρεση δεν μπορεί να έχει οπαδούς. Αυθεντία (Εξουσία): Η ανθρώπινη ύπαρξη πάντοτε τελεί κάτω από μιαν αυθεντία, η οποία αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό της κοινής και εν επικοινωνία τελοούσης ζωής. Η εκκλησιαστική αυθεντία ή η μυθολογική κλπ μετέφερε ουσιαστικά περιεχόμενα ζωής. Η τεχνολογία διέρρηξε τους αυθεντιακούς δεσμούς και κατέστησε τον άνθρωπο ψευδοελεύθερο γιατί του επέβαλε τον εξωτερικό δαιμονικό καταναγκασμό της τεχνολογικής οργάνωσης που απόληξή της είναι η αυθεντία του δεσποτισμού ή του μηδενισμού. Αν δεν υπάρχει Θεός, υπάρχουν είδωλα.

¹⁰⁹ Gehehlassen· το γαλλικό: Laissez - passer. Είναι η αρχή του λιμπεραλισμού για την διακίνηση των εμπορευμάτων, ανθρώπων και ιδεών χωρίς περιορισμούς.

¹¹⁰ «Ο νόμος της ημέρας ταξιθετεί την εμπειρική ύπαρξή μας, απαιτεί την καθαρότητα, την συνέπεια, την πιστότητα, μας ενώνει με τον Λόγο και με την Ιδέα, με το Ένα και με τους εαυτούς μας... Το πάθος για τη νύχτα θραύει κάθε τάξη, οδηγείται προς την άχρονη άβυσσο του μηδενός, συμπαρασύροντας στη δίνη του το παν». K. Jaspers: Philosophie τόμος III, σ. 102.

¹¹¹ Βλ. παραπάνω, σελ. 173-174.

¹¹² Ουπανισάδες. Ινδικά φιλοσοφικά κείμενα (800 - 500 π.Χ.) μεγάλης μεταφυσικής αξίας. Ιδού ένα χωρίο από την «Βριχαδαρανυάκα Ουπανισάδα»: «Κοίταξε γύρω του· δεν είδε τίποτε παρά τον εαυτό του. Ύστερα φώναξε: Υπάρχω!... Και τότε τρόμαξε· έτσι τρομάζει κανείς όταν είναι μόνος». Ο Μποκένσκι θέτει αυτό το χωρίο ως «μότο» στο κεφάλαιο της ιστορίας του που αφιερώνει στη φιλοσοφία της υπόστασης.

---

¹¹³ Ο φιλοσοφικός λογισμός θραύει τα «αυτονόητα» που καλύπτουν την ύπαρξή μας και την μαργώνουν μέσα στην καθημέρια νάρκη. Εκεί που νομίζουμε ότι το παν είναι τόσο σαφές ώστε να είναι «αυτονόητο», η φιλοσοφία διανοίγει προοπτικές, όπου το απροσμέτρητο βάθος τους όχι μόνο φωτίζει, αλλά και τρομάζει.

¹¹⁴ Μπαγκαβάτ - Γκιτά (= Το θείο τραγούδι). Ινδικό έπος μεγάλης φιλοσοφικής αξίας. Σημαντικές οι αναλύσεις του Shri Aurobindo: La Bhagavad - Gitā. Εκδ. Albin Michel, Paris 1962.

¹¹⁵ Η «Εισαγωγή στη φιλοσοφία» συνετέθη από 12 διαλέξεις, που τις έδωσε ο Γ. από το ραδιόφωνο της Βασιλείας το 1950. Σ' αυτές προσήθεσε και ένα παράρτημα. Παρεμβάλλομε σε επίμετρο δύο μελέτες του: α' «Φιλοσοφία και Επιστήμη» (βλ. σημ. 36) και β' «Οι όροι και οι δυνατότητες ενός νέου ανθρωπισμού». Το κείμενο αυτό είναι η ομιλία του Γ. στις «Διεθνείς Συναντήσεις» της Γενεύης το 1949.

¹¹⁶ Δηλαδή «ενιαίος λογισμός». Έτσι ονόμασε ο Λάμπνις τις εργασίες του στη Λογική για τη συγκρότηση ενός ενιαίου συστήματος του λογίζεσθαι κοινό στην επιστήμη, στη φιλοσοφία και στην κοινή επικοινωνία. Είναι ο πρόδρομος της σύγχρονης «συμβολικής ή μαθηματικής λογικής».

¹¹⁷ Συμβολική ή μαθηματική λογική. Είναι η μαθηματοποίηση της τυπικής λογικής. Έτσι, με τον μαθηματικό συμβολισμό της πετυχαίνει αυστηρότητα στον λογισμό της και περαιτέρω διείσδυση, πράγμα που δεν μπορούν να κάνουν οι περιφραστικές διατυπώσεις.

¹¹⁸ Θα σημειώσωμε το σχετικό χωρίο από την Ζ' επιστολή του Πλάτωνος, στο οποίο κυρίως αναφέρεται ο Γιάσπερς: «Ούκουν εμόν γε περί αυτών έστιν σύγγραμμα ουδέ μήποτε γένηται· ρητόν γαρ ουδαμώς έστιν ως άλλα μαθήματα, αλλ' εκ πολλής συνουσίας γιγνομένης περί το πράγμα αυτό και του συζήν εξαίφνης, οίον από πυρός ηδηήσαντος εξαφθέν φως, εν τη ψυχή γενόμενον αυτό εαυτό ήδη τρέφει» (341 d).

¹¹⁹ Ο Γιάσπερς ανταποκρίθηκε σ' αυτό το καθήκον με το έργο του «Για την Αλήθεια», 1947.

¹²⁰ Το μελέτημα αυτό είναι εναρκτήριο μάθημα στο πανεπιστήμιο της Βασιλείας (1948). Γι' αυτό το λόγο ο Γιάσπερς στρέφει τώρα την προσοχή του προς το θέμα της ιδέας του πανεπιστημίου — ένα θέμα που τον έχει επανειλημμένως απασχολήσει στη ζωή του.

¹²¹ Βλ. σελ. 76.

¹²² Το «σοβαρό». Είναι η αυθεντική στάση της υπόστασης, που δεν θέλει να ολισθήσει στην ελαφρότητα, καλύπτοντας ή παραθεωρώντας με μια «ερμηνεία» ή με μια ψευδή απόφαση την πραγματική και πάντοτε κρίσιμη κατάστασή της. Κάθε προοπτική ελευθερίας σκιάζεται από το μηδέν. «Τούτη η εμπειρία οδηγεί στη βαθειά σοβαρότητα της υπόστασης, η οποία θα την ενεργοποιήσει, χωρίς όμως να επιτρέψει στον εαυτό της να νομίσει αλλαζονικώς πως είναι απόλυτη». K. Jaspers: Philosophical faith. London 1967, σ. 248 - 9.

¹²³ «Ριζική παραδρομή» (Grundverkehrung). Από άποψη ηθική είναι το «ριζικό αμάρτημα» που υπάρχει α ξεχώριστο από τον άνθρωπο και που στη θρησκευτική γλώσσα λέγεται «προπατορικό αμάρτημα». Γι' αυτό ο Κίρκεγκωρ έλεγε πως έναντι του Θεού είμαστε πάντοτε ένοχοι.

¹²⁴ «Φίλος μεν Πλάτων, φιλότατη δε η αλήθεια» (Αριστοτέλης).

¹²⁵ Δηλαδή, όταν ο φιλοσοφικός λογισμός παύει να χρησιμοποιεί τις «κατηγορίες» ως όργανα αναλύσεως για την ανεύρεση της αλήθειας. Διότι πέρα από ένα όριο οι κατηγορίες μετατρέπονται σε δύσχροστη σκευή. Η φιλοσοφία που αποβλέπει όχι στη «γνώση» του Είναι, αλλά στον «φωτισμό» του δεν τις χρειάζεται τόσο, όσο τις χρειάζεται η φιλοσοφία που ακολουθεί την επιστημονική γνωσιολογία. Η υποστασιακή φιλοσοφία έφερε σε φως τις «υποστασιακές κατηγορίες», όπως: ενοχή, απόφαση, μέριμνα κλπ.